OSZK
265.965
2

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

MOMMSEN

Rómaiak
története.

2.

A
váczi kegyes-tanitórendi ház
KÖNYVTÁRA.
Nn. betü IV. a. 5. szám.

NYITRAI és TÁRSA
könyvkötészete
Léván.

OSZK
Országos Szechényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár

A RÓMAIAK TÖRTÉNETE.

IRTA

MOMMSEN TIVADAR.

AZ ÖTÖDIK KIADÁS UTÁN

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

FORDITOTTA

TOLDY ISTVÁN.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

~~K~~205.965 (R2)

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
1968/R leltár

TARTALOM.

MÁSODIK KÖNYV.

A római királyság eltörlésétől Itália egyesüléséig.

		Lap.
I. Fejezet.	Az alkotmány megváltoztatása. Az elüljárói hatalom korlátozása	4
II. Fejezet.	A néptribúnság s a decemvirek	32
III. Fejezet.	A rendek kiegyeztetése s az új aristokratia	62
IV. Fejezet.	Az etrusk hatalom bukása. A kelták	107
V. Fejezet.	A latinok és campániaiak meghódítása Róma által	133
VI. Fejezet.	Az itáliaiak Róma ellen	161
VII. Fejezet.	Pyrrhos király Róma ellen és Itália egyesülése	190
VIII. Fejezet.	Jog. Vallás. Hadügy. Nemzetgazdaság. Nemzetiség	254
IX. Fejezet.	Müvészet és tudomány	289

MÁSODIK KÖNYV.

A római királyság eltörlésétől Itália egyesüléséig.

δεῖ οὐκ ἐκπλήττειν τὸν συγγραφέα τερατευόμενον διὰ τῆς ἱστορίας τοὺς ἐντυγχάνοντας.
Polyb.

I. FEJEZET.

Az alkotmány megváltoztatása. Az elüljárói hatalom korlátozása.

Politikai és társadalmi ellentétek Rómában.

A község egységének és mindenhatóságának minden községi ügyben szigorú fogalma, az itáliai alkotmányok ezen súlypontja, az egyetlen, életfogytiglanra kinevezett, elüljáró kezébe borzasztó hatalmat adott, melyet megérzett ugyan az ország ellensége, de nem kevesbbé súlyosan érzett annak polgára is. Az elnyomás és visszaélés el nem maradhattak, s ennek szükségképi következménye volt a törekvés, ama hatalmát csökkenteni. E római reformkísérletek és forradalmak nagyszerűsége azonban abban rejlik, hogy soha sem igyekeznek a községet mint ilyet korlátozni, nem azt még megfelelő közegeitől megfosztani sem, hogy az egyesnek úgynevezett természeti jogait soha sem kísértik meg a község ellenében érvényesíteni, hanem hogy az egész vihar a községi képviselet alakja ellen irányúl. A római haladási pártnak, a Tarquiniusok korától a Gracchusokéig, jelszava nem az állam, hanem a hivatalnokok hatalmának korlátozása; s ebben sem feledik soha, hogy a nép hivatása nem kormányozni, hanem kormányoztatni.

E küzdelem a polgárság kebelében hullámzik. Mellette fejlődik ki egy második mozgalom: a nempolgárok törekvése politikai egyenjogúsítás után. Ide tartoznak a plebejusok, latinok, itáliaiak, szabadon bocsátottak izgatásai, kik mindnyájan, neveztettek légyen bár polgároknak, mint a plebejusok és szabadon-bocsátottak, vagy nem, mint a latinok s az itáliaiak, a politikai egyenlőséget nélkülözték és követelték.

Még általánosabb természetű egy harmadik ellentét: a vagyonosok és szegények, főkép a birtokukból kiszorított vagy benne veszélyeztetett birtokosok közt fennálló. Róma jogi és politikai viszonyai számos parasztgazdaság keletkezésére vezettek, részint kisbirtokosokéra, kik a tőke, részint kis időre bérlőkére, kik a földesúr kegyelmétől függtek, és a nélkül, hogy a személyes szabadságot megtámadnák, gyakran megfosztottak, úgy egyeseket, mint egész községeket földbirtokaiktól. Ez által a földmívelő proletariátus csakhamar oly hatalmassá lett, hogy lényegesen bele avatkozhatott a község dolgaiba. — A városi proletariátus csak jóval későbbi korban vergődött politikai jelentőségre.

Az életfogytiglani községi elüljáróság eltörlése.

E benső ellentételek közt folyt le Rómának s valószínűleg nem kevesbbé a többi latin községeknek története, mely utóbbi ránk nézve teljesen elenyészett. A teljes jogú polgárság kebelében támadt politikai mozgalom, a kirekesztettek küzdelme a kirekesztőkkel, a vagyonosok és vagyontalanok társadalmi összeütközései, bármily sokszorosan keresztezzék egymást, fűződjenek egymásba és vezessenek gyakran furcsa szövetkezésekre, mégis lényegesen és alapjokban különbözők egymástól. — Miután a serviusi reform, mely a zsellért katonai tekintetben

egyenlővé tette a polgárral, úgy látszik, inkább közigazgatási tekintetek, mintsem valamely politikai pártirány kifolyása volt, ezen ellentételek közől az elsőnek, mely belső válságokra s az alkotmány módosításaira vezetett, azt tekinthetjük, mely az elüljáróság korlátozására törekedett. E legrégibb római ellenzék első diadala a községi elüljáróság életfogytiglani tartamának, vagyis a királyságnak eltörlésében áll. Mily szükséges következménye volt ez a dolgok természetes fejlődésének, legcsattanósabban bizonyítja az, hogy ugyanezen alkotmány-módosítás az itáliai-görög világ egész körében analóg módon ment végbe. Nem csak Rómában, hanem épen úgy a többi latinoknál, valamint a sabellieknél, etruskoknál és opuliaiaknál, s általában minden itáliai községben, valamint a görögökben, azt találjuk, hogy a régi életfogytiglani uralkodók utóbb évenkénti uralkodókkal cseréltettek fel. A lucániai vidékről be van bizonyítva, hogy békében demokratikus modorban kormányozta magát, s az elüljáróságok csak a háboru számára alkalmaztak királyt, azaz egy a római dictátorhoz hasonló hivatalnokot; a sabelli városközségek, például Capua és Pompeii, később hasonlókép egy évenként változó „község-ellátónak“ (*medix tuticus*) engedelmeskedtek és hasonló intézményeket tételezhetünk fel Itália többi nép- és város-községeinél. — Ilyetén képen nem szorúl magyarázatra, hogy mi okból léptek Rómában a consulok a királyok helyébe; sőt a régi görög és itáliai politia bizonyos természeti szükségességgel önmagából fejleszti ki az életfogytiglani községi elüljáróságnak rövidebb, többnyire egyévi tartamra való korlátozását. De bármily egyszerű e változásnak oka, oly sokféle lehetett a végbemenésére szolgáló alkalom: az életfogytiglani úr halála után el lehetett határozni, hogy ilyen többé ne

választassék, a mit a római senátus Romulus halála után állítólag megkísértett; vagy az úr önkényt leköszönhetett, a mit állítólag Servius Tullius király tenni szándékozott; vagy a nép feltámadhatott egy zsarnok uralkodó ellen s őt elűzhette, a mi a római királyság befejezését képezte.

A Tarquiniusok elűzése Rómából.

Mert bármennyire legyen az utólsó, a „felfuvalkodott“ Tarquinius elűzetésének története adomákba szőve és beszélylyé kiszinezve, alapvonásait még sem vonhatjuk kétségbe. A hagyomány elhihető módon a lázadásnak okai gyanánt elsorolja, hogy a király elmulasztá a senátust megkérdezni és kiegészíteni, hogy tanácsnokok megkérdezése nélkül mondott ki halálitéleteket és vagyonelkobzásokat, hogy csűreiben teméntelen gabnakészletet halmozott fel, s mértéken túl rótt a polgárokra harczi munkát és kézi szolgálatokat; a nép elkeseredését bizonyítja azon formaszerinti fogadalom, melyet az fejenként, ki-ki a maga és utódai nevében letett, s mely szerint azontúl többé királyt meg nem tűr, s azon vak gyűlölet, mely azóta a király nevéhez tapadt, és első sorban azon intézkedés, hogy az „áldozatkirály“, kit szükségesnek véltek alkalmazni, nehogy az istenek a megszokott közvetítőt nélkülözzék, más hivatalt ne viselhessen, minek folytán ez valamennyi római hivatalnok közől az első, de egyszersmind a legtehetetlenebb lett. Az utólsó királylyal együtt egész nemzetsége száműzetett — jele annak, mily tömörséggel bírtak még e korban a nemzetségi kapcsolatok. A Tarquiniusok erre Cærébe, talán régi hazájokba telepedtek át, hol nemzetségi sírjok nem rég felfedeztetett. Az egy életfogytiglani uralkodó helyébe azonban két, évi uralkodó lépett a római község élére. — Ez mindaz, a mit e fontos eredményről történetileg bizonyosnak tekint-

hetünk *). Könnyen felfogható, hogy egy nagy, kiterjedt uralkodási községben, minő a római volt, a királyi hatalom, főkép ha több nemzedéken át ugyanazon nemzetség kezében volt, képesebb volt az ellenállásra, s ennek folytán az ellene vítt harcz élénkebb volt, mint a kisebb államokban; de külső államoknak e küzdelembe avatkozására semmi biztos jel nem mutat. Az Etrúriával vítt nagy háboru, melyet különben alkalmasint csak a chronologia összezavarása a római évkönyvekben, hoz oly közel a Tarquiniusok elűzetéséhez, nem tekinthető Etrúria beavatkozásának egy Rómában megrövidített földije érdekében, és pedig azon teljesen kielégítő okból nem, mert az etruskok tökéletes győzelmök daczára sem a római királyságot vissza nem állították, sem a Tarquiniusokat Rómába vissza nem vitték.

Consuli hatalom.

Míg e fontos esemény történeti összefüggése homályba van burkolva, szerencsére tisztábban áll előttünk az, a miben ez alkotmányváltozás állt. A királyi hatalom korántsem töröltetett el, a mit már az is bizonyít, hogy a szék-

*) Az ismeretes mese legnagyobb részt önmagára mondja ki az itéletet; jó részben a melléknevek magyarázatából *(Brutus, Poplicola, Scaevola)* van összetákolva. Sőt még látszólag történeti alkatrészei is, szigorúbb megfontolás után, koholtaknak bizonyúlnak. Ide tartozik az, hogy Brutus lovasvezér *(tribunus celerum)* volt, s mint ilyen, indítványozta volna a Tarquiniusok elűzetését kimondó néphatározatot; mert a legrégibb római alkotmány szerint egészen lehetetlen az, hogy egy puszta tribúnnak joga lett volna a cúriákat összehíni, midőn azt még a király alteregója, a városnagy, sem bírta. Ez egész állítás nyilván azért gondoltatott ki, hogy a római köztársaság felállításának jogi alapot adjon, de igen rosszúl gondoltatott ki, miután benne a *tribunus celerum* összetévesztetik a *magister equitum*-mal, s aztán ez utóbbinak, őt prætori rangjánál fogva megillető joga a centúriákat összehívni, átvitetett a cúriák gyülésére.

üresedés idejét, úgy mint előbb, az „időközi király“ töltötte be; csak az egy életfogytiglan működő király helyébe lépett két, évenkénti király, kik magokat hadvezéreknek (*prætores*), vagy bíráknak (*iudices*), vagy csak társaknak (*consules*) *) nevezték. A collegialitás eszméje, mely az évi királyoknak ez utóbbi, később leggyakoribb nevet adta, itt egészen sajátszerű alakban tűnik szemünkbe. — A legfelsőbb hatalom nem e két hivatalnokra együttesen ruháztatott, hanem minden consul azt magában oly teljesen és oly egészen bírta és gyakorolta, a mint a király bírta és gyakorolta; s habár a kettőnek illetékességi köre alkalmasint már kezdet óta elválasztatott, úgy hogy például az egyik consul átvette a hadsereg parancsnokságát, a másik az igazságszolgáltatást, ez mégis semmi módon nem bírt kötelező erővel, s a collégák mindenikének jogilag szabad volt bármikor beavatkoznia a másiknak hivatalkörébe. A miben tehát a legfelső hatalom ellenállt a legfelső hatalomnak, s az egyik colléga megtiltotta azt, a mit a másik megparancsolt, abban a consuli parancsok egymást megsemmisítették. A concurráló legfelsőbb hatalomnak ezen, ha nem is római, de latin intézménye, mely a római közéletben egészben véve igazolta magát, melylyel párhuzamba állíthatót azonban aligha fogunk más nagyobb államban találni, nyilván azon törekvésből keletkezett: a királyi hatalmat jogilag csorbítatlan teljességében fenntartani, s ez okból a királyi hivatalt nem osztani fel, vagy egy emberről egy collégiumra ruházni, hanem egyszerűen megkétszerezni, s ezzel, szükség esetében ön-

*) *Consules* az együtt ugrókat vagy tánczolókat jelenti, valamint *præsul* az előugrót, *exul* a kiugrót (ὁ ἐκπεσών); *insula* a beugrást, mindenek felett a tengerbe esett kősziklát.

maga által megsemmisíteni. Hasonlókép jártak el az idő meghatározásában, melyre nézve egyébiránt a régibb ötnapos időközi királyság jogi támaszpontot nyújtott. A rendes községi előljárók köteleztettek, hogy hivatalba lépésök napjától számítandó *) egy évnél tovább ne maradjanak hivatalban; de nem akkor szűntek meg hivatalnokok lenni, midőn ez idő letelt, hanem, midőn hivatalukat nyíltan és ünnepélyesen letették, úgy, hogy, ha ezt elmulasztani s hivatalukat az egy éven túl viselni merészkedtek, hivatali tényeik ez által mitsem vesztettek érvényességökből s őket magokat is a legrégibb időben alig tartotta egyéb erkölcsi felelősségnél. A teljes erkölcsi uralom s a törvényes uralkodási időszak közti ellenmondást a rómaiak annyira átérezték, hogy az életfogytiglani uralkodás tisztán csak a hivatalnok saját, bizonyos értelemben szabad akaratnyilvánítása által kerültetett el, s hogy a törvény nem korlátozta a hivatalnokot, csak reábírta, hogy korlátozza önmagát. Mindazonáltal a legfőbb hivatal e meghatározott időtartama, melyen viselői alig mertek egyszer másszor túllépni, a legmélyebb jelentőséggel bírt. Ennek folytán a király tényleges felelőtlensége a consulra nézve elveszett. A római államban ugyan kezdet óta a király is mindig alatta, nem fölötte állt a törvénynek; miután azonban,

*) A hivatalba lépés napja nem esett az év kezdetére (márcz. 1.) s egyáltalán nem volt előre megállapítva. Hozzá alkalmazkodott a lemondás napja, kivévén, midőn valamely consul nyíltan kifejezve egy kiesett consul *(consul suffectus)* helyébe választatott, mely esetben a kiesettnek jogaiba, és ennélfogva uralkodási idejébe is belépett. E pótconsulokra azonban a régibb korban csak akkor került a sor, midőn csak e consulok egyike hiányzott; pótconsulok collégiumára csak a későbbi köztársaságban találunk. Egy consul hivatali éve tehát rendszerint két polgári évnek két egyenlőtlen feléből állt.

római felfogás szerint, a legfőbb bírót nem lehetett önmaga előtt perbe fogni, a király ugyan követhetett el bűnt, de bíróság és büntetés számára nem létezett. A consult ellenben, ha gyilkosságot vagy hazaárulást követett el, hivatala ugyan szintén megvédte, de csak addig, a míg tartott; visszalépése után ép úgy alá volt vetve a közönséges fenyítő igazságszolgáltatásnak, mint bármely más polgár.

E fő és elvi változáshoz más alárendeltebbek és inkább a külsőségeket illető, de részben szintén mélyen beható korlátozások is járultak. A király joga, szántóföldjeit polgárok közmunkájával míveltetni s azon különös védenczi viszony, melyben a zsellérségnek kellett a király irányában állnia, a hivatal életfogytiglani tartamával együtt magoktól megszűntek. — A míg továbbá a büntető perben úgy, mint birságok és testi büntetésekben a királyt nem csak az ügy megvizsgálása és az itélethozatal, hanem annak eldöntése is megillette, vajon szabad-e az elitéltnek a kegyelem útjára lépnie vagy nem, most a valeriusi tör-
509. vény (Róma 245. évében) azt határozta, hogy a consul köteles az elitéltnek a provocátiót megengedni, midőn nem hadi jog alapján szól az itélet halálra vagy testi bünte-
451. tésre; a mit egy későbbi (bizonytalan időben, de a 303. év előtt hozott) törvény a súlyos vagyoni birságokra is kiterjesztett. Ennek jeléül a consuli lictorok ott, hol a consul nem mint hadvezér, hanem mint bíró lépett fel, letették szekerczéiket, melyeket addig az urokat megilletett vérhatóság jeléül viseltek. Különben azon hivatalnokot, ki a provocátiónak szabad útat nem engedett, a törvény nem fenyegette egyébbel, mint az infámiával, mely az akkori viszonyok közt lényegében nem volt egyéb erkölcsi foltnál s legfeljebb azt vonta maga után, hogy a becstelennek

tanuskodása többé nem volt érvényes. Ennek is ugyanazon felfogás szolgál alapúl, mely szerint jogilag lehetetlen a régi királyi hatalmat megcsorbítani, s mely szerint a legfőbb községi hatalom birtoklója elé a forradalom által vont korlátok szigorúan véve csak tényleges és erkölcsi értékűek. Ha tehát a consul a régi királyság illetékességi körén belül tesz valamit, ezzel helytelenséget ugyan követhet el, de bűnt nem, s ez okból nem esik a büntető bíró hatósága alá. — Irányára nézve ehhez hasonló korlátozás lépett életbe a polgári törvényhatóságban; mert a hivatalnokok azon jogának, mely szerint az ügy megállapítása után a tényálladék megvizsgálását egy magán emberre bízhatták, kötelességgé való átváltozása valószínűleg e korszakba esik. E czélt valószínűleg egy, a hivatali hatalomnak helyettesekre vagy utódokra való átruházásáról szóló általános rendelkezéssel érték el. Míg a király korlátlan szabadsággal bírt helyettesek kinevezésére, de erre soha sem kényszeríttetett, úgy látszik, hogy a consulra nézve a hatalom átruházásának joga kétféle módon határoztatott meg és jogilag korlátoltatott. Egyrészt, azon terjedelmes és a királyt környezett fényben szintén részesülő megbízási hatóságok, minő a városnagyé az igazságszolgáltatásra, s valószínűleg a helyettes hadiparancsnokság is voltak, az évi királyság életbe léptetésével lényegökben megszűntek: mert az, hogy akkor, midőn mindkét consul elhagyta a várost, hogy a latin ünnepben részt vegyen, távollétök e nehány órájára még ezentúl is egy városnagy neveztetett ki, — üres formaság volt és ily értelemben is kezeltetett. Sőt épen egyike azon czéloknak, melyeket a legfőbb hatalom collegialitása által elértek, az volt, hogy az igazságszolgáltatás számára csak ritka kivételes esetekben volt szükség helyettesítő hivatalnokra; és

ámbár a háborúban a fővezért nem lehetett meggátolni abban, hogy még az összes haderő feletti parancsnokságot is másra ne ruházza át, az ily helyettes ettől fogva mégis a hadvezér egyszerű segéde (*legatus*) gyanánt szerepelt. Az új köztársaság egyiránt nem tűrte a királyi teljhatalommal bíró királyt, mint helyettesét. Ellenben, főkép, midőn valamely súlyos háboru az elüljáróság eredeti egységének visszaállítását szükségessé látszott tenni, a consulnak szabadságában állt a collegialis egyenjogúságot felfüggeszteni, s egy harmadik hivataltársat nevezni ki dictátori czímmel, kinek úgy az őt kinevező consul, mint egyenrangú társa engedelmeskedni tartoztak, s kinek személyében a régi királyi hatalom rendkivüli és ideiglenes módon ismét egész kiterjedésében érvényre jutott. — A hatalom átruházási jogának második, talán még következménydúsabb megszorítása abban állt, hogy a consul, mint fővezér, ugyan megtartotta a jogot: egyes vagy minden reá nehezedő ügyek elvégzését másokra bízhatni, fővárosi működésében ellenben bizonyos esetekben köteleztetett másokat bízni meg az ügyek elintézésével, minden más esetben pedig, melyben ez nem történt, attól eltiltatott. Azon esetek közé, melyekben a község elüljárója elméletben ugyan illetékes volt, de egyszersmind köteleztetett arra, hogy csupán — természetesen önmaga által nevezett — képviselői által működjék, a polgári pörön kivül azon bűnügyek is tartoztak, melyeket a két gyilkosságkutatónak (*quæstores*) kellett, előbb mint a király, most mint a consul segédeinek, elintézniök, továbbá az állami kincs- és levéltár oly fontos kezelése, melyet addigi teendőik mellé ugyanezek vettek át. Ily módon a quæstorok most törvényesen azzá lettek, a mi tényleg már régóta voltak, állandó hivatalnokokká, kik azonban, miután valamint előbb a király,

úgy most a consul által neveztettek ki, szükségképen egy év leforgása után vele együtt kiléptek hivatalukból. A mire azonban ily rendszabályok nem léteztek, azt a községi elüljárónak a fővárosban személyesen kellett elintéznie, a mint hogy például a pör bevezetésében semmi körülmények közt nem képviseltethette magát. Ezen, a polgári és katonai hatalom-átruházás körüli eljárás közti különbség okozta azt, hogy a tulajdonképi római községi kormányzat keretén belül semmi helyettesítő hivatali hatalom (*pro magistratu*) fenn nem állhatott, hogy tisztán városi hivatalnokok nemhivatalnokokkal soha sem pótolhatók, a katonai helyettesek pedig (*pro consule, pro prætore, pro quæstore*) a tulajdonképi községen belül minden tevékenységből kizárattak. — Az utód-kinevezés joga továbbá, melyet a király korlátlanúl gyakorolt, ugyan semmikép sem vonatott meg a mostani községi elüljárótól sem; de köteleztetett azt nevezni ki, kit a község neki e végre kijelölt. A kötelező ajánlási jog által a rendszerinti legfőbb hivatalnokok kinevezésének joga bizonyos értelemben ugyan a községre szállt át; de ezen ajánláson alapúló és a formaszerinti kinevezés közt még gyakorlatilag is nagy volt a különbség. A választást vezető consul korántsem volt csupán rendezője a választásnak, hanem, lényegében, a királyihoz hasonló jogánál fogva például joga volt egyes jelölteket visszavetni, s a reájok esett szavazatokat számba nem venni, sőt kezdetben a választást egy önmaga által készített jelöltek lajstromára is korlátozhatta; s a mi még fontosabb volt, a községnek ajánlási joga még korántsem adta meg a jogot: a hivatalnokot ismét letehetni, melylyel szükségkép bírnia kellett volna, ha valóban ő nevezte volna ki. Sőt inkább, miután az utódot e korban is csupán elődje nevezhette ki, s így valódi hivatalnok soha

sem származtatta a maga jogát egy még létező hivatalnoktól, a római államjog azon régi és nagyfontosságú elve, mely szerint a legfőbb községi tisztviselő semmiképp le nem tehető, a consuli korszakban is csorbítatlanúl érvényben maradt. — A papkinevezés joga végre, mely a királyokat illette, nem ment át a consulokra; helyét a férficollégiumokra nézve önmagok kiegészítése, a Vestaszűzekre s egyes papokra nézve a pontifexek collégiuma általi kinevezés foglalta el, melyhez még a községnek mintegy háziúri törvényhatósága járult a Vesta papnői felett. Hogy ezen, helyesen csak egy ember által eszközölhető tényeket véghez vihesse, a collégium, valószínűleg csak e korban, elnököt adott magának a pontifex maximusban. A sacrális főhatalomnak ezen elválasztása a polgáritól, mi alatt a már említett „áldozatkirályra" a királyságnak sem polgári, sem sacrális hatalma nem, csupán címe szállt át, valamint az új főpapnak a római papság különbeni jellemétől határozottan eltérő félig elüljárói állása, egyikét képezi ezen, a hivatalnoki hatalomnak, főkép aristokratikus érdekben való korlátozására czélzó forradalom legjellemzőbb és következményekben leggazdagabb sajátságainak. — Említettük már, hogy a consul a külső fellépés dolgában is sokkal mögötte állt a tisztelettől és félelemtől környezett királyi hivatalnak, hogy a királyi czím s a papi felkenetés tőle megvonatott, szolgáitól pedig a szekercze elvétetett; ehhez járult, hogy a consul, a királyi bíborruha helyett csak felöltőjének bíborszegélye által különbözött a közönséges polgártól, és hogy, míg a király nyilvánosan, talán rendesen, kocsin jelent meg, a consul kénytelen volt a közönséges rend előtt meghajolni s a városban a többi polgárok módjára gyalog járni. — Egyébiránt a hivatalos hatalom teljességének és jeleinek e kor-

látozása lényegileg csak a rendszerinti községi elüljáró irányában alkalmaztatott. Rendkivüli esetekben, mint már említtetett, a község által választott két elüljáró helyébe egyetlen egy, a hadmester *(magister populi)* vagy parancsoló *(dictator)* lépett. A dictátor megválasztására a község semmi befolyást nem gyakorolt, hanem az tisztán az az idő szerinti consulok egyikétől függött; ellenében a provocátió csak úgy volt sikeres, mint a királylyal szemben, ha t. i. önkényt engedett annak; a mint kineveztetett, minden más hivatalnok jogilag alárendeltje lett. Tartamára nézve ellenben a dictátor hivataloskodása kétszeres korlátok közé volt szorítva, egyrészt, a mennyiben, mint hivataltársa azon consuloknak, kiknek valamelyike által kineveztetett, ezeknek törvényes hivatali idejökön túl szintén nem maradhatott hivatalban; másrészt a dictátor hivataloskodásának feltétlen maximumául hat hónap szabatott meg. A dictátori intézmény egyik sajátsága továbbá az volt, hogy a „hadmester“ köteles volt magának rögtön egy „lovasok mesterét“ *(magister equitum)* nevezni ki, ki függő segéd gyanánt működött mellette, körülbelül úgy, mint a quæstor a consul mellett, s vele együtt lépett ki hivatalból; mely intézmény kétség kivül azzal függ össze, hogy a hadmesternek, valószínűleg mint a gyalogság vezérének, az alkotmány megtiltotta lóra ülnie. E határozatok alapján a dictátorságot valószínűleg a consulsággal együtt keletkezett intézménynek kell tekintenünk, melynek czélja volt a hatalom megosztásának hátrányait, főkép háboru esetében, ideiglenesen eltávolítani, s a királyi hatalmat múlandó alakban ismét életbe léptetni; mert a consulok egyenjogúságának első sorban a háborúban kellett aggodalmakat okoznia, és nem csak határozott bizonyítékok, hanem mindenek előtt magának a hivatalnoknak és segéd-

Dictátor.

jének legrégibb elnevezése, valamint hivataloskodási idejének megszorítása egy nyári hadjárat tartamára, s a provocatio kizárása az eredeti dictátorságnak túlnyomóan katonai hivatására mutatnak. — Nagyjában véve tehát a consulok is az maradtak, a mi a királyok voltak, legfőbb kormányzók, bírák és hadvezérek, és vallási tekintetben is nem az áldozatkirály, ki csak a név fenntartása kedvéért neveztetett ki, hanem a consul imádkozott és áldozott a községért s kutatta ki ennek nevében a szakértők segélyével az istenek akaratát. Szükség esetére azonban fenntartották magoknak a lehetőséget, a teljes korlátlan királyi hatalmat a község előleges megkérdezése nélkül, a collegialitás és az illetékességi körök különös csökkentései által felállított korlátok mellőzésével, bármely pillanatban ismét életbe léptethetni. Azon névtelen államférfiak, kiknek műve volt e forradalom, így egészen római módon ép oly élesen, mint egyszerűen oldták meg a kérdést: mikép lehet a királyi tekintélyt jogilag fenntartani és tényleg korlátozni.

Centúriák és cúriák.

A község ily módon az alkotmány megváltoztatása által a legfontosabb jogokhoz jutott: a községi elüljáró évenkénti kijelelése jogához, s ahhoz, hogy végső forumban döntött a polgár élete és halála felett. — De ez többé nem lehetett az addigi község, a tényleg nemesi renddé lett patriciusság. A nép ereje a „tömegben“ rejlett, mely már nagy számban tudott vagyonos és jónevű embereket felmutatni. Hogy e tömeg a községi gyűlésből ki legyen zárva, daczára annak, hogy a közterhek viseléséhez egyiránt hozzájárult, még tűrhető volt addig, a míg maga a községi gyűlés lényegesen nem nyúlt bele az államgépezet működésébe, s a míg a királyi hatalom, épen magas és szabad helyzeténél fogva nem kevesbbé volt

félelmes a polgárságra, mint a zsellérekre nézve, s még ez által a nemzetben a jogok egyenlőségét fenntartotta. Midőn azonban a község maga rendes választásokra és határozathozatalra lőn hivatva, az elüljáró pedig annak uráből tényleg ideiglenes megbizottjává szállt alá, e viszony nem volt tovább fenntartható; legkevesbbé az állam újjáalakításakor oly forradalom által, mely csak a patríciusok és a zsellérség összeműködése által volt keresztülvihető. A község kitágítását nem lehetett kikerülni, s ez a legkiterjedtebb mértékben ment végbe oly módon, hogy az összes plebejusság, vagyis valamennyi nempolgár, ki sem rabszolga, sem külföldi községnek a vendégjog alapján Rómában élő polgára nem volt, a cúriákba felvétetett, s ezzel a régi polgárság, mely eddig a cúriákat alkotta, általában elveszté jogát: összegyülekezni és közösen határozni. Ezzel egyidejűleg azonban a cúriák gyűlése, mely addig jogilag és tényleg az első tekintély volt az államban, alkotmányos jogaitól majdnem teljesen megfosztatott; a cúriák gyűlése ezentúl régi illetékességét csak tisztán formai vagy a nemzetségi viszonyokra vonatkozó tényekre, tehát a hűség-fogadásra nézve, mely a consulnak vagy dictátornak, hivatalba lépése után, épen úgy leteendő volt, mint azelőtt a királynak, s az arrogátióhoz és végrendelethez szükséges törvényes dispensatio dolgában tartotta meg, de tulajdonképen politikai határozatot többé nem hozhatott. Az alkotmány-változás annyiban mintegy gyökereit metszette el a cúria-szervezetnek, a mennyiben ez a nemzetségi rendszeren alapúlt, ez pedig teljes tisztaságában kizárólag a régi polgárságban volt feltalálható. — Midőn a plebejusok a cúriákba felvétettek, nekik is megengedtetett ugyan jogilag, a mi előbb csak tényleg fordúlhatott nálok elő, hogy családokká és nemzetségekké alakúl-

janak, de a hagyomány határozottan mondja, s magában véve is könnyen átlátható, hogy a plebejusoknak csak egy része jutott el a nemzetséggé alakúlásig, s ily módon az új cúria-gyűlés, ellentétben eredeti lényegével, számos oly taggal bírt, kik semmi nemzetséghez nem tartoztak. — A község minden politikai jogai, úgy a provocatio feletti határozás a bűnfenyítő eljárásban, mely különben is túlnyomóan politikai pör volt, mint az elüljárók kinevezése s a törvények elfogadása vagy visszavetése, a hadkötelezettek összeségére szálltak át, vagy vívattak ki újonnan általa, úgy, hogy a centúriák a köz terhekhez most a közönséges jogokat is megnyerték. A serviusi reformban foglalt csekély mag, mint nevezetesen a sereget illető beleegyezési jog támadó háboru izenése alkalmával, oly fejlődésnek eredt, hogy a centúriák a cúriákat teljesen és örökre elhomályosították, s mindenki már csak azokban látta a souverain népet. Ezek gyűlésében is csak akkor volt helye a vitának, midőn az elnöklő hivatalnok önkényt maga beszéllt vagy másokat beszéllni rendelt, csak hogy provocatio alkalmával természetesen mindkét félnek meg kellett hallgattatnia; a centúriák egyszerű többsége döntött. Ez útat nyilván azért választották, mert a cúriagyűlésben azok, kiknek egyáltalán szavok volt, teljesen egyenlők voltak egymással, s ennélfogva valamennyi plebejusnak a cúriákba történt felvétele teljesen kifejlett demokratiára vezetett volna, ha a politikai szavazások ezután is a cúriákban mentek volna végbe; a centúriák gyűlése ellenben a dolgok súlypontját, nem ugyan a nemeseknek, hanem legalább a vagyonosoknak kezébe tette át, s az előszavazás fontos jogát, mely tényleg gyakran döntő volt a választásban, a lovagokra, azaz gazdagokra ruházta.

Senátus.

A senátust az alkotmány reformja nem érte úgy, mint a községet. A legidősbek addigi collégiuma ezentúl is nem csak kizárólag patríciusi maradt, hanem megtartotta lényeges jogait is, jogát az időközi király kinevezésére s a községgyűlés határozatainak, mint alkotmányszerűeknek vagy alkotmány-elleneseknek, megerősítésére vagy elvetésére. Sőt e jogai az alkotmány reformja által még gyarapodtak, miután ezentúl a községi hivatalnokokat, kik a község által választattak, a patríciusok senátusa megerősíthette vagy elvethette; helybenhagyása, a mennyire mi tudjuk, csak a provocátióban nem kéretett ki soha, miután abban a bűnös megkegyelmezéséről volt szó, s ha a kegyelmet a souverain népgyűlés egyszer megadta, e ténynek bármily alakú megsemmisítéséről többé semmiképp szó nem lehetett. — Egyébiránt, habár a patríciusi senátus alkotmányszerű jogai a királyság eltörlése által inkább szaporodtak, mintsem csökkentek, mégis és pedig a hagyomány szerint a királyság eltörlésével egyidejűleg szokásba jött: azon ügyekre nézve, melyek különben a senátusban szőnyegre kerültek, és melyeknél a szabadabb tárgyalás megengedhető volt, a senátust megszaporítani, minek folytán plebejusok is jutottak belé, a mi, eredményeiben, az egész testület tökéletes átalakítására vezetett. A senátus a legrégibb idő óta nem csupán és nem első sorban, de mégis államtanács gyanánt szerepelt; és még a királyi korban sem tekintetett az alkotmánynyal ellenkezőnek az, hogy gyűléseiben ily esetben nem-senátorok is vegyenek részt, most úgy intézkedtek, hogy ily tárgyalások alkalmával a patríciusi senátushoz (*patres*) bizonyos számú nem-patríciusi „összeírottak“ (*conscripti*) járuljanak. Ez által a két osztály természetesen még nem tétetett egymással egyenlővé: a plebejusok a senátusban

nem lettek senátorok, hanem a lovagok rendjének tagjai maradtak, nem „atyáknak“, hanem „összeírottaknak“ nevezteltek, és nem volt joguk a senátori méltóság külső jeleit, a bíborszegélyt és a veres czipőt viselni. Továbbá, nem csak feltétlenül kizárva maradtak a senátust illető főhatósági jogok (*auctoritas*) gyakorlásából, hanem még azon esetekben is, melyekben csak tanácsadásról (*consilium*) volt szó, el kellett tűrniök, hogy a patríciusokhoz sorban intézett kérdéseket némán kelljen hallgatniok, és csak a többség kitudása végett történt kétfelé osztásnál legyen szabad véleményöknek kifejezést adniok, azaz, mint a büszke nemesség mondá, lábbal szavazniok (*pedibus in sententiam ire, pedarii*). Ennek daczára az új alkotmány a plebejusoknak nem csak a piaczra nyitott útat, hanem a tanácsházba is, és ezzel az egyenjogosítás ösvényén az első és legnehezebb lépés e téren is megtétetett. — Egyebekben a senátusra nézve fennálló szabályok lényeges változást nem szenvedtek. A patríciusi tagok közt, nevezetesen a sorban való kérdezésben, csakhamar bizonyos rangkülönbség vergődött érvényre olyformán, hogy azok, kik a legfőbb községi hivatalra előre ki voltak jelölve, vagy azt már egyszer viselték, a lajstromban a többiek elé jegyeztettek és szavazáskor a többinél előbb kérdeztettek meg; s ezek elsejének, a tanács elüljárójának (*princeps senatus*) helyzete csakhamar mindenki által irígyelt tiszteleti állássá lett. A működő consul ellenben ép oly kevessé tekintetett a senátus tagjának, mint a király, s ez okból saját szavazata benne számba nem vétetett. A tanács tagjait, úgy a szűkebb patríciusi tanácséit, mint az összeírottakat, úgy, mint előbb a királyok, most a consulok választották meg; csak hogy a dolog természetében feküdt, hogy míg a király még talán volt némi tekintettel

az egyes nemzetségek képviseltetésére a senátusban, a plebejusokkal szemben, kiknél a nemzetségi rendszer csak tökéletlenül volt kifejlődve, e tekintetek egészen elestek, s ezzel a senátus viszonya a nemzetségi rendszerrel mindinkább elenyészett. A választó consuloknak korlátozásáról olymódon, mely szerint például a plebejusok közől egy bizonyos meghatározott számnál többet ne legyen szabad a senátusba felvenniök, mitsem tudunk; ily intézkedésre különben sem volt szükség, miután a consulok magok úgyis a nemességből valók voltak. Ellenben a consul, egész helyzeténél fogva, a senátorok alkalmazásában, valószínűleg kezdet óta, sokkal kevesbbé volt szabad, és sokkal inkább kötve volt saját rendjének véleménye s az öröklött szokás által, mint a király. Nevezetesen azon szabály, mely szerint a consulság viselése, azon esetben ha, a mi e korban még megtörtént, a consul, megválasztásakor, még nem volt senátor, az illetőt szükségkép életfogytiglanra tagjává tette a senátusnak, kétség kivül a szokás által már igen jókor jogi tétellé erősödött. — Hasonlókép, úgy látszik, csakhamar szokássá vált a senátori helyeket nem tölteni be rögtön megüresedésök után, hanem a senátus lajstromát az adóbecslés alkalmával, tehát rendszerint minden negyedik évben, revideálni és kiegészíteni, a mi ismét nem lényegtelenül korlátozta a senátorok alkalmazásával megbízott hatóságot. A senátorok összes száma a régi maradt, és pedig ebbe az összeírottak is beszámíttattak; a miből szintén a patríciusok számának csökkenésére következtethetünk *). — A mint tehát látjuk, a római államban még a monarchiának köz-

*) Hogy az első consulok 164 plebejust vettek volna fel a sanátusba, azt alig tekinthetjük történelmi ténynek, hanem csak

A forradalom conservatív jelleme.

társasággá alakúlásakor is megmaradt a régiből mindaz, a mi megmaradhatott; a mennyire forradalom egyáltalán conservatív lehet, ez az volt, s az állam constituáló elemei közől tulajdonképen egyet sem döntött halomra. Ez tükrözi vissza az egész mozgalom jellemét. A Tarquiniusok elűzése nem az volt, a minek a gyarló, alapjokban meghamisított, jelentések festik, egy részvéttől és a szabadság lelkesültségétől mámoros népnek ténye, hanem két nagy, már küzdelemben álló és küzdelmök maradandóságának világos öntudatával bíró pártnak, a régi polgárok és zsellérek pártjának műve, mely pártok, mint az angol toryk és whigek 1688-ban, midőn az állam egy úrnak önkényuralmává átváltozni fenyegetődzött, a közös veszély által egy pillanatra egyesíttettek, hogy aztán ismét rögtön elváljanak. A régi polgárság az új polgárok segélye nélkül nem bírt a királyságtól megszabadúlni; de az új polgárok korántsem voltak eléggé hatalmasak arra, hogy azoknak egy csapással föléjök kerekedjenek. — Ily egyezkedések szükségkép a kölcsönös, fáradságos alkudozás által kinyert engedmények legcsekélyebb mértékére szorítkoznak, s a jövőre bízzák annak eldöntését, mikép és hova essék ezentúl az állam alkotó elemeinek súlypontja, s mikép illesztessenek azok egymásba vagy álljanak szemben egymással. — Ez okból teljesen félreismerik az első római forradalom horderejét azok, kik benne csak a közvetetlen újításokat, talán pusztán a legfőbb hatalom időtartamának megváltoztatását látják; itt is a közvetett eredmények voltak a fő dolog és minden esetre

---

bizonyítéknak arra nézve, hogy a későbbi római régészek 136 római nemesi nemzetségnél többet nem birtak kimutatni. (Röm. Forsch. 1, 121.).

hatalmasabbak voltak, mint magok a mozgalom indítói sejtették.

E korban keletkezett, hogy egy szóval mondjuk ki, a szó későbbi értelmében vett római polgárság. A plebejusok eddig zsellérek voltak, kikre az adók és terhek viselése ugyan kiterjesztetett, kik azonban ennek daczára a törvény előtt lényegileg nem voltak egyebek tűrt idegeneknél, s kiknek helyzetét a tulajdonképi idegenekkel szemben alig látszhatott szükségesnek élesen megjelölni. Most mint polgárok beirattak a cúriák lajstromaiba; s habár még távol voltak a jogegyenlőségtől, habár a régi polgárok még mindig kizárólag voltak jogosítva az öregek tanácsát alkotmányszerűen megillető tekintélyi tényekre, és kizárólag voltak választhatók a polgárhivatali és papi állomásokra, sőt még a polgári haszonélvezetekre is, mint például a községi legelőnek haszonvételében kizárólag részesültek, a teljes kiegyenlítésre az első és legnehezebb lépés mégis megtétetett, a mióta a plebejusok nem csak a községi fölkelésben szolgáltak, hanem a községi gyűlésben s a községi tanácsban, midőn ez véleménye iránt megkérdeztetett, szavaztak is, és a mióta a provocatio még a legszegényebb zsellér hátát és fejét is ép úgy védte, mint a legelőkelőbb régi polgárét. — A patríciusok és plebejusok ezen, az új római polgársággá történt összeolvadásának egyik következménye az volt, hogy a régi polgárság nemzetségi nemességgé alakúlt át, mely, miután a nemességnek többé nem volt joga közös gyűlésben határozni, s az új családoknak a nemességbe községi végzés általi felvétele még kevesbbé látszott megengedhetőnek, többé semmi módon, még önkiegészítés után sem pótolhatta ki a kebelében támadt hézagokat. A királyok alatt a római nemesség nem volt elhatárolva, és nem ritkán vétettek

Új község.

fel kebelébe új nemzetségek; most beállt a junkerségnek e félreismerhetetlen ismertető jele, mint biztos előhírnöke annak, hogy a nemesség nem sokára el fogja veszteni politikai jogait és jelentőségét a községben. — A plebejusoknak kirekesztése minden községi hivatalból és községi papságból, míg a tiszti és tanácsnoki állomások nyitva álltak előttök, s a régi polgárok és plebejusok közti házasságnak visszás makacssággal fenntartott jogi lehetetlensége továbbá már előre rásütötték a patríciusságra a kizáró és képtelen előjogokkal bíró nemesség bélyegét. — Az új polgári egyesülés második következményének annak kellett lennie, hogy a letelepedési jog szilárdabban szabályoztatott, úgy a latin szövetséges társak, mint idegen államok ellenében. — Nem annyira a centúriákban gyakorolt szavazati jog folytán, mely úgyis csak a birtokost illette meg, mint inkább a provocatio joga kedvéért, melyben a plebejusnak ugyan igen, de az útazónak s a külföldinek nem lehetett részesülnie, szükségessé vált a plebejusi jog megszerzésének feltételeit szabatosabban meghatározni, s a kiterjesztett polgárságot ismét a mostani nem-polgártól megkülönböztetni. — A nép szellemében és gondolkozásában ily módon e korra megy vissza, úgy a patriciusok és plebejusok közti ellentétnek gyűlöletes jelleme, mint a *cives Romani* éles és büszke megkülönböztetése az idegenektől. Azon városi ellentét azonban múlandó, e politikai különbség pedig maradandó természetű volt s az állami egységnek és a kezdődő nagyhatalomnak érzete, mely ezzel a nép szivébe beoltatott, elég feszítő erővel bírt arra, hogy ama kicsinyes különbségeket előbb aláássa, s azután mindenható áradatában magával ragadja.

E kor hozta létre továbbá a törvény és rendelet közti különbséget. Ez ellentétnek csirája ugyan már a római állam legbensőbb lényében rejlik, mert a római királyi hatalom is alatta, nem fölötte, állt az országos jognak. De azon mély és gyakorlati tisztelet, melylyel a rómaiak, mint minden politikailag képes nép, a tekintély elve iránt viselkedtek, a római állam- és magánjog azon nevezetes tételének adott életet, mely szerint a hivatalnokok minden, nem valamely törvényen alapúló parancsa is legalább hivataloskodásának ideje alatt érvényes, bár ennek befejeztével semmissé lett. Világos, hogy a míg az elüljárók életfogytiglanra alkalmaztattak, ez által a törvény és rendelet közti különbségnek tényleg majdnem el kellett enyésznie, s a községi gyűlés törvényhozói tevékenysége jóformán ki sem fejlődhetett. — De viszont, a mióta az előljárók évenként változtak, a község tág tért nyert törvényhozói joga gyakorlására, s most már gyakorlati jelentőségre vergődött azon szabály, mely szerint, ha a consul valamely pör eldöntésében jogilag semmis tényt követett el, utódja az ügynek új felvételét elrendelhette. Törvény és rendelet.

Végre e korban különíttetett el a polgári hatalom a katonaitól. Annál a törvény, ennél a pallos uralkodik, amott a provocatio és a szabályozott jogátruházás alkotmányos megszorításai voltak irányadók*), itt a hadvezér korlátlanúl gazdálkodott, mint a király. Szabálylyá lett, Polgári és katonai hatalom.

*) Nem lesz tán felesleges megemlíteni, hogy a *iudicium legitimum* úgy, mint a *quod imperio continetur*, az instruáló hivatalnok imperiumán alapszik, s a különbség a kettő közt csak abban áll, hogy amabban az imperium a lex által korlátoztatik, emebben pedig szabad.

hogy a hadvezérnek és a hadseregnek, mint ilyeneknek a tulajdonképi városba rendszerint nem szabad lábokat betenniök. — Hogy organikus és maradandó hatású intézkedések csak a polgári hatalom uralkodása alatt voltak tehetők, benne rejlett az alkotmánynak ha nem is betűjében, de szellemében; az ugyan előfordúlt, hogy ezzel ellenkezőleg a hadvezér legénységét alkalmilag a táborban polgárgyűlésre összehítta, s az így hozott határozat nem volt jogilag semmis, de a szokás rosszalta ez eljárást, s az nem sokára úgy megszűnt, mintha el volna tiltva. — A quirites és a katonák közti ellentét az idők folyamában mind szilárdabb gyökereket vert a polgárok lelkében.

A patríciusság uralkodása.

Egyébiránt az új köztársasági rendszer e következményeinek kifejlődésére idő kellett; bármily élénken érezte át azt az utókor, a jelenkor közvetetlenül kétség kivül más színben látta a forradalmat. A nem-polgárok ugyan általa polgárjogot nyertek, s az új polgárság messzeható jogokat kapott a községi gyűlésben; de a patríciusi senátus elvetési joga, mely mintegy felsőházként szilárdan körülhatárolva állt szemben a comítiumokkal, ezeknek szabad mozgását jogilag épen a legfontosabb ügyekben meghiúsította, s tényleg képes volt az összeség komoly akaratát, ha megtörni nem is, de legalább elhalasztani és megbénítani. Míg a nemesség az által, hogy megszűnt kizárólag alkotni a községet, úgy látszik, nem vesztett túlságosan sokat, más tekintetben ismét határozottan nyert. A király természetesen ép úgy patrícius volt, mint a consul, s a senátus tagjainak kinevezése ezt ép úgy megillette, mint amazt; de míg azt kivételes helyzete ép úgy föléjök emelte a patríciusoknak mint a plebejusoknak, s míg az könynyen oly körülmények közé juthatott, melyekben a nemes-

ség ellenében a tömegben lett kénytelen támaszt keresni, addig a rövid ideig uralkodó consul, ki consulsága előtt és után nem volt egyéb a nemesség egy tagjánál, s köteles volt nemesi polgártársának, kinek ma parancsolt, holnap engedelmeskedni, semmiképen sem állt kivül saját rendjén, s a nemesembernek benne hatalmasabbnak kellett lennie a hivatalnoknál. Ha ennek daczára kivételkép egyszermásszor a nemesség uralmától idegenkedő patrícius állíttatott a kormányra, hivatalos hatalmát részint a merev nemesi szellemtől áthatott papságok, részint uralkodó társa megbénították, s a dictátorság könnyen felfüggesztette; s a mi ennél fontosabb volt, nem bírt a politikai hatalom első elemével, az idővel. Valamely politikai testület elüljárósága, ruháztassék fel bármily teljhatalommal, soha sem fogja a politikai hatalmat kezébe keríthetni, ha nem áll hosszabb időn át az ügyek élén; mert minden uralkodásnak szükséges előfeltétele a maradandóság. Ennek következtében az életfogytiglanra alkalmazott tagokból álló községi tanács, és pedig mindenek felett azon joga folytán, melylyel a hivatalnoknak mindenben tanácsot adhatott, tehát nem a szűkebb patríciusi, hanem a tágabb patrícius-plebejusi tanács, az évi uralkodókkal szemben szükségképen oly befolyásra emelkedett, hogy a jogviszonyok egyenesen visszára fordúltak, a községi tanács lényegében magához ragadta a kormányzó hatalmat s az addigi uralkodó, annak elülülő és végrehajtó elnökévé lett. Az elfogadás vagy visszavetés végett a község elé terjesztendő indítványhoz annak az összes senátus általi tárgyalása és helyeslése ugyan az alkotmány szerint nem volt szükséges, de a szokásjog ezt szentesítette s a consulok nem egy könnyen és nem szívesen tértek el tőle. Ugyanez állt fontos államszerződésekre, a községi föld kezelésére és kiosztására, s

általában minden oly tényre nézve is, melynek eredményei a hivatali éven túl terjedtek, s a consulra nem maradt egyéb a folyó ügyek elintézésénél, a magánjogi pörök megindításánál s a háborúban való parancsnokságnál. Mindenek felett következménydús volt azon újítás, mely szerint sem a consulnak, sem a különben korlátlan hatalmú dictátornak nem volt szabad a közös kincstárhoz máskép nyúlnia, mint a tanács beleegyezésével és annak folytán. Midőn a senátus a consuloknak kötelességökké tette a községi pénztár kezelését, melyet a király maga igazgatott, vagy legalább maga igazgathatott, két állandó alsóbb hivatalnokra bízni, kik ugyan a consulok által neveztettek ki s nekik engedelmességgel tartoztak, de könnyen átláthatólag még sokkal inkább függtek a senátustól mint magok a consulok, ez által a pénztári ügy vezetését is magához vonta, s a római senátusnak e pénzengedélyezési jogát, eredményeire nézve bátran a mai alkotmányos monarchiákban uralkodó adómegszavazási jog mellé helyezhetjük. — Ennek következményei magoktól folynak. Minden nemesség uralmának első és lényeges előfeltétele abban áll, hogy a teljhatalom az államban ne egy egyént, hanem egy testületet illessen meg; most egy túlnyomóan nemesi testület, a községi tanács, vonta magához a kormányzást, s e mellett a végrehajtó hatalom nem csak megmaradt a nemesség kezében, hanem a kormányzó testületnek teljesen alája is rendeltetett. A tanácsban ugyan jelentékeny számmal ültek nemnemes férfiak; de miután hivatalviselésre, sőt még a vitában való részvételre is képtelenek, tehát minden gyakorlati befolyásból a kormányzásra kizárva voltak, a senátusban is szükségkép alárendelt szerepet játszottak, s ezen kivül a köz legelőnek gazdászatilag oly fontos használati joga által még

anyagi függésben is tartattak a testűlettől. A patriciusi consuloknak idők folytán kifejlődött azon joga, melynél fogva a tanácsnokok lajstromát legalább minden negyedik évben átnézhették és módosíthatták, bármily semmis volt valószínűleg a nemesség ellenében, oly sikeresen volt ennek érdekében felhasználható, s általa a nemeseknek nem tetsző plebejus a tanácstól távol tartható, sőt belőle ismét eltávolítható volt. — Ennélfogva tökéletesen igaz, hogy a forradalom közvetetlen eredménye a nemesség uralmának megszilárdúlása lett; csakhogy ennél több is igaz. Míg a kortársak túlnyomó száma meg lehetett arról győződve, hogy a forradalom csak merevebb despotismust hozott a plebejusokra, mi utóbbiak már ebben magában is az új szabadság bimbóit látjuk fakadni. A mit a patríciusok nyertek, azt nem a község, hanem a hivatalnoki hatalom vesztette el; a község ugyan csak kevés, szűk korlátok közé szorított jogokat nyert, melyek sokkal kevesbbé voltak gyakorlatiak és kézzel foghatók, mint a nemesség vívmányai, s melyeknek becsét tán alig minden ezredik ember tudta méltányolni, de melyek a jövő biztosítékait foglalták magokban. Eddig a zsellérség politikailag semmi, a régi polgárság minden volt; midőn most amaz községgé lett, a régi polgárságnak fölibe kerekedett; mert bármennyi híja volt is még a tökéletes polgári egyenlőségnek, nem az utólsó állomás elfoglalása, hanem az első rés megtörése dönti el a vár elestét. Ez okból a római község teljes joggal teszi a maga politikai lételének keletkezését egy időre a consulság kezdetével. — Egyébiránt, habár a köztársasági forradalom, daczára annak, hogy közvetetlenűl a junkerség uralmára vezetett, joggal nevezhető az addigi zsellérség, vagyis a plebs győzelmének, e forradalom jelleme mégis, még ez

A plebejusi ellenzék.

utóbbi tekintetben is, korántsem volt az, a mit ma demokratikusnak szoktunk nevezni. — A tisztán személyes érdem, melyet születés és gazdagság nem támogatott, a királyok uralma alatt valószínűleg könnyebben vergődhetett befolyásra és tekintélyre, mint a patríciusoké alatt. Azon korban a patríciusi rendbe való belépésből senki jogilag ki nem volt zárva, most a plebejusi dicsvágy legmagasabb czélját a senátus néma függelékébe való felvétel képezte. — Ezen kivül a dolog természetében feküdt, hogy az uralkodó úri osztály, a mennyiben egyáltalán fogadott be plebejusokat, nem feltétlenül a legderekabb férfiaknak, hanem mindenek felett a gazdag és tekintélyes plebejusi családok fejeinek adott maga mellett ülést a senátusban, s az ily módon befogadott családok féltékenyen őrködtek tanácsnoki állomásaik megtartása felett. — Míg tehát a régi polgárság kebelén belül tökéletes jogegyenlőség uralkodott, az új polgárság, vagyis egykori zsellérség, kezdet óta egy csomó előjogokkal bíró családra s egy háttérbe szorított tömegre oszlott. — A községi hatalom pedig most, a centúria-rendszer folytán, azon osztály kezébe jutott, mely a had- és adó-ügy serviusi reformja óta legnagyobb mértékben viselte a polgári terheket, a zsellérekébe, és ezek közt ismét leginkább sem a nagy, sem a legkisebb földbirtokosokéba, hanem a középső parasztosztályéba, a mi mellett az öregebbek még azon előnyben részesültek, hogy, bár számra nézve kevesebben voltak, mégis ugyanannyi szavazati osztályt képeztek, mint a fiatalság. — Midőn ily módon a régi polgárságnak és nemzetségi nemességének gyökerei elmetszettek, s egy új polgárságnak alapja megvettetett, ebben a súly a földbirtokra és életkorra esett, s már feltűntek, egy új, először is

a családok tényleges tekintélyén alapúló nemességnek, a későbbi nobilitásnak első csirái. — A római társadalom conservativ jellemét misem árúlja el világosabban, mint az, hogy a köztársasági forradalom egyúttal az állam új, de szintén conservativ és szintén aristokratikus rendjének vetette meg alapját.

II. FEJEZET.

A néptribúnság s a decemvirek.

Anyagi érdekek.

A régi polgárság az új községi szervezetben törvényes úton teljes birtokába jutott a politikai hatalomnak. Uralkodva a szolgájává lenyomott elüljáróság által, túlsúlylyal bírva a községtanácsban, minden hivatalok és papságok egyedüli birtokában, az isteni és emberi dolgok kizáró ismeretével és a politikai gyakorlat teljes ügyességével felszerelten, a községi gyűlésben befolyásban gazdagon az alkalmazkodó és egyes családokhoz ragaszkodó emberek nagy tömege által, végre feljogosítva minden községi végzést megvizsgálni és elvetni, a patríciusok még jó időre megtarthatták a tényleges uralmat, épen azért, mert a törvényes kizáró hatalomról még idejekorán lemondtak. A plebejusoknak ugyan keservesen kellett politikai háttérbe szoríttatásokat érezniök; de a tisztán politikai oppositiótól a nemességnek közvetetlenül kétség kivül nem igen kellett tartania, ha értett hozzá, mikép kell a tömeget, mely igazságos kormányzásnál s az anyagi érdekek védelménél egyebet nem kiván, távol tartani a politikai küzdelemtől. A királyok elűzetése utáni kor kezdetén csakugyan különféle rendszabályokkal találkozunk, melyeknek czélja az volt, vagy legalább melyek czéljának

látszott lenni a nép fiát, főkép anyagi szempontból, megnyerni a nemesség uralma számára: a kikötői vámok leszállíttattak, a gabnaárak magasak levén, nagy mennyiségű búza vásároltatott az állam számlájára, s a sókereskedés állami egyedárúsággá tétetett, hogy a polgárok olcsón legyenek búzával és sóval elláthatók, s végre a népünnep egy nappal megtoldatott. Ide vág a vagyoni birságokról szóló, már említett rendszabály is, melynek czélja nem csak az volt, hogy a hivatalnokok veszélyes birságolási jogát általában korlátok közé szorítsa, hanem, mely első sorban eléggé jellemző módon az apró emberek védelmére volt számítva. Mert, ha a hivatalnoknak megtiltatott ugyanazon embert egy napon, kivéve a provocátió megengedése mellett, két birkánál és harmincz marhánál nagyobb birságra itélnie, e sajátságos tételek kulcsát csak abban találhatjuk, hogy a csak nehány birkával bíró szegény emberre más maximumot látszott szükségesnek megállapítani, mint a gazdag marhacsorda-tulajdonosra nézve, — oly tekintetbe vétele ez a megbirságolt szegénységének vagy gazdagságának, melyből új törvényhozások tanulhatnának. E rendszabályok azonban csak a felszínen úsznak, míg maga a fő áradat épen ellenkező irányban mozog. — Az alkotmány megváltoztatásával Róma pénzügyi és gazdasági viszonyaiban egy átható forradalom kezdődik. A királyuralom valószínűleg elvből nem mozdította elő a tőke hatalmát s a paraszttelkek számát tőle telhetőleg szaporítani igyekezett; az új nemesi kormány azonban úgy látszik, mintha kezdet óta a középosztályok, nevezetesen a közép és kisbirtokosság megsemmisítésére, s egyrészt egy földesurak és tőkepénzesek uralmának, másrészt egy földmívelő proletariátusnak felnövelésére törekedett volna.

A tőkepénzesek növekvő hatalma.

Már a kikötői vámok leszállítása is, bár általában népszerű rendszabály volt, első sorban a nagykereskedésnek vált javára. De még nagyobb lökést adott a tőke hatalma fejlődésének a közvetett pénzügyi kormányzás rendszere. Nehéz megmondani, min alapúlt ez vég elemzésben; de nyúljék bár magában véve vissza a királyi korig, mégis a consulság életbe léptetése óta részint a római hivatalnokok gyors változása, részint azon körülmény, hogy a kincstár pénzügyi tevékenységét oly űzletekre terjesztette ki, mint a gabna és só vásárlása és eladása, szükségkép emelték a közvetítő magán tevékenység fontosságát, s ezzel alapját vetették meg az állami bérlők azon rendszerének, mely utóbbi kifejlődésében a római államra nézve ép oly következkezménydússá, mint vészhozóvá lett. Az állam lassanként minden közvetett pénzbeszedést s minden bonyolodottabb fizetést és leszámítást közvetítőkre bízott, kik egy átlagos összeget kaptak vagy fizettek, s aztán saját szakállokra gazdálkodtak. Ez űzletben természetesen csak gazdag tőkepénzesek, és, miután az állam szigorúan megkivánta a dologi biztosítékot, leginkább csak nagy földbirtokosok vehettek részt, s így keletkezett az adóbérlők és szállítók egy osztálya, kik gazdagságuknak rohamos növekedésében, az állam feletti hatalmukban, melyet szolgálni látszottak, és pénzuralmok esztelen és meddő alapjaiban teljesen hasonlók a mai börze-speculánsokhoz. — A pénzügyi kormányzás megváltozott iránya azonban legközvetetlenebbűl s legérezhetőbben a községi földekkel való elbánásban nyilvánúlt, melynek, mintha csak nyíltan kitűzött czélja lett volna a középosztályok anyagi és erkölcsi megsemmisítése. A közlegelők és állami uradalmak haszonélvezése, természeténél fogva, általában a polgárság előjoga volt; a formai jog a plebejust kizárta a közös legelő

Községi föld.

használatából. Miután azonban, nem tekintve a magán tulajdonba való átszállást vagy az assignátiót, a római jog egyes polgároknak a közös földre nézve állandó és a tulajdont megillető tiszteletre igényt tartó használati jogát nem ismerte mindaddig, míg a közös föld közös föld maradt, csupán a király önkényétől függött az annak használásában való részvételt valakinek megengedni vagy őt abban megszorítani, és kétséget nem szenved, hogy e jogát vagy legalább hatalmát gyakran plebejusok javára használta. A köztársaság életbe lépésekor azonban ismét élesen hangsúlyoztatik azon tétel, hogy a közös legelő használata jogilag csak a legjobb jogú polgárt, azaz a patríciust illeti meg; s habár a senátus a patríciusokkal együtt benne képviselt gazdag plebejus házak javára utóbb úgy mint előbb néha kivételt tett e szabály alól, a kis plebejus szántóföldbirtokosok és a napszámosok, kiknek épen legnagyobb szükségök volt a legelőre, annak használatában mégis megrövidíttettek. Továbbá a közös legelőre kihajtott marháért mindeddig legelőbér fizettetett, mely ugyan elég mérsékelt volt arra, hogy a legelőre való hajtás joga még annak daczára is előjognak tekintessék, de a közös pénztárnak mégis jelentékeny jövedelmet hozott. A patríciusi quæstorok most e díjakat el kezdték hanyagúl és elnézőleg szedni be s lassanként egészen felhagytak beszedésével. Ezelőtt, főkép midőn hódítás útján jutott a község új uradalmak birtokába, rendszerint földkiosztás rendeltetett el, s ez alkalommal minden szegényebb polgár és zsellér tekintetbe vétetett; csak azon föld csatoltatott a közös legelőhöz, mely szántóföldnek nem volt használható. Ezen assignátiót most egészen abban hagyni ugyan nem merték, s még kevesbbé merték azt csupán a gazdagok javára foganatosítani; de mind ritkáb-

ban s fukarabban eszközölték, s helyébe az occupatio romláshozó rendszere lépett, azaz, az uradalmi jószágok átengedése az első elfoglalónak s jogutódjainak nem tulajdonúl vagy meghatározott időre szabott formaszerinti bérletűl, hanem határozatlan időre külön használatra oly módon, hogy az állam azokat bármikor visszavehette, s a birtokló a tizedik kévét, borból és olajból pedig a termés ötödrészét köteles volt az állampénztárba beszolgáltatni. Nem volt ez egyéb, mint a már leírt precarium az állami uradalmakra alkalmazva, s lehet, hogy, főkép, mint átmeneti intézkedés az assignatio eszközléséig, a közös földre nézve már előbb is előfordúlt. Most azonban ezen elfoglalási birtok nem csak maradandóvá lett, hanem, a mint természetes volt, csak a szabadalmazott személyek vagy kegyenczeik tették rá kezöket, s az ötöd és tized ép oly hanyagúl hajtatott be, mint a legelőbér. A közép és kis földbirtokot ily módon hármas csapás érte: elvesztette a közönséges polgári haszonvételeket; az által, hogy az uradalmi illetékek nem folytak többé rendesen a közös pénztárba, az adó terhe súlyosbodott; a földkiosztás pedig, mely a földmívelő proletariátusnak oly állandó levezető csatornájául szolgált, milyenűl ma egy nagyszerű és szilárdan szabályzott kivándorlási rendszer szolgálhatna, megakadt. Ehhez járult valószínűleg már most a nagyban űzött gazdálkodás, mely a kis földmívelő-clienseket kiszorította s helyettök a földet mezei rabszolgák által míveltette; mely csapás nehezebben elhárítható és kétség kivül romlást hozóbb volt, mint minden többi politikai bitorlás összevéve. A súlyos, részben szerencsétlen háborúk, az ezek által okozott elviselhetetlen hadi adók és közmunkák megtették a többit arra nézve, hogy a birtokost vagy egyenesen megfoszszák telkétől és hitelezőjének, ha nem

is rabjává, de cselédjévé tegyék, vagy adósságba sülyesztése által tényleg hitelezőinek bérlőjévé szállítsák alá. A tőkepénzesek, kik előtt itt a jövedelmező s fáradság és veszély nélküli speculátiónak új tere nyílt meg, részint ez úton öregbítették földbirtokukat, részint meghagyták a parasztnak, kinek személyét és vagyonát az adóssági jog kezökbe adta, a névleges tulajdont s a tényleges birtoklást. Ez utóbbi, úgy a legszokottabb, mint a legveszedelmesebb eljárás volt: mert habár általa a külső romlás elhárittatott egyesek fejéről, a parasztnak e precárius, a hitelező kegyelmétől függő helyzete, melynél fogva a tulajdonnak csak terheit viselte, azon fenyegető veszélyt rejtette magában, hogy az egész parasztosztályt demoralizálta és politikailag megsemmisítette. A törvényhozó szándéka, ki a jelzálogi kölcsön helyett a tulajdonnak rögtöni átszállását a hitelezőre elrendelte, hogy a túlságos eladósodást meggátolja és az állam terheit a földtalaj valódi birtokosának vállaira rójja, ily módon kijátszatott azon szigorú személyes hitelrendszer által, mely kereskedők számára czélszerű lehetett, a parasztokat azonban tönkre tette. Ha már a föld felosztathatósága is közel hozta egy adósságba sülyedt földmívelő proletariátus veszélyét, most a megváltozott viszonyok közt, midőn minden teher növekedett és minden segédforrás kiapadt, a paraszt középrendben az inséghez és reménytelenséghez ijesztő gyorsasággal kellett elharapódzania.

A társadalmi és rendi kérdés viszonya egymáshoz.

A gazdagok és szegények közti ellentét, mely e viszonyokból keletkezett, épen nem esik össze a nemtetségek és plebejusok közti különbséggel. Habár a patriciusoknak aránytalanúl nagyobb része gazdag volt is, mégis természetesen a plebejusok közt sem volt hiány gazdag és tekintélyes családokban, s miután a senátus,

mely már ekkor talán nagyobb felében plebejusokból állt, magának a patríciusi elüljáróságnak is kizárásával, saját kezébe vette a pénzügyek fő vezetését, könnyen felfogható, hogy mindazon gazdászati előnyök, melyek megszerzésére a nemesség politikai előjogaival visszaélt, általában a gazdagoknak váltak javukra s a közönséges ember terhei annál súlyosabbakká lettek, miután az elnyomottak osztályának legkülönb és az ellenállásra legképesebb egyénei a senátusba lépés által az elnyomók sorába kerültek. — Ez által azonban a nemesség politikai helyzete hosszabb időre tarthatatlanná lett. Ha rá bírta volna venni magát, hogy igazságosan kormányozzon, s ha védte volna a középosztályt, a mint ezt egyes kebeléből vett consulok megkisértették, a nélkül azonban, hogy terveiket az elüljáróság elnyomott helyzete folytán megvalósíthatták volna, még sokáig fentarthatta volna magát a hivatalok kizáró birtokában. Ha rá bírta volna magát venni, hogy a gazdag és tekintélyes plebejusokat magával teljesen egyenjogúakká tegye, hogy például a senátusba lépéssel a patríciusság megnyerését összekapcsolja, mindketten még jó ideig büntetlenül uralkodhattak és üzérkedhettek volna. De egyiket se tette a kettő közül: a szűkkeblűség és rövid látás, minden valódi junkerség e tulajdonképi és el nem enyésző privilégiumai, Rómában sem tagadták meg magokat s a hatalmas községet haszontalan, czéltalan és dicstelen viszályokba döntötték.

Kivándorlás a szent hegyre.

Az első válságot azonban nem a rendi tekintetben háttérbe szorítottak, hanem a szükséget szenvedő parasztság idézte elő. A nyélbe ütött évkönyvek a politikai forradalmat a 244., a társadalmit a 259. és 260. évekre teszik, és csakugyan úgy látszik, hogy ezek gyorsan követték egymást, de valószínűleg mégis hosszabb idő folyt le

510. 495. 494.

közöttök. Az adóssági jog szigorú gyakorlata az egész parasztságot elkeserítette, úgymond az elbeszéllés. Midőn 259-ben egy veszélyes háboru számára a katonaszedés foganatba vétetett, a hadköteles legénység vonakodott a felhívó parancsnak engedelmeskedni. Midőn erre Publius Servius consul az adóssági törvények alkalmazását ideiglenesen felfüggesztette, és úgy a már adóssági fogságban ülőknek szabadon bocsátását elrendelte, mint a további befogatásokat betiltotta, a parasztok a zászló alá gyűltek és segítettek a győzelmet kivívni. Midőn a harczmezőről hazatértek, a béke, melyet ők vívtak ki, visszahozta számukra a börtönt és bilincseket; a második consul Appius Claudius könyörtelen szigorral alkalmazta a hiteltörvényeket, és társa, kihez előbbi katonái segélyért folyamodtak, nem mert neki ellenszegűlni. Úgy látszott, mintha a legfőbb hatalom collegialitása nem a nép védelmére, hanem a hitszegés és despotismus megkönnyítésére léptettetett volna életbe; de a nép tűrte, a min változtatni nem bírt. Midőn azonban a következő évben a háború megújúlt, nem hajlott többé a consul szavára. A nép csak a dictátorrá nevezett Manius Valeriusnak engedelmeskedett, részint fensőbb hivatalos hatalma iránti tiszteletből, részint bízva népies gondolkozásmódjában, — a Valeriusok egyike valának azon régi nemesi nemzetségeknek, melyek a kormányt jognak és becsületnek, nem javadalomnak tekintették. A római hadak ismét kivívták a győzelmet; de, midőn a győzők haza tértek s a dictátor a senátus elé terjesztette reformjavaslatait, ezek a senátus makacs ellenállásán hajótörést szenvedtek. A sereg még együtt volt, szokás szerint a város kapui előtt; s midőn e hír neki megvitetett, kitört a rég fenyegető vihar, — és a testűleti szellem s a szilárd katonai szervezet magával ragadta a közönöseket

495.

és aggódókat is. A sereg elhagyta vezérét és táborhelyét, és a legiók parancsnokai, a legalább nagyobb részt plebejus hadi tribúnok vezetése alatt, katonai rendben Crustumeria vidékére vonúlt a Tiberis és Anio közt, itt egy dombot megszállt és a római városi terűlet e legtermékenyebb részében egy új plebejus várost készűlt alapítani. A sereg ezen elvonúlása még a legnyakasabb pénzzsarolóknak is kézzel foghatólag bebizonyította, hogy ily polgárháboru nekik is gazdászati romlásukat idézné elő; s a senátus engedett. A dictátor mint közbenjáró megcsinálta az egyességet; a polgárok visszatértek a város falai közé, s a külső egység ismét helyre állott. A nép ettől fogva Manius Valeriust „nagynak“ (*maximus*) s az Anión túli hegyet „szentnek“ nevezte. Ezen, biztos vezérlet hiányában, a véletlen által adott hadvezetők alatt maga a tömeg által megindított és vérontás nélkül keresztül vitt forradalom kétség kivül nagyszerű volt és lélekemelő, és Róma polgárai szívesen és büszkén emlékeztek meg róla. Következményei századokra kihatottak: általa keletkezett a néptribúnság.

Nép-tribúnok és népædilek.

Némely átmeneti intézkedéseken kivül, minő névszerint különböző gyarmatok alapítása volt, a legnyomasztóbb adóssági szükség megszüntetésére s egy sereg ember ellátására, a dictátor alkotmányos úton egy törvényt vitt keresztül, melyre, kétség kivül azért, hogy a polgárokat katonai esküjök megszegésének bocsánatáról biztosítsa, még a község minden egyes tagját megeskette, s melyet aztán egy templomban letétetett, és két, a plebs kebeléből különösen e czélra kinevezett hivatalnokra, a két „házi úrra“ (*ædiles*) bízott felvigyázás és megőrzés végett. E törvény a két patrícius consul mellé két plebejus tribúnt állított, kiket a cúriák szerint összegyűlt plebejusok vász-

tottak. A katonai imperiummal, vagyis a dictátorok hatalmával szemben általán s a consulokéval szemben a városon kivül, hivatali tribúnusi hatalom lehetetlen volt; a rendes polgári hatalommal azonban, a mint azt a consulok gyakorolták, a tribúnság függetlenül állott szemben, a nélkül azonban, hogy a fő hatalom ez által megoszlott volna. A tribúnok egyrészt feljogosíttattak minden, valamely hivatalnok által kiadott parancsot, mely által azon polgár, kire vonatkozott, sértve érezte magát, idejekorán és személyesen tett óvásuk által megsemmisíteni; másrészt azon joggal ruháztattak fel, vagy ruházták fel önmagokat, hogy bűnügyi itéleteket korláttlanúl hozhattak s azokat provocátió esetében az összegyűlt plebejusok előtt védelmezhették; a mihez csakhamar a tribúnok azon további joga járult, hogy bármikor szabad volt a néphez szólniok s azt határozat-hozatalra bírniok.

Intercessio.

A tribúni hatalom tehát mindenek előtt azon jogban állt: az igazgatást és jogi végrehajtást önkényesen megakaszthatni, a hadkötelezettre nézve lehetővé tenni, hogy büntetlenül elvonhassa magát a fölkelés alól, az elitélt adós befogatását s a vizsgálati fogságot meggátolni s más efféléket cselekedni. Hogy e jogi segélyt a segélyadó távolléte meg ne hiúsíthassa, továbbá elrendeltetett, hogy a tribúnnak egy éjet sem szabad a városon kivül töltenie, s hogy ajtajának éjjel nappal nyitva kell állania. Azt azonban, hogy a bíró itéletét kimondja, a senátus végzését meghozza s a centúriák szavazzanak, a tribúnok meg nem akadályozhatták. — Bírói tisztöknél fogva bármely polgárt, még a hivataloskodó consult is, hírnökeik által magok elé idézhették, őt, ha vonakodott, megfoghatták, vizsgálati fogságba vethették vagy megengedhették neki, hogy kezest állítson maga helyett, s végre halálra vagy

pénzbirságra itélhették. E czélra a nép két ugyan ekkor alkalmazott ædílje segédként és szolgaként támogatta a tribúnokat, hasonlót tettek a peres ügyekre való tizesek is (*iudices decemviri*, utóbb *decemviri litibus iudicandis*); ez utóbbiak illetékességi körét nem ismerjük, az ædileknek úgy, mint a tribúnoknak, de leginkább a csekélyebb, birsággal kiegyenlíthető, ügyekre nézve bírói hatalmok volt. Ha itéletök felebbeztetett, a felebbezés nem az összes polgársághoz történt, melylyel a tribúnoknak nem volt joguk tárgyalásba bocsátkozni, hanem a plebejusok összeségéhez, mely valószínűleg ez esetben is cúriák szerint gyűlt össze és szavazott. Ez eljárás kétség kivül inkább hatalmi mintsem jogi tény volt, főkép, midőn nemplebejus ellen alkalmaztatott, a minek épen szabálynak kellett lennie. Az alkotmánynak sem betüjével, sem szellemével nem volt semmikép megegyeztethető, hogy a patríciust oly hatóságok vonhassák kérdőre, melyek nem a polgárságnak, hanem egy a polgárság kebelén belül keletkezett egyesűlésnek álltak élén, s hogy kényszeríttetett a polgárság helyett ugyanezen egyesűléshez felebbezni. Lynch-justitia volt, semmi más; de érvényre emelkedett, s a rómaiak legalább igyekeztek azt jogi alakba önteni. — A tribúnok és ædílek ezen új törvényhatósága, s a plebejus gyűlésnek ebből keletkezett joga a provocátió felett dönteni, létrehozóinak szándéka szerint kétség kivül ép úgy a törvényhez volt kötve, mint a consulok és quæstorok törvényhatósága s a centúriák végzése a provocátió felett. A község elleni bűntettnek és a rendellenességnek jogi fogalmai azonban oly kevessé voltak megállapodva, s azok törvényes meghatározása annyi nehézséggel járt, sőt annyira lehetetlen volt, hogy az ezen osztályozások alapján gyakorolt igazságszolgáltatásnak már magában véve

szinte elkerülhetetlenül magán kellett viselnie az önkény bélyegét. A mióta ezen felül a rendek küzdelmeiben még maga a jog eszméje is elhomályosodott, s a mióta a törvényes pártvezérek mindkét részen párhuzamos törvényhatósággal ruháztattak fel, ennek mindinkább tisztán önkényes rendőrködéssé kellett válnia. Leginkább sujtotta ez a hivatalnokot. Ez a római államjog szerint, a míg hivatalban volt, magában véve semmi törvényhatóságnak alá nem volt vetve, és a mennyiben hivatalos működésében, tehát illetékességi körén belül járt el, utóbb sem volt felelős; még a provocátió behozatala alkalmával sem mertek a rómaiak ez alapelvtől eltérni. Most azonban a tribúni törvényhatóság tényleg egy minden hivatalnok felett lebegő, hol rögtön, hol utóbb fellépő ellenőrzéssé lett, mely annál nyomasztóbb volt, miután sem a bűn, sem a büntetés nem volt törvény által megállapítva. A dolog természete szerint a tribúnok és consulok párhuzamos törvényhatósága által a polgárok vagyona, teste és élete zsákmányúl vettetett a pártgyűlések önkényes tetszésének. — A párhuzamos törvényhatósághoz csatlakozott még a párhuzamos kezdeményezés a törvényhozás terén. Miután a tribúnoknak a fenyítő perben, mint itéletök védőinek beszéllniök kellett a nép előtt, könnyen hozzá szokhattak más czélokból is hívni össze népgyűlést, s azon a néphez beszéllni vagy azt beszélltetni; mely joguk az iciliusi törvény által (262) csakhamar még külön is biztosíttatott, s mindenkire, ki ily alkalommal a tribúnnak szavába vág vagy a népnek szétoszlást parancsol, szigorú büntetés szabatott. Világos, hogy ily módon a tribúnt alig lehetett meggátolni abban, hogy itéleteinek helybenhagyásán kivül más javaslatokat is ne bocsásson szavazás alá. A népnek ily nemű „tetszései“ (*plebi scita*)

Törvényhozás.

492.

ugyan nem voltak tulajdonképen érvényes néphatározatok, sőt kezdetben alig voltak valamivel több mai népgyűléseink végzéseinél; miután azonban a nép comitiái és a tömeg conciliumjai közti különbség mégis inkább formai természetű volt, e végzések, legalább plebejus részen, mint a község autonóm határozatai, rögtön érvényeseknek tekintettek, és például mindjárt az iciliusi törvény ez úton vitetett keresztül. Ily módon a tribúnok az egyesek védelmére és oltalmazására, az összeségnek vezérletére voltak hivatva, korláttlan bírói hatalommal ruháztattak fel a bűnfenyítő eljárásban, hogy rendeleteiknek ez által nyomatékot adhassanak, s végre még személyökre nézve sérthetetleneknek (*sacrosancti*) nyilváníttattak, midőn a nép fejenként, maga és gyermekei nevében megesküdött, hogy a tribúnt védeni fogja, s midőn az, a ki kezét rá merte tenni, nem csak olybá vétetett, mint a ki az istenek zsákmányául esett, hanem az emberek közt is földönfutónak és kiátkozottnak tekintetett.

A tribún viszonya a consulhoz.

A tömeg tribúnjai (*tribuni plebis*) a hadi tribúnokból keletkeztek, s ezekről vették nevöket; jogilag azonban semmi további viszonyban nem állnak velök. Ellenben hatalmokra nézve a néptribúnok egyenlők a consulokkal. A consultól a tribúnhoz való feljebbvitel, s a tribúnnak a consul ellen irányzott intercessionális joga mindenben egynemű a consultól a consulhoz való felebbezéssel, s egyik consul intercessiójával a másik ellenében, s mindkettő nem egyéb azon általános jogi tétel alkalmazásánál, mely szerint két egyenjogú fél közől a tiltó fölötte áll a parancsolónak. A tribúnoknak eredeti — igaz, hogy csakhamar megnövekedett — száma, hivataluk egy évi tartama, mely a tribúnokra nézve mindig deczember 10-én járt le, és elmozdíthatatlanságuk közös a consulokéval; hasonlókép közös

köztök azon sajátságos collegialitás is, mely minden egyes consult és minden egyes tribúnt a hivatal tökéletes hatalomteljével ruház fel, s a collegium kebelében előfordúló összeütközések esetében nem a szavazatokat számlálja meg, hanem a Nem-et az Igen-nek elébe teszi — mi okból, ha a tribún valamit eltilt, tilalma collegáinak ellenkezése daczára is érvényes, ha azonban vádol, bármely társa által meggátolható. A consulok és tribúnok, mindketten teljes és párhuzamos büntető hatósággal vannak felruházva; s a mint azok mellett a két quæstor, úgy áll e téren ezek mellett a két ædil *). A consulok szükségkép patriciusok, a tribúnok szükségkép plebejusok. Amazok hatalma teljesebb, ezeké korláttlanabb, mert tilalmoknak és itéletöknek a consul is alá van vetve, a consulénak azonban a tribún nem. A tribúni hatalom ily módon képmása a consulinak; de nem kevesbbé egyszersmind ellenlábasa. A consulok hatalma lényegileg positív, a tribúnoké lényegében negatív. Ez okból csak a consulok elüljárói a római népnek, a tribúnok nem; mert azokat az

*) Hogy a plebejus ædilek ép úgy utánzásai a patrícius quæstoroknak, mint a plebejus tribúnok a patrícius consuloknak, ép oly világos a bűnügyi eljárásra nézve, melyben a két elüljáróságnak úgy látszik csak irányzata volt különböző, illetékessége nem, mint a levéltári teendőkre nézve. Az ædilekre nézve Ceres temploma az, a mi Saturnusé a quæstorokra nézve, s attól vették nevöket is. Jellemző a 305-ki törvény rendelete (Livius 3, 53), mely szerint a senátus végzéseit az ædilek számára oda kell elvinni, míg azok régi, s utóbb a rendek küzdelmeinek kiegyenlítése után ismét kizárólag fentartott, szokás szerint a Saturnus templomában adattak át a quæstoroknak megőrzés végett. Hogy a plebsnek egy ideig külön pénztára is volt, melyet az ædilek kezeltek, lehetséges, sőt azon módnál fogva, melyen az utóbbiak a kezökbe lefizetett birságok felett rendelkeztek, valószínű is, de biztosan ki nem mutatható.

összes polgárság választja, ezeket csak a plebejusok szövetkezése. Ennek jeléül a consul nyilvánosan a községi hivatalnokot megillető díszben és kísérettel jelenik meg, a tribún ellenben a kocsiszék helyett zsámolyon ül, nincsenek hivatalszolgái, nincs bíborszegélye, s nem bír általában az elüljáróságnak semmi jelvényével; még a községi tanácsban is a tribún nem csak nem elnököl, de még helyet sem foglalhat. Ily módon e nevezetes intézményben a korláttlan parancsolással a korláttlan tiltó hatalom a legélesebb és leghatározottabb módon van szembe állítva; a viszály kiegyenlítése abban állott, hogy a gazdagok és szegények ellenségeskedése törvényesen megállapíttatott és szerveztetett.

A tribúnság politikai becse.

De mit nyertek vele a rómaiak, hogy a község egységét megtörték, a hivatalnokokat egy ingatag s a pillanat minden szeszélyétől függő ellenőrző hatóság alá vetették, hogy az ellentrónusra emelt ellenzéki vezérek közől egyetlen egynek egy intése elég lett a közigazgatásnak a legveszélyesebb perczben megakasztására, mit az által, hogy a büntető igazságszolgáltatást, midőn rá minden hivatalnokot párhuzamosan feljogosítottak, mintegy törvényesen áttették a jog mezejéről a politika terére s örökre megrontották? — Igaz ugyan, hogy a tribúnság, ha közvetetlenül nem mozdította is elő a rendek politikai kiegyeztetését, mégis hatalmas fegyverül szolgált e czélra a plebejusok kezében, midőn ezek nem sokára a községi hivatalokra kivántak bocsáttatni. — De nem ez volt a tribúnság tulajdonképi hivatása. Nem a politikai előjogokkal bíró, hanem a gazdag földesurak és tőkepénzesek osztálya ellenében kiküzdött vívmány volt, hogy méltányos igazságszolgáltatást biztosítson a szegény ember számára és czélszerűbb pénzügyi kormányzatot léptessen életbe.

E feladatát nem töltötte és nem tölthette be. A tribúnus segélyt nyújthatott egyes bántalmak, a kiáltó kegyetlenség egyes esetei ellenében; de a hiba nem a jogtalanságban rejlett, mely jognak neveztetett, hanem a jogban, mely igazságtalan volt: s mikép gátolhatta volna meg a tribún rendszerint a rendes jogszolgáltatást? még ha tehette volna is, keveset használt volna vele mindaddig, míg az elszegényedés forrásai ki nem apasztattak: a visszás adóztatás, a rossz hitelrendszer, az uradalmak veszedelmes occupátiója. Ezekhez azonban nem mertek nyúlni, nyilván azért nem, mert ezek fentartása a gazdag plebejusoknak nem kevesbbé állt érdekökben, mint a patríciusoknak. Így állították fel e sajátságos hivatalt, melynek kézzel fogható segélyét a közönséges ember világosan belátta, mely azonban mégis képtelen volt a szükséges gazdászati reform keresztülvitelére. — Nem a politikai bölcseség bizonyítványa, hanem gyarló compromissum volt a gazdag nemesség s a vezértelen tömeg közt. Némelyek azt mondták, hogy a néptribúnság óvta meg Rómát a tyrannismustól. Ha ez igaz volna, keveset jelentene; az államforma megváltoztatása magában véve nem nagy csapás valamely népre, sőt a rómainak inkább az volt szerencsétlensége, hogy a monarchia kelletinél később lépett életbe a nemzet physikai és szellemi erejének kimerülése után. De nem is helyes ez állítás; a mit már az is bizonyít, hogy az itáliai államok rendre ép-úgy mentek maradtak a tyrannusoktól, a mint a hellenek rendre alájok kerültek. Ennek oka egyszerűen abban rejlik, hogy a tyrannismus mindenütt az általános szavazatjognak jár nyomában, s hogy az itáliaiak a görögöknél tovább zárták ki a nem-földbirtokos polgárokat a községi gyűlésekből; midőn Róma ettől eltért, a monarchia sem soká váratott

többé magára, sőt épen a tribúni hivatalból keletkezett. Hogy a néptribúnság hasznot is hajtott, midőn az oppositiót törvényes útra terelte és számos visszásságnak elejét vette, azt senki kétségbe nem vonhatja; de ép oly bizonyos az, hogy épen midőn hasznosnak bizonyúlt, egészen más czélokra használtatott, mint melyek rendeltetését képezték. E vakmerő kísérlet: az oppositio vezéreit alkotmányos veto-joggal ruházni fel, s hatalmat adni kezökbe, melylyel azt kíméletlenül gyakorolhassák, oly kisegítő eszköz maradt a szükségben, mely az államot politikailag kiemelte sarkaiból, s a visszás társadalmi állapotokat haszontalan palliatív szerek által továbbra nyújtotta.

További viszályok.

A polgárháboru ily módon szerveztetvén, tovább folyt. — A pártok, vezéreikkel élökön, mintegy csatarendben álltak szemben egymással; — az egyik fél a consuli hatalomnak korlátozására s a tribúninak kiterjesztésére, a másik a tribúnság megsemmisítésére törekedett; a törvényesen büntetetlenné vált fegyelmetlenség, a honvédelemben való részvételtől vonakodás, birsági és büntető keresetek, főkép oly hivatalnokok ellen, kik a község jogait megsértették, vagy csak nemtetszését kiérdemelték, képezték a plebejusok fegyvereit, melyek ellen a junkerek erőszakhoz s az ország ellenségeivel való czimboráláshoz, sőt alkalmilag az orgyilkos tőréhez is folyamodtak; verekedések támadtak az utczákon, s a hivatalos személyek szentsége mindkét részen lábbal tapostatott. Állítólag számos polgári család kivándorolt, békésebb lakhelyet keresni valamely szomszéd községben, s ez könnyen el is hihető. A népnek erős közérzületét bizonyítja, nem az, hogy ily alkotmányt adott magának, hanem hogy azt elviselte s a községet a leghevesebb

mozgalmak daczára össze bírta tartani. E rendi harczok- Coriolanus.
nak legismertebb eseménye Gaius Marciusnak, egy vitéz nemesnek története, ki Corioli megvételéről kapta melléknevét. Coriolanus 263-ban, elkeseredve a centúriák ellen, 491.
melyek vonakodtak a consulságot reá bizni, állítólag azt indítványozta, némelyek szerint hogy a búzának az állam raktáraiban való eladása függesztessék fel mindaddig, míg az éhező nép le nem mond a tribúnságról; mások szerint egyenesen azt, hogy a tribúnság töröltessék el. A tribúnok által főbenjáró váddal megtámadtatván, úgymond az elbeszéllés, elhagyta a várost, de csak azért, hogy egy volscus sereg élén visszatérjen; de épen midőn készült szülővárosát régi ellensége számára meghódítani, a komoly anyai szó felkölté lelkiismeretét, s ily módon az első árúlást egy második által, s mindkettőt halála által tette jóvá. Mennyi igaz ez elbeszéllésből, bajos eldönteni; de maga ez elbeszéllés, melyből a római évkönyvírók naiv szemtelensége dicskoszorút font a haza homlokára, régi, és feltárja előttünk e rendi harczoknak mély erkölcsi és politikai gyalázatosságát. Egynemű ezzel a Capitólium megtámadtatása egy sereg politikai menekvő által 294-ben, 460.
kiket a sabíni Appius Herdonius vezetett; ezek a rabszolgákat szólították fegyverre s a római polgárőrség csak heves harcz után és az oda sietö tusculumiak segélyével bírta e catilínai bandát leverni. A fanaticus elkeseredés ugyanezen bélyegét viselik magokon e kor más eseményei, melyeknek történelmi jelentőségét a hazudságokkal teljes családi jelentésekben ma már nem méltányolhatjuk; így a fábiusi nemzetség túlsúlya, mely 269—275-ig az egyik 485—479.
consult állította ki, s az ellenök támadt reactió, a Fábiusoknak kivándorlása Rómából és megsemmisítésök az etruskok által a Cremera mellett (277). Talán e viszálylyal 477.

függ össze az is, hogy azon, az elüljárót addig megilletett jog, melynél fogva utódját maga jelölte ki, legalább az
481. egyik consulra nézve megszűnt (273 körül). Még gyűlöletesebb tény volt Gnæus Genucius néptribún meggyilkoltatása, a ki két consult merészelt kérdőre vonni s a vád emelésére kitűzött nap reggelén ágyában halva találtatott
473. (281). E gaztett közvetetlen következménye a publíliusi
A publíliusi törvény.
471. törvény (283) volt, egyike a következményekben leggazdagabbaknak, melyeket a római történet ismer. A legfontosabb intézmények közől kettő, a plebejus tribúngyűlés életbe léptetése s a plebiscitumnak habár feltételes egyenrangúsága az összes község által hozott formaszerinti törvénynyel, amaz bizonyosan, ez valószínűleg Volero Publí-
471. lius néptribún 283-ki indítványából keletkezett. A plebs eddig cúriák szerint hozta végzéseit; ezen plebejus külön gyülekezetekben tehát egyrészt a vagyon és állandó letelepedés különbsége nélkül fejenként történt a szavazás, másrészt a nemzetségi társaknak a cúriagyűlés természetében fekvő összetartása folytán a nagy nemesi családok védenczei a plebejus gyűlésen egymással szavaztak. Mindkét körülmény sokféle alkalmat nyújtott a nemességnek befolyást gyakorolhatni e gyülekezetre, s főkép a tribúnok választását saját tetszése szerint irányozni; most a negyedek szerinti új szavazási mód mindkettőnek véget vetett. Ily negyed katonaszedési czélra a serviusi alkotmányban négy alakíttatott, egyiránt magába foglalva a várost és
495. vidéket; utóbb — talán a 259. évben — a római terület húsz kerületre osztatott, melyek közől az első négyet a most már a városra és legközelebbi környezetére szorított régiek képezték, a többiek pedig a vidéki területből, a legrégibb római szántóföld nemzetségi földfelosztásának alapján alakíttattak. Ezekhez, valószínűleg csak a publí-

liusi törvény után, s azért, hogy a mi a szavazáshoz kívánatos volt, a negyedek összegének száma páratlanná legyen, huszonegyedik tríbusnak a crustumeriai csatoltatott, mely nevét azon helyről vette, hol a plebs mint ilyen megalakúlt, s a tribúnságot megalapította; és ettől fogva a plebs nem többé cúriák, hanem tríbusok szerint tartotta külön gyűléseit. Ez osztályokban, melyek kizárólag a földbirtokon alapúltak, csupán a földbirtokosok szavaztak, de ezek a birtok nagyságának minden különbsége nélkül, és úgy, a mint falukban vagy tanyákon együtt laktak; e tríbusgyűlés, mely egyebekben külsőleg a cúriák szerint rendezettnek másolata volt, ily módon tulajdonképen a független középosztálynak gyűlése volt, melyből egyrészt a szabadon bocsátottak és védenczek, mint legnagyobb részben nem-földbirtokosok kizárattak, s melyben másrészt a nagy földbirtok nem bírt oly túlsúlylyal, mint a centúriákban. A „tömeg“ ezen „összegyülekezése“ (*concilium plebis*) még kevesbbé volt általános polgársági gyűlés, mint a plebejus cúriagyűlés, miután nem csak valamennyi patríciust, mint ez, hanem még a nem-földbirtokos plebejusokat is kizárta kebeléből; de a tömeg elég hatalmas volt annak keresztülvitelére, hogy határozata jogilag egyenlő érvényű legyen a centúriákéval, ha előbb az összes senátus helyeslését megnyerte. Hogy az utóbbi feltétel már a tizenkét tábla kibocsátása előtt törvényesen fennállt, az bizonyos, azt azonban már nem tudjuk határozottan megmondani, vajon egyenesen a publíliusi plebiscitum alkalmával, vagy már előbb léptettetett-e életbe valamely ránk nézve elveszett határozat által, s a publíliusi plebiscitumra csak alkalmaztatott-e. Ép úgy bizonytalan marad az is, vajon e törvény emelte-e a tribúnok számát kettőről ötre, vagy pedig ez már előbb

Spurius Cassius szántóföld-törvénye.

történt-e meg. — Mindezen pártvívmányoknál nagyobb belátással kísérté meg Spurius Cassius a gazdagok pénzügyi mindenhatóságát megtörni, s ezzel a bajok tulajdonképi forrását betemetni. Patrícius volt és osztályában senki sem érte őt utól rang és dicsőség dolgában; két győzelem
486. után, harmadik consulsága alatt (268) azon indítványt terjesztette a polgárközség elé, hogy a község földje méressék fel s részben a köz kincstár javára adassék bérbe, részben osztassék fel a szűkölködők közt; vagyis megkísérté az uradalmak feletti rendelkezést kicsikarni a senátus kezéből, s a polgárságra támaszkodva véget vetni az occupatio önző rendszerének. Alkalmasint bízott benne, hogy a személyét ért kitüntetés és a rendszabály igazságossága és bölcsesége kivívandják a sikert még a szenvedély és gyöngeség e hullámzásai közt is, de csalódott. A nemesség mint egy ember kelt fel ellene; a gazdag plebejusok melléje álltak; s a köznép elégedetlen volt vele, mert Spurius Cassius, a mint a szövetségi jog s a méltányosság megkívánták, az assignátióban a latin szövetséges társakat is részeltetni akarta. Cassiusnak meg kellett halnia; s van némi igazság az ellene emelt vádban, hogy királyi hatalmat akart bitorolni, mert hiszen saját osztálya ellenében úgy, mint a királyok, megkísérté a szabad községet ótalmazni. Törvénye vele együtt sírba szállt, de annak eszméje ettől fogva kísértetként szakadatlanúl a gazdagok szeme előtt lebegett s ismét feltámadt ellenök, míg végre a felette vítt küzdelmekben a társadalom tönkre ment.

Decemvirek.

Erre még egy kísérlet tétetett a tribúni hatalom megsemmisítésére az által, hogy a nép fiának szabályosabb és hathatósabb úton biztosíttatott a jogok egyenlősége.
462. Gaius Terentilius Arsa néptribún 292-ben egy öttagú

bizottság kinevezését indítványozta, mely a közönséges országos jogot írásba foglalja, úgy, hogy a consulok, bírói tisztök teljesítésében ezentúl ahhoz legyenek kötve. A senátus azonban vonakodott ez indítványt szentesíteni s tíz év tölt el, míg ez végre megvalósíttatott, — a leghevesebb rendi harczok tíz éve, melyet ezen kivül külháborúk és belső nyughatatlanságok tettek viszontagságossá; a nemesi párt változatlan makacssággal gátolta meg a senátusban a törvény meghozatalát, a község pedig évről évre ugyanazokat nevezte tribúnokká. Megkísértették a támadást más engedmények által hárítani el: 297-ben 457.
a tribúnok számának ötről tízre való emelése által, a mi természetesen kétséges értékű nyereség volt; a rá következő évben egy icíliusi plebiscitum segélyével, mely a község hittel megerősített privilegiumai közé felvétetett, s mely az addig templom-berekkel elborított és lakatlan Aventint a szegényebb polgárok közt örökölhető birtokú házhelyekűl felosztotta. A község elfogadta, a mivel megkínáltatott, de nem szűnt meg az országos jogot követelni. Végre 300-ban létre jött a megegyezés; a senátus 454.
a dolog lényegében engedett. Elhatároztatott, hogy az országos jog írásba foglaltassék, hogy e czélra a centúriák rendkivüli módon tíz embert válaszszanak, kik egyszersmind a consulok helyett mint legfőbb hivatalnokok működjenek (*decemviri consulari imperio legibus scribundis*), s ez állomásokra ne csak patríciusok, hanem plebejusok is legyenek választhatók. Ezek ez alkalommal először nyilvánítttattak megválaszthatóknak, bár csak egy rendkivüli hivatalra. Nagy lépés volt ez előre a teljes politikai jogegyenlőség útján, és nem volt drágán megfizetve az által, hogy úgy a néptribúnság, mint a provocatio joga a decemvirség tartamára felfüggesztettek, s a decemvirek csak

arra kötelezteték, hogy a község esküvel szentesített előjogait meg ne csorbítsák. Előbb azonban még követség küldetett Görögországba, mely a Solon-féle s más görög törvényeket onnan meghozza, s csak ennek visszatérte
451. után választattak meg a decemvirek a 303. évre. Daczára annak, hogy szabadságában állt a népnek plebejusokat is választania, csupa patríciusokat választott — ily hatalmas volt még ekkor a nemesség — és csak midőn az első bizottság nem bírt a munkával elkészűlni s ez okból újnak
450. választása lett szükségessé a 304. évre, választott nehány plebejust is, az első nem-nemes hivatalnokokat, kiket Róma látott. — Ha e rendszabályokat összefüggésökben fontolóra veszszük, nem tulajdoníthatunk nekik más czélt, mint azt, hogy a rómaiak a tribúni támogatást a consuli hatalomnak írott törvény általi korlátozásával akarták helyettesíteni. — Mindkét félnek meg kellett győződnie arról, hogy a dolgok úgy, a mint voltak, nem maradhatnak tovább, s hogy az anarchiának maradandóvá nyilvánítása a községet ugyan tönkre tette, de tényleg és valóban senkinek hasznot nem hajtott. A komoly embereknek be kellett látniok, hogy a tribúnok beavatkozása a közigazgatásba, valamint vádlói tevékenységök egyenesen káros hatású volt, s hogy az egyetlenegy valódi nyereség, melyet a tribúnság a szegény embernek hozott, a részrehajló igazságszolgáltatás elleni védelemben állott, miután, mint egy neme a semmisítő törvényszéknek, az elüljáróság önkényét korlátozta. Midőn a plebejusok írott országos jogot követeltek, a patríciusok kétség kivül azt felelték, hogy ez által a tribúni jogvédelem feleslegessé válik; s úgy látszik, ez indította mindkét felet engedékenységre. Nem mondatott ki világosan és határozottan talán soha sem, mikép alakúljanak a dolgok az országos jog írásba foglalása

után; azon a plebsnek adott igéretnek, hogy esküvel szentesített szabadságai nem fognak csorbát szenvedni, kétség kivül csak azon értelme lehetett, hogy a néptribúnság s a többi plebejus alapintézmények nem fognak a bekövetkezendő codificatio által eltöröltetni, a mi nem is történt; de ezzel teljesen megfér a szándék, mely szerint a decemvirek lemondásuk alkalmával javasolják a népnek, hogy mondjon le a tribúni hatalomról s adjon szabad kezet az ezentúl többé nem önkényesen, hanem az írott jog szerint itélő consuloknak.

Tizenkét táblás törvényhozás.

A terv, ha létezett, bölcs volt; minden attól függött, vajon a mindkét részen szenvedélyesen elkeseredett kedélyek e békés megoldást elfogadják-e. A 303. év decemvirei a magok törvényét a nép elé terjesztették, mely ez által helyben hagyatván, tíz réztáblába vésve, a köztéren, a tanácsház előtt a szószéken kifüggesztetett. Miután azonban még némi pótlás látszott szükségesnek, a 304. évre ismét tíz decemvir neveztetett ki, kik még két táblát készítettek; így keletkezett az első és egyetlen római országos jog, a tizenkét táblás törvény. A pártok compromissumának eredménye volt, s már ez okból is alig foglalhatta magában e fennálló jognak mélyebben ható, rendőri és pusztán czélszerűségi határozatok felvételén túlmenő módosításait. Még a hitelügybe sem hozatott más enyhítés, mint az, hogy egy — valószínűleg alacson kamatmaximum (10 száztóli) állapíttatott meg, s az uzsorás súlyos büntetéssel — eléggé jellemzően sokkal súlyosabbal, mint a tolvaj — fenyíttetett; a szigorú adóssági per, legalább fő vonásaiban, változatlanúl megmaradt. — Könnyen felfogható, hogy a rendi jogok módosítása még kevesbbé képezte czélját az eljárásnak; sőt a birtokosok és nem-birtokosok közti jogi különbség, a nemesek és

451.

450.

polgárok közti házasságnak érvénytelensége a városi jog által újra megerősíttetett, s a hivatalnoki önkény korlátozására s a polgár védelmére hasonlókép nyíltan törvénybe foglaltatott, hogy az utóbbi törvény mindig fölötte álljon a réginek, s hogy egyes polgár ellen néphatározat ne hozassék. Leg figyelemre méltóbb a tríbuscomítiákhoz való provocatio betiltása főbenjáró ügyekben, míg a centúriákhoz való provocatio biztosíttatott; a mi alkalmasint abban leli magyarázatát, hogy a plebs és főnökei tényleg bitorolták a büntető törvényhatóságot, s a decemvirek azt hitték, hogy a nép esküvel szentesített előjogainak megsértése nélkül is legalább elejét vehetik ez eljárás legvisszásabb ágának, a tribúni főbenjáró peres eljárásnak. E törvény lényeges politikai jelentősége sokkal kevesbbé rejlett a közzétett jog tartalmában, mint inkább a consuloknak azon, most forma szerint megállapított, kötelességében, miszerint ezentúl ezen eljárási formák és jogszabályok alapján kellett itélniök, és a törvénykönyv nyilvános kiállításában, mi által a jogszolgáltatás a nyilvánosság ellenőrzése alá helyeztetett, s a consul kénytelen volt mindenkinek egyenlő, s a valódi közönséges jogot kiszolgáltatni.

A decemvirek bukása.

A decemvirség végét mély homály fedi. Az elbeszéllés szerint a decemvireknek nem maradt egyéb dolgok, mint a törvény két utólsó tábláját kihirdetni s azzal helyet adni a rendes elüljáróságnak. Ezzel sokáig késtek; azon ürügy alatt, hogy a törvény még mindig nem kész, még a hivatali év eltelte után is folytatták hivataloskodásukat, a mi a római államjog szerint lehetséges volt, miután még a meghatározott időre alkalmazott hivatalnok is csak hivatalának formaszerinti letevése által

szűnt meg hivatalnok lenni. Az aristokratia mérsékelt töredéke, élén a Valeriusokkal és Horátiusokkal, állítólag megkísértette a decemvireket a senátusban lemondásra kényszeríteni; de a decemvirek feje, Appius Claudius, ki merev aristokratából egyszerre demagóggá és tyrannussá lett, túlsúlyra kapott a senátusban s a nép is meghajolt előtte. Egy kettős sereg szedése ellenmondás nélkül végbe ment, s a háboru, úgy a volskok, mint a sabínok ellen megkezdetett. Ekkor a volt néptribún, Lucius Siccius Dentatus, Róma legvitézebb embere, ki százhúsz csatában harczolt és negyvenöt dicsőséges sebhelyet tudott felmutatni, halva találtatott a tábor előtt, mint híre járt, a decemvirek által orozva meggyilkoltan. A forradalom már zajongott a kedélyekben; és kitört, midőn Appius igazságtalan itéletet hozott a Lucius Verginius centurio leányának szabadsága felett folyt pörben, ki Lucius Icilius volt néptribúnnak menyasszonya volt, mely itélet folytán a leány övéi köréből kiragadtatott, hogy nemszabaddá és jogtalanná tétessék, a mi atyját arra vitte, hogy leányát a bizonyos gyalázattól megmentendő, nyílt piaczon maga döfjön kést a keblébe. Mialatt a nép megdöbbenve a hallatlan tett felett, a szép leány holttestét körülállta, a decemvir meghagyta bakóinak, hogy a leány atyját, azután hogy vőlegényét elibe hozzák, hogy neki, kinek itéletétől nem volt felebbezés, rögtön számot adjanak hatalma elleni ellenszegülésökért. Ezzel megtelt a pohár. A forrongó néptömeg oltalma alatt a leány atyja és vőlegénye megmenekültek a zsarnok poroszlói elől, s mialatt Rómában a senátus reszketett és ingadozott, a két táborba siettek, magokkal víve a borzasztó tett jeleit. Elmondják a történteket, mindenki szeme előtt megnyílik ama nagy csorba, melyet a tribúni hatalom hiánya ütött a jogbiztos-

ságon, s a fiúk ismételték az apák példáját. A seregek ismét elhagyák vezéreiket; — harczi rendben keresztül vonúlva a városon ismét a szent hegyre mentek, s itt ismét tribúnokat neveztek magoknak. A decemvirek még mindig vonakodnak hivatalukat letenni; erre a sereg tribúnjaival megjelenik a városban és tábort üt az Aventínen. Most végre, midőn a polgárháboru már kész volt, s az utczai harcz minden perczben megkezdődhetett, most végre leteszik a decemvirek bitorolt és meggyalázott hatalmokat, s Lucius Valerius és Marcus Horátius egy új egyességet hoztak létre, mely a néptribúnságot ismét helyre állítá. A decemvirek ellen emelt vád azzal végződött, hogy a két leghibásabb, Appius Claudius és Spurius Appius a börtönben öngyilkosokká lettek, a többi nyolcz számkivetésbe ment, s vagyonukat az állam lefoglalta. — További törvényes üldözéseknek az eszélyes és mérsékelt Marcus Duilius néptribún, vétójának jókori használata által, elejét vette.

A Valerius-Horátiusi törvények.

Így szól az elbeszéllés, a mint azt a római aristokraták feljegyezték; de nem tekintve még a mellékkörülményekre sem, lehetetlen, hogy azon nagy válság, mely a tizenkét táblát létre hozta, ily regényes kalandosságon és politikai képtelenségeken végződött volna. A decemvirség a királyság eltörlése s a néptribúnság életbe léptetése után harmadik nagy diadala volt a plebsnek, s az ellenpárt elkeseredése az intézmény és annak feje Appius Claudius ellen könnyen megmagyarázható. A plebejusok ezzel a legfőbb községi hivatalra választhatóság jogát s az országos jogot vívták ki; s nem nekik volt okuk az új elüljáróság ellen feltámadni s a tisztán patríciusi consulkormányt fegyveres kézzel visszaállítani. E czélra csak a nemesi párt törekedhetett, s ha a patrícius-plebejus

decemvirek megkísértették idejök letelte után is megtartani hivatalukat, ez ellen első sorban bizonyosan a nemesség szállt síkra; mely alkalommal kétség kivül aligha mulasztotta el okúl hozni fel azt is, hogy hiszen a decemvirek által még a plebs is megfosztatik biztosított jogaitól, nevezetesen a tribúnságtól. Midőn a nemességnek sikerűlt a decemvireket megbuktatni, minden esetre könnyen megtörténhetett, hogy ezek bukása után a plebs most újolag fegyveresen gyűlt össze, hogy úgy az előbbi 260-iki forradalomnak, mint a legutólsó mozgalomnak vívmányait magának biztosítsa; s a 305-iki valerius-horátiusi 449.
törvények csak úgy érthetők meg, ha ezen összeütközéseknek befejező compromissuma voltak. Az egyesség természetesen mindenben a plebejusok javára ütött ki s ismét érzékeny módon korlátozta a nemesség hatalmát. Hogy a néptribúnság visszaállíttatott, hogy a nemességtől kicsikart országos jog véglegesen megtartatott s a consulok köteleztettek hozzá alkalmazkodni, az magától értetik. Az országos jog által a tríbusok ugyan elvesztették bitorolt törvényhatóságukat főbenjáró ügyekben; de ennek gazdag pótlásául a centúriák a consulok indítványára elhatározták, hogy jövőben minden elüljárónak, tehát a dictátornak is, kinevezésekor köteleztetnie kell arra, hogy a provocátiónak helyet adjon; a ki ezzel ellenkező értelemben nevezett ki hivatalnokot, fejével lakolt. Egyebekben a dictátor megtartá addig bírt hatalmát, nevezetesen a tribún ezentúl sem semmisíthette meg hivatalos tényeit úgy, mint a consulokéit. Azon jogban, melynél fogva korláttlanúl itélhettek pénzbirságra s ez itéletöket a tríbus-comítiák elé hozhatták, a tribúnoknak még hathatós eszközük maradt valamely ellenségök polgári existentiájának megsemmisítésére. — A consuli teljhatalomnak egy

további korlátozása abban állt, hogy a hadi pénztár kezelése két, a község által választott fizetőmesterre (*quæstores*)
447. bízatott, kik először 307-ben, de a nemesség soraiból választattak, míg a városi pénztárt kezelő két fizetőmester kinevezése a consuloknak még meghagyatott. — Azon gyűlésben, mely a consulok egyikének vezetése alatt a hadi fizetőmestereket megválasztotta, valamennyi patrícius és plebejus földbirtokos ember részt vett s a szavazás negyedek szerint történt; a mi ismét engedmény volt a plebejus parasztság számára, mely e gyűléseken sokkal inkább uralkodott, mint a centúriák comítiumain. — Még következménydúsabb volt az, hogy a tribúnok részt kaptak a senátus tanácskozásaiban. A tribúnokat az ülésterembe bocsátani ugyan a senátus saját méltósága alattinak tartotta; de padot tettek számukra az ajtó elé, honnan a tanácskozást figyelemmel kísérhették. Azt azonban nem lehetett meggátolni, hogy a tribúnok valamely nekik nem tetsző senátusi végzés ellen fel ne lépjenek, és hogy, habár csak az idők folyamában, elvvé ne váljék az, hogy egy tribún felszólalása a senátus vagy népgyűlés bármely végzését megakadályozhatta. Végre, biztosítékúl senátusi végzések koholása és meghamisítása ellen, melyeknek érvényéhez volt kötve a legfontosabb plebiscítumok érvénye, elrendeltetett, hogy azok jövőben ne csak a Saturnus templomában a patrícius városi quæstoroknál, hanem a plebejus ædíleknél a Ceres templomában is letétessenek. Így végződött a küzdelem, mely a néptribúnok hatalmának megsemmisítése végett kezdetett meg, azon joguk végleges megállapításával, melynél fogva úgy egyes kormányzati tényeket a sértett fél felhivására, mint az alkotó államhatalmak bármely határozatát is saját belátásuk szerint megsemmisíthették. — A tribún személye

úgy, mint a tribúnok collégiumának szakadatlan fennállása és teljes száma a legszentebb eskükkel s mindazzal biztosíttatott, a mi tiszteletgerjesztőt a vallás csak nyújtani bírt. Ettől fogva Rómában többé soha sem kísértetett meg ezen elüljáróság eltörlése.

III. FEJEZET.

A rendek kiegyeztetése s az új aristokratia.

A plebejusok egyesülése.

A tribúni mozgalmak, úgy látszik, leginkább a társadalmi, nem a politikai belviszonyokból keletkeztek, és nyomos okok támogatják azon feltevést, mely szerint a senátusba felvett vagyonos plebejusoknak egy része azokat nem kevesbbé ellenezte, mint a patríciusok; mert azon privilégiumokból, melyek ellen e mozgalom első sorban irányúlt, ők is hasznot húztak, s habár más tekintetben ők is háttérbe szorítva érezték magokat, mégis épen nem látták időszerűnek igényeiket a hivatalokban való részvételre akkor érvényesíteni, midőn az egész senátus pénzügyi külön hatalmában fenyegettetett. Ez magyarázza meg, miért nem tétetett a köztársaság első félszázadában egy lépés sem előre a rendek politikai kiegyenlítésének mezején. — A patríciusok és gazdag plebejusok e frígye azonban korántsem hordta magában a maradandóság biztosítékát. Kétségtelen, hogy az előkelő plebejus családok egy része kezdet óta a mozgalom pártjához csatlakozott, részint a sorstársai iránti méltányosság érzetéből, részint minden háttérbe szorítottak természetes szövetségé folytán, részint végre, mert belátták, hogy a tömegnek teendő concessiók az idők folyamában elkerülhetetlenekké lesznek,

s hogy ezek, helyesen felhasználva, a patríciusság külön jogainak megszüntetésére fognak vezetni, s ezzel a döntő súlyt az államban a plebejus aristokratia kezeibe adják. Ha e meggyőződés, a mint történnie kellett, tágabb körökbe áthatott s a plebejus aristokratia rendjének élén megkezdte a nemzetségi nemesség elleni harczot, a tribúnságban törvényes eszközzel bírt a polgárháborúra s a társadalmi nyomort a csatába vihette magával fegyverűl, hogy a nemességnek békefeltételeket diktáljon, s mint közvetítő a két párt között magának a hivatalképességet kivívja. — Ily fordúló pont állt be a pártok helyzetében a decemvirség bukása után. Most teljesen kétségtelenné lett, hogy a néptribúnságot többé megszüntetni nem lehet; a plebejus aristokratia most nem tehetett okosabbat, mint saját kezébe keríteni e hatalmas fegyvert, s azt rendje politikai alárendeltségének megszüntetésére használta fel.

Házassági és hivatali közösség.

Mily védtelenűl állt szemben a nemzetségi nemesség az egyesűlt plebssel, mi sem mutatja oly világosan, mint az, hogy a kizárólagos párt fő elve, a nemesek és polgárok közti házasságnak érvénytelensége, alig négy évvel a decemviri forradalom után az első csapásra elbukott. A canuleiusi plebiscítum 309-ben elrendelte, hogy a nemesek és polgárok közti házasság ezentúl valódi római házasság legyen, s a benne nemzett gyermekek az apa rangjába lépjenek. Ugyanekkor keresztül vitetett még az is, hogy a consulok helyett hadi tribúnok — rendszerint, úgy látszik, hatan, annyi, a hány tribún jutott a legióra — consuli hatalommal*) és consuli hivatal-tartammal válasz-

445.

Hadi tribúnság consuli hatalommal.

*) Azon feltevés, mely szerint a patrícius consuli tribúnok jogilag a teljes, a plebejusok pedig csak a katonai imperiummal

tassanak a centúriák által. A tiszti állomások a régi jog szerint minden hadköteles polgár vagy földbirtokos előtt

---

bírtak, nem csak számos oly kérdést vet föl, melyekre nem adhatunk feleletet, — például azt, hogy mi történt, ha, a mi a törvény szerint lehetséges volt, a választás csupa plebejusokra esett? — hanem mindenek előtt a római államjog azon alapelvébe ütközik, mely szerint az imperium, vagyis a jog: a polgároknak a község nevében parancsolhatni, minőségileg oszthatatlan s általában csakis térben korlátozható. Van országos jogi és van hadi jogi kerület, mely utóbbira nézve a provocatio s az országos jog némely más határozatai nem irányadók; vannak hivatalnokok, mint például a proconsulok, kik csupán ez utóbbiakban működhetnek; de szigorú jogi értelemben ép úgy nincs hivatalnok pusztán törvényhatósági, a mint nincs pusztán katonai imperiummal. A proconsul a maga kerületében ép úgy fővezér és főbíró egyszersmind, mint a consul, és fel van jogosítva nem csak nempolgárok és katonák, hanem polgárok közt is a pört megindítani. Még, midőn a prætorság behozatalával a *magistratus maiores* számára az illetékesség fogalma megállapíttatik is, inkább csak tényleges, mintsem tulajdonképi jogi érvényűvé lesz; a városi prætor első sorban ugyan főbíró, de azért szabad legalább bizonyos esetekben a centúriákat összehívnia és sereget vezénylenie; a consult a városban első sorban a főigazgatás és főparancsnokság illeti, de azért az emancipátiónál és adoptiónál mégis bírói tisztet gyakorol — a legfőbb hivatal minőségbeli oszthatatlansága tehát még itt is mindkét oldalról szilárdan fentartatik. Úgy a katonai, mint a törvényhatósági hivatalos hatalomnak, vagy, az e korbeli római jog előtt teljesen ismeretlen abstractiókat mellőzve, egyszerűen a hivatalos hatalomnak e szerint ép úgy meg kellett illetnie a plebejus consuli tribúnt, mint a patrícius consult. De azért nagy mértékben valószínű Becker (Handb. 2, 2, 137) azon feltevése, mely szerint ugyanazon okokból, a melyekből utóbb a közös consulság mellé a kizárólag patríciusi prætorság állíttatott, a collégium plebejus tagjai tényleg már a consuli tribúnság korában is távol tartattak a törvényhatóságtól, s ily módon az illetékességi körök tényleges felosztása a consulok és prætorok közt a consuli tribúnság által minden esetre előkészíttetett.

nyitva álltak, s ezzel a legfőbb hivatal, miután ideiglenesen már a decemvirségben megnyittatott a plebejusok előtt, most még kiterjedtebb módon egyenlően hozzáférhetővé tétetett minden szabadon született polgárra nézve. Közel fekszik a kérdés, hogy a nemességnek, midőn a legfőbb hivatal kizárólagos birtokáról már le kellett mondania, s így a dologban engednie, mi érdeke lehetett abban, hogy a plebejusoktól a czímet megtagadta s a consulságot e csudálatos alakban adta meg nekik *). A legfőbb községi hivatal viselése azonban különféle, részint személyes, részint örökölhető tiszteleti jogokkal járt: így a triumphus dicsőségének jogi előfeltételét a legfőbb községi hivatal viselése képezte, és soha oly tisztnek meg nem adatott, ki ezt maga nem igazgatta; így a curiális hivatalnok utódainak szabadságukban állott ezen ősük arczképét a családi teremben felfüggeszteni és arra való alkalmaknál nyilvánosan kiállítani, a mit más őseik képeivel nem tehet-

*) Azon vélelem, mely szerint a nemesség vallási elfogúltságból ragaszkodott a plebejusok kirekesztéséhez, félreismeri a római vallás fő jellemvonását, s az egyház és állam közti modern ellentétet viszi bele az ókorba. A nempolgárnak polgári vallási működésre való bocsátását az igazhívő római természetesen bűnös dolognak tekintette; de azt soha még a legszigorúbb orthodox sem vonta kétségbe, hogy a polgári közösségbe való befogadás, mely csupán és kizárólag az államtól függött, egyszersmind tökéletes vallási egyenlőséget von maga után. A lelkiismeret minden afféle aggodalma, melynek becsületességét magában véve nem akarjuk kétségbe vonni, véget ért, a mint a plebejusok idejekorán tömegesen részesíttettek a patríciusságban. A nemesség mentségére talán azt az egyet lehet még felhozni, hogy, miután a királyság eltörlésekor a kedvező pillanatot erre elmulasztotta, utóbb már maga sem volt képes mulasztását helyrehozni.

tek *). Ép oly könnyen megérthető, a mily nehezen igazolható, hogy az uralkodó úri osztály sokkal könnyebb szerrel ki hagyta kezéből csavartatni magát az uralkodást, mintsem a vele összekötött tiszteleti jogokat, főkép az örökölhetőket, s ez okból, midőn amazt meg kellett a plebejusokkal osztania, a tényleg legfőbb községi hivatalnokot jogilag nem tette a curulisi szék birtokosává, hanem egyszerű törzstisztként állította a világ elé, kinek kitüntetése tisztán személyes volt. Az ősi jog és a diadalmenet megtagadásánál azonban nagyobb politikai jelentőséggel bírt az, hogy a senátusban ülő plebejusoknak a vitából való kirekesztése szükségkép megszűnt azon plebejusokra nézve, kik mint kijelölt vagy volt consulok azon senátorok sorába léptek, kik sorban a többiek előtt kérdeztettek meg véleményök felől; e tekintetben a nemességre nézve minden esetre nagy fontossággal bírt az, hogy a plebejus consulságféle hivatalra ugyan igen, de magára a consulságra ne bocsáttassék. — Mindazáltal, daczára e bántó mellőztetéseknek, a nemzetségi előjogok, a mennyiben politikai becscsel bírtak, az új intézmény folytán mégis teljesen elenyésztek, s ha a római nemesség nevére méltó lett volna, most fel kellett volna a küzdelemmel hagynia. Nem tette. Habár józanúl és törvényesen többé ellenállást nem fejthetett ki, mégis még tág tér nyílt az apró eszközök, ármányok és fogások alattomos opposítiója számára; s bármily kevéssé volt ez ellenszegűlés eszélyes

A patríciusság opposítiója.

*) Vajon a patríciusság kebelén belül a „curulisi házak“ és a többi családok közti különbségnek volt-e valaha komoly politikai jelentősége, azt biztosan sem nem tagadhatjuk, sem nem állíthatjuk, s ép oly kevéssé tudjuk, vajon voltak-e még e korban bizonyos számú nemcurulis patrícius családok.

és tiszteletre méltó, bizonyos tekintetben mégis meg voltak eredményei. Végre is a nép fia számára tagadhatatlanúl oly engedményekre vezetett, melyekre az egyesült római aristokratia nem egy könnyen lett volna rákényszeríthető; de másrészt képes volt a polgárháborút még egy századdal meghosszabbítani, s képes volt a kormányt ama törvények daczára még több nemzedéken át tényleg a nemesség magánbirtokában megtartani. — Azon eszközök, melyekhez a nemesség folyamodott, oly sokfélék voltak, mint maga e kor politikai nyomora. A helyett, hogy a polgári származásúak passiv választási képtelenségének vagy képességének kérdését egyszer mindenkorra eldöntötték volna, azt, a mit meg kellett adni, mindig csak a legközelebbi választások alkalmára adták meg; ily módon évenként megújúlt a meddő küzdelem azon kérdés felett, vajon patrícius consulok neveztessenek-e ki, vagy pedig hadi tribúnok mindkét rendből consuli hatalommal, s a nemességnek fegyverei közt ez, mely az ellenfelet kifárasztás és unalom segélyével igyekezett legyőzni, korántsem bizonyúlt a leghatástalanabbnak. — Ezen kivül az addig osztatlan legfőbb hatalmat elforgácsolták, hogy a kikerülhetetlen vereséget a támadási pontok szaporítása által elhalaszszák. — Így a költségvetésnek és a polgár- és adólajstromoknak rendszerint minden negyedik évben történő megállapítása, mely addig a consulok teendőjét képezte, már 319-ben a centúriák által a nemesség soraiból legfeljebb tizennyolcz hónapra választott két becslőre (*censores*) bízatott. Az új hivatal lassanként a nemesség védpajzsává lett, nem annyira pénzügyi befolyása, mint inkább azon ezzel összefüggő joga által, melynél fogva ez töltötte be a senátusban és a lovagságban megüresedett helyeket, s a senátorok, lovagok és polgárok lajstromának megállapí-

A hivatal elforgácsolása.

Censorság.

435.

tásakor egyes személyeket belőle kitörölhetett; azon magas jelentőséggel és azon erkölcsi fensőbbséggel azonban, mely utóbb a censorságot jellemzi, az e korban még nem bírt.

Quæstorság. 421. — Ellenben a quæstorság dolgában a 333-dik évben eszközölt fontos változtatás a nemesi párt e diadalát ismét bőven ellensúlyozta. Négy quæstor volt e korban, kik közől a város pénztárának kezelésével megbízott kettő a consulok által, a két hadi fizetőmester pedig a negyedek által, de mind a négyen a nemesség soraiból választattak. Most amazoknak megválasztása is a patricius-plebejus negyedgyűlésre ruháztatott, s a consuloknak a kinevezés helyett csak a választás vezetése maradt. Ennél azonban következménydúsabb volt az, hogy a község, talán arra támaszkodva, hogy legalább a két hadi fizetőmester tényleg inkább katonai, mintsem polgári hivatalnok, s ennyiben a plebejusnak ép úgy képesnek kell lennie a quæstorság, mint a hadi tribúnság viselésére, itt először vívta ki magának a választási jogon kivül a választhatóság jogát is egyikére a rendszerezett hivataloknak. Joggal tekintették az egyik részen nagy diadalnak, a másikon nagy vereségnek azt, hogy ezentúl úgy a városi, mint a hadi fizetőmesteri hivatalra a patrícius és plebejus egyiránt választó és választható lett. — A legmakacsabb ellenállás daczára a nemességet mégis csak vereség érte vereség után, s minél alább szállt hatalma, annál nagyobb lett

Ellenforradalmi kísérletek. elkeseredése. — Még ugyan megkísértette a községnek szerződésileg biztosított jogait is megtámadni; de e kísérletek inkább a tehetetlen bosszúvágy tényei, mintsem kiszámított párt-manœuvre voltak. Ilyen volt nevezetesen a Mælius elleni per. Spurius Mælius gazdag plebejus a

439. 315-ki nagy drágaság idején oly áron adott el gabonát a népnek, mely a patrícius Gaius Minucius raktárfőnököt

(*præfectus annonæ*) megszégyenítette s megbántotta. Ez őt a királyi hatalom utáni törekvéssel vádolta; mennyi joggal, azt mi természetesen meg nem itélhetjük, de alig hihető, hogy oly ember, ki még tribúnságot sem viselt, komolyan gondolt volna a tyrannismusra. A hatóságok ennek daczára komolyan vették a dolgot, s a királyság vészkiáltása a római tömegre mindig oly hatást gyakorolt, a minővel a pápával való fenyegetés az angol tömegekre bírt. Titus Quinctius Capitolinus, hatodízben consul, a nyolczvan éves Lucius Quinctiust a provocátió mellőzésével, nyílt lázadásban, a hittel szentesített törvények ellen, dictátorrá nevezte ki. Mælius megidéztetvén úgy tett, mintha el akarná magát a parancs alól vonni; mire a dictátor lovasvezére, Gaius Servilius Ahala őt sajátkezűleg megölte. A meggyilkoltnak háza leromboltatott, a csűreiben talált gabona a nép közt ingyen kiosztatott, s a kik halálának megbosszúlásával fenyegetődztek, titokban eltétettek láb alól. E gyalázatos törvényszéki gyilkosság, mely még nagyobb szégyent hoz a hiszékeny és vak népre, mint az alattomos junker-pártra, büntetetlen maradt; de ha ez azt remélte, hogy általa a provocátió jogát aláásható, úgy hiába sértette meg a törvényt és hiába ontotta ki az ártatlannak vérét. — Minden más eszköznél hatékonyabbnak tapasztalta a nemesség a választási ármányokat s a papi szemfényvesztést. Mennyire kellett amazoknak elharapódzniok, mutatja az, hogy már 322-ben szükségesnek látszott külön törvényt hozni a választási visszaélések ellen, mely természetesen sikertelen maradt. Ha megvesztegetés vagy fenyegetés által nem lehetett a választókra hatni, akkor a választás vezetői álltak elő és példáúl annyi plebejus jelöltet engedtek felállítani, hogy az ellenzék szavazatai elforgácsolódtak, vagy

A nemesség ármányai.

432.

kihagyták a jelöltek lajstromából azokat, kiket a többség megválasztani szándékozott. — Ha mindezek daczára a választás eredménye kedvezőtlen volt, akkor megkérdezték a papokat, ha nem tapasztaltak-e a madárnézésben vagy más vallási ceremóniákban valami semmiséget, a mit aztán ezek nem mulasztottak el felfedezni. Nem törődve a dolog következményeivel, s feledve az ősök bölcs példáját, érvényre engedték vergődni azon elvet, mely szerint a papi szakértő collégiumoknak madárjelek, csudák és más effélék feletti véleménye a hivatalnokot jogilag kötelezi, és elnézték, hogy a papoknak mindinkább hatalmokban álljon bármely állami tényt, lett légyen az bár egy templom felszentelése vagy a közigazgatás más cselekménye, lett légyen bár törvény vagy választás, vallási semmiségek miatt, megsemmisíteni. Ily módon vált lehetővé az, hogy ámbár a plebejusok választhatósága a quæstorságra már
421. 333-ban megállapíttatott, s azóta jogilag mindig elismer-
409. tetett, mégis csak 345-ben jutott az első plebejus a quæstorságra; s hasonlókép a consuli hadi tribúnság is egészen
400. 354-ig majdnem kizárólag a patríciusok kezében volt. — Bebizonyúlt, hogy a nemesi előjogok törvényes eltörlése a plebejus aristokratiát még korántsem tette valóban és tényleg egyenlővé a nemzetségi nemességgel. Különféle okok működtek közre e czélra: a nemesség szívós ellentállását sokkal könnyebb volt egy felizgatott pillanatban az elmélet mezején legyőzni, mint az évenként visszatérő választásokban tartósan elnyomni; de a fő ok a plebejus aristokratia s a parasztság tömege fejeinek egymás közti egyenetlenségében rejlett. A középosztály, melynek szavazatai a comítiumokon döntöttek, mindaddig nem tekinté hivatásának első sorban az előkelő nem-nemesek pártjára

kelni, a míg saját követeléseit a plebejus aristokratia ép úgy visszautasította, mint a patríciusok aristokratiája.

A társadalmi kérdések e politikai küzdelmek alatt egészben véve szüneteltek, vagy legfeljebb lanyhán tárgyaltattak. A mióta a plebejus aristokratia a tribúnságot saját czéljaira kezére kerítette, komolyan többé sem az uradalmak ügyéről, sem a hitelügy reformjáról nem volt szó, daczára annak, hogy sem újon szerzett földekben, sem elszegényedő vagy elszegényedett parasztokban nem volt hiány. Egyes esetekben, főkép újon szerzett határterületeken, az assignátió megtétetett, így az ardeai területen 312-ben, a labicumin 336-ban, a veii-in 361-ben, de inkább katonai indokokból, mintsem a parasztok felsegélése érdekében és korántsem kielégítő mértékben. Egyes tribúnok ugyan megkísértették Cassius törvényének feleelevenítését; így Spurius Mæcilius és Spurius Metilius 337-ben minden államföldbirtok felosztását indítványozták, de — a mi e kor helyzetére nézve jellemző — saját társaiknak, azaz a plebejus aristokratiának ellenállásán szenvedtek hajótörést. A patríciusok közől is megkísértették nehányan a köz szükségen segíteni; de nem több eredménynyel, mint egykor Spurius Cassius. Marcus Manlius, hasonlókép patricius, és mint Cassius, harczi dicsőség és személyes vitézség által kitűnő férfiu, mert megmentője a várnak a gallok ostroma alkalmával, lépett most fel az elnyomott nép előharczosa gyanánt, melylyel őt úgy a hadi bajtársság, mint a vetélytársa, az ünnepelt hadvezér és aristokrata pártfőnök Marcus Furius Camillus elleni gyűlölet kötelékei fűzték össze. Midőn egy vitéz tisztet adóssági fogságba akartak hurczolni, Manlius közbe lépett, és őt saját pénzén kiváltotta; egyszersmind áruba bocsátotta földeit, hangosan kijelentvén, hogy a míg

A szenvedő parasztság.

442. 418. 393.

417.

egy talpalatnyi földdel bír, ily igazságtalanság nem fog megtörténni. Ez úntig elég volt arra, hogy az összes kormányzó pártot, patríciusokat úgy mint plebejusokat, a veszélyes újító ellen egyesítse. A hazaárulási per, azon vád, miszerint Manlius a királyságot akarta helyreállítani, a stereotyppá lett pártphrásisok alattomos varázsával hatott a vak tömegre; ez maga itélte őt halálra, és dicsősége nem használt neki egyebet, mint hogy elitéltetésére a nép oly helyre gyűjtetett össze, honnan a szavazók nem láthatták meg a vár hegyét, e néma emlékeztetőt arra, hogy a hazát ugyanazon ember mentette meg a legnagyobb
384. veszélyből, kit most a hóhérnak adtak kezébe (370). — Míg a reformkísérletek ily módon már csirájokban elfojtattak, az állapotok visszássága mind szembeötlőbbé lett; miután egyrészt a szerencsés háborúk által az uradalmi birtokok mindinkább szaporodtak, másrészt a parasztságban az eladósodás és elszegényedés mindinkább elharapód-
406—396. zott, nevezetesen a Veii-vel vitt nehéz háboru (348—358) folytán, s a fővárosnak a gall támadás alkalmával történt
390. elhamvasztása (364) következtében. Igaz ugyan, hogy, midőn a veii-i háborúban szükségessé vált a katonák szolgálati idejét meghosszabbítani, s őket a helyett, hogy mint eddig, csupán nyáron, télen át is fegyverben tartani, és midőn a parasztság, előre látva gazdászati helyzetének tökéletes felbomlását, már készült beleegyezését a hadizenéstől megtagadni, hogy ekkor a senátus egy fontos engedményre határozta el magát: a zsold fizetését, melyet addig a kerületek a lakosságon hajtottak be, az állami pénztárra, vagyis a közvetett adók és urodalmak jövedel-
406. meire tette át (348). Csak azon esetre, ha az állampénztár pillanatnyilag üres volna, rovatott ki a zsold fedezésére általános osztalék (*tributum*), mely azonban kényszer-

kölcsönnek tekintetett, s utóbb a község által visszafizettetett. Ez intézkedés bölcs és méltányos volt; de miután nem nyert lényeges alapot az urodalmaknak az állampénztár javára való tényleges értékesítése által, a szolgálat megszaporodott terheihez még terhes osztalék-fizetések járultak, melyek a szegény embert nem kevesbbé tették tönkre az által, hogy hivatalosan nem adónak, hanem előlegnek tekintettek.

A plebejus aristokratia és parasztság egyesülése a nemesség ellen.

Ily körülmények közt, midőn a plebejus aristokratia magát a nemesség ellentállása s a község közönössége által tényleg kirekesztettnek látta a politikai egyenjogúságból, s midőn a szenvedő parasztság tehetetlenül állt szemben az elzárt aristokratiával, könnyen lehetett egy compromissum segélyével mindkettőn segíteni. E végből Gaius Licinius és Lucius Sextius néptribúnok a községnél indítványt tettek az iránt, először, hogy a consuli tribúnság töröltessék el és állapíttassék meg, hogy legalább az egyik consulnak plebejusnak kell lennie, s hogy a plebejusoknak engedtessék meg a három nagy papi collégium egyikébe, a tíz tagra szaporítandó jóslatőrzőkébe (*duoviri*, utóbb *decemviri sacris faciundis*) belépniök; másodszor az urodalmakra vonatkozólag, hogy egy polgár se hajthasson a közlegelőre többet száz marhánál s ötszáz birkánál, és az occupátióra bocsátott domaniális földekből senki ötszáz jugerumnál (=494 porosz hold) többet ezentúl birtokba ne vehessen; továbbá, hogy a földbirtokosok köteleztessenek arra, hogy mezei munkásaik között bizonyos, a használt mezei rabszolgák számával arányban álló számú szabad munkásokat alkalmazzanak, végre, hogy az adósok helyzete, a fizetett kamatnak a tőkéből való levonása és törlesztési határidők kiszabása által, enyhíttessék. — Ez intézkedések czélja világosan fekszik előttünk.

Licinius-sextiusi törvények.

Czéljok volt a nemesség kezéből a curulisi hivataloknak és a nobilitás ezekhez kötött örökölhető kitüntetéseinek kizáró birtokát kiragadni, a mit, eléggé jellemző módon, csak az által véltek elérhetni, ha a nemesek a második consulság viselésétől törvény által eltiltatnak. Czéljok volt továbbá a senátus plebejus tagjait alárendelt helyzetökből, melyet, mint a vitáknak néma hallgatói, elfoglaltak, kiemelni az által, hogy legalább azok közölök, kik a consulságot viselték, ezzel megnyerjék a jogot, miszerint a patríciusi consulárisokkal együtt, azonban a többi patrícius senátorok előtt, mondhassák el véleményöket. Továbbá meg kellett fosztaniok a nemességet a papi méltóságok kizáró birtokától; miben, közel fekvő okoknál fogva, az augurok és pontifexek ó-latin papságait meghagyták a régi polgárok kezeiben, de ezeket arra kényszerítették, hogy a harmadik újabb, s egy eredetileg külföldi istentisztelethez tartozó nagy collégiumot oszszák meg az új polgárokkal. Czéljok volt végre a szegény embernek a közös polgári haszonvételekben való részesülést megszerezni, a szenvedő adósnak enyhítést, a munkát nem kapó napszámosnak foglalkozást nyújtani. Az előjogok megszüntetése, társadalmi reform és polgári egyenlőség: — e három nagy eszmét akarták ez indítványok érvényre juttatni. Hiába használták fel a patríciusok e törvényjavaslatok ellen legvégső eszközeiket; még maga a dictátorság s az agg hős Camillus is csak elhalasztani bírták azok megvalósúlását, nem meggátolni. A nép is szívesen felosztotta volna az indítványokat; mit törődött ő a consulsággal s a jóslatőrző hivatallal, ha csak az adóssági teher megkönnyíttetett s a közös föld felszabadúlt! De a plebejus nemesség nem ingyen fogta pártját a népnek, egyetlen egy törvényjavaslatba foglalta össze az indítványokat, és hosszú, állítólag tizen-

egy évi küzdelem után végre a senátus is megadta beleegyezését s azok 387-ben törvénynyé lettek. 367.

Az első nem-patrícius consul választásával — mely e reform egyik megteremtőjére, Lucius Sextius Lateranus volt néptribúnra esett — a nemzetségi nemesség tényleg és jogilag elveszté helyét Róma politikai intézményeinek sorában. Ha azt halljuk, hogy e törvények végleges elfogadtatása után a nemzetségek addigi előharczosa Marcus Furius Camillus a Capitólium alján, a polgárság régi gyülekező helye, a Comitium felett emelkedő téren, melyen a senátus gyakran összejönni szokott, szentélyt alapított az Egyetértés számára, könnyen átengedjük magunkat azon hitnek, hogy ő e bevégzett tényben a túlságosan sokáig elhúzott viszálynak befejezését felismerte. A község új egyetértésének vallási felszentelése az agg harczos és államférfi utólsó nyilvános tettét képezte s méltó befejezéseül szolgált hosszú és dicsteljes pályájának. Nem is tévedett nagyon; a nemzetségek belátó része ettől fogva nyíltan lemondott a politikai előjogokról és beérte vele, ha a kormányzást a plebejus aristokratiával megoszthatta. A patríciusok többségében azonban a javíthatatlan junkerség nem tagadta meg magát. Azon privilégium erejénél fogva, melyet a legitimitás előharczosai minden időben igényeltek magoknak, hogy t. i. a törvényeknek csak abban kelljen engedelmeskedniök, a miben azok pártérdekeikkel megegyeznek, a római nemesek még több ízben megengedték magoknak, a szerződésileg biztosított törvényes rend nyilvános megsértésével, két patríciust neveztetni consullá; midőn azonban egy ily a 411-dik év számára történt választásra mintegy válaszúl, a reákövetkező évben a község formaszerinti végzésben kimondta, hogy mindkét consuli állomásnak nempatríciusokkal való betöltése meg- 343.

A patríciusság politikai megsemmisülése.

engedtetik, a nemesség megértette a fenyegetést, s bár szerette volna, nem merte többé a második consulságot is magának lefoglalni. — Hasonlókép csak önmaga alatt vágta a nemesség a fát, midőn a licínius-sextiusi törvények keresztülvitele alkalmával politikai fillérеskedéssel megkísérté a régi előjogoknak legalább némi romjait megmenteni. Azon ürügy alatt, hogy a jogot csak a nemesség ismeri, a consulságtól, midőn ezt a plebejusok előtt meg kellett nyitni, az igazságszolgáltatás elválasztatott, és ellátására egy harmadik consul, vagy mint közönségesen neveztetik, egy prætor alkalmaztatott. Hasonlókép a piaczi felügyelet s az ezzel összekötött rendőri törvénykezés úgy mint a városünnep rendezése két újon kinevezett ædílre bízatott, kik megkülönböztetésül a plebejus ædílektől, állandó törvényhatóságuk után törvényszéki ædíleknek (*ædiles curules*) neveztettek. De a curulisi ædílség a plebejusokra nézve annyiban csakhamar hozzáférhetővé lett, a mennyiben a nemesi és polgári curulisi ædílek egymást évenként felváltották. Továbbá 398-ban a dictátorság, valamint már a licínius-sextiusi törvényeket megelőzött évben (386) a lovassági vezérség, 403-ban mindkét censori hivatal, 417-ben a prætorság nyittatott meg a plebejusok előtt, s ugyanez időtájt (415) a nemesség, mint előbb a consulságra nézve történt, most az egyik censori állomásból törvény által kizáratott. Az már nem változtatott a dolgon, hogy valamely patrícius augur egy plebejus dictátor választásában (427) titkos, be nem avatott szemekre nézve felismerhetetlen hiányokat fedezett fel, s hogy a patrícius censor e korszak végéig (474) collégájának nem engedte meg azon ünnepélyes áldozat bemutatását, melylyel az adószabás befejeztetett; efféle apró bosszantások mindössze csak a junkerség rossz kedvének bizonyítványául szolgáltak.

Prætorság.

Curulisi ædílség.

A hivatalok és papságok tökéletes közössége.

356.

368. 351.

337.

339.

327.

280.

Ép oly kevessé változtatták meg a dolgok menetét azon apró gáncsoskodások, melyeket a senátus patrícius elnökei nem mulasztottak el a plebejusoknak a vitában való részvétele miatt végbevinni; sőt szabálylyá lett, hogy nem többé a patrícius tagok, hanem azok, kik a három rendes fő hivatal — consulság, prætorság és curulisi ædílség — valamelyikét viselték, ezen rendben és rangkülönbség nélkül kérdeztessenek meg véleményök felől, míg azon senátorok, kik egyet sem viseltek e hivatalok közől, ezentúl is csak a szavazásban vettek részt. A patríciusi senátus azon joga végre, melynél fogva a község valamely határozatát mint alkotmányellenest elvethette, melyet az természetesen úgyis igen ritkán mert volna gyakorolni, a 415-iki publíliusi törvény és a mæniusi törvény által, mely 339.
nem az ötödik század közepe előtt adatott ki, megvonatott tőle oly módon, miszerint a senátus oda utasíttatott, hogy netaláni alkotmányos aggályait már a jelöltek lajstromának elkészítése vagy a törvényjavaslat beterjesztése alkalmával érvényesítse; a mi a gyakorlatban arra ment ki, hogy rendszerint előre jelentette ki beleegyezését. Ily alakban, mint tisztán formai jogot, a nemesség a köztársaság végső koráig megtartotta jogát, a nép határozatait helyben hagyni. — Könnyen felfogható, hogy vallási előjogaikat a nemzetségek tovább bírták fenntartani; sőt nehányan ezek közől, melyek politikai jelentőséggel nem bírtak, mint nevezetesen a három legfőbb flámenségre s az áldozati királyságra, valamint az ugrók egyesületébe való kizáró választhatóság joga, soha nem is támadtattak meg. Ellenben a pontifexek és augurok collégiumai is, melyek jelentékeny befolyással bírtak a törvényszékekre és a comítiumokra, sokkal fontosabbak voltak, semhogy a patríciusság kizáró birtokában maradhattak volna; s az

300. ogulniusi törvény 454-ben csakugyan meg is nyitotta ezeket a plebejusok előtt, midőn a pontifexek számát ötről nyolczra, az augurokét hatról kilenczre emelte s mindkét collégiumban az állomásokat egyenlően osztotta fel a patríciusok és plebejusok közt. — A két százados viszályt Q. Hortensius dictátornak (465—468) egy veszélyes népfelkelés által létrehozott törvénye fejezte be, mely az összes község s a plebs végzéseinek addig feltételes egyenlősége helyett azok feltétlen egyenlőségét mondta ki. A viszonyok annyira átalakúltak, hogy a polgárság azon része, mely egykor kizárólag bírt szavazati joggal, ettől fogva a szavazás azon alakjában, mely az összes polgárságra nézve kötelező s a legfontosabb és leggyakoribb volt, még részt sem vehetett.

A törvény és plebiscítum egyenlővé tétele. 289—286.

A későbbi junkerség.

A római nemzetségek s a köznép közti küzdelem ezzel a dolog lényegében véget ért. A nemesség, egykori terjedelmes előjogaiból az egyik consuli és egyik censori állomás tényleges birtokát ugyan még megtartotta, de másrészt a tribúnságból, plebejus ædílségből, a második consuli és censori hivatalból s a plebs azon szavazásaiból, melyek jogilag egyenlő értékűek voltak a polgárság szavazásával, törvény által kizáratott; egykori patríciusi előjogai, visszás és makacs ellentállásának igazságos büntetéséül megannyi lealázássá váltak reá nézve. De a római nemzetségi nemesség az által, hogy puszta névvé lett, természetesen még korántsem veszett el. Minél kevesebbet jelentett és minél kevesebbre volt képes a nemesség, annál tisztábban és kizáróbban fejlődött ki benne a junkerség szelleme. — A „ramniak“ gőgje századokkal túlélte előjogaik legutólsóját; miután állhatatosan törekedtek arra, hogy „a consulságot a plebejus sárból“ kivonhassák, s végre kénytelenek voltak elkeseredetten meggyő-

ződni e czél lehetetlenségéről, legalább keserű és elfojtott daczczal fitogtatták nemességöket. Ha Róma történetét az ötödik és hatodik században meg akarjuk érteni, nem szabad e durczáskodó junkerségről megfeledkeznünk; nem tudott ugyan már egyebet, mint önmagát és másokat boszszantani, de ezt tőle telhetőleg meg is cselekedte. Nehány évvel az ogulniusi törvény után (458) egy idevágó jellemző 296.
eset fordúlt elő: egy patrícius nő, ki egy előkelő s a község legmagasabb méltóságait viselt plebejusnak volt hitvese, e mesalliance miatt a nemesi nőtársaságból kizáratott s nem bocsáttatott a közös szemérmességi ünnephez; a minek az lett következése, hogy attól fogva Rómában a nemesség és a polgárság külön szemérem-istennőket tartott magának. Efféle velleitások természetesen igen csekély fontossággal bírtak s a nemzetségek jobb része is egészen távol tartotta magát a duzzogás e nyomorúságos politikájától; de ez mégis bizonyos visszásság érzetét hagyta maga után mindkét részen; s a míg a község küzdelme a nemzetségek ellen magában véve politikai, sőt erkölcsi szükségesség volt, addig annak ezen sokáig tartó utófájdalmai, úgy a czéltalan utócsatározások az ütközet eldőlte után, mint a meddő czivakodások a rang és előkelőség kérdései felett, a római község köz és magán életét szükségtelenül összezavarták és feldúlták.

A társadalmi szükség és segély-kísérletek. 367.

Mindazáltal azon compromissumnak, melyre a plebs két része 387-ben lépett egymással, egyik czélja, a patríciusság félretolása, lényegében teljesen eléretett. Most az a kérdés, mennyiben állítható ez ama compromissum két tevőleges irányzatáról, s vajon a dolog új rendje véget vetett-e tényleg a társadalmi nyomornak és helyreállította-e a politikai egyenlőséget. E kettő szoros összefüggésben állt egymással; mert ha a gazdászati inség a

középosztályt felemésztette s a polgárságot egy kis csomó gazdagra s egy szükséggel küszködő proletárságra bontotta fel, ezzel együtt a polgári egyenlőség is semmivé tétetett s a republicánus társadalom lényegében tönkre volt téve. A középosztálynak, főkép a parasztságnak fenntartása és szaporítása ez okból Rómának minden hazafias államférfia szemében nem csak fontos, hanem valamennyi közt a legfontosabb feladat volt. Az újonnan kormányra jutott plebejusok, miután új politikai jogaikat jórészben a szükséget szenvedő és segélyt tőle váró proletárságnak köszönhették, még ezenfelül politikailag és erkölcsileg is le voltak kötelezve e népen kormányrendszabályok által segíteni, a mennyire rajta ez úton egyáltalán segíteni lehetett. — Láttuk mindenek előtt, mennyire hozott a 387-ki törvényhozás idevágó része e tekintetben komoly orvoslást. Hogy a szabad napszámosok javára hozott határozat, kitűzött czélját: a nagy- és rabszolgagazdaságnak véget vetni s a szabad proletároknak legalább a munka egy részét biztosítani, el nem érhette, az világos; de e bajon a törvényhozás nem is segíthetett, hacsak ama kor társadalmi rendjének alapjait nem akarta oly módon megtámadni, mely messze túlment annak látkörén. Az uradalmi kérdésben ellenben a törvényhozókra nézve lehetséges lett volna a dolgok rendét megváltoztatni, de a mi ez irányban történt, nem volt kielégítő. Az új urodalmi rendszer, midőn a közös legelő használatát már igen tekintélyes nyájak számára s a nem-legelőnek szánt urodalmi javak occupátióját igen magasra szabott maximum erejéig megengedte, a vagyonosoknak igen jelentékeny s talán már aránytalan előnyt nyújtott az urodalmi jövedelemben való részesülésben, s az utóbbi rendelkezés által az urodalmi birtokra, ámbár az jogilag tizedre volt kötelezve és önkényesen

A licinius-sextiusi törvények. 367.

visszavehető volt, valamint magára az occupátió rendszerére bizonyos tekintetben ráadta a törvény szentesítését. Még veszedelmesebb volt az, hogy az új törvényhozás sem a legelőbér behajtására fennálló, nyilván elégtelen intézkedéseket czélravezetőbb kényszer-rendszabályokkal nem helyettesítette, sem az urodalmi birtok gyökeres átvizsgálását el nem rendelte, sem hatóságot az új törvények végrehajtására fel nem állított. A létező elfoglalt urodalmi földnek részint bizonyos méltányos maximum korlátai közt a birtoklók, részint a birtoktalan plebejusok közt, de mindkét osztály részére teljes tulajdonúl való felosztását, — az occupátió rendszerének jövőre eltörlését és egy, ezentúl szerzendő új terűletek rögtöni felosztására jogosított hatóság felállítását, — mindezeket a körülmények oly világosan megkövetelték, hogy kétség kivül nem a belátás hiánya okozta, hogy e gyökeres rendszabályok elmaradtak. Nem lehet itt meg nem emlékeznünk arról, hogy ez új rendszert a plebejus aristokratia, tehát épen azon osztálynak egy része javasolta, mely az urodalmi haszonvételek körül tényleg előjogokat élvezett, s hogy e rendszer létrehozóinak egyike, Gaius Licinius Stolo maga is az elsők közt volt, kik a szántóföld-maximum áthágása miatt elitéltettek; s nem tehetjük, hogy fel ne vessük azt a kérdést, vajon a törvényhozók egészen becsületesen jártak-e el, vagy nem inkább szántszándékkal tértek-e ki a gyűlöletes urodalmi kérdés valóban közérdekű megoldásának útjából. Ezzel azonban nem akarjuk tagadásba venni azt, hogy a licínius-sextiusi törvények határozatai, úgy a mint meghozattak, lényeges hasznot hajthattak és hajtottak is a kis parasztnak s a napszámosnak. El kell ismernünk továbbá, hogy a törvény meghozását közvetetlenül követett időben a hatóságok a benne kitűzött maximumok meg-

tartása felett, legalább az előbbi korhoz hasonlítva, szigorúan őrködtek s a nagy nyájbirtokosokat és az urodalmak occupálóit gyakran tetemes birságokra ítélték. — Az adó- és hitelügyben is e kor nagyobb erélylyel törekedett, mint bármely más korszak előbb vagy utóbb, arra, hogy a mennyire törvényes rendszabályokkal lehetett, a nemzetgazdászati bajokat orvosolja. Azon 397-ben kiszabott, ötszáztólit tevő illeték, mely a szabadon bocsátandó rabszolga értéke után volt fizetendő, nem tekintve azt, hogy a szabadon bocsátottak számának nem kívánatos szaporodását megnehezítette, az első adó volt Rómában, mely valóban a gazdagokra rovatott ki. Hasonlókép igyekeztek a hitelügy bajain segíteni. Az uzsoratörvények, melyeket már a tizenkét tábla állapított meg, megújíttattak és lassanként súlyosbíttattak, úgy hogy a kamat maximuma 10 száztóliról, mire 397-ben szabatott[1], lassanként ötre szállíttatott alá (407) egy tizenkét hónapos évre, s végre (412) a kamatvétel egészen betiltatott. Ez utóbbi oktalan törvény formaszerint érvényben maradt; de természetesen végre nem hajtatott, sőt valószínű, hogy a később szokásos havi egy, vagy közönséges polgári évre évi 12 száztólira rúgó kamatláb, mely az ókor pénzviszonyai szerint körülbelül az lehetett, a mi a maiak szerint az 5 vagy 6 száztólias kamatláb, már ezen korban vált a megengedhető kamatnak megállapodott maximumává. Magasabb kamatra nézve valószínűleg megtagadták a beperelhetőséget, s talán meg volt engedve annak visszakövetelése is a törvényszék előtt; ezen kívül ismeretes uzsorások nem egyszer a nép törvényszéke elé idéztettek, s a negyedek által készségesen ítéltettek súlyos birságokra. Még fontosabb volt az adósági pör megváltoztatása a pœteliusi törvény által (428 vagy 441); ez által egyrészt minden adósnak, ha esküvel

Adótörvények.

357.

Hiteltörvények.

357. 347.

342.

326 vagy 313.

erősíté fizetési képességét, megengedtetett vagyonának átengedése által személyes szabadságát megmentenie, másrészt a kölcsöntartozásra nézve az addig divatos rövid végrehajtási eljárás megszüntettetett és megállapíttatott, hogy római polgár más úton, mint esküdtek itélete alapján, szolgaságra hurczolható ne legyen. — Világos, hogy ezen eszközök a létező gazdászati bajokat itt-ott ugyan enyhítették, de megszüntetni képtelenek voltak; a nyomor továbbtartását bizonyítják egy bankbizottmánynak kiküldése, melynek feladata volt a hitelviszonyokat szabályozni és az állampénztárból előlegeket adni 402-ben, törvényes határidőre való fizetések elrendelése 407-ben s mindenek felett a 467 körül kitört veszélyes néplázadás, melyben a nép, miután az adósságfizetés dolgában nem bírt további könnyebbülést nyerni, kivonúlt Janiculumra, s melyben csak a külellenségnek az alkalmas pillanatban bekövetkezett támadása és csak a hortensiusi törvényben foglalt engedmények bírták a községben a békét helyreállítani. Mindazonáltal igazságtalanok volnánk, ha ezen a középosztály elszegényedése ellen irányzott komoly törekvéseket azzal akarnók kisebbíteni, hogy elégtelenek voltak; részletes és palliatív szereknek alkalmazását gyökeres bajok orvoslására haszontalannak nyilvánítani, — ez ugyan azon nagy szavak közé tartozik, melyeket az alávalóság mindig sikerrel hirdet az egyűgyűségnek, de azért nem kevesbbé oktalan dolog. Inkább megfordítva azt kérdhetnők, vajon nem ragadta-e kezébe ez ügyet már ekkor a rossz szándékú demagogia, s vajon csakugyan szükség volt-e oly erőszakos és veszélyes eszközökre, minő például a fizetett kamatoknak a tőkéből való levonása volt. Adataink nem elegendők arra, hogy ez ügyben az igazság vagy igazságtalanság kérdését eldönthetnők; de az elég világosan fel-

A nyomor tartóssága.

352.

347.

287.

ismerhető, hogy a földbirtokos középosztály gazdasági helyzete még mindig fenyegetett és aggasztó volt, hogy felülről sokféle úton módon, de természetesen hiába iparkodtak rajta prohibitív törvények és moratóriumok által segíteni, hogy azonban az aristokratikus kormány a maga tagjai irányában maradandólag gyönge volt és önző rendi érdekeitől elfogúltan elmulasztotta a kormánynak rendelkezésére álló egyetlen egy hatásos eszköz segélyével, az államjavakra nézve fennálló occupátió-rendszer tökéletes és utógondolat nélküli megszüntetése által orvosolni a középosztály nyomorát, s mindenek felett megmenteni a kormányt azon szemrehányástól, hogy a kormányzottak nyomott helyzetét saját hasznára kizsákmányolja. — Annál azonban, melyet a kormány akart vagy képes lett volna nyújtani, hathatósabb segélyt nyújtottak a középosztályoknak a római község politikai diadalai s a rómaiaknak mindinkább megszilárdúló uralma Itália felett. Azon számos és nagy gyarmatok, melyeket ez uralom biztosítására alapítani kellett, s melyeknek túlnyomó része az ötödik században keletkezett, a földmívelő proletárságnak részint néhány parasztteket szereztek, részint kivándorlások által enyhítették az otthon maradottak helyzetét. A közvetett és rendkivüli bevételek emelkedése s általában Róma pénzügyeinek fényes állása folytán már csak igen ritkán vált szükségessé kényszerkölcsön alakjában contribútiót róni a parasztságra. Habár az egykori kisbirtokosság valószínűleg menthetetlenül veszve volt, a római jólétnek emelkedő átlaga az addigi nagyobb földbirtokosokat szükségkép parasztokká változtatta át, s ez által is szaporította a középosztályt. Az előkelők occupátiói túlnyomóan a nagy újon szerzett területekre irányúltak; azon kincseknek, melyeket a háború s a forgalom tömegesen hozott

A római uralom kiterjedésének befolyása a római parasztság emelésére.

Rómába, a kamatlábat le kellett szállítaniok; a főváros szaporodó népessége egész Látiumban javára vált a földmívelőnek; egy bölcs bekeblezési rendszer több szomszédos, azelőtt meghódolt törzseket a rómaival egyesített s ez által nevezetesen a középosztályt gyarapította; végre a római fegyverek nagy diadalai és óriási sikerei elnémították a pártoskodást, s habár a parasztság insége nem szűnt meg, s még kevesbbé temettettek be annak forrásai, mégis kétséget nem szenved, hogy e korszak végén a római középosztály helyzete sokkal kevesbbé volt nyomott, mint a királyok elűzetése utáni első században.

367. Polgári egyenlőség.

A polgári egyenlőség végre a 387-ki reform és annak további következetes fejlődése által bizonyos értelemben minden esetre eléretett, vagy inkább visszaállíttatott. Mint egykor, midőn a patríciusok még tényleg a polgárságot tették, egymás közt jogokban és kötelességekben feltétlenül egyenlőek voltak, azonképen most, a kiterjesztett polgárságban ismét nem léteztek a törvénynyel szemben önkényes megkülönböztetések. Azon fokozatok, melyeket a kor, belátás, míveltség és vagyon különfélesége szükségkép szül a polgári társadalomban, természetes módon uralkodtak a községi életen is; de a polgárság szelleme s a kormány politikája egyiránt arra voltak irányúlva, hogy ez eltérések minél kevesbbé léphessenek előtérbe. A római állam és társadalom egész szelleme arra irányúlt, hogy a polgárokból átlag derék férfiakat képezzen, a lángelmék útját azonban bevágja. A rómaiak míveltsége korántsem állt egy fokon a község hatalmi fejlődésével, s felülről ösztönszerűleg inkább elnyomatott, mintsem előmozdíttatott. — Azt nem lehetett meggátolni, hogy gazdagok és szegények ne legyenek; de mint egy valódi parasztközségben, a paraszt úgy, mint a napszámos maga kezelte

az ekét, s gazdagra úgy mint szegényre állt azon gazdászati szabály: egyaránt takarékosan élni, s mindenek felett holt tőkét nem tartani magánál, — a sótartón s az áldozatcsészén kivül e korban egy római háznál sem találunk ezüst szereket. S ez nem kis dolog volt. Meg is látszik azon óriási eredményeken, melyeket a római község kifelé az utólsó veii-i háborútól a pyrrhusiig lefolyt században kivívott, nyoma annak, hogy itt a junkerség helyet adott a parasztságnak, hogy a régi nemességű Fábius bukását az összes község nem gyászolta volna sem többé sem kevesbbé, mint a hogy plebejusok és patríciusok gyászolták a plebejus Decius elestét, hogy még a leggazdagabb junkernek sem csöppent a consulság magától ölébe, s hogy egy szegény sabinai paraszt, Manius Curius, Pyrrhus királyt nyílt ütközetben legyőzhette és Itáliából kiűzhette, a nélkül hogy megszünnék egyszerű sabinai telkesgazdának lenni és földjét sajátkezűleg mívelni. — Ez imponáló republicanus egyenlőség mellett azonban nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy az jó részben csak formai jellegű volt, s egy határozottan kidomborodó aristokratia nem annyira támadt belőle, mint inkább megvolt benne már kezdettől fogva. A gazdag és tekintélyes nem-patrícius családok már régen elkülönítették magokat a tömegtől, s a senátori jogok együttélvezésében egy, a tömegétől különböző és igen gyakran ellene irányúló, politika követésében a patríciussággal szövetkeztek. A licínius-sextiusi törvények az aristokratia kebelén belül véget vetettek a törvényes különbségeknek, és azon korlátot, mely a nép fiát a kormányból kizárta, változhatatlan jogi akadályból egy nem áthághatatlan ugyan, de mégis nehezen áthágható tényleges akadálylyá változtatták. Mindkét úton friss vér szivárgott a római úri osztályba; de a kormányzás magában véve

Új aristokratia.

aristokratikus maradt, mint volt azelőtt, s a római község e tekintetben is valódi parasztközség maradt, melyben a gazdag egésztelkes gazda külsőleg ugyan kevéssé különbözik a szegény zsellértől, s az egyenlőség alapján érintkezik vele, de ennek daczára az aristokratia oly mindenhatóan uralkodik, hogy a vagyontalan sokkal könnyebben lehete a városban polgármesterré, mint saját falujában bíróvá. Fontos és üdvös volt, hogy az új törvényhozás szerint még a legszegényebb polgár is viselhette a legfőbb községi hivatalt, de azért annak daczára nem csak ritka kivétel volt, hogy a lakosság alsó rétegeiből származó ember arra felvihesse *), hanem, legalább e korszak vége felé, már csakis oppositió-választás útján juthatott hozzá. Minden aristokratikus kormányrendszerrel egy megfelelő ellenzéki párt magától szokott szembe állani; s miután a rendek formaszerinti egyenlővé tétele is csak módosította az aristokratiát, és az új úri osztály nem csak örököse lett a régi patríciusságnak, hanem magát ebbe belé is oltotta, s vele a legszorosabban összenőtt: az oppositió is fennmaradt, s mindenben azt tette, a mit tett előbb. — Miután most már nem a polgár, hanem a nép fia szoríttatott háttérbe, az új oppositió kezdettől fogva a köznép s első sorban a kis parasztok képviselője gyanánt lépett

Új ellenzék.

*) E kor consuláris hivatalnokainak szegénysége, mely a későbbi kor erkölcsi adomagyűjteményeiben nagy szerepet játszik, nagyrészben félreértésen alapúl, részint a takarékos gazdálkodási rendszer folytán, mely nagyon megfér a tekintélyes jóléttel, részint azon szép régi szokás miatt, mely szerint az érdemes férfiakat filléres gyűjtések eredményéből szokták eltemetni, a mi még nem a szegények temetését jelenti. E tévedésben azon kivül része van azon autoschediastikus melléknév-magyarázatnak is, mely annyi ízetlenséget hozott a római történelembe *(Serranus)*.

fel; s valamint az új aristokratia a patríciussághoz csatlakozott, úgy fűződtek össze az új oppositió első mozzanatai a patríciusi előjogok ellen vitt utólsó küzdelmekkel. Ezen új római népvezetők sorában az elsők Manius Curius (con-
290. 275. 274. sul 464. 479. 480; censor 482) és Gaius Fabricius (con-
272. 282. 278. 273. 275. sul 472. 476. 481; censor 479), mindketten ősökkel nem bíró és nem vagyonos emberek, kik mindketten — azon aristokratikus elv ellenére, mely a legfőbb községi hatalomra való többszöri megválasztást ellenezte — a polgárság szavazata által háromszor állíttattak a község élére, kik mint tribúnok, consulok és censorok a patríciusi előjogok ellenei és az alsó parasztrend képviselői voltak, szemben az előkelő házak cseperedő kevélységével. A jövő pártjai körrajzaikban már alakot öltenek szemünk előtt; de a közérdekkel szemben a párt érdeke még mindkét részen hallgat. A nemes Appius Claudius és a paraszt Manius Curius, ezenfelül még szenvedélyes személyes ellenségei egymásnak, bölcs tanács és erélyes tevékenység által közösen győzték le Pyrrhus királyt; és Gaius Fabricius, Publius Cornelius Rufinust aristokratikus érzülete és aristokratikus életmódja miatt mint censor ugyan megbüntette, de ez nem tartóztatta vissza attól, hogy ugyanőt elismert hadvezéri képességéért második consulságára ne segítse. — A szakadás ugyan már megvolt, de fölötte az ellenfelek még kezet nyújtottak egymásnak.

Az új kormányrendszer.

Előadtuk ezekben a régi és új polgárok közti küzdelmek befejezését, a középosztály felsegélésére irányzott különféle és aránylag eredménydús kisérleteket, s egy új aristokratikus és egy új demokratikus párt keletkezésének az újdon nyert polgári egyenlőség kebelén már sarjadzó csiráit. — El kell mondanunk még, mint alakúlt meg e változások közepett az új kormányrendszer, s mint

álltak a republikánus állami élet három alkotó eleme, a polgárság, elüljáróság és senátus szemben egymással a nemesség háttérbe szorítása után.

A polgárság, a maga rendes gyűléseiben, ezután úgy mint eddig a legfőbb tekintély, s a törvényes souverain maradt az államban; csakhogy kimondatott, miszerint, nem tekintve az eldöntés végett egyszer mindenkorra a centúriákhoz utasított ügyeket, nevezetesen a consulok és censorok választását, a kerületek szerinti szavazás ép oly érvényes legyen, mint a centúriák szerinti, a mit a patrícius-plebejus gyülekezetre nézve a 305-iki valerius-horátiusi törvény léptetett életbe, s a 415-diki publíliusi kiterjesztett, a plebejusok különgyűlésére nézve pedig a hortensiusi rendelt el 467 körül. Hogy nagyjában véve e kétféle gyűlésekben ugyanazon egyének gyakorolták a szavazati jogot, már megjegyeztük, valamint azt is, hogy, nem tekintve a patríciusok kizáratását a plebejusok különgyűléséből, a szavazatra jogosítottak az általános kerületi gyűlésben is mindenben egyenlők voltak, a centúriák comítiumaiban azonban a szavazati jog a szavazó vagyonával arányban álló nyomossággal bírt, — ennyiben tehát az előbbi minden esetre nivelláló és demokratikus újítás volt. Sokkal nagyobb fontosságú volt az, midőn a szavazati jog ősrégi előfeltétele, a birtokosság, e korszak vége felé először kezdett kérdésessé válni. Appius Claudius, a legmerészebb újító, kit a római történelem ismer, censorsága alatt 442-ben a senátus és a nép megkérdezése nélkül úgy szerkesztette a polgári lajstromot, hogy a nem-földbirtokos ember valamely tetszése szerinti tríbusba, s azután vagyonához képest az annak megfelelő centúriába vétetett fel. De ez újítás sokkal inkább megelőzte korát, semhogy teljesen megállhatott volna. Appius legközelebbi utódainak

Polgárság. Szervezete. 449. 339. 287. 312.

egyike, a samnítok híres legyőzője Quintus Fabius Rullianus,
304. censorsága alatt 450-ben magára vette nem ugyan annak tökéletes eltörlését, hanem korlátozását oly módon, hogy a döntő hatalom a polgárgyűléseken tényleg a földbirtokosok és vagyonosok kezében maradjon. A nem-földbirtokosokat és azon földbirtokos szabadon-bocsátottakat, kiknek földbirtoka 30,000 sestertiusnál (2175 tallér) kevesebbre becsültetett, tömegesen a négy városi tríbusba osztotta be, melyek ez által a rangban elsőkből az utólsókká lettek. A vidéki negyedek ellenben, melyeknek száma a
387. 241. 367. és 513. évek közt tizenhétről lassanként harmincz-egyre emelkedett, tehát a szavazati osztályoknak eredetileg döntő túlsúlylyal bíró s azt mind nagyobb mértékben megnyerő többsége törvényesen valamennyi földbirtokos szabadon született polgár és azon földbirtokos szabadon-bocsátottak számára tartatott fenn, kiknek birtoka az említettnél nagyobb értékű volt. A centúriákban a földbirtokos és nem-földbirtokos szabadon születettek egyenlősége megmaradt úgy, a mint Appius azt életbe léptette; itt ellenben azon szabadon-bocsátottak, kik a vidéki kerületekbe fel nem vétettek, szavazati joguktól megfosztattak. Ily módon gondoskodtak arról, hogy a tríbusok comítiumain a földbirtokosok túlsúlyban legyenek, a centúriák comítiumain pedig, melyek számára, miután a vagyonosak előnyösebb állása bennök már úgyis meg volt szilárdúlva, csekélyebb elővigyázati rendszabályok is elegendők voltak, a szabadon-bocsátottak legalább veszélyesekké ne válhassanak. E bölcs és mérsékelt rendszabálya azon férfiúnak, ki harczban úgy, mint és még inkább ezen békében végh hez vitt tette folytán joggal kapta a nagy (*Maximus*) melléknevet, egyrészt a mint méltányos is volt, a hadi kötelezettséget a nem-földbirtokos polgárokra is kiterjesz-

tette, másrészt gátot vetett a volt rabszolgák emelkedő hatalma elé, a mi a rabszolgaságot tűrő államban mindig szomorú szükséggé válik. Egy sajátságos erkölcsi törvényszék, mely idők folytán az adószabás és a polgárlajstromok készítéséhez csatlakozott, ezen kivül minden notóriusan érdemetlen egyént kitörölt a polgárság soraiból, s megőrizte annak teljes erkölcsi és politikai tisztaságát. — A comítiumokon mind félreismerhetetlenebb a törekvés, illetékességök körét fokozatosan bár, de folyton kiterjeszteni. Ide tartozik némileg már a nép által választandó elüljárók számának szaporítása is; különösen jellemző, hogy 392 óta egy legió hadi tribúnjai, 443-tól fogva pedig a négy első legió négy-négy tribúnja nem a hadvezér, hanem a polgárság által neveztettek ki. A közigazgatásba a polgárság e korszakban egészben véve nem avatkozott; csak, a mi méltányos volt, a hadizenet jogát tartotta fenn teljes nyomatékával, s állapította meg nevezetesen azon esetre is, midőn egy, béke helyett kötött hosszabb fegyverszünet letelt, s nem ugyan jogilag, de tényleg új háború kezdődött (327). Más, különben közigazgatási kérdés csak akkor terjesztetett a nép elé, ha vagy a kormányzó hatóságok egymás közt jöttek összeütközésbe, s ezek egyike hozta az ügyet eldöntés végett a nép elé — így, midőn a senátus a nemesség mérsékelt pártjának vezéreitől Lucius Valeriustól és Marcus Horatiustól 305-ben, s az első plebejus dictátortól 398-ban a megérdemelt diadalmenetet megtagadta; midőn a 459. év consulai kölcsönös illetékességök felett nem tudtak egymás közt megegyezni; és midőn a senátus 364-ben egy kötelességéről megfeledkezett követnek a gallok részére való kiadatását elhatározta, s egy consuli tribún ez ügyben a néphez fordúlt — első esete annak, hogy egy senátusi határozat a nép által megsemmisíttetett,

A polgárság növekvő illetékessége.

362.

311.

427.

449.

356.

295.

390.

a miért a község keményen meglakolt; vagy a kormány önkényt a népre bízta nehéz vagy gyűlöletes ügyek eldöntését: így először, midőn Cære, miután a nép már háborút izent volt neki, ennek tényleges megkezdése előtt
353. békét kért (401), midőn is a senátus a község határozatát nem merte annak formaszerinti beleegyezése nélkül végrehajtatlanúl hagyni; s utóbb, midőn a senátus a samnítok által alázatosan kért békét meg akarta tagadni, de elhárítandó magáról a felelősséget e gyűlöletes rendszabályért, azt
318. a nép nyakába kerítette (436). Csak e korszak vége felé bírt a kerületi gyűlés jelentékenyen tágabb illetékességi körrel közigazgatási ügyekben is, nevezetesen ekkor akadunk megkérdeztetésére béke vagy szövetség megkötése
287. alkalmával; valószínű, hogy ez eljárás a 467-iki hortensiusi törvényen alapúl. — Mindazáltal, daczára a polgárgyűlések e megnövekedett illetékességének, gyakorlati befolyásuk az állam ügyeire, főkép e korszak vége felé, inkább enyészni kezdett. Mindenek előtt, a római határok kiterjesztése megsemmisíté az ősgyűlés helyes alapjait. Mint a községi letelepedettek gyűlése igen jól összegyűlhetett kielégítőleg teljes számban, és vitatkozás nélkül is igen jól tudhatta mit akar; de a római polgárság e korban már inkább volt állam, mintsem község. A menynyiben ugyan a bekeblezett helységek a vidéki negyedekben együtt maradtak, a mint például a papíriusi tríbusban tulajdonkép a tusculumiak szavazatai döntöttek, annyiban az Itáliában minden időben oly élénk municipális szellem a római comítiumokat is áthatotta s azokba, legalább midőn negyedek szerint történt a szavazás, bizonyos belső összhangot és saját közszellemet hozott, mely kétség kivül mindennemű ellenségeskedésekre és versengésekre vezetett. — Ily módon a szavazás rendkivüli esetekben kétség

A polgárság jelentőségének sülyedése.

kivül bizonyos erélylyel és önállósággal bírt; rendszerint azonban a comítiumok ennek daczára úgy összetételökre, mint végzéseikre nézve részint az elnök személyiségétől s a véletlentől függtek, részint a fővárosban lakó polgárok kezébe voltak adva. Ennélfogva könnyen megmagyarázható, mikép váltak a köztársaság első két századában nagy és gyakorlati fontossággal bíró polgárgyűlések lassanként puszta eszközzé az elnöklő hivatalnok kezében; természetesen igen veszélyes eszközzé, miután elnökségre hivatott hivatalnok sok volt, s a község minden végzése úgy szerepelt, mint a nép akaratának törvényes kifejezése utólsó fórumban. A polgárság alkotmányos jogainak kiterjesztése azonban annyiban nem nagy fontosságú volt, a mennyiben ez képtelenebb volt mint bármikor előbb arra, hogy maga akarjon vagy tegyen valamit, s a menynyiben tulajdonképi demagogia Rómában még nem létezett — ha ilyen létezett volna, nem a polgárság illetékességi körének kiterjesztését, hanem a polgárság előtti politikai vitatkozásnak felszabadítását kísértette volna meg, pedig azon régi tételek, melyek szerint csak az elüljáróság hívhatja a polgárokat gyűlésbe, s joga van minden vitát és minden módosítás indítványozását eltiltani, ezen egész korszakban változatlanúl érvényben maradtak. Az alkotmány e kezdődő pusztúlása e korban főkép csak abban nyilatkozik, hogy az ősgyűlések lényegileg passiv magatartást követtek s a kormányzásba egészben véve sem előmozdítólag, sem zavarólag nem avatkoztak.

Hivatalnokok.

A mi a hivatalnoki hatalmat illeti, ennek korlátozása nem volt ugyan egyenesen czélja a régi és új polgárság közt vitt küzdelemnek, de egyike lett legfontosabb következményeinek. — A rendi harczok, vagyis a consuli hatalom birtoka feletti küzdelem kezdetén a consulság

A consulság felosztása és gyöngítése.

még egységes és osztatlan, lényegében királyi hatalom volt, s a consul mint egykor a király még szabadon alkalmazott minden alsóbb hivatalnokot; a harcz végén a legfontosabb jogok: a törvényhatóság, utczai rendőrség, senátorok és lovagok választása, adószabás és a pénztárkezelés, ki voltak a consulság kezéből véve, s oly hivatalnokokra ruházva, kik hasonlóan hozzá, a község által választattak és sokkal inkább mellette, mintsem alatta álltak. A consulság, egykor az egyetlen rendes községi hivatal, most nem volt még feltétlenül legelső sem: a községi hivatalok újonnan megállapodó rangfokozatában és közönséges sorrendében a consulság ugyan a prætorság, ædilség és quæstorság felett állt, de alatta a becslő-hivatalnak, melyre a legfontosabb pénzügyi teendőkön kivül még a polgár-, lovag- és senátori lajstromok szerkesztése is, és ezzel úgy az összes község, mint minden egyes, úgy a a legutólsó, mint a legelőkelőbb polgár felett is teljesen korlátlan erkölcsi ellenőrzés joga ruháztatott. A határolt hivatalnoki hatalomnak vagy az illetékességnek eszméje, mely az eredeti római államjog felfogása szerint össze nem volt egyeztethető a főhivatal fogalmával, mindinkább útat tört magának s az egy és osztatlan imperium régibb eszméjét mindinkább aláásta és foszlányokra tépte. Ez már az állandó mellékhivatalok, nevezetesen a quæstorság rendszeresítésével megkezdődött; teljesen pedig a licínius-
367. sextiusi törvények által (387) vergődött érvényre, melyek a község három legfőbb hivatalnoka közől az első kettőre a közigazgatást és hadviselést, a harmadikra a törvénykezés vezetését bízták. De ennél a rómaiak meg nem állapodtak. A consulok, ámbár jogilag mindenütt és mindenben concurráltak, mégis természetesen már a legrégibb idő óta tényleg felosztották egymás közt a különböző ügy-

köröket (*provinciæ*). Kezdetben ez pusztán szabad megegyezés, vagy ennek hiányában sorshúzás útján döntetett el; de az állam többi alkotó hatalmai lassanként bele avatkoztak az illetékességi körök e tényleges kiszabásába. — Szokássá lett, hogy a senátus évről évre kiszabja az ügyköröket, s habár nem osztotta is ki egyenesen a concurráló hivatalnokok közt, mégis tanács és kérelem alakjában határozólag folyt be a személyes kérdések eldöntésébe is. Végső esetben a senátus még községi végzést is eszközölt ki, mely végkép megoldotta az illetékesség kérdését; de e veszélyes segédeszközhöz a kormány csak igen ritkán folyamodott. Továbbá, a legfontosabb ügyek, mint például a békekötések, elvonattak a consuloktól, s ezek arra kényszeríttettek, hogy ily ügyekben a senátushoz fordúljanak s annak utasításai szerint járjanak el. Legvégső esetben végre, a senátus a consulokat bármikor felfüggeszthette hivataluktól, miután egy jogilag soha meg nem állapított, de tényleg soha meg nem sértett szokás alapján a dictátorság csupán a senátus határozata folytán lépett életbe s a kinevezendő egyén megválasztása, bár az alkotmány szerint a kinevező consultól, lényegében mégis rendszerint a senátustól függött. — Az imperium régi egysége és jogteljessége tovább maradt fenn a dictátorságban, mint a consulságban; daczára annak, hogy a dictátorság mint rendkivüli hatóság a dolog természeténél fogva eredetileg külön illetékességi körrel bírt, jogilag ilyen még sokkal kevesbbé volt elébe szabva, mint a consulság elé. A római jogéletben lassanként érvényre vergődő illetékesség fogalma azonban végre reá is kiterjedt. Először 391-ben találunk egy, theologicus aggodalmak miatt csupán egy vallási cerimonia végrehajtására kinevezett dictátorra; s habár ez még, és pedig kétség kivül

A dictátorság korlátozása.

363.

az alkotmány értelmében, az elébe szabott illetékességi kört semmisnek tekintette, és tilalma daczára átvette a hadsereg vezérletét, már a későbbi, hasonló korlátozással
351. tett kinevezések alkalmával, melyek először 403-ban s azon innen igen gyakran fordúlnak elő, a kinevezettek nem opponáltak többé, hanem az eléjök szabott külön illetékességi köröket kötelezőknek tekintették magokra
342. nézve. — Végre azon 412-ben kiadott tilalom, mely a
A hivatalok halmozásának s többszöri viselésének korlátozása. rendes curulisi hivatalok halmozását megtiltotta, s azon ezzel egyidejű szabály, mely szerint ugyanazon ember ugyanazon hivatalt rendszerint tíz év lefolyása előtt ismételten ne viselhesse, valamint azon későbbi határozat, hogy a tényleg legfőbb hivatalt a censorságot másodszor
265. egyáltalán nem szabad ugyanazon emberre ruházni (489), további igen érezhető korlátok közé szorították az elüljáróságot. De azért a kormány még elég erős volt arra, hogy eszközeitől ne kelljen tartania, s ne legyen kénytelen ez okból épen a leghasználhatóbbakat használatlanúl hagyni, vitéz katonák igen gyakran felmentettek e szabályok alól *), s fordúltak elő még oly esetek is, mint

342. *) A ki a 412 előtti és utáni consuli lajstromokat összehasonlítja, az nem fogja a consulságra való újra megválasztásról szóló fent említett törvény létezését kétségbe vonni; mert a mily rendes szokás ez év előtt a consulság ismételt viselése főkép harmad vagy negyedéveñként, oly gyakoriak utána a tíz éves és még hosszabb
320—311. időközök. Ennek daczára főkép a 431—443 közti terhes háborús évek alatt számos kivételre találunk. Ellenben szigorúan ragaszkodtak a hivatalok halmozásának tilalmához. Arra nincs példa, hogy a három rendes curulisi (Liv. 39. 39. 4) hivatal (consulság, prætorság, curulis ædilség) közől kettő egy személyben egyesíttetett volna; más hivatalok halmozása azonban előfordúlt, így például a curulis ædilségé a lovasok vezérségével (Liv. 23. 24, 30); a prætorságé a censorsággal *(fast. Cap. a.* 501); a prætorságé a dictátorsággal (Liv. 8, 12), s a consulságé a dictátorsággal (Liv. 8, 12).

például Quintus Fabius Rulliánusé, ki huszonnyolcz év alatt ötször volt consul, s Marcus Valerius Corvusé (384—483), ki, miután hatszor volt consul, először huszonhárom, utólszor hetvenkét éves korában, és három nemzedék alatt a népnek gyámola és ellenségeinek réme vala, száz éves korában szállt sírba. 370—271.

Míg a római hivatalnok ekkép korlátlan úrból mind tökéletesebben és határozottabban a község korlátolt hatalmú megbizottjává és ügyvivőjévé változott át, a régi ellenhatóság, a néptribúnság egyidejűleg hasonnemű, inkább belső mint külső átalakuláson ment keresztül. Ez kettős czélra szolgált a római államéletben. Eredetileg hivatása volt a gyöngét és védtelent a hivatalnokok erőszakos önkénye ellen némileg forradalmi természetű segélynyújtás (*auxilium*) által támogatni; utóbb a polgári származásúak alárendelt jogi helyzetének és a nemzetségi nemesség előjogainak megsemmisítésére használtatott fel. Ez utóbbi czél eléretett. Eredeti czélja nem csak magában véve inkább a demokratia egy eszményképe, mintsem egy politikailag lehetséges intézmény, hanem egyszersmind a plebejusi aristokratia szemében, melynek kezében kellett lennie és volt is a tribúnság, épen oly gyűlöletes volt, s az osztályok kiegyenlítéséből keletkezett, az előbbinél a menynyire lehetett, még aristokratikusabb színezetű új községi rendszerrel épen annyira összeegyeztethettlen volt, a mily gyűlöletes volt a nemzetségi nemesség előtt és összeférhetetlen a patríciusi consuli alkotmánynyal. Most a tribúnságot, eltöröltetése helyett, inkább az oppositió fegyveréből kormányközeggé változtatták át, s a néptribúnokat, kik eredetileg minden részvételből a közigazgatásban ki voltak zárva és sem hivatalnokok, sem a senátus tagjai nem voltak, most a kormányzó hatóságok körébe vonták. Néptribúnság, mint kormányközeg.

Míg a törvényhatóság terén kezdet óta egy fokon álltak a consulokkal s már a rendi küzdelmek első stádiumaiban ezekhez hasonlóan megszerezték magoknak a törvényhozási kezdeményezés jogát, most, pontosan nem tudjuk hogy mikor, de valószínűleg a rendek végképi kiegyenlítésekor vagy kevéssel utána, a consulokéval egyenlő állásba helyeztettek, szemben a tényleg uralkodó hatósággal, a senátussal. Eddig a senátus ajtajánál egy padon ülve voltak jelen a senátus tárgyalásain; most hasonlóan a többi hivatalnokokhoz és ezek mellett magában a senátusban kaptak helyet és tárgyalás alkalmával jogot a felszólalásra; s ha szavazati jogot nem nyertek, ez csak a római államjog azon általános alapelvéből következett, mely szerint tanácsot csak az adott, ki a tettre nem volt hivatva, s ennélfogva minden működő hivatalnok hivataloskodásának ideje alatt csak üléssel bírt az államtanácsban, szavazattal nem. De ennyiben nem maradt a dolog. A tribúnok megkapták a legfőbb hatóság megkülönböztető előjogát, mely különben a rendes hivatalnokok közől csak a consulokat és prætorokat illette meg, a jogot: a senátust összehívni, megkérdezni és határozat hozatalát eszközölni *). S ez teljesen rendén is volt: a plebejus aristokratia fejeit a senátusban egyenlővé kellett tenni a patrícius aristokratia fejeivel, a mióta a kormányzás a nemzetségi nemességről az egyesült aristokratia kezébe ment át. Midőn ezen, az államkormányzatban való minden részvételből eredetileg kizárt ellenzéki collégium most, főkép a tulajdonképi városi ügyekre nézve, második legfőbb végrehajtó hatósággá vált

*) Ez okból a senátusnak szánt sürgönyök a consulokhoz, prætorokhoz, néptribúnokhoz és senátushoz címeztetnek (Cicero *ad fam.* 15, 2, s egyebütt).

s a kormány, vagyis a senátus legrendesebb és leghasználhatóbb közegeinek egyikévé lett a polgárság vezetésére és mindenek felett a hivatalnokok kihágásainak meggátlására, eredeti lényegétől és mivoltától minden esetre teljesen elvonatott és politikailag megsemmisíttetett; ez eljárást azonban tényleg a szükség parancsoló szava idézte elő. Bármily világosan szembe ötlenek is a római aristokratia hibái, s bármily határozottan összefügg az aristokratia túlhatalmának szakadatlan növekedése a tribúnság tényleges megsemmisítésével, mégis megczáfolhatatlanúl igaz, hogy hosszabb időn át nem lehetett oly hatósággal kormányozni, mely nem csak czéltalan volt, s mintegy arra számítva, hogy a szenvedő proletárságot csalékony segélyhitegetésekkel ámítsa, hanem egyszersmind határozottan forradalmi természetű volt és tényleg anarchikus akadályozási joggal bírt a hivatalnoki, sőt maga az államhatalom ellenében. De az eszményibe vetett hit, melyen a demokratiának úgy egész hatalma, mint egész tehetetlensége alapszik, a rómaiak lelkében a legszorosabban összeforrt a községi tribúnsággal, s nem szükség előbb Cola Rienzi emlékét felidéznünk, hogy átlássuk, miszerint az, bármily képzelődésen alapúlt is azon nyereség, mely belőle a tömegre háramlott, egy borzasztó állami forradalom nélkül nem volt megsemmisíthető. Ez okból, valódi polgári eszélyességgel, beérték azzal, hogy a dolog lényegét lehetőleg kevessé szembe ötlő alakban semmisíthessék meg. Ezen, lényegében és természetében forradalmi hatóságnak puszta neve, az aristokratikus módon kormányzott államban még ennek daczára is ellenmondás maradt, a jövőre nézve pedig éles és veszélyes fegyverré lett egy netaláni felforgató párt kezében; e korban azonban és még sokáig utána az aristokratia oly feltétlen hatalommal bírt, s oly

tökéletesen kezében tartotta a tribúnságot, hogy a tribúnok collegiális oppositiójának a senátus ellen semmiféle nyomára nem akadunk, s hogy a kormány egyes ily hivatalnokoknak netalán szórványosan előfordúló ellenzéki kisérletein fáradság nélkül s rendszerint maga a tribúnság segélyével tudott győzedelmeskedni.

Senátus. Tényleg a senátus kormányozta a községet, s a rendek kiegyenlítése óta szinte ellenállás nélkül. Szervezete

Szervezete. maga is megváltozott. A fő hivatalnokok szabad gazdálkodása, mely e tekintetben a régi nemzetségi képviselet megszüntetése után szokássá lett, már az életfogytiglanra szóló községi elüljáróság eltörlésekor igen lényeges korlátok közé szoríttatott. — A senátusnak a hivatalnoki hatalom alóli emancipatiójára a második lépés akkor tétetett meg, midőn a senátori lajstromok megállapítása a legfőbb községi hivatalnok, a consul, kezéből kivétetvén, egy alsóbb hatóságra, a censorokra bízatott. Igaz ugyan, hogy ugyanekkor vagy kevéssel utóbb, a lajstrom készítésével megbízott hivatalnokok azon joga is, melynél fogva egyes senátorokat valamely rajtok levő folt miatt a lajstromból kihagyhattak, s ez által a senátusból kizárhattak, ha nem léptettetett is életbe, de határozottabban formuláztatott*),

*) E jog, valamint a hasonló jog a lovagok és polgárok lajstromára vonatkozólag, nem adatott meg ugyan formaszerint és törvény által a censoroknak, de kezdet óta tényleg részét tette illetékességöknek. A polgárjogot a község adományozza, nem a censor; de az, a kit ez a polgárlajstromból átír a védenczek lajstromába, ha polgárjogát nem veszti is el, ennek polgári jogosúltságait mégis egy új lajstrom készítéséig nem gyakorolhatja. Ugyanez áll a senátusra nézve is: a kit a censor lajstromából kihagy, az mindaddig, a míg e lajstrom érvényben marad, kilép a senátusból — de megtörténik, hogy az elnöklő hivatalnok a lajstromot elveti, s ismét a régibb

s ezzel megvettetett alapja azon sajátszerű erkölcsi törvényszéknek, melyen alapszik leginkább a censorok nagy tekintélye. Efféle megrovások azonban, főkép miután felettök mindkét censornak meg kellett egyeznie, eredményezhették ugyan azt, hogy egyes, a gyülekezetnek becsületére nem váló, vagy a benne uralkodó szellemmel ellenséges lábon álló tagok belőle eltávolíttattak, de a dolog természeténél fogva nem tehették magát a gyülekezetet függővé a censorságtól. — Az oviniusi törvény, mely körülbelül e korszak közepén, valószínűleg kevéssel a licínius-sextiusi törvények után vitetett keresztül, azonban határozottan korlátozta a hivatalnokok azon jogát, melynél fogva a senátust tetszésök szerint állíthatták össze, midőn azoknak, kik curulisi ædilek, prætorok vagy consulok voltak, rögtön előlegesen ülést és szavazatot adott a senátusban, s a legközelebb hivatalba lépő censorokat kötelezte, hogy ezen exspectánsokat vagy formaszerint írják be a senátorok lajstromába, vagy csakis azon okokból hagyják ki belőle, melyek a valódi senátorok kitaszítására is elegendők voltak. E volt hivatalnokok száma természetesen koránt sem volt elegendő arra, hogy a

---

lajstromot lépteti életbe. E tekintetben tehát nyilván nem annyira attól függött a dolog, a mi a censoroknak törvény szerint szabadságokban állt, hanem attól, mit bírtak tekintélyökkel kivinni azon hivatalnokoknál, kiknek a lajstrom alapján a senátust össze kellett hívniok. Így megfoghatóvá válik, mikép emelkedett fokonként e jog, s mikép vették fel az ily kitörlések a nobilitás fokozatos megszilárdulásával mintegy bírói határozatok alakját, s mikép respectáltattak ilyenekűl. A senátusi lajstrom megállapítására kétség kivül lényegesen befolyt az oviniusi plebiscitum azon határozata is, mely a censorokat utasította, hogy „minden rangosztályból a legjobbakat“ vegyék fel a senátusba.

senátust normális háromszázas számában fenntartsa; és annál kevesbbé volt megengedhető, hogy e számnál lejebb szálljon, miután a senátorok lajstroma egyszersmind az esküdtek lajstromát képezte. Ily módon még mindig tág tér maradt fenn a censorok választási joga számára; azonban ezen, nem hivatalviselés folytán, hanem censori választás útján lett senátorok — gyakran oly polgárok, kik valamely nem-curulisi községi hivatalt viseltek, vagy személyes bátorság által kitüntették magokat, ellenséget öltek meg a harczban vagy életét mentették meg egy polgárnak — részt vettek ugyan a szavazásban, de nem a vitában. A senátus magva tehát, s azon része, melyben a kormányzás és igazgatás öszpontosúlt, az oviniusi törvény után lényegében nem többé egy hivatalnok önkényén, hanem közvetve a nép általi választáson alapúlt; s a római község ez úton, habár az újkor nagy intézményét, a képviseleti népkormányt el nem érte is, de meglehetősen megközelítette, miután a vitában részt nem vevő senátorok összeségében bírt azzal, a mi kormányzó collégiumok mellett ép oly szükséges, mint nehezen elérhető: az itélni képes és itéletre jogosított, de hallgatag tagoknak compact tömegével. — A senátus illetékessége formailag alig ment változáson keresztül. Óvakodott az alkotmány népszerűtlen módosításai vagy nyilvános megszegése által fegyvereket szolgáltatni az ellenzék s a nagyravágyás kezébe; sőt, ha elő nem mozdította is, de tűrte, hogy a polgárság illetékességi köre demokratikus irányban kiterjesztessék. Míg azonban a polgárság kivívta magának a hatalom látszatát, addig a senátus megszerezte annak lényegét: a döntő befolyást a törvényhozásra és hivatalnokok választására, és a község összes kormányzatára. — Minden új törvényjavaslat először a senátusban tárgyaltatott végig s alig

A senátus illetékessége.

A senátus befolyása a törvényhozásra.

mert valaha hivatalnok a senátus beleegyezése nélkül vagy annak ellenére indítványnyal lépni a község elé; s ha ez mégis megtörtént, a senátus a hivatalnokok intercessiójában s a papság általi megsemmisítésben még oly eszközök nagy készletével rendelkezett, melyekkel minden neki nem tetsző indítványt még csirájában elfojthatott vagy utólag megsemmisíthetett; legvégső esetben pedig, mint legfőbb igazgatási hatóságnak, kezében volt a községi határozatok végrehajtásával együtt azoknak végre nem hajtása is. — Továbbá a senátus, a község hallgatag beleegyezésével, gyakorlatba vette azon jogot, melynél fogva sürgős esetekben, a polgárság határozata általi utólagos jóváhagyás fenntartásával, a törvények alól felmentést adhatott, — mely fenntartás azonban már magában véve sem sokat jelentett s idők folytán oly teljesen formalitássá sülyedt, hogy később a senátus már nem is vette magának a fáradságot, a helybenhagyó községi határozat meghozatalát indítványozni. — A mi a választásokat illeti, ezek, a mennyiben a hivatalnokoktól függtek és politikai fontossággal bírtak, tényleg átszálltak a senátusra; ily módon szerezte meg ez, mint már említettük, a dictátor-kinevezés jogát. Minden esetre nagyobb tekintettel kellett lenni a községre: ettől nem lehetett a községi hivatalok betöltésének jogát megvonni; de azért, a mint már szintén megjegyeztük, szigorúan őrködtek a felett, nehogy a hivatalnokválasztás valahogy határozott illetékességi körök betöltésévé, főkép nehogy bekövetkezendő háboru esetében a főhadvezérek kinevezésévé alakúljon át. Ezen kivül részint az illetékességnek érvényre vergődő fogalma, részint a senátusnak azon hallgatag elismert joga, melynél fogva felmentést adhatott a törvények alól, a hivatalok betöltésének jelentékeny részét a senátus kezébe tette le. —

Befolyása a választásokra.

Azon befolyásról, melyet a senátus a hivatalnokok, főkép a consulok ügykörének megállapítására gyakorolt, már volt szó. A felmentési jog alkalmazásának egyik legfontosabb esete az volt, midőn a hivatalnok hivataloskodási ideje törvényszerinti tartamának megtartása alól feloldatott, a minek ugyan, mint a község alaptörvényeivel ellenkezőnek, a római államjog szerint a város tulajdonképi kerületében nem volt szabad előfordúlnia, de a mi ezen kivül legalább annyiban érvényesen megtörténhetett, a mennyiben azon consul és prætor, kinek hivataloskodási ideje meghosszabbíttatott, annak lefolyása után mint „consul- vagy prætor-helyettes“ (*pro consule*, *pro prætore*) tovább működött. Ezen fontos, a kinevezési joggal lényegében egyre menő jog természetesen törvény szerint csupán a községet illette s kezdetben tényleg általa is gyakoroltatott; de ennek daczára már 447-ben s azóta a fővezérek parancsnoksága rendszerint puszta senátusi határozat által hosszabbíttatott meg. Ehhez járult végre az aristokratia túlnyomó és eszélyesen egyesült befolyása a választásokra, mely azokat nem mindig, de rendszerint a kormánynak tetsző jelöltekre irányozta. — A mi végre a közigazgatást illeti, a háboru, béke és szövetség, gyarmatalapítás, szántóföldutalványozás, épités és általában minden maradandó és átható fontosságú ügy, nevezetesen az összes pénzügy, csupán a senátustól függtek. Ő adta az általános utasítást évenként a hivatalnokoknak ügyköreik megállapítására és a mindeniknek rendelkezésére állítandó seregek és pénzek megszabására nézve; és hozzá folyamodtak minden oldalról minden fontos ügyben: az állampénztár kezelői a consul kivételével semmiféle hivatalnoknak és semmiféle magánosnak javára megelőző senátusi végzés nélkül, fizetést nem eszközölhettek. A legfelsőbb kor-

367.

Senátusi kormányzás.

mányzó collégium csak a folyó ügyek elintézésébe s a bírói és katonai különigazgatásba nem avatkozott bele; a római aristokratia sokkal több politikai érzékkel és tapintattal bírt, semhogy az állam vezetését az egyes hivatalnokok feletti gyámkodássá s az eszközt géppé akarta volna változtatni. — Világos, hogy a senátusnak ez új kormányzása a fennálló formák minden kímélete daczára a régi államszervezet tökéletes felforgatását rejté magában; az, hogy a polgárság szabad tevékenysége megakadt és megmerevedett, s a hivatalnokok ülésbeli elnökökké és végrehajtó biztosokká szálltak alá; hogy egy csak tanácskozó collégium lett mindkét alkotmányos hatalom örökösévé, és habár a legszerényebb formákban, a község központi kormányává, az forradalom és bitorlás volt. Ha azonban a kormányzásra való kizáró képesség igazolni képes a történelem itélőszéke előtt bármely forradalmat és bármely bitorlást, ennek szigorú itélete kénytelen lesz elismerni azt is, hogy e testület nagy feladatát ideje korán felfogta és méltóan betöltötte. Megbízatását nem a születés hiú véletlene, hanem lényegében a nemzet szabad választása által nyerve, négy-évenként a legérdemesebb férfiak szigorú erkölcsi törvényszéke által helyben hagyva, élethossziglan viselte hivatalát, s nem függve a megbízatás lejártától vagy a nép változékony véleményétől, magában egyesülten és elhatárolva a rendek kiegyeztetése óta, magába ölelve mindazt, a mi politikai értelmességet és gyakorlati államtudományt az állam csak felmutathatott, korlátlanúl rendelkezve minden pénzügyi kérdésben s a külpolitika vezetésében, a végrehajtó hatalom felett, ennek rövid tartama és a rendi viszályok megszűnte után a senátus szolgálatába jutott tribúni intercessió segélyével tökéletesen uralkodva: a római senátus

legnemesebb kifejezése volt a nemzetnek, és következetesség s állami eszély, egyesség s hazaszeretet, teljhatalom és megbízható bátorság dolgában minden idők legelső politikai testűlete — még most is „királyok gyülekezete“, mely republicánus odaadással despotikus erélyt tudott egyesíteni. Soha még államot kifelé szilárdabban és méltóbban nem képviselt senki, mint Rómát a jó időkben senátusa. A belkormányzat mezején ugyan félre ismerhetetlen, hogy a senátusban túlnyomóan képviselt pénz- és földaristokratia a maga külön érdekeit illető ügyekben részrehajlóan járt el, s hogy e téren e testűlet eszét és erélyét nem egyszer nem az állam üdvére használta fel. Azonban azon, súlyos küzdelmekben megállapított nagy elv, mely szerint minden polgár a törvény előtt egyenlő jogban és kötelességben, s a politikai pályának vagyis a senátusba belépésnek, ebből következett megnyílása mindenki előtt, a politikai és katonai sikerek fénye mellett fenntartották az állami és nemzeti egyetértést s a rendek közti különbséget kivetkőztették azon elkeseredésből és gyűlölködésből, mely a patríciusok és plebejusok küzdelmeit jellemzi; s miután a külpolitika szerencsés fordúlata azt eredményezte, hogy a gazdagok egy századnál tovább szabad gazdálkodási tért találtak magoknak, a nélkül, hogy kénytelenek lettek volna a középosztályt elnyomni, a római nép képessé lett senátusában hosszabb időn át, mint különben népeknek adatni szokott, megvalósítani az emberi művek legnagyszerűbbikét: a bölcs és szerencsés önkormányzatot.

IV. FEJEZET.

Az etrusk hatalom bukása. A kelták.

Etrusk-karthágói tengeri uralom.

Miután a római alkotmány fejlődését a köztársaság első két századában előadtuk, Róma és Itália külső története ismét visszavezet e korszak kezdetére. Azon időtájt, midőn a Tarquíniusok Rómából elűzettek, az etrusk hatalom tetőpontját érte el. A tyrrheni tengeren az uralom elismerten a tuskok s a velök szorosan szövetkezett karthágóiak kezében volt. Ha bár Massália folytonos és nehéz küzdelmek közt fenntartotta magát, Campánia s a volsk vidék kikötői, valamint az aláliai ütközet után Corsica is az etruskok birtokában voltak. Mago karthágói hadvezér fiai Sardíniában a sziget tökéletes meghódítása által (260 körül) megvetették alapját házuk s egyszersmind városuk nagyságának, Sicíliában pedig, a hellen gyarmatok belviszályai alatt a phœnikiaiak komoly nyugtalaníttatások nélkül fenntartották magokat a sziget nyugoti felének uralmában. Nem kevesbbé uralkodtak az etruskok hajói az ádriai tengeren, s kalózaik még a keleti vizeken is félelmesek voltak. — Hatalmok a szárazföldön is nevökedni látszott. Etrúriára nézve, melyet a védnöksége alatt álló volsk városoktól és campániai birtokaitól csupán a latinok választottak el, döntő fontosságú volt a latin tar-

500.

Látium Etrúria alá vetve.

tomány birtoka. Eddig a római hatalom szilárd védbástyája eléggé megóvta Látiumot, és sikeresen megvédte a tiberisi határt Etrúria ellenében. Midőn azonban az összes tusk szövetség, felhasználva a római államban a Tarquíniusok elűzetése után lábra kapott zavart és gyöngeséget, most Larth Porsena király alatt Clusium felől erélyesebben ismételte támadását, mint bármikor azelőtt, nem talált többé a megszokott ellenállásra; Róma capitulált s az
507. (állítólag 247-ki) békében nem csak minden birtokáról a Tiberis jobb partján lemondott a legközelebb fekvő tusk községek javára, s ezzel a folyam feletti kizáró uralmát feladta, hanem egyúttal kiszolgáltatta a győztesnek minden fegyverét s megfogadta, hogy a vasat ezentúl csupán az eke készítésére fogja felhasználni. Úgy látszott, mintha Itália egyesülése tusk felsőbbség alatt már nem volna messze.

Az etruskok Látiumból visszaszorítva.

De azon leigázás, melylyel az etrusk és karthágói nemzet coalitiója a görögöket úgy, mint az itáliaiakat fenyegette, a törzsrokonság és közös veszély által egymásra utalt népek összetartása által szerencsésen elháríttatott. Azon etrusk sereget, mely Róma eleste után Látiumba benyomúlt, diadal útjában először is Arícia falai tartóztatták fel, az aríciaiaknak ideje korán segítségökre
506. sietett kymæiek támogatása segélyével (248). Nem tudjuk, mikép végződött e háború, nevezetesen, nem tudjuk, vajon Róma már ekkor szegte-e meg ama romlást és gyalázatot hozó békét; de az bizonyos, hogy a Tiberis bal partján a tuskok ez úttal sem bírták magokat maradandólag fenntartani.

Az etrusk-karthágói tengeri hatalom bukása.

A hellen nemzet csakhamar még kiterjedtebb és elhatározóbb harczra kényszerűlt úgy a kelet, mint a nyugot barbárai ellen. A perzsa háborúk ideje körül

történt az. A tyrusiak állása a nagy király irányában Karthágót is a perzsa politika útjára terelte — a mint hogy hiteles hagyomány még szövetséget is említ a karthágóiak és Xerxes közt — és Karthágóval együtt az etruskokat is. A legnagyszerűbb politikai combinátiók egyike volt ez, mely az ázsiai hordákat Görögországra, s ezzel egyidejűleg a phœnikiai hadakat Sicíliára vetette, hogy a szabadságot és civilisátiót egy csapással elsöpörje a föld színéről. A hellenek győztek. A salamisi ütközet (Róma 274. évében) megmentette s megbosszúlta a tulajdonképi Hellast; és ugyanaz napon — így szól az elbeszéllés — Syrakusa és Akragas urai Gelon és Theron, oly tökéletesen legyőzték ifjabb Hamilkar, Mago fia karthágói hadvezér roppant seregét Himera mellett, hogy a háborúnak ezzel vége szakadt, s a phœnikiaiak, kiknek ekkor még korántsem volt tervökben egész Sicíliát a magok számára meghódítani, visszatértek előbbi védelmi politikájokhoz. Ránk is maradtak még egyes példányok azon nagy ezüstpénzekből, melyek Gelon nejének Damaretának és más nemes syrakusai hölgyeknek ékszereiből e hadjárat fedezésére verettek, s a legkésőbb utókor is hálásan emlékezett vissza Syrakúsa kegyes és vitéz királyára és a Simonides által ünnepelt fényes győzelemre. — Karthágó leláztatásának legközvetetlenebb eredménye az volt, hogy etrusk szövetségeseinek tengeri hatalma összeomlott. Már Anaxilas, Rhegion és Zankle ura elzárta előttök egy állandó hajóhad segélyével a sicíliai tengerszorost (272 körül); kevéssel utóbb a kymæiek és a syrakúsai Hieron Kymæ mellett vívtak döntő győzelmet a tyrrheni hajóhad felett (280), melynek a karthágóiak sikeretlenül igyekeztek segélyére jönni. Ez azon győzelem, melyet Pindaros az első pythiai ódában ünnepel, s még megvan azon etrusk sisak, melyet Hieron Olympiába

480.

A salamisi és himerai győzelmek és eredményeik.

482.

474.

küldött e felírással ellátva: „Hiaron, Deinomenes fia és a
A tarentiek és syrakusaiak tengeri uralma. syrakúsaiak Zeusnak tyrrhánit Kymából“ *). — Mialatt ezen, a karthágóiakon és etruskokon nyert óriási diadalok Syrakúsát állították a sicíliai görög városok élére, az itáliai hellenek közt, miután a királyok Rómából történt elűzetésének ideje körül (243) az achaiai Sybaris elbukott, a dóri Tarent elvitázhatatlanúl első helyre emelkedett; a tarentiek borzasztó megveretése a japygok által (280), a legsúlyosabb vereség, melyet görög sereg addig szenvedett, úgy mint a perzsa zivatar Hellásban, a népszellem egész hatalmát felszabadította egy erélyes demokratikus fejlődésre. Ettől fogva többé nem a karthágóiak és etruskok játszák a fő szerepet az itáliai vizeken, hanem az ádriai és ióniai tengeren a tarentiek, a tyrrhenin a massáliaiak és syrakúsaiak, s főkép ez utóbbiak az etrusk kalózságot mind szűkebb korlátok közé szorították. A Kyme melletti győzelem után már Hieron megszállta Aenaria (Ischia) szigetét, s ezzel elvágta az összeköttetést a campániai s az éjszaki etruskok közt. Syrakúsa 302 körül a tusk tengeri rablóság gyökeres kiirtására külön expedítiót küldött ki, mely Corsica szigetét s az etrusk partokat elpusztította és Aethalia (Elba) szigetét megszállta. Ez által, habár az etrusk-karthágói tengeri rablók teljesen el nem nyomattak is — a mint hogy a kalózság peldáúl Antiumban úgy látszik a város ötödik századának elejéig eltartott — a hatalmas Syrakúsa mégis erős védfalat képezett a szövetkezett tuskok és phœnikiaiak ellen. Pillanatra ugyan úgy tetszett, mintha Syrakúsa hatalmának meg kellene hajolnia az athenaeiek előtt, kiket

511.

474.

452.

*) *Γιάρον ὁ Δεινομένεος καὶ τοὶ Συρακόσιοι τοῖ Δὶ Τύραν' ἀπὸ Κύμας.*

a peloponnesusi háboru (339—341) alatt Syrakúsa ellen intézett tengeri hadjáratokban az etruskok, Athén régi kereskedő barátai, három ötvenevezős gályával támogattak. De a győzelem, mint tudjuk, keleten úgy mint nyugoton, a dóriaké lett. Az attikai expeditio szégyenletes meghiúsúlása után Syrakúsa oly kétségbe-vonhatatlanúl első lett a görög tengeri hatalmak sorában, hogy azon férfiak, kik benne a közügyek élén álltak, már a Sicília s Alsó-Itália, és mindkét itáliai tenger feletti uralmat tűzték czéljokká; mely törekvéssel szemben a karthágóiak, kik uralmokat Sicíliában most komolyan veszélyeztetve látták, viszont kénytelenek lettek a syrakúsaiak leverését s az egész sziget meghódítását tűzni ki politikájok czéljává, a mit meg is tettek. A sicíliai középállamok sülyedését, a karthágói hatalom növekedését a szigeten, melyek e harczok közvetetlen eredményei voltak, itt el nem beszéllhetjük; a mi Etrúriát illeti, erre Syrakúsa új ura, Dionysios (uralk. 348—387) mérte a legérzékenyebb csapásokat. A nagyra törekvő király új gyarmati hatalmát mindenek előtt az itáliai keleti tengeren alapította meg, melynek éjszakibb vizei ez által először jutottak egy görög tengeri hatalom uralma alá. Dionysios 367 körül az illyr parton Lissos kikötőjét és Issa szigetét szállta meg és telepítette be, az itáliai parton pedig Ankon, Numána és Hátria kiszálló helyeket; a syrakúsai uralomnak emlékét e félreeső földön nem csak „Philistos árkai“ tartották fenn, egy, kétség kivül Dionysios barátja és az ismert történetíró által (ki számüzetésének éveit, 368 s köv., Hátriában töltötte) megkezdett csatorna a Pó torkolatánál; maga az itáliai tenger megváltozott elnevezése, melynek alapján a régibb név („ióniai öböl“) helyét a még ma is szokásban levő „Hádriai tenger“ foglalta el, valószínűleg szintén ez eseményekre

415—413.

A syrakúsai Dionysios. 406—367.

387.

386.

vezet vissza *). De Dionysios nem érte be ezen, az etruskok keleti tengeri birtokai és kereskedelmi összeköttetései ellen intézett támadásokkal, hanem Pyrgi, gazdag cærei
385. kikötőváros bevétele és kifosztása által (369) az etrusk hatalmat szívében támadta meg. E csapást ez nem is heverte ki többé. Midőn Dionysios halála után a Syrakúsában kitört belzavarok szabadabb kezet adtak a karthágóiaknak, s ezeknek hajóhada a tyrrheni tengeren ismét túlsúlyra kapott, melyet attól fogva csekély félbeszakításokkal meg is tartott, ez nem kevesbbé súlyosan nehezedett az etruskokra, mint a görögökre; úgy annyira, hogy midőn 444-ben
310. a syrakúsai Agathokles háborúra készült Karthágó ellen, tizennyolcz tusk hadihajó csatlakozott hozzá. Az etruskok Corsicát félthették, melyet ekkor még valószínűleg hatalmokban tartottak; ezzel a régi tusk-phœnikiai symmachia,
384—322. mely még Aristoteles korában (370—432) fennállt, szét volt robbantva, de az etruskok gyöngesége a tengeren nem orvosoltatott általa.

Az etrusk tengeri hatalom e gyors összeomlása megmagyarázhatatlan volna, ha az etruskokat ugyanazon időben, midőn a sicíliai görögök által a tengeren megtámadtattak, szárazon is minden oldalról a legsúlyosabb csapá-
A rómaiak Veii etruskjai ellen. sok nem érték volna. A római évkönyvek jelentése szerint a salamisi, himérai és kymei ütközetek ideje táján számos évig tartó szenvedélyes háboru folyt Róma és Veii

---

497. *) Hekatæos († Róma 257. éve után) s még Herodot is (270—
484—409. 345 után). Hátriast csak úgy ismerik mint a Po deltáját s az ezt mosó tengert. (O. Müller Etrusker 1, 141. l.; *geogr. Græci min. ed. C. Müller* 1, 23. l.). A hádriai tenger elnevezése, tágabb jelen-
336. téssel, először az úgynevezett Skylaxnál fordúl elő a város 418-dik éve körül.

közt (271—280). A rómaiak súlyos vereségeket szenvedtek e háborúban, melyek közől fennmaradt a Fábiusok katastrophájának (277) emlékezete, kik a belső válságok miatt önkényt száműzték magokat Rómából s magokra vállalták a határok védelmét az etruskok ellen, itt azonban Creméra pataknál egy lábig levágattak, úgy hogy fegyverfogható ember nem maradt fenn közölök. A 400 hónapra kötött fegyverszünet azonban, mely békekötés helyett a háborút befejezte, annyiban kedvező eredményre vezetett a rómaiakra nézve, a mennyiben legalább a királyi kor status-quoját helyreállította: az etruskok lemondtak Fidenæről s a Tiberis jobb partján elfoglalt területről. Ma már nem hozható tisztába, mennyire állt ezen római-etrusk háboru közvetetlen kapcsolatban a hellen-perzsa és sicíliai-karthágói háborúval; de lettek légyen bár a rómaiak a salamisi és himerai győzők szövetséges társai vagy nem, érdekeik s az eredmények mindkét részen kétségtelenül találkoztak. — Valamint a latinok, azonképen a samnítok is az etruskokra vetették magokat; s alig vágatott el ezeknek campániai telepe a kymei ütközet következményei által az anyaországtól, többé nem volt képes a sabelli hegyi népek támadásainak ellenállani. A főváros, Cápua 330-ban az ellenség kezébe esett, s a hódítás után a tusk lakosság a samnítok által csakhamar kiirtatott vagy elűzetett. Az elszigetelten álló és gyönge campániai görögök természetesen szintén sokat szenvedtek ezen berohanás által; a sabelliek 334-ben magát Kymét is elfoglalták. Ennek daczára a görögök fenn tudták magokat tartani, főkép Neapolisban, talán a syrakúsaiak segélyével, míg az etrusk név Campániában eltűnik a történelemből; alig bírta nehány etrusk község e földön nyomorúlt tengődésben folytatni életét. — Még következménydúsabb esemé-

483—474.

477.

A samnítok a campániai etruskok ellen.

424.

420.

nyeknek színhelyévé lett ugyanez időben éjszaki Itália. Egy új nemzet kopogtatott az Alpesek kapuján: a keltáké, s előnyomúlásában az első csapásokat az etruskokra mérte.

A kelták jelleme.

A kelta, vagy galatiai vagy gall nemzet a népek közös anyjától egyebet kapott hozományúl, mint itáliai, germán és hellén testvérei. Számos kitűnő és még több ragyogó tulajdonsággal bírt, de hiányzott benne azon mély erkölcsi és állami alap, melyen az emberi fejlődésben minden jó és nagy alapszik. Ciceró szerint a szabad kelta szégyenletes dolognak tartotta volna a földet saját kezével mívelni. A földmívelésnek elibe tették a pásztoréletet, s még a Pó termékeny lapályain is túlnyomólag sertéstenyésztéssel foglalkoztak, csordáik húsával táplálkozva s éjt napot azokkal töltve a tölgyesekben. A földhöz való ragaszkodás, mely az itáliait és a germánt kitünteti, nincs meg a keltákban; ellenben szeretnek városokban és mezővárosokban együtt tanyázni, miért is ezek nálok gyorsabban vergődtek jelentőségre és nagyobb kiterjedésre, mint Itáliában. Polgári alkotmányuk tökéletlen; nem csak hogy a nemzeti egységet csak egy gyönge kötelék képviseli, a mi kezdetben minden nemzetről állítható, hanem az egyes községekben sincs egyetértés és szilárd kormányzat, nincs polgári érzület és következetes törekvés. Az egyetlen rend, melynek alávetik magokat, a katonai, melyben a fegyelem kötelékei felmentik az egyest az önlegyőzés nehéz fáradsága alól. „A kelta faj szembe ötlő tulajdonságai — úgy mond történetírójok Thierry —: a személyes vitézség, melyben minden más népet felülmúlnak; szabad, viharos, minden benyomásra fogékony lélek; nagy értelem, de mellette a legnagyobb mozgékonyság; a kitartás hiánya, ellenszenv a rend és fegyelem ellen, dicsekvési ösztön és

örökös viszálkodás, a határtalan hiuság ezen szülöttei.“ Majdnem ugyanezt, de rövidebben mondja az idősb Cátó: „két dologról tartanak a kelták sokat: a vívásról és a szellemességről“ *). A jó katonák és rossz polgárok ezen sajátságai magyarázatára szolgálnak azon történelmi ténynek, hogy a kelták minden államot megingattak, de egyet sem alapítottak. Mindenütt készeknek találjuk őket a vándorlásra, azaz a marsírozásra; a földbirtoknál többre becsülve az ingó vagyont, mindennél többre pedig az aranyat; a fegyver munkáját rendszeres rablásként, sőt bérért mesterségként is űzve, és minden esetre oly sikerrel, hogy még Sallustius római történetíró is e téren föléjök helyezi őket a rómaiaknak. Valódi rablólovagjai az ókornak, a mint a rólok fennmaradt képeken és leírásokban ábrázoltatnak: nagy, nem ideges test, bozontos hajjal és hosszú bajuszszal, — éles ellentétben a görögökkel és rómaiakkal, kik fejöket s felső ajkukat megnyírták — tarka, hímzett öltönyben, melyet a csatázásban nem ritkán ledobnak, széles aranygyűrűvel nyakukon, sisak és minden hajító fegyver nélkül, de ezek helyett óriási pajzszsal, hosszú, rosszúl aczélozott karddal, tőrrel és lándzsával felfegyverezve, mely fegyverek mind aranynyal ékítvék, a mint hogy az érczek feldolgozásában korántsem voltak ügyetlenek. A dicsekvésre mindent felhasználnak, még a kapott sebet is, melyet utólag még nagyobbra vágnak, hogy minél szélesebb sebhelylyel dicsekedhessenek. Rendesen gyalog harczolnak, egyes csapatok azonban lóháton is, mikor is minden szabad embert két, szintén lovas fegyvernök kísér; harczi szekereket már régen használtak,

*) Pleraque Gallia duas res industriosissime persequitur: rem militarem et argute loqui. (Cato *orig.* l. II. *fr.* 2 Jordan.)

mint a libyaiak s a hellenek a legrégibb korban. Nem egy jellemvonásuk a középkori lovagságra emlékeztet; leginkább a párbajnak a rómaiaknál és görögöknél idegen divatja. Nem csak háborúban szoktak egyes ellenségeket, előbb szóval és taglejtésekkel kigúnyolván, viadalra szólítani: békében is fényes fegyverzetben, életre halálra vívtak egymással. Hogy ilyenkor az utólagos áldomásivás sem hiányzott, az magától értetik. Így, saját vagy másnak zászlaja alatt változatos katonai életet éltek, mely őket folytonos harczok és úgynevezett hős tettek közt Irlandtól és Spanyolországtól kezdve mindenfelé elszórta; de bármit kezdtek, az elolvadt mint tavaszszal a hó, és sehol nagyobb államot, sehol saját míveltséget nem bírtak teremteni.

Kelta vándorlások.

Így írják le a régiek e nemzetet; származásáról csak sejtelmeket táplálhatunk. Ugyanazon forrásból fakadva, melyből a hellen, itáliai és germán népségek is kiszármaztak *), a kelták kétség kivül úgy, mint ezek, a keleti anyaországból hatoltak Európába, hol a legrégibb korban már a nyugoti tengerig jutottak és fő fészköket a mai

*) Szakértő nyelvbúvárok újabban azt állították, hogy a kelták és itáliaiak még közelebbi rokonságban álltak egymással, mint ez utóbbiak a görögökkel, vagyis, hogy a nagy fának azon ága, melyből az indogermán törzshöz tartozó nyugoti és déli európai népiségek származtak, először görögökre és italo-keltákra, s ez utóbbi ág jóval később szakadt ismét kétfelé: itáliaiakra és keltákra. Földiratilag e feltevés igen elfogadható, s talán a meglevő történelmi tények is összhangzásba hozhatók vele, miután az, a mit eddig græco-itáliai civilisátiónak tartottunk, végre is lehetett græco-kelta-itáliai, — a kelták legrégibb míveltségi fokáról úgy sem tudunk semmit. A nyelvi vizsgálat azonban, úgy látszik, még nem jutott annyira, hogy eredményeit e népek legrégibb történetébe beilleszthetnők.

Francziaországban ütötték fel, innen éjszak felé átköltöztek a britt szigetekre, dél felé átlépték a Pyrenæket s az iberiai népségekkel küzdtek a félsziget birtokáért. Az Alpokat azonban első nagy vándorlásukban oldalt hagyták, és csak a nyugoti országokból kiindúlva kezdték meg kisebb tömegekben és ellenkező irányban azon hadjárataikat, melyek őket a havasokon s a Hæmuson, sőt a Bosporuson is átvitték, s az ókor minden civilisált nemzeteinek rémjévé tették, a minek századokon át maradtak mindaddig, mígnem Cæsar győzelmei s az Augustus által szervezett határvédelem hatalmokat örökre megtörte. — Azon belföldi vándorlási monda, melyet főkép Livius tartott fenn számunkra, e későbbi visszafelé intézett hadjáratokról a következőket beszélli *). A gall szövetség, melynek élén akkor úgy, mint még Cæsár korában is, a Biturígok

*) E mondáról Livius (5, 34) és Justin (24, 4) írnak, s az Cæsárnak is szeme előtt lebegett (*b. G.* 6, 24.). Bellovesus vándorlásának Massália alapításával való összekapcsolása, mi által amaz chronologiailag a város második századának közepére tétetnék, kétség kivül nem a belföldi, természetesen időt nem emlegető mondából vétetett, hanem utóbbi chronologiai vizsgálódás eredménye és hitelt nem érdemel. Lehet, hogy egyes berohanások és bevándorlások igen régen mentek végbe; de a kelták hatalmas kiterjeszkedése éjszaki Itáliában nem tehető az etrusk hatalom sülyedése előtti, vagyis nem a város harmadik százada második felénél előbbi időre. — Hasonlókép, Wickham és Cramer világos fejtegetései szerint, nem vonható kétségbe, hogy Bellovesus, úgy mint Hannibal, nem a cottiai havasokon (Mont Genèvre) és a taurínok területén, hanem a graiusi (a kis sz. Bernáton) és a salassiai havasokon vonúlt keresztül; a hegy nevét ugyan Livius nem a monda alapján, hanem saját sejtelme nyomán adja meg. — Hogy e mellett az itáliai boiusok valódi monda-reminiscentia, vagy csak egy feltételezett összefüggés alapján a Dunától éjszak felé lakó boiusokkal, vezettetnek át a pœninusi havasok keletibb szorosán, e kérdést függőben kell hagynunk.

vidéke (Bourges körül) állott, Ambiátus király alatt két nagy hadsereget bocsátott világgá a király két unokaöcscsének vezérlete alatt, kik közől az egyik, Sigovesus a Rajnán keresztül a Fekete-erdő felé nyomúlt, a másik, Bellovesus pedig a graiusi havasokon (a kis Sz. Bernáton) keresztül menve a Pó völgyébe szállt alá. Az első törzstől származik a közép Duna melletti kelta telep, a másodiktól a legrégibb kelta településés Lombardiában, az insubriak vidéke, Mediolánum (Milánó) fővárossal. Ezt csakhamar egy második raj követte, mely a cenománok vidékét alapította Brixia (Brescia) és Veróna városokkal. Ettől fogva a kelták a havasokon át szakadatlan árban elözönlötték a szép síkságot; a kelta törzsek, az általok lakhelyökből felvert és magokkal ragadott ligurokkal egyesülten egymás után elfoglalták az etruskok birtokait, míg végre a Pó egész balpartja kezökbe nem jutott. Melpum (valószínűleg Milánó vidékén) gazdag etrusk város eleste után, melynek elfoglalására a Pó völgyében már letelepedett kelták újon érkezett törzsekkel egyesültek (358 ?), ez utóbbiak átmentek a folyó jobb partjára s az umbereket és etruskokat ősi fészkeikben kezdték szorongatni. Ezek leginkább az állítólag más úton, a pœninusi hegyen (nagy Sz. Bernát) keresztül Itáliába nyomúlt boiusok voltak; — a mai Romagnában telepedtek le, hol Felsina régi etrusk város lett fővárosukká, mely új uraitól Bonóniának neveztetett el. Végre megjöttek a sénonok, az utólsó nagyobb kelta törzs, mely a havasokon átjutott, s mely az ádriai tenger partján Rimínitől Anconáig telepedett le. A kelta településlők egyes csapatainak azonban mélyen be kellett hatolniok Umbriába, sőt egészen a tulajdonképi Etrúria határáig; mert még a felső Tiberis mentén, Todinál is fordúlnak elő kelta nyelven szerkesztett kőiratok. Etrúria

A kelták az etruskok ellen éjszaki Itáliából.

396.

határai éjszak és kelet felé mind szűkebb körre szorúltak össze, s a negyedik század közepe táján a tusk nemzet már lényegében azon terűletre volt szorítva, mely azóta nevét viselte s viseli ma is.

A rómaiak támadása Etrúria ellen.

A legkülönfélébb népek, syrakúsaiak, latinok, samnítok s mindenek felett a kelták ezen, mintegy összebeszéllés folytán közössé lett támadásai alatt az etrusk nemzet, mely még csak az imént oly hatalommal és gyorsasággal terjeszkedett Látiumban, Campániában s Itália mindkét tengerén, még erőszakosabban és még gyorsabban elbukott. A tengeri uralom elveszte s a campániai etruskok leveretése ugyanazon korszakba esik, melyben az insubriak és cenománok a Pó mentén letelepedtek; és ugyanez időben lépett fel először támadólag Etrúria ellen a Porséna által nehány évtizeddel előbb a legmélyebben megalázott és majdnem leigázott római polgárság is. A Veiivel 280-ban kötött fegyverszünetben ismét visz- 474.
szanyerte a mit elvesztett, és lényegében visszaállította azon helyzetet, melyben a két nemzet a királyok korában állt egymással. Midőn ez 309-ben lejárt, a viszály ugyan 445.
újra kitört; de csak határszéli viaskodásokba és zsákmányolásba, melyek egyik fél részére sem vezettek jelentékeny eredményre. Etrúria még sokkal hatalmasabb volt, semhogy Róma komolyabb támadást intézhetett volna ellene. Csak a fidenæiek elpártolása, kik a római helyőrséget elűzték, a követeket legyilkolták és Veii királya, Larth Tolumnius előtt meghódoltak, vezetett jelentékenyebb háborúra, mely a rómaiakra nézve kedvező véget ért: Tolumnius királyt az ütközetben Aulus Cornelius Cossus (326?) római consul megölte, Fidenæ megvétetett, 428.
és 329-ben új fegyverszünet köttetett 200 hónapra. Ez 425.
alatt Etrúria mind nagyobb és nagyobb szorongattatásokba

jutott, s a kelta fegyverek már a Pó jobb partján fekvő, eddig még megkímélt telepekhez közeledtek. Midőn a
408. fegyverszünet 346 végén lejárt, a rómaiak hódító háborúra határozták el magokat Etrúria ellen, mely most nem
Veii meghódítása. csak Veii ellen, hanem ennek birtokáért is vívatott. — A Veii, a capénaiak és faliscusok elleni háborúnak és Veii ostromának története, mely állítólag tíz évig tartott, mint Trójáé, kevés hitelességgel bír. A monda és költészet rátették kezöket ez eseményekre, és joggal; mert e háborúban addig hallatlan erőfeszítéssel, addig hallatlan győzelmi díjért folyt a harcz. Ekkor először maradt egy római sereg télen nyáron, évről évre táborban mindaddig, míg kitűzött czélját el nem érte; s először fizette a község a fölkelés zsoldját az állam pénztárából. De ez is volt az első eset, melyben a rómaiak megkísértették egy idegen törzsű nemzet meghódítását, s melyben fegyvereikkel a latin tartomány régi határán túl hatoltak. A háboru nagymérvű volt, s az eredmény alig kétséges. A rómaiak a latinok s a hernicusok által támogattattak, kiknek a félelmes szomszéd bukása szinte nem csekélyebb megelégedésökre és hasznokra vált, mint magoknak a rómaiaknak; míg Veii, elhagyva nemzetétől, elszigetelten állott és csak a legközelebbi városokból — Capena, Falerii és Tarquinii — gyűltek némelyek védelmére. Az éjszakibb községek távolmaradását e harcztól már maga a kelták egyidejű támadása is eléggé megmagyarázná; de az elbeszélés jelenti, és nincs miért kétségbe vonnunk, hogy a többi etruskok tétlenségének okai közvetetlenül az etrusk városszövetség kebelében kitört belső viszályok, nevezetesen azon oppositió voltak, melyben a többi városok aristokratikus kormányai álltak a Veii által fenntartott vagy visszaállított királyság ellenében. Ha az etrusk nemzet

részt vehetett vagy akart volna venni a háborúban, a római község aligha lett volna képes azon óriási feladatot végleg megoldani, melyet az ostromlás mesterségének ekkor még igen fejletlen fokán egy nagy és megerősített város meghódítása képezett; de elszigetelten és elhagyottan, a mint volt, a város vitéz ellenállás után elbukott (358) Marcus Furius Camillus kitartó hősiessége előtt, ki 396.
először nyitotta meg nemzete előtt a külföldi hódítások fényes és veszélyes pályáját. Azon örömnek, melyet e nagy diadal Rómában okozott, utóhangja azon késő korig fennmaradt szokás, melylyel az ünnepi játékokat rendszerint „veii-ek eladásával“ fejezték be, mely alkalommal az árverésre bocsátott parodicus zsákmánydarabok lajstromában utólsó a leghitványabb vén nyomorék volt, kire csak szert lehetett tenni, biborköpenybe öltöztetve s arany ékszerekkel megrakva, mint „Veii királya“. A város leromboltatott s terűlete örök pusztaságra átkoztatott el. Falerii és Capéna siettek békét kötni; a hatalmas Volsinii, mely Veii halálküzdelmei alatt szövetséges félségben pihent, s ennek bevétele után fegyvert fogott, nehány év
múlva szintén alá vetette magát a békének (363). Mondá- 391.
nak szomorú lehet, hogy az etrusk nemzet két védbástyája, Melpum és Veii egy napon hódíttattak meg, amaz a kelták, ez a rómaiak által; de minden esetre mély történeti igazság rejlik benne. A kettős támadás éjszakról s délről s a két határőrség eleste a nagy etrusk nemzet végének kezdete volt.

A kelták Róma ellen.

Egy pillanatig azonban úgy látszott, mintha azon két nép, melynek összeműködése Etrúriát lételében fenyegette, inkább egymást készűlne felemészteni, s mintha Róma újonnan felvirágzó hatalma is az idegen barbarok által fogna eltapostatni. A dolog ezen fordúlatát, mely a politika

természetes folyamával ellenkezett, a rómaiak elbizakodások és rövidlátások által önmagok idézték fejökre. — Azon kelta csapatok, melyek Melpum eleste után a folyamon átkeltek, rohamos gyorsasággal elárasztották éjszaki Itáliát, nem csak a Padus jobb partján elterülő nyílt térséget, hanem még a tulajdonképi Etrúriát is az
391. Apennínen innen. — Nehány évvel utóbb (363) a kelta sénonok már az Etrúria szivében fekvő Clusiumot (Chiusi, Toscána és az egyházi állam határán) ostromolták; s az etruskok annyira meg voltak alázva, hogy a szorongatott tusk város Veii elpusztítóihoz folyamodott segélyért. Talán tanácsos lett volna a kért segélyt megadni s a gallokat fegyverrel, az etruskokat a nyújtott védelem által egyszerre függővé tenni Rómától; de ily messzire látó beavatkozás, mely a rómaiakat a tuskok éjszaki határán viselendő komoly háboru megkezdésére kényszerítette volna, még túl feküdt ekkori politikájok láthatárán. — Nem maradt tehát hátra egyéb, mint minden beavatkozástól tartózkodni. De elég esztelenül, a rómaiak megtagadták a segélyt, s helyette követeket küldtek; s ezek még oktalanabbúl azt hitték, hogy a keltákra nagy szavakkal rájok ijeszthetnek, s midőn ez nem ment, hogy barbarokkal szemben a népjogot büntetlenül megsérthetik: a clusiumiak soraiban részt vettek egy viadalban, s egyikök ez alkalommal egy gall parancsnokot leszúrt lováról. A barbarok ez esetben mérsékelten és belátással jártak el. — Először követeket küldtek a római községhez, hogy a népjog megszegőinek kiadatását követeljék s a senátus kész volt a méltányos kivánatot teljesíteni. A tömegnél azonban a földijök iránti részvét elnyomta az idegenek iránti igazságosságot; a polgárság megtagadta az elégtételt, sőt némely jelentés szerint a haza vitéz előharczosait

a 364. évre *), mely oly végzetessé volt válandó a római évkönyvekben, consuli tribúnokká nevezte. Ekkor Brennus, azaz a gallok seregkirálya felhagyott Clusium ostromával s az egész kelta had, melynek számát 70,000-re teszik, Róma ellen fordúlt. A gallok, kik nem törődve a visszavonúlással és hátuk fedezésével, mint felfegyverzett kivándorló csapatok vonúltak egy helyről másra, hozzá voltak szokva ily, távol és ismeretlen országokba való becsapásokhoz; Rómában azonban nyilván nem sejtették, mily veszélyt rejt magában e rögtönös és oly erőszakos támadás. Csak midőn a gallok a Tiberisen már átkeltek, és alig három mérföldnyire a várostól Allia patakjához értek, 364. július 18-kán állta egy római sereg útjokat. Még most is, elbizakodva és eszeveszett vakmerőséggel mentek a rómaiak tapasztalatlan hadvezérek alatt — Camillus a rendek viszályai folytán visszavonúlt a közügyektől — a harczba, mintha nem is hadsereggel, hanem rablókkal kellene megküzdeniök. Hiszen vadak ellen kellett harczolni, mi szükség volt itt táborra s a visszavonúlás fedezésére? De e vadak halált megvető, vitéz férfiak voltak, és harczmodoruk ép oly új, mint borzasztó volt az itáliaiakra nézve; a kelták kivont karddal kezökben őrűlt rohamban vetették magokat a római phalanxra s azt az első rohamra eltiporták. A vereség nem csak tökéletes volt, hanem a megvert rómaiak, kik a folyót magok és a sarkukban levő barbarok közé kapni igyekeztek, vad futásukban legnagyobb részt a Tiberis jobb partjára és Veiibe jutottak. Ezzel minden szükség nélkül a főváros oda volt

390.

Az Allia melletti ütközet. 390.

Róma bevétele.

*) Ez az elfogadott időegyeztetés szerint a Kr. e. 390. évet teszi; valólag azonban Róma bevételének időpontja Ol. 98,1=388 Kr. e. s csak a megzavart római évszámlálás által tolatott odább.

vetve az ellenségnek; a kis számú, benne maradt vagy belé menekült legénység nem volt elegendő még a falak megszállására sem és három nappal az ütközet után a győzők a nyitott kapukon keresztül bevonúltak Rómába. Ha, a mint tehették volna, ezt az első napon megteszik, nem csak a város, hanem az állam is elveszett volna; e rövid időköz módot nyújtott a szentségek elszállítására vagy elásására, és, a mi ennél fontosabb volt, a várnak megszállására és élelmi szerekkel szegényesen ellátására. A ki nem bírt fegyvert viselni, nem bocsáttatott a várba – nem volt kenyér valamennyi számára. A védtelenek tömege szétfutott a szomszéd városokba; sokan azonban, főkép egy csomó tekintélyes ősz, nem akarták a város elpusztúlását túlélni és házaikban várták a halált a barbarok kezétől. Ezek megjöttek, a mi embert és vagyont találtak, azt legyilkolták és elrabolták, s végre a Capitóliumon levő római őrség szeme láttára a várost minden oldalon felgyújtották. De az ostromlás mesterségéhez nem értettek s a meredek várhegy körülzárolása terhes és hosszadalmas feladat volt, miután a nagy hadi raj számára szükséges élelmi szerek csak fegyveres portyázás útján voltak beszerezhetők, s ennek a szomszédos latin polgárságok, nevezetesen az ardeaiak gyakran bátran és szerencsésen útjokat állták. Ennek daczára a kelták, körülményeik közt példátlan erélylyel, hét hónapon át ott maradtak a várhegy alatt, s az őrség, melyet egy sötét éjjelen csak a capitóliumi templom szent ludainak gágogása s a vitéz Marcus Manlius véletlen felébredése mentett meg a meglepetéstől, már fogyni látta élelmi szereit, midőn a keltáknak hírűl hozták, hogy a Pádus mentén szerzett új sénoni területökre a venetusok betörtek, mi őket az elvonúlások fejében felajánlott váltságdíj elfogadására bírta.

A gall kardnak gúnyos mérlegbe-vetése, hogy római aranynyal felméressék, találóan jelezte a dolgok állását. A barbarok vasa győzött, de eladták s ezzel veszendőbe hagyták menni diadalukat. — A csatavesztés és az égés borzasztó katastrophái, július 18-ika és Allia patakja, azon hely, hol a szentségek elásattak s hol a vár meglepetése meghiusíttatott — a hallatlan esemény mindezen részletei a kortársak emlékezetéből átmentek az utókor képzeletébe, és még mi is alig tudjuk elképzelni, hogy már csakugyan két ezredév folyt le azóta, hogy a világtörténet ama ludai szemesebbeknek bizonyúltak a felállított őröknél. És mégis, daczára annak hogy Rómában elrendelték, hogy ezentúl a kelták betörése esetében a törvényes privilegium egyike se menthessen fel valakit a hadi szolgálat alól; daczára annak hogy a város elfoglalásától kezdték az időt számítani; daczára annak, hogy ez esemény híre az egész akkori civilisált világba elhatott, s még a görög évkönyvekbe is útat tört magának: az Allia melletti ütközet és eredményei mégis alig sorolhatók a következménydús történelmi események közé. Nem változtatott ugyanis semmit a politikai viszonyokon. Midőn a gallok odább álltak aranyukkal, melyet csak egy későbbi és ügyetlenül koholt monda hozat vissza a hős Camillus által Rómába; midőn a menekültek ismét összekerültek, midőn nehány lágyszívű bölcs politikus őrült gondolata, hogy a polgárság költözzék át Veiibe, Camillus lelkes ellenzése folytán elejtetett, midőn a házak sebtében és szabálytalanúl – Róma szűk és görbe utczái e korban támadtak — ismét felemelkedtek romjaikból: Róma egyszerre elfoglalta ismét régi parancsoló állását; sőt nem valószínűtlen, hogy ezen esemény, ha az első perczben nem is, de lényegesen hatott arra, hogy az Etrúria és

A kelta győzelem sikeretlensége.

Róma közti ellentét elveszítse élességét s mindenek előtt arra, hogy Róma és Látium közt az egység kapcsai szorosabbakká legyenek. A gallok és rómaiak harcza, eltérőleg a Róma és Etrúria vagy Róma és Samnium közti küzdelemtől, nem két politikai hatalom összeütközése, melyek egymást feltételezik és meghatározzák; hasonló azon természeti katastrophákhoz, melyek után az organismus, ha általok el nem pusztíttatott, rögtön visszatér előbbi állapotába. A gallok még gyakran visszatértek Látiumba;
367. így 387-ben, midőn Camillus őket Alba mellett megverte — utólsó győzelme az agg hősnek, ki hatszor volt consuli hadi tribún, ötször dictátor és ki négyszer vonúlt diadal-
361. menetben a Capitóliumra; 393-ban, midőn Titus Quinctius Pennus dictátor nem egészen egy mérföldnyire a várostól az Anio hídja mellett szemben velök tábort ütött, de mielőtt még csatára kerűlt volna a dolog, a gall raj odább
360. állott Campánia felé; 394-ben, midőn Quintus Servilius Ahala dictátor a collini kapu előtt küzdött a Campániából
358. hazatérő csapatokkal; 396-ban, midőn Gaius Sulpicius
350. Peticus dictátor által érzékenyen megverettek; 404-ben, midőn épen a telet az albai hegyen táborba szállva töltötték el s a görög kalózokkal a parton verekedtek a zsákmány felett, míg Lucius Furius Camillus, a híres hadvezér fia által a következő évben el nem űzettek, —
384—322. mely eseménynek az e korban élő Aristoteles (370—432) Athénben hírét vette. E rablóhadjáratok azonban, bármily ijesztők és károsok voltak, inkább csapások mintsem történelmi események voltak, s lényeges következményök az lett, hogy a rómaiak úgy magok, mint a külföld szemében mindinkább s mind szélesebb körben úgy tűntek fel, mint Itália civilisált nemzeteinek védbástyája a félelmes barbarok ellenében, — mely felfogás jobban előmoz-

dította utóbbi világra szóló állásukat, mint közönségesen hinni szokták.

A tuskok, kik a kelták hadjáratát Róma ellen Veii megtámadására használták fel, nem kielégítő erővel jelenvén meg a város előtt, nem mentek semmire; alig vonúltak el a barbarok, Látium súlyos karja nem apadt súllyal nehezedett reájok. Az etruskok többszöri megveretése után egész déli Etrúria a Cimini halmokig a rómaiak kezébe esett, kik Veii, Capéna és Falerii területén négy új polgár-kerületet szerveztek (367) s az éjszaki határt Sutrium (371) és Nepete (381) várak alapítása által biztosították. E termékeny és római gyarmatosoktól ellepett tartomány rohamos gyorsasággal lépett a teljes rómaisodás útjára. A legközelebb fekvő etrusk városok, Tarquinii, Cære és Falerii ugyan 396 körül megkísértették felkelni Róma hatalmaskodásai ellen, s hogy mily nagy volt az elkeseredés, melyet ezek Etrúriában okoztak, mutatja az, hogy az első hadjáratban hadi fogságba esett rómaiak, számra nézve háromszáz hatan, Tarquinii piaczán lemészároltattak; de ez a tehetetlenség elkeseredése volt. A béke megkötésekor (403) Cære, mely legközelebb fekvén Rómához, legsúlyosabban bűnhödött, kénytelen volt határának felét átengedni Rómának, s területének megmaradt részével az etrusk szövetségből ki-, és függő viszonyba lépni Róma irányában. Azonban e távolabb fekvő s a rómaitól törzsre nézve idegen községre a teljes római polgárjogot rákényszeríteni, a mint ez a közelebb fekvő és közelebb rokonságban álló latin és volsk községekkel hasonló esetben történt, nem látszott tanácsosnak; e helyett a cærei község római polgárjogot nyert actív és passív választási jog nélkül (*civitas sine suffragio*), mely államjogi alakja az alattvalóságnak itt először lép fel, s

Róma további hódításai Látiumban.

Déli Etrúria rómaivá lesz.

387.

383. 373.

358.

351.

mely által az addig önálló állam nemszabad, de önmagát
43. igazgató községgé változik. Kevéssel utóbb (411) Falerii, mely eredetileg latin nemzetiségét a tusk uralom alatt is fenntartotta, szintén kivált az etrusk szövetségből és örök frígyet kötött Rómával; s ezzel egy vagy más alakban egész déli Etrúria alá lőn vetve a római fennhatóságnak. Tarquiniire s alkalmasint általában egész éjszaki Etrúriára nézve a rómaiak beérték azzal, hogy egy 400 hónapra szabott fegyverszünet által kezeit jó időre megkötötték (403).

351. Éjszaki Itália lecsendesülése.

Az egymás ellen és egymáson keresztül törő népek éjszaki Itáliában is ismét maradandó módon és szilárdabb határok közt elhelyezkedtek. A havasokon át tett becsapások megszűntek, részben kétség kivül azon kétségbeesett önvédelem folytán, melyet az etruskok kis térre olvadt hazájokban kifejtettek, s a hatalmas rómaiak komoly visszatorlásai, részben valószínűleg a havasoktól éjszak felé végbe ment, előttünk ismeretlen változások következtében. A havasok és az Apennínek között le az Abruzzókig most általában a kelták lettek az uralkodó nemzetté s nevezetesen a sík föld s a gazdag legelők uraivá; de laza és felületes települési politikájok következtében uralmok nem vert mély gyökereket az újonnan elfoglalt tartományban, és korántsem vált kizáró birtoklássá. Mikép álltak a dolgok a havasokban, s mikép vegyültek össze itt a kelta letelepülők a régibb etrusk vagy más fajú törzsekkel, azt elégtelen ismereteink a későbbi havasi népek nemzetiségéről, nem engedik megállapítanunk. Bizonyos azonban, hogy az etruskok, vagy, a mint itt neveztetnek, a rætusok a mai Graubündtenben és Tirolban úgy, mint az umberek az Apennín völgyeiben, megmaradtak. A Pó völgyének éjszak-keleti része a más

nyelvű venetusok birtokában maradt; a nyugoti hegyekben ligur törzsek tartották fenn magokat, kik le egészen Pisáig s Arezzóig lakták a vidéket s a tulajdonképi kelta tartományt Etrúriától elválasztották. Csak a középen fekvő síkságon tanyáztak a kelták, a Pótól éjszaknak az insubrok és cenománusok, délnek a boiusok, az ádriai parton Arimínumtól Ancónig, az úgynevezett „gall vidéken“ (*ager Gallicus*) a sénonok, apróbb népségeket nem említve. De az etrusk telepeknek legalább részben még itt is fenn kellett maradniok, körülbelül oly módon, a mint Ephesos és Miletos még perzsa fennhatóság alatt is görögök maradtak. Legalább Mantua, melyet szigeti fekvése védett, még a császári korban is etrusk város volt, s Hádriában a Pó mellett, hol vázák nagy számmal találtattak, úgy látszik, az etruskság szintén fennmaradt továbbra is; még a 418 körül készült és Skylax név alatt ismeretes 336.
partleírás is tusk földnek nevezi Hadria és Spína vidékét. És csakis ez magyarázza meg, mikép nyugtalaníthatták etrusk kalózok az ádriai tenger békéjét jó ideig még az ötödik században is, s miért rakta meg nem csak a syrakúsai Dionysios e tenger partjait gyarmatokkal, hanem miért határozta el maga Athén is még 429 körül, mint 325.
egy nem rég felfedezett nevezetes okmány tanusítja, egy gyarmat alapítását az ádriai tengeren, a kereskedő hajók védelmére a tyrrhéni kalózok ellen. — De maradt légyen itt fenn több vagy kevesebb az etrusk életből, mindezek csak egyes romjai vagy forgácsai voltak az egykori hatalomnak; a mit egyesek békés forgalom vagy tengeri háboru által itt netalán még szereztek, azzal az etrusk nemzet többé nem nyert semmit. — Ellenben valószínűleg e félig szabad etruskok körében támadtak első csirái azon civilisátiónak, melylyel utóbb a keltáknál s általában a

havasi népeknél találkozunk. Részben már az is ide tartozik, hogy a kelta hadak a lombardiai lapályokon, hogy az úgynevezett Skylax szavaival éljünk, felhagytak a katonai élettel és állandóan letelepedtek; de a lombardiai kelták, sőt a havasi népek is fel egészen a mai Stíria belsejéig, úgy a kézimesterségek és művészetek első elemeit, mint az ábécét is az etruskoktól kapták.

A tulajdonképi Etrúria békében és sülyedésben.

Az etruskok ily módon, elvesztvén campániai birtokaikat s az Apennintől éjszakra és a cimini erdőtől délre fekvő egész vidéket, igen szűk határok közé szorúltak; a hatalom és feltörekvés kora rájok nézve örökre lejárt. — E külső sülyedéssel szoros viszonhatásban áll a nemzet belső hanyatlása, melynek magvai természetesen már jóval régibb korban vettettek el. E kor görög írói telvék az etruskok féktelen kéjelgésbe merült életmódjának leírásával: az ötödik század alsó-itáliai költői dicsőítik a tyrrhéni bort, s az egykorú történetírók, Timæos és Theopomp, oly képet adnak az etrusk női erkölcsökről s az etrusk lakomákról, melyeket a legkicsapongóbb byzanczi és franczia erkölcstelenség sem múl felül. Bármily kevessé legyenek e jelentések egyes részletei hitelesen bebizonyítva, az mégis bebizonyítottnak tekinthető, hogy a vívójátékok gyalázatos mulatsága, a későbbi Rómának s általában az ókor utólsó korszakának e rákfenéje, először az etruskoknál jött divatba; s a jelentések minden esetre egészben véve nem hagynak fenn kétséget a felől, hogy a nemzet mély elfajúlásba sülyedt. Áthatotta ez a politikai viszonyokat is. A mennyire csekély ismereteink terjednek, Etrúriában is aristokratikus irányzatok túlnyomóságával találkozunk, oly formán, mint ugyane korban Rómában, de ridegebb alakban és romlást hozóbb módon. A királyság eltörlése, mely Veii ostroma idején, úgy látszik,

már Etrúria minden államában végbe ment, az egyes városokban a patríciusok kormányára vezetett, melyet a laza szövetségi kötelék igen csekély mértékben korlátozott. — Ritkán sikerült az etrusk városokat mind még az ország védelmére is egyesíteni, és Volsinii névleges hegemoniája távolról sem hasonlítható azon hatalmas erőhöz, melyre a latin nemzet tett szert Róma vezérlete által. A küzdelem a régi polgárság ellen, mely kizárólag volt jogosítva minden községi hivatalra és községi haszonvételre; mely okvetetlenül tönkre tette volna a római államot is, ha ennek külső sikerei nem tették volna lehetővé az elnyomott proletárok követeléseit idegen népek rovására némileg kielégíteni, s más utakat nyitni meg a nagyravágyás előtt — e küzdelem a nemesi nemzetségek kizáró uralma, és a mi Etrúriában még különös fontossággal bírt, papi monopóliuma ellen, Etrúriát szükségkép államilag, gazdászatilag és erkölcsileg tönkre tette. Óriási, főkép földbirtokban álló vagyonok öszpontosúltak csekély számú nemesek kezében, míg a tömeg elszegényedett; az ebből támadt társadalmi forradalmak még fokozták a nyomort, melyet enyhíteniök kellett volna, s a központi hatalom tehetetlensége folytán a szorongatott aristokratáknak nem maradt hátra egyéb, mint a mit Arretiumban 453-ban, Volsiniiben 488-ban megtettek: segélyűl hívni a rómaiakat, kik ugyan véget vetettek a rendetlenségnek, de vele együtt a még fennmaradt függetlenségnek is. Veii és Melpum eleste óta a nép ereje meg volt törve; nehányszor ugyan tettek még komoly kísérleteket a római fennhatóság alóli szabadúlásra, de midőn tették is, kivülről nyerték rá az ösztönzést, egy másik itáliai törzs, a samnítok részéről. 301. 266.

V. FEJEZET.

A latinok és campániaiak meghódítása Róma által.

Róma hegemoniája Látium felett megingatva s újra megerősödve.

A királyi kor nagy műve Rómának Látium feletti uralma volt a hegemonia alakjában. Hogy a római alkotmány átváltozása, úgy a római község ezen viszonyára Látium irányában, mint magára a latin községek belső szervezetére szükségkép hatalmas visszahatást gyakorolt, az már magában véve is világos, de a hagyományból is kitűnik; azon ingadozásokról, melyekbe a római forradalom által a római-latin szövetkezés jutott, tanuskodik a regillusi tó mellett nyert győzelemről szóló és szokatlanúl élénk színektől csillogó rege, a mely győzelmet állítólag 499. 496. Aulus Postumius dictátor vagy consul (255? 258?) a Dioskúrok segélyével nyert a latinok felett, és még határozottabban a Róma és Látium közti örök szövetségnek megújítása Spúrius Cassius által második consulsága idején 493. (261). Ez elbeszéllések azonban épen a fő dologról, az új római köztársaság és a latin szövetség közti jogviszonyokról nyújtanak legkevesebb felvilágosítást; s a mit különben még e tárgyról tudunk, az időhöz nem kötött hagyomány és csak a hozzávetőleges valószínűség alapján vehető figyelembe. A hegemoniának természetében rejlik, hogy a viszonyok puszta belső nehezkedése folytán lassanként

uralommá kell változnia; s ez alól Rómának Látium feletti hegemoniája sem képezett kivételt. E hegemonia tökéletes jogi egyenlőségen alapúlt egyrészt a római állam, másrészt a latin szövetség között; de épen ugyanezen jogegyenlőség általában s főkép a hadügyben és a tett hódításokkal való elbánásban nem volt megvalósítható a nélkül, hogy a hegemoniát lényegében meg ne semmisítse. Az eredeti szövetségi alkotmány valószínűleg nem csak a külföldi államokkal való hadviselés és szerződés-kötés, tehát a tökéletes állami elhatározás jogát fenntartotta úgy Róma mint Látium számára, hanem szerinte, ha szövetségi háborúra került a dolog, úgy Róma mint Látium egyenlő hadjutalékot, rendszerint mindenik egy két légióból vagyis 8400*) főből álló „sereget“ állított ki, s felváltva nevezték ki a hadvezért, ki azután a törzstiszteket, a sereg négy osztályának mindenike számára a hathat osztályvezetőt (*tribuni militum*) saját belátása szerint nevezte ki. Győzelem esetén úgy az ingó zsákmány, mint az elfoglalt föld egyenlő részekben osztatott fel Róma és a szövetség között, s ha a meghódított területen várak alapítása határoztatott el, nem csak ezek őrsége és lakossága alakíttatott részben római, részben szövetségi kiküldöttekből, hanem az újon alapított község mint souverain szövetségi állam egyszersmind felvétetett a latin szövetségbe s ülést és szavazatot nyert a szövetség gyűlésén. — E határozmányok, melyek tökéletesen végre hajtva a hegemoniát lényegében megsemmisítették volna, már magában a királyi korban is csak korlátolt gyakorlati jelentőséggel bírhattak; a köztársasági korszakban szük-

Eredeti jogegyenlőség Látium és Róma közt.

Megszorítása

*) A két sereg eredeti egyenlőségét bizonyítják már Liv. 1, 52. 8, 8, 14 és Dionys 8, 15, s még világosabban Polyb. 6, 26.

ségkép formailag is meg kellett változniok. Leghamarább
harcz és szerződés minden esetre egyrészt a szövetségnek hadi és szerződési joga a külföld irányában *), másrészt azon joga szűnt meg, melynél fogva minden második évben ő nevezte ki a közös hadvezért; a háboru és szerződés úgy, mint a fővezérkedés joga egyszer mindenkorra átszállt Rómára. —
tiszti állomások Ebből következett továbbá, hogy a törzstisztek ezentúl a latin csapatok számára is egytől egyig a római fővezér által neveztettek ki; s ehhez csakhamar azon újítás csatlakozott, hogy a sereg római részének törzstiszteivé kizárólag, a latin seregrész törzstiszteivé pedig ha nem is kizárólag, de túlnyomó számban római polgárok neveztettek **). Ellenben úgy, mint azelőtt, ezután sem volt szabad a latin szövetségtől nagyobb hadjutalékot követelni, mint a mekkorát a római község állított ki; s épen így kötelezteteti a latin fővezér arra, hogy a latin hadjutalékot el ne forgácsolja, hanem a minden egyes község által kiállított csapatot mint külön hadosztályt a község

---

*) Dionysios (8, 15) világosan mondja, hogy a Róma és Látium közt kötött későbbi szövetségi szerződésekben a latin községeknek nyíltan megtiltatott hadjutalékaikat saját szakállukra mozgósítani s egyedül táborba küldeni.

**) E latin törzstiszteket a tizenkét *præfecti sociorum* teszik, kik ép úgy hatosával állnak élén a szövetségi hadjutalék mindkét *álá*-jának, mint a tizenkét hadi tribún hatosával a két légió mindenikének. — Hogy amazokat a consul nevezi ki, mint kezdet óta ezeket is, azt Polyb. (6, 26, 5) mondja. Miután pedig azon régi jogszabály szerint, melynél fogva minden hadköteles tisztté lehet, a hadvezérnek törvényesen szabad volt latint neveznie valamely római, és megfordítva rómait valamely latin légió vezetőjévé, ez a gyakorlatban arra vezetett, hogy a *tribuni militum* egytől egyig, a *præfecti sociorum* pedig rendszerint rómaiak voltak.

által nevezett vezető alatt*) együtt hagyja. A latin szövetségnek formailag fennmaradt jogigénye az egyenlő részesülésre, úgy az ingó zsákmányban, mint a meghódított földben; mindazáltal a harczi nyereség lényeges részét kétség kivül már a régi időben a vezénylő állam tartotta meg magának. Még a szövetségi várak vagy az úgynevezett latin gyarmatok alapításakor is rendszerint valószínűleg a telepűlők legnagyobb része, nem ritkán valamennyien rómaiak voltak; s habár ezek, átköltözésök folytán, római polgárokból egy szövetségi község tagjaivá váltak, az újon keletkezett községben mégis gyakran túlnyomó ragaszkodás maradt fenn a valódi anyaváros iránt, a mi veszélyessé válhatott a szövetségre nézve. — Azon jogok azonban, melyeket a szövetségi szerződések a szövetkezett községek egyes polgárainak biztosítottak, nem korlátoztattak. Ide tartoztak nevezetesen a tökéletes jogegyenlőség fekvő birtok és ingó vagyon szerzésében, adás-vevésben, házasságban és végrendeletben, és a korlátlanúl szabad költözködési jog oly módon, hogy a szövetséges városok valamelyikében polgárjoggal bíró ember nem csak jogosítva volt bármely másik városban letelepedni, hanem ebben mint passiv polgár (*municeps*) a passiv választóképesség kivételével, minden magán és politikai jogban részesült, sőt még, bár korlátolt módon, a kerületenként összehítt községi

hadi szerzemény dolgában.

Magánjogok.

*) Ezek a *decuriones turmarum* s a *præfecti cohortium* (Polyb. 6, 21, 5. Liv. 25, 14. Sallust. *Jug.* 69, s egyebütt). Természetesen, valamint rendszerint a római consulok voltak egyszersmind a hadvezérek, úgy a függő városokban is a községi elüljárók állíttattak a községi hadjutalék élére (Liv. 23, 19, Orelli *inscr.* 7022); a mint hogy a latin elüljárók közönséges neve (*prætores*) is már tisztekként tünteti fel őket.

gyűlésben szavazhatott is *). — Körülbelül ez lehetett a köztársaság első idejében a római község viszonya a latin szövetséghez, a nélkül, hogy megmondhatnók, mi alap-
493. szik ezekből régibb szabályokon s mi a frígy 261-iki revisióján.

A latin községi szervezetek átalakúlása a minta-állam példájára.

Valamivel nagyobb bizonyossággal tekinthetjük újításnak és hozhatjuk ezen összefüggésbe a latin szövetséghez tartozó egyes községek szervezetének átalakúlását a római consuli alkotmány mintájára. Mert ámbár nagyon is lehetséges, hogy az egyes községek egymástól függetlenűl jutottak a királyság eltörlésére, mégis az új évi királyok egynemű elnevezése Rómában és Látium többi községeinek alkotmányaiban, valamint a collegialitás sajátságos elvének **) messze kiható alkalmazása látszatra

---

*) Az ily letelepűlő nem osztatott egyszer mindenkorra egy bizonyos szavazó kerületbe, mint a valódi polgártárs, hanem minden egyes szavazás előtt sorshúzás útján jelöltetett ki azon szavazó kerület, melyben e zsellérek ezúttal szavazati jogukat gyakorolhatták. A dolog lényegében ebből az következett, hogy a római tribusgyűlésen a latinok egy szavazattal bírtak. A centúriákban az ily zsellérek nem szavazhattak, miután ezekben a szavazási jognak előfeltételét a valamely tribusban bírt állandó hely képezte. Ellenben valószínűleg úgy, mint a plebejusok, részt vettek a cúriákban.

**) A latin községek, mint tudva van, rendszerint két prætor alatt állnak. Ezek mellett a községek egy részében egyes hivatalnokok is fordúlnak elő, kik ez esetben dictátori czímet viselnek — így Albában (Orelli-Henzen *inscr.* 2293), Lanuviumban (Cicero *pro Mil.* 10, 27. 17, 45. Asconius *in Mil.* p. 32. Orelli 2786. 5157. 6086), Compitumban (Orelli 3324), Nomentumban (Orelli 208. 6138. 7032. v. ö. Henzen Bullett. 1858. 169. l.) és Ariciában (Orelli 1455. sz.); mely utóbbi hivatal valószínűleg összefüggésben áll az ariciai templomnak a latin szövetség egy dictátora általi (Cato *origin.* l. II. *fr.* 21 Jordan) consecráltatásával. Ehhez járul Sutrium latin gyarmatban egy hasonló dictátor (újon talált felírás) s egy hasonló az

külső összefüggésre mutatnak; valamikor a Tarquíniusoknak elűzetése után Rómából, a latin községi szervezeteknek egytől egyig revideáltatniok kellett az új consuli alkotmány mintájára. A latin alkotmánynak ezen összeegyeztetése a vezérlő város alkotmányával természetesen csak későbbi korba eshetett; a belső valószínűség azonban inkább a mellett szól, hogy a római nemesség, miután saját hazájában keresztülvitte az élethossziglani királyság eltörlését, ugyanezen alkotmányreformot követelte a latin szövetség községeitől is, és hogy daczára azon komoly, és

---

etrusk Cærében (Orelli 3787. 5772. sz.). Mindezen hivatalok vagy hivatalokból támadt papságok (mert teljesen feloszlatott községek prætorai és dictátorai, mint az albai dictátor, Livius szerint (9, 43) magyarázandók meg: *Anagninis — magistratibus præter quam sacrorum curatione interdictum*) évenkéntiek (Orelli 208). Macernek s a belőle merítő évkönyvíróknak jelentései, melyek szerint Alba, bukásakor nem többé királyok, hanem évi dictátorok alatt állt (Dionys 5, 74, Plutarch *Romul.* 27. Liv. 1, 23), valószínűleg szintén csak következtetés a kétség kivül, hasonlóan a nomentumihoz, évi sacerdotális albai dictátorság előtte ismeretes intézményéből, mely elbeszéllésre azonban írójának demokratikus pártállása valószínűleg szintén gyakorolt befolyást. Kérdés, vajon e következtetés megállhat-e, s vajon a római királyság eltörlése nem vonhatta-e utólag maga után az albai dictátorságnak évi hivatallá átváltozását még azon esetben is, ha Alba feloszlatásakor még élethossziglani uralkodók alatt állt. — Kivételt képez Fidenæ két dictátora (Orelli 112) — késő és a nyelvszokással ellenkező használata ez a dictátori czímnek, mely különben mindenütt, még ott is, a hol nem-római hivatalnokokra alkalmaztatik, a collegialitás kizárását és ellentétét foglalja magában. — Mind e latin elüljáróságok úgy a lényegben, mint főkép nevökre nézve, megfelelnek azon rendszernek, melyet Rómában a forradalom állapított meg, és pedig oly módon, melyet a politikai alapviszonyok puszta egyneműsége nem képes eléggé megmagyarázni.

magát a római-latin szövetség lételét kérdésessé tevő ellenállásnak, melyet egyrészt az elűzött Tarquíniusok, másrészt a többi latin községek királyi családjai és királyi érzelmű pártjai kifejtettek, végre is sikerült a nemesség uralmát egész Látiumban életbe léptetnie. Etrúriának épen e korba eső nagyszerű hatalmi fejlődése, a veiibeliek szakadatlan támadásai, Porsena hadjárata lényeges hatással lehettek arra, hogy a latin nemzetet egyesülésének már megállapított alakjában, vagyis Róma fennhatóságának szakadatlan elismerésében megtartsák, s hogy a latinok ennek kedvéért azon alkotmány-reformot, mely kétség kivül már saját községeik kebelében is sokszorosan elő volt készítve, sőt talán még a hegemoniai jogok növekedését is, eltűrjék.

Róma és Látium kiterjedése kelet és dél felé

A maradandólag egyesült nemzet képes volt hatalmi állását minden oldalon nem csak fenntartani, hanem öregbíteni is. Hogy az etruskok csak rövid ideig gyakorolták fennhatóságukat Látium felett, s hogy e tekintetben csakhamar helyre álltak ismét a királyi kor viszonyai, már említettük; a római határoknak ez irányban tulajdonképi kiterjesztésére azonban csak több mint egy századdal a királyok elűzetése után Rómából, került a sor. Sőt a hódítás úgy a korábbi köztársasági, mint a királyi korban, kizárólag a keleti és déli szomszédok ellen fordúlt, a sabínok ellen a Tiberis és Anio közt, az ezek mellett a felső Anio mentén fészkelő æquusok és a tyrrheni tenger melletti volskok ellen. — Mily hamar lett a sabín tartomány Rómától függővé, mutatja annak későbbi helyzete; — már a samnít háborúkban a római hadak úgy jártak a Sabínán, mint békés terűleten keresztül, s a sabín tartomány már korán, sokkal korábban cserélte fel saját dialektusát a rómaival, mint például a volskok tar-

a sabínok ellen

tománya. Úgy látszik, hogy a római foglalás itt csak csekély nehézségekre talált; a sabínok aránylag gyönge részvétele az æquusok és volskok kétségbeesett ellenállásában még az évkönyvek jelentéseiből is világosan kitűnik, s a mi ennél fontosabb, itt nem találunk a tartomány féken tartására épített erősségeket, minők főkép a volsk síkon oly nagy számban emeltettek. Ez talán összefügg azzal, hogy a sabín rajok valószínűleg épen e korban lepték el Alsó-Itáliát; a Tifernus és Volturnus melletti kies lakhelyek által csalogatva talán alig is védték szülőföldjöket Róma ellen, mire ez komoly ellenállás nélkül jutott a félig elhagyott sabín tartomány birtokába. — Sokkal hevesebb és tartósabb volt az æquusok és volskok ellenállása. Nem akarjuk itt elmondani az ezen két néppel évenként megújúló viszályokat, melyeket a római krónika úgy beszél el, hogy a legjelentéktelenebb portyázó becsapást a következménydús háborútól alig lehet megkülönböztetni, s hogy az események történeti összefüggését egészen mellőzi; elég lesz a maradandó eredményekre rámutatnunk. Világosan felismerhető, miszerint a rómaiak első sorban arra törekedtek, hogy az æquusokat a volskoktól elválaszthassák s a közlekedési pontokat hatalmokba kerítsék; e czélra alapíttattak a legrégibb szövetségi várak vagy úgynevezett latin gyarmatok, Cora, Norba (állítólag 262), Signia (állítólag 259-ben megerősítve), melyek mindnyájan az æquusok és volskok tartományai közt levő összeköttetési pontokon fekszenek. E czél még tökéletesebben eléretett, midőn a hernicusok a latinok és rómaiak szövetségébe beléptek (268), mi által a volskok teljesen elszigeteltettek, s a szövetség védfalat nyert a dél és kelet felé lakó sabelli törzsek ellenében; könnyen megfogható, miért adtak e kis népnek a másik kettőével

az æquusok és volskok ellen

492. 495.

Szövetség a hernicusokkal.

486

mindenben egyenlő részt a tanácsban és zsákmányban. — A gyöngébb æquusok ettől fogva alig voltak többé veszélyesek; elég volt koronként egy-egy fosztogató hadjáratot intézni ellenök. Komolyabb ellenállást fejtettek ki a volskok, kiktől a szövetség csak léptenként bírt földet foglalni fokozatosan előre tolt várai segélyével. —
494. Velitræ már 260-ban alapíttatott Látium védbástyájául;
442. ezt követték Suessa Pometia, Ardea (312) és eléggé figyelemre méltóan Circeii (alapítva vagy legalább meg-
393. erősítve 361-ben), mely, a míg Antium és Tarracina még szabadok voltak, csak vizen át állhatott összeköttetésben Látiummal. Antium elfoglalása gyakran megkísértetett s
467. 459. 287-ben múlandóan sikerült is, de 295-ben a város ismét felszabadította magát, s a rómaiak csak a gall égés után
389—377. bírtak egy tizenhárom évig tartott háború (365—377) után határozott túlsúlyra vergődni a pomptínai terüle-
385. 382. 379. ten, mely Satricum (369) és Setia (372, megerősítve 375)
383. várak alapítása által biztosíttatott s a 371 és következő években szántóföldrészletekre és polgári kerületekre osztatott. Ezentúl a volskok ugyan még fellázadtak, de háborút Róma ellen többé nem viseltek.

Válságok a római-latin szövetség kebelében.

Minél határozottabb diadalokat vítt azonban a rómaiak, latinok és hernicusok szövetsége az etruskok, sabínok, æquusok és volskok felett, annál inkább eltűnt belőle az egyetértés. Ennek oka egyrészt kétség kivül Róma fentebb már említett, a létező viszonyokból benső szükségességgel kifejlődő, de ennek daczára Látiumra súlyosan nehezedő hegemoniai hatalmában, másrészt a vezérlő község egyes gyűlöletet szülő igazságtalanságaiban rejlett. — Ide tartozik mindenek előtt ama szégyenletes itélet az
446. aríciaiak és ardeaiak ügyében (308), midőn a rómaiak felszólíttatván, hogy mint választott bíróság döntsenek

egy a két község közt viszály tárgyát képező határszéli terület hovatartozása kérdésében, e területet a magok számára foglalták el; s midőn ez itélet Ardeában belső viszálkodásokat idézett elő, melyekben a nép a volskokhoz akart pártolni, míg a nemesség Rómához ragaszkodott, e vitát még gyalázatosabb módon arra használták fel, hogy római gyarmatosokat küldjenek a gazdag városba, kik közt a Róma elleni párt fekvő birtokai felosztattak (312). Fő oka azonban a szövetség belső feloszlásának épen 442.
abban rejlett, hogy közös ellenségeit sikerült levernie; a mióta a tagok kölcsönösen azt hitték, hogy nincs többé egymásra szükségök, vége volt az egyik részen a kíméletnek, a másikon az odaadásnak. A latinok és hernicusok közt egyrészt, s a rómaiak közt másrészt, nyílt törésre először Rómának a kelták általi bevétele s ennek folytán pillanatra beállt gyöngesége, valamint a pomptínai terület végleges elfoglalása és felosztása nyújtottak okot és alkalmat; az addigi szövetségesek egyszerre egymás ellen szálltak síkra. A volskok utólsó kétségbeesett harczában már nagy számban vettek részt latin önkénytesek; most a legnevezetesebb latin városokat, Lanuviumot (371), Præ- 383.
nestét (372—374. 400), Tusculumot (373), Tiburt (394. 400), 382—380. 354. 381. 360. 354.
sőt egyes, a római-latin szövetség által volsk földön alapított várakat is, mint Velitraet és Circeiit, fegyverrel kellett legyőzni; sőt a tiburiak nem átallták az épen ekkor ismét betörő gall hadakkal szűrni össze a levet Róma ellenében. Közös felkelésre azonban nem került a dolog, s Róma nem nagy fáradsággal úrrá lett az egyes városok felett; Tusculum épen kényszeríttetett (373), hogy mond- 381.
jon le községi minőségéről és lépjen a római polgári kötelékbe — az első eset, melyben egy egész polgárság kebleztetett a római községbe, minek daczára azonban Tuscu-

lum lakói falaikat s a tényleges községi önállóság bizonyos mértékét megtarthatták. Kevéssel utóbb ugyanez történt Satricummal. — Komolyabb volt a hernicusok elleni küz-
362—358. delem (392—396), melyben az első plebejus származású fővezér Lucius Genucius elesett; de ebben is a rómaiak győztek. A válság azzal végződött, hogy a Róma és a
A szövetségi szerződések megújítása. latin, valamint a hernicus szövetség közti szerződések 396-
358. ban megújíttattak. Részletes tartalmokat nem ismerjük, de kétségtelen, hogy ez alkalommal mindkét szövetség újonnan és valószínűleg szigorúbb feltételek alatt, alávetette magát a római hegemoniának. Két új polgárkerületnek ugyanez évben végbe ment megalakítása a pomptínai terűleten elég világos tanusága Róma nagy léptekkel terjeszkedő hatalmának.

A latin szövetség bezárása. Ezen a Róma és Látium közti viszonyban beállt
384. válsággal nyilvánvaló összefüggésben áll a latin szövetségnek 370 körül bekövetkezett bezárása *), ámbár nem

*) A harmincz latin városnak Dionysios (5, 61) által közölt jegyzékében, az egyetlenegyben, melyet bírunk, felsorolvák: Ardea, Aricia, Bovillæ, Bubentum (ismeretlen fekvésű), Cora, Carventum (ismeretlen fekvésű), Circeii, Corioli, Corbio, a cabanusok (talán a cabensek az Alba hegyen *Bull. dell' inst.* 1861. 205 l.), Fortinæ (ismeretlen), Gabii, Laurentum, Lanuvium, Lavinium, Labici, Nomentum, Norba, Præneste, Pedum, Querquetula (ismeretlen fekvésű), Satricum, Scaptia, Setia, Tellenæ (ismeretlen fekvésű), Tibur, Tusculum, Tolerium (ismeretlen fekvésű), Tricrinum (ismeretlen) és Velitræ. Részvételre jogosított egyes községek alkalmi felemlítései, mint Ardeáé (Liv. 32, 1), Laurentumé (Liv. 37, 3), Lanuviumé (Liv. 41. 16), Bovillæé, Gabiié, Labicié (Cic. *pro Planc.* 9, 23) e jegy-
498. zékkel megegyeznek. Dionysios ezt Látiumnak Róma elleni 256-iki hadizenete alkalmával közli, s ennek folytán természetes hogy e jegyzé-
493. ket úgy tekintsük, mint a mely a szövetség ismeretes 261-ki megújításából állíttatott össze, a mit Niebuhr tesz is. Miután azonban ezen, a latin ábécé rendje szerint szerkesztett jegyzékben a *g* betűt oly

határozhatjuk meg biztosan, vajon következménye, vagy, a mi valószínűbb, oka volt-e ez Látium imént említett fel-

---

helyen találjuk, melyen a tizenkét táblás törvény korában még semmi esetre nem állt, s melyre aligha került az ötödik század előtt (l. Mommsen *Unterital. Dial.* 33. l.), sokkal újabb forrásból kell merítve lennie; s különben is a legegyszerűbb föltevés az, ha azt azon helységek jegyzékének tekintjük, melyek utóbb a latin szövetség rendes tagjaiként szerepeltek, s melyeket Dionysios, pragmatikus modorát követve, úgy említ, mint annak eredeti alkotó részeit. E mellett szembe ötlő, hogy az egész jegyzékben egyetlen egy nem-latin községet sem találunk, még Cærét sem, hanem kizárólag eredetileg latin vagy latin gyarmatokkal megrakott helyeket — Corbiót és Coriolit senki sem fogja ez ellen kivételül felhozni. Ha most e lajstrommal a latin gyarmatok jegyzékét összehasonlítjuk, akkor Dionysios jegyzékében, a 369. évig alapított kilencz gyarmat közől (Suessa Pometia, Signia, Antium (ha ez csakugyan latin), Cora, Velitræ, Norba, Ardea, Circeii és Satricum) csak az utóbbi hatot, a később alapítottak közől pedig csupán a 372-ben alapított 382.
Setiát találjuk meg. A 370 előtt alapított latin gyarmatok tehát 384.
tagjaivá lettek az albai ünnepi szövetségnek, az utóbb keletkezettek azonban nem. Ezzel nem áll ellentétben az, hogy Dionysiosnál Suessa Pometia és Antium hiányzanak, mert mindketten csakhamar gyarmatosításuk után ismét elvesztek, s Antium még sokáig ezután a volskok egyik fő vára maradt, míg Suessa csakhamar elenyészett. Ama szabályt valóban nem sérti meg más, mint az, hogy Signia hiányzik a jegyzékből, Setia pedig benne van, minek folytán könnyen kisértetbe jöhetünk vagy a *ΣΗΤΙΝΩΝ* szót ezzé: *ΣΙΓΝΙΝΩΝ*, átváltoztatni, vagy pedig felvenni, hogy Setia alapítása már 370 előtt határoztatott el, Signia pedig a nemszavazó községek sorába tartozott. E magában álló kivétel a különben helyét tökéletesen megálló szabályt semmi esetre meg nem döntheti. Teljes öszhangzásban ezzel, hiányzanak a jegyzékből mindazon helyek, melyek, mint Ostia, Antemnæ, Alba, a 370 év előtt a római községbe kebleztettek; — míg ellenben a később bekeblezettek, mint Tusculum, Satricum, Velitræ, melyeknek egytől egyig 370 és 536 közt kellett souverainitásukat el- 384—218.
veszteniök, benne vannak. — A mi azon, Plinius által közölt, lajstro-

lázadásának Róma ellen. Az addig érvényben állt jog szerint minden — Róma és Látium által alapított— souverain város a szövetségi ünnepben és gyűlésben részt venni jogosított községek sorába lépett, míg megfordítva minden, valamely más városba bekeblezett és ily módon államilag megsemmisült község a szövetségi tagok sorából kitöröltetett. E mellett azonban a harmincz szövetkezett községnek egyszer már megállapított száma, latin szokás szerint, fenntartatott oly módon, hogy a részvevő városok közől szavazati joggal soha harmincznál több vagy harmincznál kevesebb nem bírt, s némely utóbb belépett, vagy pedig akár csekélységök akár elkövetett vétségek miatt háttérbe szorított községek szavazati joggal nem bírtak. Ezek szerint a
384. szövetség a 370 év körül a következő alkatrészekből állt. Az ólatin községek közől, kivéve nehány ma már elenyészettet, vagy olyat, melynek fekvését nem ismerjük, még autonómok voltak és szavazati joggal bírtak a Tiberis és Anio közt Nomentum, az Anio s az albai hegység közt Tibur, Gabii, Scaptia, Labici *), Pedum és Praeneste, az

---

mot illeti, melyre harminczkét, Plinius korában már elenyészett, de egykor az albai ünnepen részt vett helységnek neve van feljegyezve, ha ezekből nyolczat levonunk, melyek Dionysiosnál is megvannak (mert Plinius Cusuetuma, úgy látszik, Dionys Carventuma, Plinius Tuticumja pedig a dionysiosi Tricrinum) még huszonnégy, nagyobb részt egészen ismeretlen, helység marad fenn, kétség kivül egyrészt ama tizenkét nem-szavazó község, túlnyomó részben valószínűleg az albai szövetség legrégibb, utóbb háttérbe szorított tagjai, másrészt egy csomó más elenyészett vagy kitaszított szövetségi tag, mely utóbbiakhoz első sorban a Plinius által is megnevezett régi előváros Alba is tartozik.

418. *) Livius ugyan (4, 47) azt írja, hogy Labici 336-ban lett gyarmattá. De nem tekintve azt, hogy Diodor (13, 6) erről teljesen hallgat, Labici sem polgárgyarmattá nem válhatott, miután a város

albai hegységben Corbio, Tusculum, Bovillae, Arícia, Corioli és Lanúvium, végre a parti síkon Laurentum és Lavínium. Ezekhez járultak a Róma és a latin szövetség által alapított gyarmatok: Ardea, a rutulok egykori terűletén, a volskokén pedig Velitrae, Satricum, Cora, Norba, Setia és Circeii. Ezenkivül tizenhét más helység, melyeknek neveit biztosan nem tudjuk, jogosítva volt a latin ünnepen részt venni, de szavazati joggal nem bírt. Ezen alkatelemekből, vagyis negyvenhét résztvevő és harmincz szavazati joggal bíró községből állt ezentúl változatlanúl a latin szövetség; sem az utóbb alapított latin községek, mint Sutrium, Nepete, Cales, Tarracina nem léptek be a szövetségbe, sem az autonomiájoktól utóbb megfosztott latin községek, mint Tusculum és Satricum, a lajstromból ki nem töröltettek. — A szövetség ezen bezárásával függ össze Látium terűletének földirati meghatározása is. A míg a latin szövetség még nyitva állt, Látium határai is szélesedtek új szövetségi városok keletkezése által; de az újabb latin gyarmatok, a mint nem nyertek részvételi jogot az albai ünnepen, úgy földiratilag sem tekintettek Látium részeinek; — ez okból Ardea és Circeii ugyan Látium tartományhoz számíttatnak, Sutrium és Tarracina azonban nem. — De a 370 után latin joggal felruházott városok nem csak kizárattak a szövetségi közösségből, hanem magánjogilag is annyiban elszigeteltettek egymástól, a mennyiben minde-

Látium határainak meghatározása.

Az újabb latinjogú városok magánjogi elszigetelése. 384.

egyfelől nem feküdt a parton, másfelől még később is autonomiájának birtokában tűnik fel; sem latin gyarmattá nem, miután arra egyetlen más példa nincs, hogy az eredeti Látiumban latin gyarmat alapíttatott volna, s e gyarmatosítás természeténél fogva nem is lehet. Igen valószínű, hogy, főkép miután két jugerum említtetik fel kiosztott szántóföld-részlet gyanánt, itt is mint egyebütt, a közönséges polgári assignátió összetévesztetett a gyarmatival.

niknek közölök megadatott ugyan a forgalmi s valószínűleg a házassági közösség is *(commercium et connubium)* Rómával, de nem a többi latin községekkel, oly módon, hogy például Sutrium polgára Rómában ugyan igen, de Prænestében nem bírhatott szántóföldet teljes tulajdonúl, s római nővel nemzhetett törvényes és jogos gyermekeket, tíburi asszonynyal azonban nem. *) — A míg továbbá eddig a szövetség kebelén belül a tagok meglehetős szabadon mozoghattak, és például meg volt engedve, hogy az aríciai Diána szentélye körül öt ólatin község: Arícia, Tusculum, Tíbur, Lanúvium és Laurentum, és három újlatin: Ardea, Suessa Pometia és Cora külön szövetségekbe csoportosúljanak, a későbbi korban ilynemű, a római hegemoniára veszélyessé válható külön szövetkezéseknek, s kétség kivül nem a véletlen folytán, többé nem látjuk például. — Hasonlóképen szabad lesz e korszaknak tulajdonítanunk a latin községi alkotmányok további átalakítását és tökéletes összeegyeztetését is Róma alkotmányával; mert ha utóbbi időkben a két prætor mellett a piaczi és utczai rendőrség s az ehez tartozó jogszolgáltatás ellátásával megbízott két aedílt találjuk, mint szükséges alkotó részeit a latin elüljáróságnak, a városi rendőri hatóságoknak ezen, nyilván egyidejű és a vezérlő hatalom kezdeményezése folytán minden szövetségi községben megtörtént felállítása kétség kivül nem a római curúlisi aedílség szervezése (387) előtti időben, hanem valószínűleg

A külön szövetségek meggátolása.

A municipális alkotmányok revíziója, rendőri törvényszékek.

367.

*) A régi tökéletes latin jogközösségnek e megszorításával először ugyan csak a szerződés 416-ki megújításában találkozunk (Liv. 8, 14); miután azonban az elszigetelés azon rendszere, melynek ez egyik lényeges részét képezte, először a 370 után keletkezett latin gyarmatokra alkalmaztatott, és 416-ban csak általánossá tétetett, itt volt helyén ezen újítást megemlíteni.

338.

384.

338.

ugyanez időtájt ment végbe. Ez intézkedés kétség kivül csak egy lánczszeme volt oly gyámkodó rendszabályok hosszú sorának, melyek a szövetségi községek belszervezetét rendőri-aristokratikus szellemben alakították át. — Veii eleste és a pomptínai terület meghódítása után Róma nyilván elég hatalmasnak érezte magát arra, hogy hegemoniájának kötelékeit szorosabbra vonja s valamennyi latin várost oly függő helyzetbe kényszerítsen, hogy tényleg tökéletesen alattvalóivá legyenek. Ez időtájt (406) kötelezték magokat a karthágóiak Rómával kötött kereskedelmi szerződésökben, hogy a latinokat, kik Rómának alávetvék, nevezetesen Ardea, Antium, Circeii, Tarracina tengeri városokat semmiképp meg nem károsítják, azon esetre azonban, ha a latin városok valamelyike elpártolna a római szövetségtől, a phoeníkiaiaknak joguk legyen azt megtámadni, oly feltétel alatt azonban, hogy ha az ily várost elfoglalnák, kötelesek legyenek azt le nem rombolni, hanem a rómaiaknak kiszolgáltatni. Ebből világosan kitűnik, mily kötelékekkel fűzte magához a római község védencz városait, s mit vesztett, és mily veszélynek tette ki magát az oly város, mely a római védnökség alól magát kivonta. — Ha a hernicusok nem is, de legalább a latin szövetség ugyan még most is megtartotta formaszerinti jogát a harczi szerzemény egy harmadrészére, s valószínűleg megmaradtak számára az egykori jogegyenlőségnek még más maradványai is; de az, a mit bebizonyíthatólag elvesztett, elég fontos volt arra nézve, hogy megmagyarázza azon elkeseredést, mely e korban a latinok közt Róma ellen uralkodott. Nem csak hogy mindenütt, a hol seregek szálltak síkra Róma ellen, mindig számos latin szökevény harczolt az idegen zászlók alatt saját vezérlő községe ellen; hanem 405-ben még a latin szövetségi

A rómaiak uralma, a latinok elkeseredése.

348.

349.

gyűlés is elhatározta, hogy köteles hadjutalékának kiállítását megtagadja. Minden jel arra mutatott, hogy az összes latin szövetségnek új felkelése van készülőben a közel jövőre; s épen e pillanatban a rómaiakat egy más itáliai nemzettel való összeütközés fenyegette, mely egymagában képes volt a latin törzs egyesült erejével egyenrangú harczba bocsátkozni. A volskok leverése után a rómaiak délen nem álltak valamely jelentékeny néppel közvetetlenül szemben; legióik fel nem tartóztatva közeledtek a Liris felé. Már 397-ben szerencsésen harczoltak a pivernumiakkal, 409-ben az auruncaiakkal, kiktől Sórát a Liris partján elfoglalták. A római seregek ily módon már a samnítok határain állottak, s azon baráti szövetség, melyet Itália két legvitézebb és leghatalmasabb nemzete a 400. évben kötött egymással, biztos előjele volt a bekövetkezendő harcznak az Itália feletti uralomért, mely most fenyegető alakban fonódott össze a latin nemzet kebelében kitörő válsággal.

A rómaiak összeütközése a samnítokkal.

357.

345.

354.

A samnít nemzetet, mely akkor, midőn Róma a Tarquíniusokat elűzte, kétség kivül már jó idő óta bírta az apúliai és campániai lapályok közt felemelkedő és mindkettő felett uralkodó dombvidéket, eddig egyik oldalon a dauniak — Arpi hatalma és virágzása e korba esik — más oldalon a görögök és etruskok gátolták tovább terjeszkedésében. Az etrusk hatalom bukása a harmadik század vége felé s a görög gyarmatok sülyedése a negyedik század folyamában, nyugot és dél felé megnyitották előtte az utat, s ettől fogva egy samnít raj a másik után nyomúlt a délitáliai tengerekig, sőt rajtok túl is. Először azon öböl körüli síkságon jelentek meg, hol a negyedik század kezdete óta a campániaiak nevével találkozunk; itt elnyomták az etruskokat és szűkebb határok közé szorí-

Samnít hódítások déli Itáliában.

450.

450—350.

tották a görögöket, amazoktól elvették Cápuát (330), ezektől Kymét (334). Ugyanez időtájt, sőt talán még előbb, mutatkoznak Nagy-Görögországban a lucániaiak, kik a negyedik század kezdetén a terinaeiekkel és thuriibeliekkel küzdöttek és jóval 364 előtt a görög Laosban telepedtek le. Fegyveres erejök e korban 30,000 gyalog és 4000 lovas harczosra rúgott. A negyedik század vége felé először van szó a brettiusok *) külön szövetségéről, kik — eltérőleg a többi sabelli törzsektől — nem gyarmatosokként, hanem harczolva váltak el a lucániaiaktól és sok idegen elemmel vegyültek össze. A délitáliai görögök ugyan igyekeztek a barbárokat előnyomúlásokban feltartóztatni; az achái városok szövetsége 361-ben újjászerveztetett és megállapíttatott, hogy, ha a szövetkezett városok valamelyike a lucániaiak által megtámadtatnék, valamennyien kötelesek legyenek segítségére menni s az elmaradó csapatok vezérei halállal bűnhödjenek. De most már Nagy-Görögország egyesülése sem használt, miután Syrakusa ura, az idősb Dyonisios, az itáliaiakkal szövetkezett saját földiei ellen. Mialatt Dyonisios az itáliai tengerek feletti uralmat a nagygörög hajóhadak kezéből kiragadta, az itáliaiak egymásután elfoglalták vagy tették semmivé a görög városokat; a virágzó város-szövetség hihetetlenül rövid idő alatt elpusztúlt vagy megsemmisült. Csak kevés görög helységnek, mint például Nápolynak, sikerült legalább létezését és nemzetiségét nagy fáradsággal s inkább szerződések segélyével mint fegyveres erővel fenntartani; egészen független és hatalmas csak az egy Tarent maradt, mely távolabb fek-

421.
420.
390.
393.

*) A név maga ősrégi, sőt legrégibb belföldi neve a mai Calábria lakóinak (Antiochos *fr.* 5 Müll.). Az ismeretes származtatás kétség kivül koholmány.

vése és a messápiaiakkal vitt folytonos harczokban megedzett harczképessége által fenntartotta magát, ámbár e városnak is szakadatlan harczban kellett állnia létezéséért a lucániaiakkal, és kénytelen volt görög hazájában keresni frígyeseket és zsoldosokat. — Azon időtájt, melyben Veii és a pomptínai sík római birtokká lettek, a samnít hadak már egész alsó Itáliát elfoglalták, egynehány, egymás közt összeköttetésben nem álló görög gyarmati város és az
336. apúliai-messápiai part kivételével. A 418-ban készült görög partleírás szerint a tulajdonképi samnítok „öt nyelvökkel“ az egyik tengertől a másikig terjedtek el, s a tyrrhéni tenger partján éjszakon a campániaiakkal, délen a lucániaiakkal voltak szomszédosak, kik közzé itt, mint egyebütt is, a brettiusok is befoglalvák, s kiknek e leírás a tyrrhéni tenger mellett fekvő Paestumtól, az ióniai tenger partján levő Thurii-ig az egész partot juttatja osztályrészül. És csakugyan, a ki összehasonlítja azt, a mit Itália két nagy nemzete, a latin és a samnít hatalmába kerített, mielőtt egymással érintkezésbe jutottak volna, az a samnítok hódítási pályáját sokkal terjedelmesebbnek és ragyogóbbnak fogja találni a rómaiakénál. De e hódítások jelleme lényegesen különböző volt. Azon erős városi központból kiindúlva, melylyel Látium Rómában bírt, e törzs hatalma lassanként minden irányban tovább terjed, aránylag szűk határok közt ugyan, de erős gyökereket verve mindenütt, a hova lábát letette, részint római modorban megerősített és függő szövetségi joggal felruházott városok alapítása, részint a meghódított terület rómaisítása által. Nem így Samniumban. Itt nincs egyetlen vezérlő község, s ennek folytán nincs hódítási politika. A míg Veii és Pomptína területének meghódítása Róma hatalmát valóban növelte, addig Samniumot a campániai városok, a lucániai és bret-

tius szövetségek keletkezése inkább gyöngítette, mintsem erősítette; mert minden rajnak, mely új fészket keresett és talált, útja ettől fogva elvált a többiétől. A samnít rajok aránytalanúl nagy tért borítanak el, melyet korántsem törekszenek teljesen magokévá tenni; a nagyobb görög városok, Tarent, Thurii, Kroton, Metapont, Herakleia, Rhegion, Nápoly, habár meggyöngítve s többször függő helyzetben, de fennállanak továbbra is, sőt a hellenek még a vidéken és a kisebb városokban is megtűretnek, és például Kyme, Poseidonia, Laos, Hipponion, a mint az említett partleírás és a fennmaradt pénzek tanusítják, még a samnít uralom alatt is görög városok maradtak. Így keletkeztek vegyes népségek, a mint hogy például a kétnyelvű brettiusok samnít elemeken kivül helleneket is, sőt valószínűleg még a régi benszülötteket is felvették magokba; de Lucániában és Campániában is kellett csekélyebb mértékben hasonló vegyülésnek végbe mennie. A hellen míveltség veszélyes varázsa alól a samnít nemzet sem bírta magát elvonni, legkevesbbé Campániában, hol Nápoly csakhamar barátságos viszonyba lépett a bevándorlókkal s hol maga az ég is humanizálta a barbárokat. Cápua, Nola, Nuceria, Teanum, ámbár lakosságuk tisztán samnít vala, görög életmódot folytattak és görög alkotmányokat készítettek magoknak, a mint hogy a hazai megyei alkotmány az új viszonyok közt tovább csakugyan nem is állhatott fenn. A campániai samnít városok pénzt kezdtek verni, részben görög felirással; Cápua, kereskedése és földmívelése által nagyságára nézve Itália második városává lett, s elsővé fényűzés és gazdagság dolgában. Azon mély elerkölcstelenedés, melyben a régiek jelentései szerint e város túltett Itália minden többi városán, főkép a toborzási rendszerben s a vívójátékokban nyilatkozik, melyek

A samnítok viszonya a görögökhöz.

Campániai hellenség.

mindketten először Cápuában indúltak virágzásnak. A toborzók sehol sem találtak oly gazdag aratásra, mint az erkölcsileg sülyedt civilisátió e fővárosában; mialatt maga Cápua képtelen volt önmagát a samnítok támadásai ellen megvédeni, Campánia fegyverfogható ifjúsága önválasztott condottierik vezetése alatt tömegesen özönlött ki, főkép Sicíliába. Mily mélyen hatottak be e portyázó kirándulások Itália sorsára, azt később még elő fogjuk adni; Campánia viszonyaira nézve ép oly jellemzők, mint a vívójátékok, melyek ha nem is keletkeztek, de szintén Cápuában fejlődtek ki. Itt még vendégség közben is léptek fel bajvívók, kiknek száma a meghívott vendégek rangjához képest csökkent vagy emelkedett. A legjelentékenyebb samnít város ezen elfajúlásának, mely kétség kivül szorosan összefügg az etruskok életmódjának még fennmaradt utóhatásával, veszélyessé kellett válnia az egész nemzetre nézve; habár a campániai nemesség a legmélyebb erkölcsi sülyedéssel lovagi bátorságot és magas szellemi míveltséget tudott párosítani, mégis soha többé nem lehetett nemzetére nézve azzá, a mi a római nobilitás a latin nemzetre nézve volt. Úgy mint a campániaiakra, habár csekélyebb erővel, hatott a görög befolyás a lucániaiakra és brettiusokra is. A mindezen vidékeken talált sírok bizonyítják, hogy itt a görög müvészet barbár fényűzéssel ápoltatott; azon gazdag arany és borostyán-kő ékszerek, azon pompás festett edények, melyeket ma a halottak házaiból hozunk napvilágra, fogalmat nyújthatnak arról, mennyire eltávozott már e nép apáinak régi erkölcseitől. Más nyomokat az írásban találunk; a lucániaiak és brettiusok éjszakról hozott régi nemzeti irásukkal felhagytak s azt a görögggel cserélték fel, míg Campániában a nemzeti ábécé és valószinűleg a nyelv is, a görögnek alakító befolyása alatt önállóan fej-

lődött nagyobb tisztaságra és fínomságra. Még a görög philosophiának is akadunk egyes nyomaira. — Csak a tulajdonképi samnít tartomány maradt érintetlenül ez újításoktól, melyek, bármily szépek és természetesek lehettek is részben, mégis hatalmasan előmozdították a nemzeti egység kötelékeinek megtágúlását, melyek már eredetileg is lazák voltak. A hellenség befolyása mély szakadást idézett elő a samnít törzsben. Campánia mívelt „philhellenjei", hasonlóan a hellenekhez, hozzá szoktak a nyersebb hegyi törzsektől remegni, melyek viszont nem szűntek meg Campániába be-becsapni s a régibb elfajúlt telepűlőket nyugtalanítani. Róma szilárd egységű állam volt, mely egész Látium erejével rendelkezett; alattvalói duzzoghattak, de szót fogadtak. A samnít törzs zilált és elforgácsolt vala, s a tulajdonképi Samniumban levő szövetség csorbítatlanúl megőrizte ugyan apáinak erkölcseit és vitézségét, de épen ez okból alapos meghasonlásban élt a többi samnít népségekkel és polgárságokkal.

A samnít szövetség.

És csakugyan, e viszály a síkon és a hegyekben lakó samnítok közt vitte át a rómaiakat a Lirisen. A sidicinusok Teánumban, a campániaiak Cápuában, saját földieik ellen, kik mindig új és új hadakkal pusztították tartományaikat és azzal fenyegetőztek, hogy ezeken fognak letelepűlni, a rómaiaknál kerestek segítséget (411). Midőn ezek a kért szövetkezést megtagadták, a campániai követség hazájának Róma fennhatósága alá hajlását ajánlta fel, s e csábszernek a rómaiak már nem voltak képesek ellenállni. Római követek mentek a samnítokhoz, hogy ezeket a város új szerzeményéről értesítsék és a barátságos hatalom határainak tiszteletben tartására felszólítsák. Az események további folyamát részleteiben ma már nem

Cápua megbódítása Róma által.

343.

Egyesség Róma és Samnium közt.

bírjuk napvilágra hozni *); csak annyi bizonyos, hogy Róma és Samnium közt, akár egy hadjárat után, akár

*) A római évkönyveknek talán egy fejezete sincs jobban elektelenítve, mint az első samnít-latin háboru elbeszéllése, a mint az Liviusnál, Dionysiosnál, Appiánnál megírva van vagy volt. Körül-
343. belül következőkép hangzik az. Miután 411-ben mindkét consul benyomúlt Campániába, először Marcus Valerius Corvus consul vítt a samnítokon Gaurus hegye alatt nehéz és véres győzelmet; másodszor pedig társa Aulus Cornelius Cossus, miután előbb egy hegyszorosban egy, Publius Decius hadi tribún által vezérelt hadosztály önfeláldozása által a megsemmisűléstől megmentetett. A harmadik és döntő ütközetet Suessula mellett a caudiumi hegyszoros bejáratánál mindkét consul vítta; a samnítok tökéletesen megverettek — negyvenezer samnít pajzsot szedtek össze a rómaiak a csatatéren — és békére kényszeríttettek, melyben a rómaiak Cápuát, mely önmagát ajánlta fel nekik tulajdonúl, megtartották, Teánumot ellenben a samnítoknak engedték át
341. (413). Mindenfelől szerencsekivánatok érkeztek Rómába, még Karthágóból is. A latinok, kik hadjutalékuk kiállítását megtagadták s Róma ellen látszottak harczra készülni, fegyvereikkel Róma helyett a pælignusok ellen fordúltak, míg a rómaiakat először egy a Campániában hátrahagyott
342. őrségben keletkezett katonai összeesküvés (412), azután Privernum bevé-
341. tele (413) s az antiumiak elleni háboru foglalkoztatták. Most azonban a pártviszonyok egyszerre és meglepő módon megváltoznak. A latinok, kik sikertelenűl követeltek római polgárjogot és részvételt a consulságban, felkeltek Róma ellen, egyesűlve a sidicinusokkal, kik sikertelenül ajánlották fel hódolatukat Rómának s nem bírták magokat a samnítok ellen megóvni, és a campániaiakkal, kik a római uralmat már megúnták. Csak a laurentumi latinok s a campániai lovagok maradtak meg a rómaiak pártján, kik viszont a pælignusoknál és samnítoknál találtak támogatásra. A latin hadsereg Samniumot támadta meg; a római-samnít haderő pedig, a Fucinus tó mellé s innen Látiumot oldalt hagyva, Campániába benyomúlván, a Vesuv alján elhatározó ütközetet vítt az egyesűlt latinok és campániaiak ellen, melyet Titus Manlius Imperiosus consul, miután ő maga a megingott katonai fegyelmet saját fiának kivégeztetése által, ki a napi parancs ellenére győzni merészelt, helyreállította, és miután társa Publius Decius Mus az isteneket saját halálaldozata által kiengesztelte, végre az utólsó tartalékhadak latba vetése segélyével

megelőző hadviselés nélkül, egyesség jött létre, mely által a rómaiak szabad kezet nyertek Cápua, a samnítok Teá-

---

megnyert. A háborúnak azonban csak egy második ütközet vetett véget, melyet Manlius consul Trifánumnál vitt a latinokkal és campániaiakkal; Látium és Cápua meghódoltak s büntetésül területök egy részét elvesztették. Belátó és becsületes olvasók figyelmét nem kerülheti el, hogy e jelentés telve van mindenféle lehetetlenségekkel. Ezek közé tartozik az antiumiak hadviselése a 377-iki dedítió után (Liv. 6, 33); a latinok 377.
önálló hadjárata a paelignusok ellen, mely homlokegyenest ellenkezik a Róma és Látium közt fennálló szerződésekkel; a római seregnek hallatlan menete a marsusok és samnítok tartományán keresztül Cápuába épen akkor, midőn egész Látium fegyverben állt Róma ellen; nem is említve a 412-iki katonai lázadásról szóló ép oly 342.
zavaros mint érzelgős elbeszéllést, s azon kis történetet, mely annak kényszerített vezéréről, a sánta Titus Quinctiusról, Róma e berlichingeni Götzéről beszéll. Talán még gyanúsabbak az ismétlések: így Publius Decius haditribún historiája puszta utánzása Marcus Calpurnius Flamma — ha ugyan így hítták — vitéz fegyvertényének az első pún háborúból; így Privernumnak Gaius Plautius általi meghódítása a 425-dik évben ismét előfordúl, s a triumphális festumok- 329.
ban csak e második van feljegyezve; így Publius Decius önfeláldozó halála, melyet fiáról tudunk 459-ből. Általjában ezen fejezetben az 295.
egész előadás más időre és más kézre mutat, mint a többi hiteles évkönyvi jelentésekben; az elbeszéllés tele van kifestett csataleírásokkal; adomák szövék beléje, mint például a setiai prætorról szóló, kinek a városház lépcsőjén kitörik a nyaka, mert elég vakmerő volt a consulságra törekedni, s egy csomó más, mely Titus Manlius melléknevéből kovácsoltatott; hemzseg kimerítő és részben gyanús archæologiai digressióktól, melyekhez például a légió története tartozik, melynek nyilván egy második töredékét (Liviusnál 1, 52) azon igen valószínűleg apokryph jegyzet képezi, mely a második Tarquíniusnak rómaiakból és latinokból vegyest álló manipulusáról szól; — ilyenek továbbá a Cápua és Róma közti szerződésnek ferde felfogása (l. Mommsen, Röm. Münzwesen, 334. l., 122. j.), a devótióformulárék, a campániai denár, a laurentumi szövetség, és az assignátió alkalmával a *bina jugera*. Ily körülmények közt súlyosan esik a mérlegbe az, hogy Diodoros, ki más és gyakran régibb jelentéseket

num felett, s a volskok a Liris felső mentén. Hogy a samnítok ebbe bele egyeztek, azt azon erőteljes kísérletek magyarázzák meg, melyeket ugyanez időtájt a tarentiek tettek, hogy sabelli szomszédaikat nyakukról lerázhassák; de a rómaiaknak is elég okuk volt rá, hogy a samnítokkal lehető gyorsan kiegyezzenek, miután a délről Látiummal határos tartománynak bekövetkezendő átmenete Róma birtokába a latinok közt már régóta forrongó mozgalmat nyílt lázadássá fokozta. Valamennyi eredetileg latin város, még a római polgári kötelékbe felvett Tusculum is, Róma ellen nyilatkozott, az egy Laurentum kivételével, míg ellenben a Látiumban levő római gyarmatok, Velitrae kivételével, mindnyájan hívek maradtak a római szövetséghez. Hogy a cápuaiak, nem törődve azzal, hogy csak az imént önkényt ajánlották fel hódolatukat Rómának, mohón megragadták az első alkalmat a római uralomtól való szabadulásra, s hogy a Rómával kötött szerződéshez ragaszkodó aristokrata párt ellenzése daczára a község a latin szövetség pártjára állt; s hogy a volskok nem kevesbbé felismerték a latinok e fellázadásában az utólsó alkalmat, melyben elveszett szabadságuk visszavívása lehetséges volt, és szintén fegyvert fogtak, — mindez könnyen megérthető; míg ellenben a hernicusok, nem tudni mily okból, úgy mint a campániai aristokratia, nem vettek részt e felkelésben. A rómaiak helyzete aggasztó volt; azon légiók, melyek a Lirisen átkeltek és Campániát megszállták, a latinok és volskok felkelése által elmetszettek hazájoktól és csak egy győzelem által voltak megmenthetők. Trifánum mellett (Minturnae,

A latínok és campániaiak felkelése Róma ellen

A rómaiak győzelme.

követ, mindezen eseményekből egyszerűen nem ismer semmi egyebet, mint a Trifánum melletti utólsó ütközetet; mely csakugyan nem is illik az elbeszéllés többi részéhez, melynek a költői igazság szabályai szerint Decius halálával végződnie kellene.

Suessa és Sinuessa közt) vívatott a döntő ütközet (414); Titus Manlius Imperiosus Torquatus consul az egye- 340.
sült latinokat és campániaiakat tökéletesen megverte. A két reá következő évben a latinok és volskok egyes városai, a mennyiben még ellenálltak, capitulátiók vagy ostrom segélyével legyőzettek s az egész tartomány hódolásra kényszeríttetett.

A diadal következménye a latin szövetség felbom- A latin szövetség felbomlása.
lása lett. Önálló politikai confoederátióból pusztán vallásos ünnep-egyesületté alakíttatott át; ezzel a szövetség régi, szerződésileg biztosított jogai, a kiállítandó hadjutalék maximumára és a harczi nyereségben való részesülésre nézve, mint ilyenek, elenyésztek, s a mennyiben még megmaradtak, kegyelmi adományok természetét öltötték magokra. Az egyrészt Róma, másrészt a latin szövetség közt fennállott egy szerződés helyét megannyi örök szövetségre szóló szerződés foglalta el Róma s a szövetség egyes helységei között. A községek egymástól való elszigetelésének rendszere, mely a 370. év után alapított hely- 384.
ségekre nézve már előbb megállapíttatott, ezzel az összes latin nemzetre kiterjesztetett. Egyebekben az egyes helységek előbbi jogosítványaikat és autonomiájokat megtartották. Tibur és Præneste azonban kénytelenek voltak terűletök egy-egy részét Rómának átengedni, s a háboru joga még szigorúbban érvényesíttetett más latin vagy volsk községek irányában. A volskok legjelentékenyebb és szá- Gyarmatosítás a volskok földjén.
razon úgy mint tengeren védelemre legképesebb városába, Antiumba, római telepűlők küldettek, s a régi polgárság nem csak arra kényszeríttetett, hogy ezeknek a szükséges szántóföldeket átengedje, hanem arra is, hogy maga a római polgári kötelékbe belépjen (416). A volskok más- 338.
odik jelentékeny tengerparti városába, Tarracinába nehány

329. évvel utóbb (425) szintén római telepűlők jöttek s a régi polgárok itt is vagy kiutasíttattak vagy az új polgárközségbe kebleztettek. Lanuvium, Arícia, Nomentum, Pedum szintén elvesztették önállóságokat és római polgárközségekké lettek. Velitræ falai leromboltattak, senátusa tömegesen kiutasíttatott és a római Etrúriába internáltatott, a város maga valószínűleg mint alattvaló község a cærei jog szerint szerveztetett. Az ekkép nyert szántóföld egy része, például a velitræi tanácstagok birtokai, római polgárok
332. közt osztattak el; két új polgárkerületnek 422-ben történt alakítása ezen egyes assignátiókkal és számos községnek újonnan a polgári kötelékbe belépésével összefügg. Mily mély öntudatával bírtak a rómaiak a kivívott siker óriási
338. jelentőségének, tanusítja azon dicsoszlop, mely a 416. év győzedelmes polgárnagyának Gaius Mæniusnak a római piaczon felállíttatott, s a piaczon levő szószéknek feldíszítése az Antium használhatlanoknak talált gályáiról leszedett hajóorrokkal. — Hasonló módon, habár más alakban érvényesíttetett és szilárdíttatott meg a római uralom a déli

A volsk és campániai tartomány tökéletes meghódoltatása.

volsk és campániai terűleten. Fundi, Formiæ, Capua, Kyme s egy csomó kisebb város Rómától függő községekké lettek a cærei jog alapján; hogy a valamennyi közt legfontosabb Cápua biztosítva legyen, mesterségesen szították a nemesség és község közti szakadást s a község igazgatását római érdekben revideálták és ellenőrizték. Ugyanily bánásmódban részesűlt Privernum, melynek polgárait, támogatva a merész fundii pártos Vitruvius Vaccus által, illeti meg a dicsőség, hogy ők vítták az utólsó harczot a latin szabadságért — a harcz a város bevételével
329. (425) és Vaccusnak római börtönben történt kivégeztetésével végződött. Hogy e vidékeken valódi római lakosság keletkezhessék, a háborúban szerzett terűletből, főkép

Privernum és Falernum határából oly sok földrészletet osztottak szét római polgárok közt, hogy kevés évvel utóbb (436) már itt is lehetett két polgárkerületet alakí- 318.
tani. Két várnak, mint latin jogú gyarmatnak alapítása, végleg biztosította az újon szerzett föld birtokát. Ezek egyike Cales (420) volt, a campániai sík közepén, melyből 334.
Teánumot és Cápuát lehetett szemmel tartani, a másik Fregellae (426), mely a Lirisen való átmenetelen uralko- 328.
dott. Mindkét gyarmat rendkivül erős volt és gyorsan indúlt virágzásnak, daczára azon akadályoknak, melyeket a sidicinusok Cales, a samnitek Fregellae alapításának útjába gördítettek. Sorába is római őrséget küldtek, mi felett a samnítok, kiknek e kerület szerződésileg átengedtetett, joggal, de hiába panaszkodtak. Róma zavartalanúl haladt czélja felé, erélyes és nagyszerű politikáját nem annyira a csatamezőn, mint inkább a meghódított föld biztosításában fejtve ki, melyet politikailag és katonailag fel nem bontható kötelékekkel csatolt magához. — Magától értetik, hogy a A samnítok passivitása.
samnítok nem jó szemmel nézték a rómaiak fenyegető előnyomúlását; gördítettek is útjokba akadályokat, de mégis elmulasztották most, midőn talán még lehetséges lett volna, a hódítás új pályáját a körülmények által igényelt erélylyel elzárni a rómaiak előtt. Teánumot ugyan, úgy látszik, a Rómával kötött szerződés után bevették és erős őrséggel megrakták; mert míg azelőtt a város Samnium ellen Cápuában és Rómában keres segítséget, addig a későbbi harczokban a samnít hatalom nyugoti védbástyájaként szerepel. A Liris felső mentén ugyan hódítólag és pusztítólag terjeszkedtek, de itt elmulasztották maradandóan megfészkelni magokat. Így feldúlták a volskok városát Fregellaet is, mi által azonban csak az említett hasonnevű római gyarmat alapítását ugyanazon helyen könnyítették meg,

s két más volsk városra, Fabrateriára (Falvaterra) és Lucára (ismeretlen fekvésű) úgy ráijesztettek, hogy ezek Cápua példáját követve magokat tulajdonúl odaadták a
330. rómaiaknak (424). A samnít szövetség elnézte, hogy Campánia Róma általi meghódítása befejezett ténynyé váljék, mielőtt komolyan ellene szegűlt volna; minek oka részben minden esetre a samnít nemzetnek egyidejű viszályaiban az itáliai hellenekkel, de részben mégis a samnít szövetség gyönge és zilált politikájában rejlett.

VI. FEJEZET.

Az itáliaiak Róma ellen.

Háborúk a sabelliek és tarentiek közt.

Mialatt a rómaiak a Liris és Volturnus mentén küzdöttek, a félsziget délkeleti részének nyugalmát más harczok zavarták meg. A tarentiek gazdag kereskedő köztársasága, mind komolyabban fenyegettetvén a lucániai és messápiai hadak által, és méltán nem bízva saját erejében, jó szóért és még jobb pénzért, az anyaországból szerzett magának vezéreket és hadakat. Archidamos spártai király, Archidamos. ki erős haddal jött törzsrokonainak ótalmára, ugyanazon napon, melyen Fülöp Chaeroneiánál győzött, megveretett a lucániaiak által (416); a jámbor görögök szerint büntetésül azért, mert ő és emberei tizenkilencz évvel előbb részt vettek a delphii szentély kirablásában. Helyét egy hatalmasabb hadvezér foglalta el, a molossusi Sándor, A molossusi Sándor. Olympiasnak, Nagy Sándor anyjának testvére. A magával hozott hadakkal zászlai alatt a görög városok, nevezetesen Tarent és Metapont harczosait egyesítette; továbbá a pœdiculusokat (Rubi, most Ruvo körül), kik úgy mint a görögök, a sabelli nemzet által fenyegettettek, végre még magokat a lucániai száműzötteket is, kiknek tekintélyes száma arra mutat, hogy e szövetséget heves belső mozgalmaknak

338.

kellett feldúlniok. Ily módon csakhamar erősebbnek érezte magát az ellenségnél. Consentia (Cosenza), úgy látszik, a Nagy-Görögországban letelepedett sabelliek szövetségi székhelye, hatalmába került. Hiába siettek a samnítok a lucániaiak segélyére; Sándor egyesült haderejöket Pæstum mellett megveri, Sipontum körül legyőzi a dauniakat s a délkeleti félszigeten a messápiaiakat; hatalma már az egyik tengertől a másikig terjed, és már készül kezet nyújtani a rómaiaknak, hogy ezekkel szövetkezve a samnítokat ősi fészkeikben támadja meg. De ily váratlan diadalokat a tarenti kereskedők nem kivántak, sőt megijedtek tőlök; s kitört a háboru köztök és hadvezérök közt, ki mint felbérlett zsoldos jelent meg s most úgy látszott, mintha nyugoton egy görög birodalmat akarna alapítani, mint öcscse keleten. Eleinte Sándor volt előnyben: Herakleiát elfoglalta a tarentiektől, Thuriit helyreállította, s úgy látszik, a többi itáliai görögöket felszólította, hogy a tarentiek ellen védelme alatt egyesüljenek, egyszersmind megkísértvén köztök és a sabelli népségek közt békét eszközölni. Nagyszerű tervei azonban az elfajúlt és bátorságokat vesztett görögöknél csak gyönge támogatásra találtak, s pártállásának kényszerített megváltozása elidegeníté addigi lucániai híveit; Pandosia mellett egy lucániai emigráns
332. keze által elesett (422) *). Halála után a régi állapotok nagyjában ismét helyre álltak. A görög városok ismét

*) Nem lesz felesleges emlékezetbe hozni, hogy a mit Archidamosról és Sándorról tudunk, azt görög évkönyvekből tudjuk, s hogy ezeknek és a rómaiaknak synchronismusa a jelen korszakra nézve még csak megközelítőleg van megállapítva. Ez okból óvakodnunk kell, nehogy a nyugoti és keleti Itáliában végbe ment eseményeknek nagyjában félreismerhetetlen összefüggését túlzott buzgalommal keressük a részletekben.

egyenként elszigetelve és arra utalva látták magokat, hogy mindegyik, a mennyire tőle telt, szerződés, adófizetés vagy külsegély által védje meg magát, a mint például Kroton 430 körül Syrakúsa segélyével verte vissza a brettiusokat. 324.
A samnít törzsek ismét túlsúlyra kaptak, és nem törődve a görögökkel, ismét Campániára és Látiumra vetették szemöket.

Itt azonban e rövid időköz alatt a viszonyok óriási változáson mentek keresztül. A latin szövetség szétrobbantatott és romba dőlt, a volskok végső ellenállása megtöretett, Campánia, a félsziget legszebb és leggazdagabb tartománya, a rómaiak kérdésbe nem vont és jól megerősített tulajdonát képezte, és Itália második városa Róma védenczévé lett. Mialatt a görögök és samnítok egymással küzdöttek, Róma szinte ellenállás nélkül oly hatalmi állásra kapott, melynek megingatására már a félsziget egyetlen népe sem volt egymagában elég erős, és mely valamennyit egyszerre leigázással fenyegetett. Közös erőfeszítése azon népeknek, melyek egyenként Rómával síkra nem szállhattak, talán még széttéphette volna a lánczokat, mielőtt azok végkép megerősödnének; de azon világos belátás, azon bátorság és odaadás, a melyre szükség lett volna, hogy számtalan, eddig egymással nagyobbrészt ellenségesen vagy idegenen szembe álló népségek és városok közt ily coalítió létre jöhessen, hiányoztak, vagy csak akkor lettek meg, mikor már késő volt.

Az itáliaiak coalítiója Róma ellen.

Az etrusk hatalom bukása s a görög köztársaságok elgyöngülése után, kétségkivül a samnít szövetség volt Róma után a legjelentékenyebb hatalom s egyszersmind az, melyet Róma erőszakoskodásai legközelebb és legközvetlenebbül fenyegettek. Ennélfogva azon harczban, melyet az itáliaiaknak szabadságukért és nemzetiségökért Róma

ellen vívniok kellett, őt illette meg az első hely s a legsúlyosabb teher. Számíthatott azon apró sabelli népségek támogatására, a vestínusokra, frentánusokra, marrucínokra s más kis megyék népeire, kik paraszt módra elvonúltan éltek hegyeik között, de nem dugták be füleiket, midőn valamely rokon törzs felszólítása intette őket, hogy a közös javak védelmére fegyvert fogjanak. Fontosabb lett volna a campániai és nagygörög hellenek, főkép a tarentiek, valamint a hatalmas lucániaiak és brettiusok támogatása; de egyrészt a Tarentben uralkodó demagógok léhasága és tunyasága s a városnak a siciliai ügyekbe való bebonyolodottsága, másrészt a lucániai szövetség belső szakadozottsága, végre, és mindenek felett, az alsóitáliai hellenek és lucániai szorongatóik közt századok óta meggyökerezett ellenségeskedés alig nyújtottak reményt arra, hogy Tarent és Lucánia közösen csatlakozzanak a samnítokhoz. A marsusoktól, mint a rómaiak legközelebbi és velök régóta békés viszonyban élő szomszédaiktól, alig lehetett többet várni lanyha részvételnél vagy semlegességnél; az apúliaiak, a sabelliek régi és elkeseredett ellenségei, Róma természetes szövetségesei voltak. Azonban várható volt, hogy egy első diadal után a távoli etruskok a szövetséghez fognak csatlakozni, sőt egy Látiumban s a volskok és hernicusok földjén kitörendő lázadásra is lehetett számítani. De a samnítoknak, Itália ezen ætoljainak, kikben még meg nem törve élt a nemzeti erő, mindenek felett bízniok kellett saját erejökben s kitartásokban az egyenlőtlen küzdelemben, mely a többi népeknek időt adjon, hogy nemes szégyenökben elszánhassák magokat és erejöket összeszedhessék: ha ez megtörtént, egyetlen kivítt diadal Rómát mindenfelől harczczal és lázadással vehette volna körül. A történelem nem tagadhatja meg e nemes néptől

azon bizonyítványt, hogy kötelességét felfogta és teljesítette.

A háboru kitörése Samnium és Róma közt.

Már több év óta folyt a viszály Róma és Samnium közt azon folytonos erőszakoskodások miatt, melyeket a rómaiak a Liris mentén magoknak megengedtek s melyek sorában az utólsó és legfontosabb Fregellae alapítása volt (426). A háboru kitörésére azonban a campániai görögök 328. adtak alkalmat. Palæo- és Neopolis ikervárosok, melyek egy politikai egységet képeztek, s úgy látszik, az öbölben fekvő görög szigeteken is uralkodtak, az egyetlen községek voltak a római határokon belül, melyek még Rómának meg nem hódoltak. A tarentiek és samnítok, hírűl vevén hogy a rómaiak e városok elfoglalását tervezik, elhatározták őket megelőzni; s mialatt a tarentiek nem annyira távolabb fekvésök, mint inkább renyheségök folytán elmulasztották e terv végrehajtását, a samnítok csakugyan erős őrséget küldtek Palæopolisba. A rómaiak névleg a palæopolisiaknak, tényleg a samnítoknak azonnal háborút izentek (427) és a várost ostrom alá fogták. Midőn az 327. ostrom egy darabig már tartott, a campániai görögök megsokallták kereskedésök félbeszakítását s az idegen őrséget; és a rómaiak, kiknek egész igyekezete arra irányúlt, hogy a másod- és harmadrangú államokat a keletkező félben levő coalitiótól külön szerződések segélyével elvonják, a mint a görögök alkudozásba bocsátkoztak, siettek őket a legkedvezőbb feltételekkel megkínálni: tökéletes jogegyenlőséget és mentességet a szárazföldi hadi szolgálattól, egyenrangú szövetséget és örök békét ajánlottak nekik. Ez alapon, miután a palæopolisiak csel által megszabadúltak az idegen őrségtől, a szerződés megköttetett (428). — A 326. Volturnustól délnek fekvő sabelli városok: Nola, Nuceria, Herculaneum, Pompeii a háboru kezdetén ugyan a samní-

tok pártján álltak; de részint igen fedetlen helyzetök, részint a rómaiak mesterkedései, kik e városokban az aristokrata pártot az ármány és önzés minden csábeszközeivel megnyerni törekedtek s ebben hatalmas szószólóra találtak a Cápua által adott példában, rábírták e városokat, hogy csakhamar Palæopolis eleste után vagy Róma pártjára álljanak, vagy legalább semlegeseknek nyilvánítsák magokat. — Még fontosabb sikert vívtak ki a rómaiak Lucániában.

A rómaiak szövetsége a lucániaiakkal.

A nép, egészséges ösztönét követve, itt is a samnítokhoz csatlakozást kivánta, miután azonban a samnítokkal kötött szövetség egyszersmind a Tarenttal való békét is maga után vonta, és Lucánia uralkodó nagyjainak jó része nem volt hajlandó a jövedelmező rabló hadjáratokkal felhagyni, a rómaiaknak sikerült szövetséget kötniök a lucániaiakkal, mely megmérhetetlen becsű volt Rómára nézve, miután elfoglalta a tarentieket s lehetővé tette, hogy Róma összes hatalmával a samnítok ellen fordúljon.

Háboru Samniumban.

Samnium ily módon egészen egyedűl állt, alig nehány keleti hegyi kerületből nyerve némi támogatást. A háboru

326.

428-ban magában a samnít tartományban kezdődött meg; a rómaiak a campániai határon nehány várost, Rufraet (Venafrum és Teánum közt) és Allifaet megszállták. A következő években a római hadak harczolva és fosztogatva bekalandozták Samniumot egészen a vestínai terűletig, sőt Apúliáig, hol tárt karokkal fogadtattak, s mindenütt határozott siker követte lépteiket. A samnítok bátorsága megtört; visszaküldték a római foglyokat és ezekkel együtt a harczi párt fejének, Brutulus Pápiusnak holttestét, ki, miután a samnít népközség elhatározta, hogy az ellenségtől békét kér és legvitézebb hadvezérének kiszolgáltatása által fog igyekezni tűrhetőbb békefeltételeket eszközölni magának, önkezével megelőzte a római hóhérokat. Midőn azon-

ban alázatos, szinte könyörgő kérelmöket a római népközség meg nem hallgatta (432), a samnítok új hadvezérök Gávius Pontius alatt végső és kétségbeesett védelemre készültek. Azon római sereg, mely a következő év (433) két consulának, Spurius Postúmiusnak és Titus Vetúriusnak vezérlete alatt Calatiánál (Caserta és Maddaloni közt) táborozott, hírűl vette, amit számos fogoly vallomása is bizonyított, hogy a samnítok Lucériát erősen körülzárolták s hogy e fontos város, melytől Apúlia birtoka függött, nagy veszélyben forog. A rómaiak gyorsan felkerekedtek. Ha idejekorán akartak megérkezni, nem választhattak más útat, mint azt, mely az ellenséges terűlet közepén vezetett keresztül, ott hol utóbb a római töltés-út építtetett, mely mint az appiusi útnak folytatása, Cápuától Beneventumon át Apúliába vezetett. Ez út a mai Arpaja és Montesarchio *) helységek közt nedves rétföldeken ment keresztül, melyeket mindenfelől magas és meredek erdős dombok vettek körül s melyek a ki- és bejárásnál csak mély bevágásokon keresztül voltak megközelíthetők. Itt állottak a samnítok lesben. A rómaiak gátolatlanúl jutottak a völgybe, de annak kijárását eltorlaszolva és fegyveresekkel erősen megrakva találták; visszafordúltak, de most már a bejárás is hasonló módon el volt zárva, s egyidejűleg a hegyek hátain köröskörül megjelentek a samnítok cohorsai. Most, de már későn, látták át a rómaiak, hogy hadicsel által

322.

321.

A caudiumi szoros és caudiumi béke.

*) A hely nagyjában véve eléggé bizonyos, miután Caudium kétségtelenűl Arpája mellett feküdt; hogy azonban az Arpája és Montesarchio, vagy az Arienzo és Arpája közti völgyet kell-e alatta értenünk, az annál kétségesebb, miután ez utóbbi azóta természeti események által, úgy látszik, legalább 100 araszynyival magasabbra emelkedett. Én az elfogadott feltevést követem, a nélkül hogy jót állanék érte.

tőrbe csalattak, s hogy a samnítok nem Lucériánál várnak rájok, hanem a végzetteljes caudiumi szorosban. Harczolni kezdtek, de a siker reménye és komoly czél nélkül; a római sereg tökéletesen képtelen volt hadmozdúlatok kivitelére és küzdelem nélkül meg volt verve. A római tábornokok capitulátiót ajánlottak. Csak hóbortos declamátió hagyja a samnít hadvezért csupán a római sereg elbocsátása vagy lemészárlása közt választania; ő csakugyan nem tehetett okosabbat, mint elfogadni a kínált capitulátiót s ezzel az ellenséges sereget, a római községnek e pillanatban összes rendelkezésre álló haderejét, mindkét főparancsnokoló hadvezérével együtt, hadi fogságba ejteni, mire nyitva állt előtte az út Campániába és Látiumba, miáltal az akkori körülmények közt, midőn a volskok, hernicusok és a latinok legnagyobb része tárt karokkal fogadta volna őt, Róma politikai létele komoly veszélynek vala kitéve. De a helyett hogy ezen útra lépne és katonai egyességet kötne a sereggel, Gávius Pontius azt hitte, hogy egy méltányos béke megkötése által az egész viszálynak egyszerre véget vethet; vagy azért, mert maga is osztotta a szövetség népének rövidlátó békevágyát, melynek egy évvel előbb Brutulus Pápius áldozatául esett, vagy annak folytán, hogy a háborúba belefáradt pártot nem tudta meggátolni abban, hogy a példátlan győzelmet el ne rontsa. Az ajánlott feltételek eléggé mérsékeltek voltak: Róma rombolja le a szerződések ellenére alapított várakat — Calest és Fregellaet — és újítsa meg Samniummal az egyenlő szövetséget. Miután a római hadvezérek e feltételeket elfogadták, s azok pontos teljesítésének biztosítékául a lovasság soraiból kiválasztott hatszáz kezest állítottak, s érte azonkivül magok és valamennyi törzstiszteik esküvel jót álltak, a római sereg, sértetlenül,

de megbecstelenítve szabadon bocsáttatott; mert a diadalittas samnít sereg nem bírta megállni, hogy a gyűlölt ellenségtől a fegyverletétel meggyalázó módját és az akasztófa alatti átvonúlást meg ne követelje. — A római senátus azonban, nem törődve a tisztek esküjével s a kezesek sorsával, megsemmisítette a szerződést, s mindössze azokat, kik azt megkötötték, mint annak végrehajtásáért személyesen felelősöket, kiadta az ellenségnek. A részrehajlatlan történet nem sokat törődik vele, vajon a római prókátori és papi casuistica ez alkalommal megőrízte-e a jog betűjét, vagy megsértette-e azt a római senátus végzése; emberi és politikai szempontból tekintve a dolgot, a rómaiakat ebben gáncs nem érheti. Meglehetősen egyre megy, ha vajon formaszerinti római államjog szerint volt-e joga a parancsnokoló tábornoknak a polgárság ratificátiójának fenntartása nélkül békét kötni vagy sem; az alkotmány szelleme és gyakorlata szerint kétségbe vonhatatlan szabály volt, hogy Rómában minden nem pusztán katonai államszerződés a polgári hatóságok illetékességéhez tartozott, s hogy az oly hadvezér, ki a tanács és polgárság megbízása nélkül békét kötött, többet tett, mint mennyit szabad volt tennie. Nagyobb hibát követett el a samnít hadvezér, midőn a rómaiaknak csak seregök megmentése vagy meghatalmazásuk túllépése közt engedett választást, mint a rómaiak, midőn nem bírtak elég lelki nagysággal ez utóbbi kivánatot feltétlenül visszautasítani; s jogos és szükséges dolog volt, hogy a római senátus az ily szerződést elvesse. Nagy nemzet azt, a mit bír, soha oda nem adja máskép, mint a legvégső szükség nyomása alatt; minden szerződés, mely lemondással jár, nem erkölcsi kötelezettséget, csak az ily szükségnek elismerését foglalja magában. Ha minden nemzet abba helyezi, és joggal,

dicsőségét, hogy a meggyalázó szerződéseket fegyveres kézzel széttépje, mikép kötelezhetné őt a becsület arra, hogy oly szerződést, minő a caudiumi volt, melynek megkötésére egy szerencsétlen hadvezér erkölcsileg kényszerítetett, türelmesen megtartson akkor, midőn arczát a szégyen érzete pirítja és meg nem apadt erőt érez karjaiban?

A rómaiak győzelmei.

A caudiumi béke ily módon nem nyugalmat hozott, melyet a samniumi békerajongók elég oktalanúl reméltek tőle, hanem csak háborút és ismét háborút, mely az ünnepélyesen adott szó megszegése, a fegyverek becsületének meggyaláztatása s a bajtársak feláldozása miatt mindkét részről növekedő elkeseredéssel viseltetett. A kiszolgáltatott római tiszteket a samnítok nem fogadták el, részint mert sokkal nemesebben gondolkoztak, semhogy e szerencsétleneken akarták volna bosszújokat hűteni, részint mert ez által a rómaiakkal szemben elismerték volna, hogy a kötött szövetség csak az esküvőket kötelezi, nem pedig a római államot. Nagylelkűen megkímélték még a kezeseket is, kiknek élete pedig a hadijog szerint el vala veszve, és rögtön a fegyveres harczba fogtak. Lucériát megszállták, Fregellaet megrohanták és bevették (434), mielőtt még a rómaiak feloszlatott seregöket újra szervezhették volna; s a satricumiak átpártolása a samnítokhoz mutatja, mit érhettek volna el ezek, ha a nyert előnyt nem engedték volna kezeik közől kisíklani. De Róma nem volt meggyöngűlve, csak pillanatra megbénúlva; a rómaiak szégyennel és elkeseredéssel eltelten kiállítottak minden katonát és hadieszközt, a mi csak rendelkezésökre állt, s az újonnan alakított seregnek élére Lucius Papirius Cursort állították, a legkipróbáltabb s egyiránt kitünő katonát és hadvezért. A sereg két részre oszlott; az egyik a Sabínán

320.

át és az ádriai tengerpart hosszában Lucéria felé nyomúlt, a másik szintén ide indúlt magán Samniumon keresztül, a samnít sereget szerencsés csatározásokban hajtva maga előtt. A két hadosztály Lucéria falai előtt ismét találkozott, melynek ostromát annál nagyobb buzgalommal folytatták, miután itt voltak fogva a római lovasok; az apúliaiak, nevezetesen az arpiiak, ebben nagy segítségökre voltak a rómaiaknak, leginkább a szállítmányok előteremtése által. Miután a samnítok, hogy a várost az ostrom alól felmenthessék, ütközetbe bocsátkoztak s azt elvesztették, Lucéria megadta magát a rómaiaknak (435), s Papírius azon kettős örömben részesült, hogy a már elveszetteknek hitt bajtársakat megmenthette, s a caudiumi akasztófákért a samnít őrségen bosszút vehetett. A reá következő években (435—437) a háboru nem annyira Samniumban, mint inkább a szomszéd vidékeken folyt. A rómaiak először is a samnít szövetségeseket fenyítették meg az apúliai és frentánumi terűleten s új szövetségi szerződéseket kötöttek az apúliai teánumiakkal és canusiumiakkal. Ugyanekkor Satricum is ismét hódolásra kényszeríttetett és elpártolásáért súlyosan bünhödött. Ezek után a harcz átvonúlt Campániába, hol a rómaiak a Samnium felé fekvő határvárost, Saticulát (talán S. Agata de' Goti) foglalták el (438). Most azonban úgy látszott, mintha a harczi szerencse ismét ellenök akarna fordúlni. A samnítok a nuceriaiakat (438) s kevéssel utóbb a nólaiakat a magok részére vonták; a Liris felső mentén a sóraiak magok űzték el a római őrséget (439); az ausonok felkelésre készűltek s a nagy fontosságú Calest fenyegették; a Róma-ellenes érzűletűek még Cápuában is erősen mozogni kezdének. Egy samnít sereg benyomúlt Campániába s tábort ütött a város előtt azon reményben, hogy közelléte által a nemzeti pártot

319.

319—317.

316.

316.

315.

314. túlsúlyra segítheti (440). De Sórát a rómaiak rögtön megtámadták, és a felmentésére érkezett samnít sereget meg-
314. vervén (440) ismét elfoglalták. Az ausonok közti mozgalmat kegyetlen szigorral elfojtották, mielőtt még a lázadás jóformán kitörhetett volna, s ezzel egyidejűleg külön dictátor neveztetett ki, hogy Cápuában politikai pört indítson a samnít párt fejei ellen s őket elitélje, mire ezek közől a legkiválóbbak, nehogy a római hóhérok kezébe jussanak,
314. önmagokat végezték ki (440). A Cápua előtt táborozó samnít sereg megveretett és Campániát oda hagyni kényszeríttetett; a rómaiak, nyomon követve az ellenséget, át-
314. keltek a Matesén s a 440-ki telet Samnium fővárosa, Boviánum előtt töltötték. Nólát a szövetségesek feladták; s a rómaiak elég eszélyesek voltak, hogy egy, a nápolyihoz hasonló kedvező szövetségi szerződés segélyével a várost
313. örökre elvonják a samnítok pártjától (441). Fregellae, mely a caudiumi vésznap óta a Róma-ellenes párt kezében volt s ennek a Liris vidékén legerősebb várát képezte, végre, nyolcz évvel a samnítok általi elfoglaltatása után,
313. szintén a rómaiak kezébe jutott (441); kétszáz polgár, a nemzeti párt legelőkelőbbjei, Rómába hurczoltattak, és ott, elijesztő például a mindenfelé mozgó hazafiak számára,
Új várak Apúliában és Campániában. nyílt piaczon lefejeztettek. — Ezzel Apúlia és Campánia a rómaiak hatalmában voltak. A meghódított terület végleges biztosítása és állandó hódolata érdekében 440-től
314—312. 442-ig egy csomó új várnak vettetett meg rajta alapja: Lucéria Apúliában, hova elszigetelt és fedetlen fekvése miatt egy fél légió küldetett állandó őrségül; továbbá Pontiæ (a Ponza-szigetek) a campániai vizek biztosítására, Saticula, Campánia és Samnium határán, mint amannak védbástyája ez ellen, végre Interamna (Monte Cassino mellett) és Suessa Aurunca (Sessa) a Rómából Cápuába ve-

zető úton. Ezenkivül őrségek küldettek Calátiába, Sórába s más katonailag fontos helyekre. A Rómából Cápuába vezető nagy katonai út, melyet Appius Claudius censor 442-ben építtetett s a hozzá szükséges töltést a pomptínai mocsárokon vezette keresztül, végkép biztosítá Campánia birtokát. A rómaiak tervei mind tökéletesebben kifejlődtek: Itália meghódítására törekedtek, melyet a római várak és útak hálózata évről évre szorosabban ölelt át. A samnítok már mindkét oldalon körül voltak véve a rómaiak által; a Rómától Lucériába vezető vonal már éjszaki és déli Itáliát úgy választotta el egymástól, mint egykor Córa és Norba várai az æquusokat és volskokat; s a mint akkor Róma a hernicusokra, úgy most Arpira támaszkodott. Az itáliaiaknak be kellett látniok, hogy ha Samnium elesik, mindnyájok szabadságának megszámlálvák napjai, s hogy végre ideje összes erejökkel segélyére sietni azon vitéz hegyi népnek, mely már tizenöt év óta egymaga küzdte az egyenetlen harczot Róma ellenében. 312.

A tarentiek beavatkozása.

A samnítok legközelebbi szövetségesei a tarentiek lettek volna; de hozzá tartozik azon végzethez, mely Samnium és általjában Itália feje felett lebegett, hogy e pillanatban, melytől egész jövőjök függött, a döntő szerep ezen itáliai athénieknek jutott. A mióta Tarentnek eredeti, régi dóri modorban szigorúan aristokratikus, alkotmánya tökéletes demokratiává alakúlt át, ezen, leginkább halászok, hajósok és gyárosok által lakott városban hihetetlenül élénk élet fejlődött ki; az inkább gazdag mintsem előkelő lakosság a napi élet élczesen és szellemdúsan bugyborékoló zajának közepette, élet- és gondolkodás-módjában az élet minden komolyságát levetkezte és egyfelől a legnagyobbszerű, mindent koczkáztató merészség s a leggeniálisabb emelkedés, másfelől szégyenletes könnyelműség és gyerme-

kes szédelgés közt ingadozott. Ez alkalommal, midőn az első koczka vettetett el nagy képességű és régi hírnevű nemzetek léte vagy nemléte felett, nem lesz helyén kivül megemlékeznünk arról, hogy Plátó, ki körülbelül hatvan
389. évvel ez idő előtt jött Tarentbe, mint maga beszélli, Dionysios ünnepén az egész várost ittasan látta, s hogy a parodistikus bohózat, az úgynevezett „víg tragédia“ épen a nagy samnít háboru ezen korában teremtetett meg Tarentben. A tarenti gavallérok és irodalmárok e léha gazdálkodásának és léha költészetének kiegészítéseül szolgál a tarenti demagógok elbizakodott és rövidlátó politikája, kik rendszerint ott avatkoztak be, a hol semmi keresni valójok nem volt, s ott hiányoztak, a hová legközvetetlenebb érdekeik által hivattak. Midőn a caudiumi nap után a rómaiak és samnítok Apúliában álltak szemben egymással, követeket küldtek hozzájok, kik mindkét pártra rá-
320. parancsoltak, hogy tegyék le a fegyvert (434). E diplomatiai beavatkozás az Itália sorsa felett határozó küzdelembe, józanúl nem lehetett más, mint annak kijelentése, hogy Tarent végre elhatározta magát kilépni eddigi passivitásából. És oka csakugyan volt rá elég, bármily terhes és veszélyes volt is Tarentre magára nézve e háborúba bele bonyolíttatni: mert az állam demokratikus hatalmi fejlődése tisztán hajóhadán alapúlt, s mialatt ez, a város erős kereskedelmi tengerészetére támaszkodva, első helyen állt a nagygörög tengeri hatalmak sorában, addig szárazföldi hadereje, melyre most lett volna szükség, leginkább bérelt zsoldosokból állt és mély sülyedésben fetrengett. Ily körülmények közt nem csekély feladat volt a tarenti köztársaságra nézve, a Róma és Samnium közti harczban részt venni, nem tekintve még azon, legalább is terhes viszályt sem, melybe Róma politikája Tarentet Lucániával tudta keverni.

Erős akarattal azonban mindezen akadályok le voltak győzhetők; s a tarenti követeknek a harcz megszüntetését kivánó felszólítását mindkét harczoló fél csakis ez értelemben fogta fel. A samnítok, mint a gyöngébb rész, hajlandóknak mutatkoztak a kivánatot teljesíteni; a rómaiak a csatajelek kitűzése által feleltek reá. Ész és becsület erre azt követelték volna a tarentiektől, hogy követeik parancsoló fellépése után nyomban hadat izenjenek Rómának; de Tarentben épen nem az ész és becsület ültek a kormányon, s az egész dolog abból eredt, hogy igen fontos ügyekkel igen gyermekes játékot űztek. Rómának Tarent nem izent háborút; e helyett inkább az oligarchiai városi pártot támogatta Sicíliában a syrakúsai Agathokles ellen, ki egykor Tarent szolgálatában állt s abból kegyvesztetten elbocsáttatott, és Sparta példáját követve, a szigetre egy hajóhadat küldött, mely a campániai vizeken jobb szolgálatot tehetett volna (440). — Erélyesebben jártak el az éjszak- és középitáliai népek, melyeket, úgy látszik, főkép Lucéria várának alapítása vert fel nyugalmokból. Először (443) az etruskok fogtak fegyvert, kiknek 403-iki fegyverszüneti szerződésök már nehány évvel előbb lejárt. Sutrium római határvárnak két éves ostromot kellett kiállania s azon heves harczokban, melyek falai alatt vívattak, a rómaiak rendszerint vesztesek voltak, mígnem végre a 444. év consulja, Quintus Fábius Rulliánus, egy a samnít harczokban kipróbált hadvezér, nem csak a római Etrúriában állította ismét helyre a római fegyverek túlsúlyát, hanem a tulajdonképi etrusk tartományba is, melyet a rómaiak addig nyelvök különbsége és a közlekedés csekélysége folytán alig ismertek, merészen benyomúlt. A Ciminius erdőn való átvonúlás, melyen még római sereg soha sem ment keresztül, s a gazdag, mert a háboru csapásait rég-

314. Az etruskok csatlakozása a coalitióhoz. 311. 351.

310.

óta nem tapasztalt vidéknek elpusztítása egész Etrúriát fegyverre szólítá; a római kormány, mely a vakmerő hadjáratot komolyan rosszalta s a határ átlépésétől már későn tiltotta el a merész katonát, most, hogy az összes etrusk hatalom várható támadásának ellenállhasson, a legnagyobb sietségben szedett össze új légiókat. De Rulliánusnak egy kedvező perczben nyert határozó győzelme, azon a nép emlékezetében sokáig fennmaradó ütközet, mely a vadimonisi tó partján vívatott, a könnyelmű vállalatot hőstetté emelte és megtörte az etruskok ellenállását. Eltérőleg a samnítok példájától, kik most már tizennyolc év óta vívták az egyenetlen harczot, Etrúria leghatalmasabb városai közől három: Perúsia, Cortóna és Arretium már az első vereség után készek voltak külön békét kötni három-
310. száz hónapra (444), és miután a következő évben a rómaiak Perúsia mellett a többi etruskokat még egyszer megverték,
308. Tarquínii is sietett békét kötni négyszáz hónapra (446); mire a többi városok is felhagytak a harczczal és a fegyverek csattogása Etrúriában egyelőre elnémúlt. — Mialatt ezek történtek, Samniumban is folyt a háboru. A 443-iki hadjárat, úgy mint az előbbiek, egyes samnít helységek ostromlására és bevételére szorítkozott; de a következő évben élénkebb fordúlat állt be a háborúban. Rulliánus veszélyes helyzete Etrúriában s a rómaiak éjszaki seregének megsemmisűltéről terjesztett hírek a samnítokat új erőfeszítésekre bátorították; Gáius Marcius Rutilus római consul megveretett általok s a csatában maga is súlyos sebet kapott. A dolgok fordúlata Etrúriában azonban semmivé tette a samnítok újon feléledt reményét. Ismét Lúcius Papírius Cursor állt az ellenök küldött római hadak élére s ismét győzött egy nagy és elhatározó ütközetben
309. (445), melyben a szövetkezettek végső erejöket megfeszí-

Győzelem a vadimónisi tónál.

Az utólsó hadjáratok Samniumban.
311.

tették; seregök magva, a tarkaruhások aranyos, és a fehérruhások ezüst pajzsaikkal, e csatában megsemmisíttettek és fényes fegyverzetök ezentúl ünnepélyes alkalmakkor a római piacz oldalain végig nyúló bódésorok felékesítésére használtatott. A szükség mind nagyobbá, a harcz mind reménytelenebbé lett. A következő évben (446) az etruskok le- 308.
tették a fegyvert; s ugyanez évben Campánia utólsó városa, mely még a samnítokkal tartott, Nucéria, szárazon és vizen egyszersmind megtámadtatván, kedvező feltételek alatt megadta magát a rómaiaknak. A samnítok ugyan új szövetségeseket kaptak az umberekben éjszaki, a marsusokban és paelignusokban közép Itáliában, sőt még a hernicusok közől is számos önkénytes állt soraik közé; de a ni azon esetben, ha az etruskok még fegyverben állanak, döntő súlylyal nehezedhetett volna a mérlegbe a rómaiak rovására, most csak diadaluk eredményeit növelte, a nélkül hogy azt komolyan megnehezítené. Az umbereknek, kik egyenesen Rómára készültek törni, Rulliánus a Tiberis felső mentén a samniumi sereggel állta útjokat, a nélkül hogy az elgyöngült samnítok ebben meggátolhatták volna, s ez elég volt az umber népfölkelés szétkergetésére. A háboru ettől fogva ismét közép Itáliába vonúlt át. A pælignusok leverettek, a marsusok hasonlókép; s habár a többi sabelli törzsek névleg még ellenségei maradtak Rómának, tényleg mégis Samnium ez oldalról lassanként magára maradt. De váratlan segélyt kaptak a Tiberis vidékéről. A hernicusok szövetsége, a samnít hadi foglyok közt talált földieik miatt a rómaiak által kérdőre vonatván, most nekik háborút izent (448) — valószinűleg inkább 306.
kétségbeesésből, mintsem számításból. A legjelentékenyebb hernicus községek közől többen már előre megtagadták közreműködésöket a háborúban; de Anagnia, valamennyi

közt a legtekintélyesebb, keresztülvitte a hadizenetet. E váratlan felkelés azon sereg háta megett, mely Samnium várainak ostromával volt elfoglalva, katonai tekintetben ugyan egy pillanatra igen veszélyessé tette a rómaiak helyzetét. Még egyszer kedvezett a samnítoknak a harczi szerencse; Sóra és Calátia hatalmokba került. De az anagniaiakat a Róma által ellenök küldött csapatok váratlanúl gyorsan leverték s idejekorán szabad mozgást szereztek a Samniumban álló seregnek is; — a szövetségesek ügye végkép veszve volt. A samnítok békét kértek, de hiába; a felek még nem bírtak megegyezni. Csak a
305. 449-iki hadjárat döntötte el végkép a háborút. Róma két consuli hadserege Samniumba nyomúlt, Tiberius Minucius és ennek eleste után Marcus Fulvius Campániából kiindúlva a hegyszorosokon át, Lúcius Postúmius az ádriai tenger felől a Biferno mentén felfelé, hogy a tartomány fővárosa, a Boviánum előtt találkozzanak; itt elhatározó győzelmet vívtak, Státius Gellius samnít hadvezért elfogták és Boviánumot bevették. A tartomány fő fegyverhelyének eleste véget vetett a huszonkét éves háborúnak. A samBéke Samniummal. nítok Sórából és Arpínumból kivonták őrségeiket és követeket küldtek Rómába békét kérni; s példájokat követték a sabelli törzsek, a marsusok, marrucínusok, pælignusok, frentániak, vestínusok, picentiaiak. A Róma által engedélyezett feltételek tűrhetők voltak; területi átengedéseket egyesektől, mint például a pælignusoktól ugyan követelt, de úgy látszik nem nagy mértékben. Az egyenrangú szö-
304. vetség a sabelli államok és Róma közt megújíttatott (450). — Alkalmasint ez időtájt s valószinűleg a samnít béke
Tarenttel. folytán köttetett béke Róma és Tarent közt is. A két város ugyan közvetetlenül nem állt harczban egymással; a tarentiek tétlenül nézték a Róma és Samnium közti hosszú

küzdelmet, s csak Róma szövetségesei, a lucániaiak ellen folytatták, szövetkezve a sallentínusokkal, a viszálkodást. A samnít háboru utólsó éveiben ugyan még egyszer úgy tettek, mintha nagyobb nyomatékkal készűlnének fellépni. Részint szorongatott helyzetök, melybe a lucániaiak nem szűnő támadásai által magok jutottak, részint valószinűleg mind világosabb belátása annak, hogy Samnium tökéletes elnyomatása az ő függetlenségökre is veszélyt hozhat, rá bírták őket, hogy daczára a Sándorral tett kedvezőtlen tapasztalásoknak, még egyszer egy condottiere kezére bízzák sorsukat. Meghívásukra Kleonymos spártai herczeg jött át ötezer zsoldossal, melyekkel az ugyanekkora, Itáliában toborzott, hadat, továbbá a messápiaiak, a kisebb görög városok hadjutalékát s első sorban a huszonkét ezerre menő tarenti polgársereget egyesítette. E tekintélyes haderő élén a lucániaiakat kényszerítette hogy békét kössenek Tarenttel, és samnít érzelmű kormányt választszanak magoknak, miért, az igaz, Metapont nekik feláldoztatott. A samnítok még fegyverben álltak, midőn ez történt; misem gátolta a spártait, hogy segélyökre ne menjen s erős hadseregének és saját harczi tudományának egész súlyát a mérlegbe ne vesse Itália népeinek és városainak szabadságáért. De Tarent nem úgy tett, a mint hasonló esetben Róma tett volna; s Kleonymos herczeg is korántsem volt sem Sándor sem Pyrrhos. Nem sietett oly háborút kezdeni, melyben több vereségre volt kilátás mint zsákmányra, hanem inkább a lucániaiakkal szűrte össze a levet Metapont ellen, és a syrakúsai Agathokles ellen intézendő hadjáratról s a sicíliai görögök megszabadításáról szónokolva múlatott Metapontban. Ezalatt a samnítok békét kötöttek; s midőn ennek megtörténte után Róma komolyabban kezdett törődni a félsziget délkeleti részével, és például 447-ben 307.

egy római csapat a sallentiusok tartományát fosztogatta, vagy inkább valószinűleg felsőbb megbízás folytán szemle alá vette, a spártai condottiere zsoldosaival hajóra szállt és Kerkyra szigetét lepte meg, melynek fekvése szerfelett alkalmas volt arra, hogy belőle Görögország és Itália felé kalóz hadjáratokat lehessen intézni. Hadvezérök által ily módon cserben hagyva, s egyszersmind szövetségeseiktől közép Itáliában megfosztva, a tarentiek úgy mint a velök szövetkezett itáliaiak, a lucániaiak és sallentínusok most természetesen nem tehettek mást, mint hogy egyességet igyekezzenek kötni Rómával, a mit, úgy látszik, tűrhető
303. feltételek alatt meg is kaptak. Sőt nem sokára (451) Kleonymosnak egy berohanását, ki a sallentínusok területén partra szállt és Úriát ostromolta, a lakosok a rómaiak segélyével visszaverték.

Róma uralmának megszilárdulása közép Itáliában.

Róma győzelme tökéletes volt és tökéletesen fel is használtatott. Hogy a samnítoknak, a tarentieknek s a távolabb lakó népeknek általjában oly mérsékelt feltételeket szabott, azt nem a győző nagylelkűségéből, melyet Róma soha sem ismert, hanem világos és belátó számításból tette. Legközelebb és mindenek felett nem az volt fontos Rómára nézve, hogy déli Itáliát suprematiájának elismerésére lehető gyorsan rá kényszerítse, hanem az, hogy közép Itália teljes meghódítását, melynek alapjai a Campániában és Apúliában az utólsó háboru folyama alatt épített katonai utak és várak által már megvettettek, befejezze, s ez által az éjszaki és déli itáliaiakat két, katonailag minden egymással való közvetetlen érintkezéstől elmetszett, tömeggé válaszsza el. Erre czéloztak erélyes következetességgel a rómaiak legközelebbi törekvései. Mindenek előtt megragadták a rég várt alkalmat a hernicus szövetség feloszlatására s ezzel megsemmisítésére azon

régi szövetség végső maradványainak, mely a Tiberis mentén Rómával mint egyes hatalommal versenyzett. Anagniát s azon többi apróbb hernicus községeket, melyek a samnít háboru utólsó stádiumában részt vettek, természetesen sokkal keményebb sors érte, mint a melyben egy emberkorral előbb hasonló körülmények közt a latin községek részesültek. Mindnyájan elvesztették autonomiájokat s kénytelenek voltak a római passiv polgárjoggal beérni; ezenkivül területök egy részén, a Trerus (Sacco) felső vidékén, valamint az alsó Anio mentén egy-egy új polgárkerület alakíttatott (455). A rómaiak csak azt sajnálták, hogy az 299.
Anagnia után legjelentékenyebb három hernicus község, Aletrium, Verulæ és Ferentinum, nem pártoltak el szintén a háborúban; mert miután azon ajánlatot, lépnének be önkényt a római polgári kötelékbe, udvariasan elutasították és nem lehetett ürügyet találni, melynek alapján erre kényszeríthetők volnának, a rómaiak kénytelenek voltak nekik nem csak autonomiájokat, hanem még a gyűlés-tartás és házassági közösség jogát is meg-, s ezzel a régi hernicus szövetségnek még egy árnyékát fennhagyni. A volsk tartomány azon részében, mely addig a samnítok birtokában volt, ily körülmények fenn nem forogtak. Itt Arpínumot meghódoltatták, Frusinót határának harmadrészétől megfosztották, s a felső Liris mentén Fregellæ mellett a már régebben őrséggel megrakott volsk várost, Sórát, most maradandóan latin várrá változtatták át és egy 4000 főből álló légiót vetettek belé. Ily módon a volskok régi tartománya tökéletesen meghódíttatott és gyors léptekkel ment előre a rómaisodás útján. A Samniumot és Etrúriát egymástól elválasztó tartományba két katonai útat építettek be, és mindkettőt várakkal biztosították. Az éjszaki, melyből később flamíniusi lett, a Tibe-

ris vonalát fedezte; a Rómával szövetkezett Ocriculumon keresztül Narniába vezetett, a hogy a rómaiak az umberek régi várát Nequínumot újra elkeresztelték, midőn katonai gyarmatot alapítottak benne (455). A déli, a később valériusi út, a Fucinus tó mellett Coriolin és Albán vezetett keresztül, mely két város hasonlókép gyarmatokat kapott (451—453), még pedig a nagyfontosságú Alba, a marsusok tartományának kulcsa, 6000 főből álló őrséget. Azon kis népségek, melyeknek területén ez építkezések tétettek, az umberek, kik Nequínumot makacsúl védelmezték, az æquusok kik Albát, a marsusok kik Carsiolit támadták meg, nem bírták Rómát útjában feltartóztatni, mely e két hatalmas závárját szinte akadályozatlanúl tolta Samnium és Etrúria közé. Az Apúlia s mindenek felett Campánia maradandó biztosítására tett nagy út- és várépítéseket már említettük; ezek által Samnium keletről s nyugotról még szorosabban vétetett körül Róma várhálózata által. Etrúria aránylagos gyöngeségére nézve jellemző, hogy a rómaiak nem tartották szükségesnek a Ciminius erdőn átvezető szorosokat szintén egy katonai úttöltés és kellő várak segélyével biztosítani. Az eddigi határvár Sutrium, ezentúl is végpontja maradt Róma hadászati vonalának, s ez beérte azzal, hogy az onnan Arretiumba vezető útat a mellette fekvő községek által katonailag használható állapotban tartassa *).

299

303—301.

---

217. 187. *) Az 537-ki hadjárat hadi műveletei, és még határozottabban az Arretiumból Bonóniába vezető töltés építése 567-ben bizonyítják, hogy a Rómából Arretiumba vezető út már ez idő előtt használható állapotba helyeztetett. Római katonai töltésút azonban e korban még sem lehetett, miután, utóbbi elnevezéséről: „cassiusi út“ — itélve, mint *via consularis* nem volt 583 előtt építhető; mert

171.

A samnitok emelkedett lelkű népe belátta, hogy az ily béke vészhozóbb a legveszedelmesebb háborúnál, és a mi ennél több, e szerint cselekedett. Éjszaki Itáliában a fegyverek hosszú szünetelése után, a kelták épen most ismét mozogni kezdének; továbbá még nehány egyes etrusk község fegyverben állt a rómaiak ellen, s rövid fegyverszűnetek és heves de eredménytelen csatározások váltották fel egymást. Míg egész közép Itália forrongásban s részben nyílt lázadásban volt, a várak még épülő félben voltak, s az Etrúria és Samnium közti út még nem volt végkép elzárva. Talán még nem volt késő a szabadság megmentésére; de veszteni való idő többé nem volt: a békének minden esztendejével növekedtek a támadás nehézségei és csökkent a támadók hatalma. Alig pihentek a fegyverek öt év óta, s még vérzeniök kellett mindazon sebeknek, melyeket a huszonkét éves háboru Samnium parasztságán ütött, midőn a samnít szövetség 456-ban a harczot megújította. Az utólsó háborút leginkább Lucániának Rómával szövetkezése s Tarentnek ez által okozott távoltartása a harcztól, döntötte el Róma javára; ezen okúlva most a samnítok, először is teljes erejökkel Lucániára vetették magokat, hol csakugyan kormányra segítették pártjokat és ily módon szövetséget hoztak létre Samnium és Lucánia közt. A rómaiak természetesen rögtön megizenték a háborút, s Samnium nem is várt egyebet. A hangúlatra nézve eléggé jellemző, miszerint a samnít kormány tudtokra adta a római követeknek, hogy, ha samnít terűletre lépnek, nem képes személyök sértetlensé-

A samnit-etrusk háboru új kitörése.

298.

Spurius Cassius (consul: 252. 261. 268.) közt, kire természetesen nem is gondolhatunk és Gaius Cassius Longinus közt (consul: 583) a római consulok lajstromában Cassius nevűt nem találunk.

502. 493. 486. 171.

298. géről jót állani. — A háboru tehát újra kezdődött (456), s mialatt egy második sereg Etrúriában harczolt, Róma fő serege keresztül nyomúlt Samniumon s a lucániaiakat arra kényszerítette, hogy kössenek békét és küldjenek kezeseket Rómába. A következő évben mindkét consul Samnium ellen mehetett; Rulliánus Tifernum mellett győzött, hű fegyvertársa Publius Decius Mus Maleventum mellett s öt hónapon át két római sereg táborozott az ellenség földjén. Ez azáltal vált lehetővé, hogy a tusk államok saját szakállukra bocsátkoztak Rómával békealkudozásba. A samnítok, kiknek kezdet óta csupán egész Itáliának Róma elleni egyesülésében kellett a győzelem egyetlen lehetőségét felismerniök, mindent elkövettek, hogy a Róma és Etrúria közti fenyegető külön béke létrejövetelét meghiúsítsák; és midőn hadvezérök Gellius Egnátius az etruskoknak azt ajánlta, hogy saját tartományukban fog segítségökre lenni, végre az etrusk szövetségi tanács csakugyan rá állt, hogy nem hátrál és ügyét még egyszer a fegyverek szerencséjére bízza. Samnium a legnagyobb mértékben megfeszítette erejét, hogy egyszerre három sereget állíthasson a síkra, melyek közől az egyik saját terűletét védelmezze, a másik Campániába törjön, a harmadik és legerősebb pedig Etrúriába nyomúljon; s ez utóbbi, maga Egnátius által vezérelve, a marsusok és umberek tartományán keresztül, melynek lakói vele egyetértettek, 458-ban csakugyan bántatlanúl megérkezett Etrúriába. A rómaiak ezalatt nehány megerősített helyet vettek be Samniumban és megtörték a samnít párt befolyását Lucániában; de az Egnátius vezérlete alatt álló seregnek elmenetelét nem tudták meggátolni. Midőn Rómában hírűl vették, hogy a samnítoknak sikerűlt meghiúsítaniok mindazon óriási erőfeszítések sikerét, melyeknek czélja volt a déli itáliaiakat

A coalitió hadainak egyesűlése Umbriában.

296.

az éjszakiaktól elkülöníteni, hogy a samnít hadak megjelenése Etrúriában jeladássá lett majdnem az összes tartomány felkelésére Róma ellen, hogy az etrusk községek nyakra-főre igyekeznek saját legénységöket harczképessé tenni és gall hadakat fogadni zsoldjokba: e hírekre Róma is megfeszítette minden erejét, szabadon bocsátottakból és feleséges emberekből új cohorsok alakíttattak — mindkét részen érezték, hogy a vég eldöntés percze közeledik. A 458. év azonban úgy látszik, fegyverkezésben és a ha- 296.
dak meneteiben tölt el. A következő (459) évre a ró- 295.
maiak két legjobb hadvezéröket, Publius Decius Must és a már hajlott korú Quintus Fábius Rulliánust állították Etrúriában a sereg élére, mely minden, Campániában bármikép nélkülözhető csapatokkal megerősítve 60.000 főre rúgott, kiknek több mint egy harmadrésze teljes római polgár volt; ezenkivül kettős tartalékot alakítottak, az elsőt Falerii mellett, a másodikat a főváros falai előtt. Az itáliaiak gyűlhelye Umbria volt, melyben a gall, etrusk és sabelli területről jövő utak találkoztak; Umbriába vezették a consulok is hadjok zömét a Tiberisnek részint jobb részint bal partján fölfelé, mialatt az első tartalék egyidejűleg Etrúria felé tett egy hadi mozdúlatot, hogy, ha csak lehet, az etrusk hadakat az elhatározó harcz színhelyéről hazájok védelmezésére visszavonják. Az első csatározás nem végződött szerencsésen a rómaiakra nézve; előőrsüket Chiusi területén az egyesült gallok és samnítok megverték. De az említett diversio elérte czélját; míg a samnítok saját városaik romjain nyomúltak keresztül, hogy a valódi csatamezőről el ne maradjanak, az ezek lelki erejével nem bíró etrusk hadak nagy része, a mint hírét vette, hogy a római tartalékhad Etrúriába betört, elhagyta a szövetséges sereget, és ennek sorai már igen megfogy-

Sentínumi ütközet.

tak, midőn az Apennín keleti lejtőjén, Sentinum mellett, döntő ütközetre került a dolog. A harcz ennek daczára heves volt. A rómaiak jobb szárnyán, hol Rulliánus harczolt két légiójával a samnít sereggel, az ütközet sokáig elhatározatlanúl folyt. A bal szárnyon, melyet Publius Decius vezényelt, a gallok harczi szekerei zavart okoztak a római lovasságban, s itt már a légiók is hátrálni kezdének. Erre a consul előhivatott egy Marcus Lívius nevű papot, megparancsolta neki, hogy a római hadvezér fejét s az ellenséges sereget együtt ajánlja fel a földalatti isteneknek áldozatúl; s ezzel a gallok legsűrűbb harczsoraiba rohanva kereste és meg is találta a halált. A magas állású férfiúnak, a szeretett hadvezérnek e hősies kétségbeesése nem maradt eredménytelenül. A futásnak eredt katonák ismét megálltak, a legbátrabbak vezéröket követve rohantak az ellenséges sorok közé, hogy őt megbosszúlják vagy vele együtt haljanak; és ekkor, Rulliánus által küldve épen jókor jelent meg Lúcius Scípio consuláris a tartalékhaddal a veszélyben forgó balszárnyon. Campánia kitűnő lovassága. a gallokat oldalt és hátulról megtámadva, döntötte el e részen a csata sorsát: a gallok futásnak eredtek, és végre a samnítok is meghátráltak, kiknek vezére Egnátius a tábor bejáratánál elesett. Kilenczezer római hullája födte be a csatatért; de a drágán megvásárolt győzelem megérte az áldozatot. A coalítió serege, s ezzel maga a coalítió is felbomlott; Umbria Róma hatalmában maradt, a gallok szétfutottak, a samnítok megmaradt hada, még mindig csatarendben, az Abruzzokon keresztül hazájába vonúlt. Campániát, melyet a samnítok az etrusk háboru alatt árasztottak el, ennek befejezte után a rómaiak könnyű szerrel szállták ismét meg. Etrúria a következő évben (460) békét kért; Volsinii, Perúsia, Arretium s

Béke Etrúriával. 294.

valószínűleg minden város, mely a Róma elleni szövetségben részt vett, fegyverszünetet fogadott négyszáz hónapra. De a samnítok nem így gondolkoztak. Reménytelen ellenállásra készültek, a szabad embernek azon bátorságával, mely a szerencsét nem erőszakolja ugyan, de megszégyenítheti. Midőn a két consuli sereg 460-ban Samniumba benyomúlt, mindenütt a legelkeseredettebb ellenállásra talált; sőt Marcus Atílius Lucériánál vereséget szenvedett s a samnítok berontottak Campániába és a Liris melletti római gyarmat, Interamna vidékét elpusztították. A következő évben Lúcius Papírius Cursor, az első samnít háborúban szerepelt hősnek fia, és Spúrius Carvílius Aquilonia mellett nagy nyílt ütközetet víttak a samnít sereggel, melynek magva, a 16,000-nyi fehérzekések, szent esküvel fogadta, hogy inkább keres a halálban, mint a futásban menekvést. A kérlelhetetlen sors azonban nem törődik az esküvel s a kétségbeesés könyörgéseivel; a római győzött és ostrommal vette be azon várakat, melyekbe a samnítok javaikkal együtt menekűltek. A samnít szövetség tagjai a napról napra hatalmasabbá váló ellenség ellen még e nagy vereség után is éveken át példátlan kitartással folytatták a harczot hegyeik közt és váraikból, s a részletekben nem egyszer sikerrel; az öreg Rulliánusnak még egyszer fel kellett ellenök emelnie harczedzett karját (462), sőt Gávius Pontius, talán a caudiumi győzőnek fia, még egy utólsó győzelmet is nyert népe javára, melyet a rómaiak, midőn utóbb foglyokúl esett, elég alávaló módon azzal bosszúltak meg rajta, hogy a börtönben kivégeztették (463). De ezenkivül misem mozdúlt többé Itáliában, mert azon háboru, melyet Falerii kezdett 461-ben, e nevet alig érdemli meg. A samnítok ugyan még sovárgó pillantásokat vethettek Tarentre, mely még egyedül lehetett képes se-

Végső harczok Samniumban.

294.

292.

291.

293.

gélyt nyújtani; de ez elmaradt. Ugyanazon okok idézték elő Tarent tétlenségét most, a melyek azelőtt: a belső rossz kormányzat s a lucániaiaknak ismét a rómaiakhoz pár-
298. tolása 456-ban; ehhez járult még a syrakúsai Agathoklestől való nem alaptalan félelem, ki épen ekkor állt hatalma tetőpontján és Itália ellen kezdett fordúlni. Agathokles
299. 455 körül megfészkelte magát Kerkyrán, honnan Kleonymos az ostromló Demetrios által elűzetett, s most úgy az ádriai mint az ioniai tenger felől fenyegette a tarentieket.
295. A szigetnek 459-ben Pyrrhos epeirosi király javára történt átengedése ugyan ez aggodalmakat nagyrészt megszüntette: de azért a kerkyrai ügyek még ezentúl is fog-
290. lalkoztatták a tarentieket, kik 464-ben segítették Pyrrhos királyt a sziget birtokában Demetrios ellen megvédeni, és Agathokles szintén nem szűnt meg a tarentieket itáliai
289. politikájával nyugtalanítani. Midőn ő meghalt (465) s vele a syrakúsaiak hatalma Itáliában összeomlott, már késő volt; Samnium, bele fáradva a harminczkét éves harczba,
290. egy évvel előbb (464) békét kötött Manius Curius Dentatus római consullal, és a dolog formájára nézve meg-
304. újította szövetségét Rómával. Valamint a 450-ki békében, úgy most sem szabtak a rómaiak meggyalázó vagy megsemmisítő feltételeket a vitéz nép elé; úgy látszik, még terűletöket is csorbítatlanúl hagyták. A római politika helyesebbnek tartotta az eddig követett úton haladni előre, s mielőtt a benföld közvetlen meghódításához fogna, hatalmát a campániai és ádriai partvidéken végkép megszilárdítani. Campánia ugyan már rég meghódolt; de Rómának messzenéző politikája a campániai part biztosítására szükségesnek látta két parti várnak, Minturnænek
295. és Sinuessának (459) építését, melyeknek új polgársága, a parti gyarmatokra nézve fennálló elv szerint, teljes római

polgárjogot nyert. Még erélyesebben dolgozott Róma hatalmának kiterjesztésén közép Itáliában. Itt az összes sabínságra a római alattvalói jog, rövid és tehetetlen ellenállás után, rá kényszeríttetett (464) és az Abruzzokban, nem messze a tengerparttól, egy erős vár, Hatria építtetett (465). De valamennyi közt a legfontosabb Venúsia alapítása (463) volt, melybe a telepűlők, addig hallatlan számban, 20,000-en küldettek; e város, Samnium, Apúlia és Lucánia határán, a Tarentből Samniumba vezető nagy úton, rendkivül erős fekvésben alapítva, arra volt hivatva, hogy a körülötte levő népek engedelmességét biztosítsa, s főkép hogy déli Itáliában Róma két leghatalmasabb ellensége közt az összeköttetést megszakítsa. Kétségkivül ezzel egyidejűleg a déli út, melyet Appius Claudius Cápuáig épített, ettől tovább meghosszabbíttatott Venúsiáig. Ily módon, midőn a samnít háborúk befejeztettek, Róma tömör terűlete éjszakon a Ciminius erdőig, keleten az Abruzzókig, délen Cápuáig terjedt, míg két előre tolt előőrse, Lucéria és Venúsia, kelet és délfelé ellenségeinek összeköttetési vonalaira építve, ezeket minden irányban elszigetelte. Róma többé nem csupán az első, hanem már az uralkodó hatalom volt a félszigeten, midőn az ötödik század vége felé azon nemzetek, melyek mindenikét az istenek kedvezése és saját képességei a maga vidékén a többiek élére állítottak, a tanácsban és harczmezőn közeledni kezdtek egymáshoz, és midőn, valamint Olympiában az első verseny győztesei a második és komolyabb küzdésre készűltek egymás közt, azonképen a népek nagyobb küzdterén Karthágó, Makedónia és Róma készűltek az utólsó és elhatározó bajvívásra.

290. 289. 291.

VII. FEJEZET.

Pyrrhos király Róma ellen és Itália egyesülése.

Kelet viszonya a nyugottal. 323.

Azon időben, midőn Róma ellenmondás nélkül uralkodott a világon, a görögök azzal szokták római uraikat bosszantani, hogy a rómaiak nagyságukat azon hideglelésnek köszönik, mely Makedóniai Sándort 431. június 11-én Babylonban megölte. Nem sok vígasztalót találván a történtek feletti elmélkedésben, szerettek gondolatban azzal foglalkozni, a mi történhetett volna, ha a nagy király, a mint halála előtt állítólag tervezte, nyugotra fordúlt volna, hogy hajóhadával Karthágó ellen a föld feletti uralomért harczoljon. Nem lehetetlen, hogy Sándor ily dolgokat forgatott fejében; és magyarázatukra nem is szükséges csupán arra utalnunk, hogy egy a háborút szerető autokrata, ha van elég katonája és hajója, csak nehezen bír határt szabni hadviselési kedvének. Méltó dolog volt egy görög nagy királyhoz, a sikeliótákat Karthágó, a tarentieket Róma ellen megvédeni s a kalózságnak mindkét tengeren véget vetni; azon itáliai követségeknek, melyek számos másokon kivül Babylonban megjelentek, a brettiusok, lucániaiak, etruskok *) küldötteinek révén elég alkalmok volt

*) Azon elbeszéllés, mely szerint a rómaiak is küldtek volna Nagy Sándorhoz követeket Babylonba, Kleitarchostól származik

a félsziget viszonyaival megismerkedni és vele összeköttetésbe lépni. Karthágónak, sokszoros keleti összeköttetéseivel, szükségkép magára kellett vonnia a hatalmas ember figyelmét, s valószínűleg szándéka volt a perzsa királynak névleges uralmát a tyrusi gyarmat felett valódivá változtatni; a mitől hogy féltek a kathágóiak, mutatja az, hogy egy phoenikiai kém élt Sándor közvetetlen környezetében. De lett légyen mindez ábránd vagy terv, a király meghalt, a nélkül hogy a nyugot ügyeivel foglalkozott volna, s e gondolatok vele együtt sírba szálltak. Csak nehány rövid évig tartotta egy görög ember a hellenség összes értelmi erejét, a kelet összes anyagi bőségét egyesítve kezében, halálával életének műve, a hellenség megalapítása keleten ugyan korán sem lett semmivé, de alig egyesült birodalma rögtön szétszakadt, s a romjaiból alakúló különböző államok folytonos viszálkodásai közt, valamennyinek közös világtörténeti hivatása, a görög míveltségnek terjesztése keleten, habár nem bukott is el, de elgyöngűlt és megbénúlt. Ily körülmények közt sem a görög, sem az ázsiai-egyiptomi államok nem gondolhattak arra, hogy nyugoton megfészkelhessék magokat s a rómaiak vagy

---

(Plin. *hist. nat.* 3, 5, 57), kiből a többi, ezen tényt jelentő tanúk (Aristos és Asklepiades Arriánnál 7, 15, 5; Memnon *c.* 25) azt kétség kivül merítették. Kleitarchos ugyan kortársa volt ez eseményeknek, de Sándor általa megírt élete ennek daczára határozottan inkább történeti regény mintsem történelem; s a megbízható életrajzírók (Arrián i. h.; Livius 9, 18) hallgatásával és a jelentésnek teljesen regényszerű részleteivel szemben, melyek szerint például a rómaiak arany koszorút nyújtottak át Sándornak, mire ez Róma jövendő nagyságát megjósolta, — kénytelenek vagyunk ez elbeszéllést azon számos költött dolgok közé sorolni, melyekkel Kleitarchos historiáját felcziczomázta.

karthágóiak ellen fordúlhassanak. A keleti és nyugoti államrendszer egymás mellett álltak fenn, a nélkül hogy egyelőre politikailag egymásra hassanak; s főkép Róma teljesen idegen maradt a diadoch-korszak bonyodalmaitól. Csak a gazdászati természetű viszonyok szilárdúltak meg; a mint például a rhodusi köztársaság, egy semleges kereskedelmi politika legelőkelőbb képviselője Görögországban s mint ilyen a folytonos háborúk e korszakában a
306. forgalom általános közvetítője, 448 körül szerződést kötött Rómával, természetesen kereskedelmi szerződést, a mi egy kereskedő nép s a cærei és campániai partok urai közt könnyen megmagyarázható. A zsoldosok szállítására is, mely e kor általános toborzó helyéről, Hellasból Itáliába, nevezetesen Tarentbe, űzetett, csak igen alárendelt mértékben folytak be azon politikai viszonyok, melyek például Tarent és anyavárosa Spárta közt fennálltak; egészben véve e toborzás pusztán kereskedelmi űzlet volt, és Spárta, ámbár a tarentieknek itáliai háborúik számára rendszerint ő szolgáltatta a vezetőket, ennek daczára ép oly kevessé keveredett viszályba az itáliaiakkal, mint az éjszakamerikai szabadságharczban a német államok nem az únióval, midőn alattvalóikat az únió ellenségeinek eladták.

Pyrrhos történelmi állása.

Pyrrhos, Epeiros királya szintén nem volt egyéb egy kalandor csapatvezérnél; szerencselovag, daczára annak, hogy családfáját Aeakosig és Achilleusig vitte fel, és hogy, ha békésebb szellemű lett volna, mint egy kis hegyi nép „királya“ makedóniai fennhatóság alatt, vagy akár elszigetelt szabadságban élhetett és halhatott volna meg. Voltak a kik makedóniai Sándorral hasonlították össze; és csakugyan, egy nyugoti hellen birodalom alakítása, melynek magvát Epeiros, Nagy-Görögország és Sicília képezték

volna, mely mindkét itáliai tengeren uralkodott s Rómát úgy mint Karthágót a hellen államrendszer barbár határnépeivel, a keltákkal és indusokkal egy sorba szorította volna — e gondolat oly nagy és merész, mint az, mely Makedónia királyát a Hellesponton átvezette. De a keleti és nyugoti hadjárat nem csupán eredményeiben különbözik egymástól. Sándor, makedóniai seregével, melynek főkép törzskara kitűnő volt, bátran szembe szállhatott a nagy-királylyal: de Epeiros királya, mely körülbelül úgy állt Makedóniához, mint ma Hessen áll Poroszországhoz, csak zsoldosok és oly szövetségek segélyével juthatott valamire való hadsereghez, melyek esetleges politikai combinátiókon alapúltak. Sándor Perzsiában mint hódító lépett fel, Pyrrhos Itáliában mint másodrangú államok coalitiójának hadvezére; Sándor öröklött országát Görögország feltétlen hódolata s az Antipaterrel élén hátramaradt erős sereg által tökéletesen biztosítva hagyta maga után: Pyrrhosnak egy megbízhatatlan szomszéd szaván kivül misem biztosította saját országának épségét. Mindkét hódítónak szülőföldje, ha terveik sikerűlnek, szükségkép megszűnt volna új birodalmaik súlypontját képezni; de a makedóniai katonai monarchia székhelyét Babylonba tenni át még könnyebben volt kivihető, mint Tarentben vagy Syrakúsában katonai dynastiát alapítani. A görög köztársaságok demokratiája, daczára annak, hogy folytonos haldoklásban állott, a katonai állam merev formái közé semmikép nem volt beszorítható; Fülöp nagyon jól tudta, miért nem kebelezte be a görög köztársaságokat monarchiájába. Nemzeti ellenállástól a keleten nem volt mit tartani; itt régóta uralkodó és szolgáló törzsek éltek egymás mellett s a despoták változása a népesség nagy tömegére nézve közönös vagy épen kivánatos volt. Nyugoton is lehetséges

volt a rómaiakat, samnítokat, karthágóiakat legyőzni; de semmiféle hódító nem lett volna képes Itália lakóit egyiptomi fellákká változtatni át vagy a római parasztokból hellen bárók jobbágyait csinálni. Bármit vegyünk szemügyre, a saját hatalmat, a frígytársakat, az ellenfelek erejét — a makedóniainak terve mindenben kivihetőnek, az epeirosié lehetetlen vállalkozásnak tűnik fel; amaz egy nagy történelmi hivatás teljesítésének, ez egy nevezetes tévedésnek; amaz alapjait vetette meg egy új államrendszernek s a civilisátió egy új korszakának, ez puszta történelmi episod maradt. Sándort műve túlélte, bár teremtője idejekorán meghalt; Pyrrhos saját szemeivel látta minden tervének meghiusúltát, mielőtt a halál által elszólíttatott volna e világból. Mindketten merész és nagy természetek voltak, de Pyrrhos csak első hadvezére, Sándor mindenek felett leglángeszűbb államférfia korának; és ha a lehetőnek és lehetetlennek átlátása az, a mi a hőst a kalandortól megkülönbözteti, akkor Pyrrhost ez utóbbiak fajába kell sorolnunk, s ép oly kevessé szabad nagyobb rokona mellé állítanunk, a mint nem helyezhetjük példáúl Bourbon Connetablet tizenegyedik Lajos mellé. — És mégis csodálatos varázs veszi körül az epeirosi nevét, sajátságos neme a részvétnek, mely kétség kivül saját lovagias és szeretetre méltó személyiségét is, de még inkább azon körülményt illeti meg, hogy ő volt az első görög, ki Rómával a csatatéren szembe szállt. Vele kezdődnek azon közvetetlen vonatkozások Róma és Hellas közt, melyeken az antik civilisátiónak összes utóbbi kifejlődése s a modern civilisátiónak tetemes része alapszik. A phalanxok és cohorsok, a zsoldos hadsereg és honvédség, a katonai királyság és a senátori kormányzat, az egyéni tehetség és nemzeti erő közti küzdelem — Rómának és a hellenségnek e

harcza legelőször a Pyrrhos és a római hadvezérek közti csatákban vívatott keresztül; s habár a vesztes fél utóbb még gyakran felebbezte ügyét a fegyverek új itélőszéke elé, mégis minden későbbi ütközet napja csak az elsőnek itéletét erősítette meg. A míg azonban a görögök a csatatéren úgy mint a cúriákban legyőzetnek, túlnyomóságuk nem kevesbbé kétségbevonhatatlan minden más nempolitikai versenyküzdelemben, s már ugyanezen harczokból is sejthető, hogy Róma győzelme a hellenek felett másnemű lesz, mint az, melyet a gallokon és phœníkiaiakon vívott s hogy Aphrodite varázs hatalma csak akkor kezd működni, midőn a lándzsa nyele eltört, s pajzs és sisak félre tétetett.

Pyrrhos király Aeakidesnek, a molossusok (Janina körül) urának fia volt, ki Sándor által mint rokon és hív hűbéres megkíméltetvén, ennek halála után a makedóniai családi politika örvényébe ragadtatott, s ebben először birodalmát, azután életét vesztette el (441). Ekkor hat éves fia az illyr taulantiusok ura, Glaukias által mentetett meg és a Makedónia birtokáért folyt harczok folyamában, az ostromló Demetrios által még gyermekkorában visszahelyeztetett ősi tartományába (447), hogy azt az ellenpárt befolyása által nehány évvel utóbb ismét elveszítse (452 körül) és mint földönfutó fejedelmi sarjadék kezdje meg katonai pályáját a makedóniai tábornokok kíséretében. Egyénisége csakhamar érvényesítette magát. Antigonos alatt részt vett ennek utólsó hadjárataiban; Sándor öreg marsalljának öröme telt a született katonában, kinek, az ősz hadvezér véleménye szerint, csak fiatalsága okozta, hogy még nem lett korának első hadi emberévé. Az Ipsos melletti szerencsétlen ütközet után kezesűl vitetett Alexandriába, a Lagídok dynastiája megalapítójának udvarába,

Pyrrhos jelleme és előbbi története.

313.

307.

302.

hol merész és nyers lénye s minden nemkatonai dolgot alaposan megvető katonai szelleme által nem kevesbbé vonta magára a politikus Ptolemæos király figyelmét, mint férfias szépsége által, melynek vad tekintete s nehézkes fellépése sem tudott ártani, a királyi hölgyek tekintetét. A vakmerő Demetrios ugyanekkor ismét új birodalmat alapított magának, ezúttal Makedóniában; természetesen azon szándékkal, hogy innen kiindúlva Sándor birodalmát helyre állítsa. Őt lekötni, otthon foglalkoztatni lett most a feladat; s a Lagíd, ki oly láng lelkeket, minő az epeirosi ifju volt, kitünő ügyességgel fel tudott finom politikája czéljaira használni, nem csak nejének Berenike királynénak tett kedves dolgot, hanem saját czéljait is előmozdította, midőn mostohaleányát, Antigone herczegnőt a fejedelmi ifjúnak nőül adta, és szeretett „fiát“ segélyével és hatalmas befolyásával támogatta, hogy hazáját visszaszerezhesse (458). Midőn apái tartományába visszatért, csakhamar hozzá hajlott az egész ország; a vitéz epeirosiak, az ókor ezen albánjai, öröklött hűséggel és friss lelkesüléssel ragaszkodtak a bátor ifjuhoz, a „sashoz“, a mint ők nevezték. A Kassander halála után (457) a makedóniai trónöröködés felett kitört zavarokban az epeirosi kiterjesztette birodalma határait; egymás után hatalmába ejtette az ambrakiai öböl vidékét a fontos Ambrakia várossal, Kerkyra szigetét, sőt még a makedóniai területnek is egy részét, és sokkal csekélyebb haderővel, magoknak a makedóniaiaknak is bámulatára, ellent állt Demetrios királynak. Sőt midőn Demetrios saját oktalansága folytán Makedónia trónjáról lebukott, a makedóniaiak önkényt felajánlották azt a lovagias ellenfélnek, az Alexandrídák rokonának (467). És csakugyan, Pyrrhosnál senki sem volt méltóbb Fülöp és Sándor királyi fejékének viselésére. E

296.

297.

287.

mélyen sülyedt korban, midőn a fejedelmi czím már-már egyértelművé lett az alávalósággal, fényesen tűnt ki Pyrrhos személyének szeplőtlen tiszta jelleme. A makedóniai törzstartomány szabad parasztjai, kik, bár megfogytak és elszegényedtek, de távol tartották magokat az erkölcsök s a vitézség azon elsülyedésétől, melyet a diadochok uralkodása emelt trónra Görögországban és Ázsiában, Pyrrhost minden tekintetben a királyságra termettnek találták, őt, ki hasonlóan Sándorhoz, családja és barátai körében szívét nyitva tartotta minden emberi érzelem számára s a Makedóniában oly gyűlöletes keleti szultánrendszert magától mindig visszautasította, őt, ki úgy mint Sándor, kora legnagyobb taktikusának ismertetett el. De a makedóniaiak sajátságosan túlfeszített nemzetiérzülete, mely a legnyomorúltabb makedóniai urat többre becsülte a legkülönb idegennél, a makedóniai hadaknak oktalan ellenkezése minden nemmakedóniai vezér ellen, mely már Sándor iskolájának legnagyobb hadvezérét, a kardiai Eumenest is megbuktatta, az epeirosi fejedelem uralmának is csakhamar véget vetett. Pyrrhos, ki Makedónia kormányát a nemzet beleegyezésével nem vihette, és kevesebb hatalommal bírt s talán nemesebben is gondolkozott, semhogy magát a népnek, akarata ellenére, nyakára tolja, a tartományt már hét hónapi uralkodás után visszaadta belföldi kormánya nyomorának, és haza tért hű epeirosi népéhez (467). De azon férfiúra, ki egykor Sándor koronáját 287.
viselte, Demetrios sógorára, a Lagídnak és syrakúsai Agathoklesnek vejére, a nagymíveltségű stratégára nézve, ki a harczi művészetről emlékiratokat és tudományos értekezéseket írt, lehetetlen volt életét azzal fejeznie be, hogy évenként bizonyos időben a királyi marhakezelő számadásait átnézze és derék epeirosi híveitől a szokásos ajándé-

kokat ökrökben és birkákban átvegye, hogy azután Zeus oltárán megújíttassa általok hűségi esküjöket s maga is ismételje a törvényekre tett esküjét, és mindezek további megerősítésére híveivel poharazva töltse el az éjszakát. Ha már a makedóniai trónon nem volt számára hely, még kevesbbé találta helyét otthon; ő, ki az elsővé lehetett, nem maradhatott másodiknak. Így vetette szemét távolabb ügyekre. A Makedónia birtoka felett vitázó királyok, bár semmi egyébben egyet nem értettek, készek voltak közösen oda hatni, hogy a veszélyes vetélytárs önkényt lelépjen az események színhelyéről; s ő biztosan tudta, hogy hű bajtársai követni fogják, bárhová vezesse őket. Ugyanekkor épen úgy álltak Itália viszonyai, hogy most ismét kivihetőnek tetszett az, a mit negyven évvel előbb Pyrrhos rokona, apjának unokatestvére, epeirosi Sándor, s csak az imént ipja Agathokles tervezett, s így Pyrrhos elhatározta, hogy felhágy makedóniai terveivel s a nyugoton új birodalmat fog alapítani maga és a hellen nemzet számára.

Az itáliaiak felkelése Róma ellen. 290.

Azon fegyvernyugvás, melyet a Samniummal 464-ben kötött béke Itáliának hozott, rövid ideig tartott; az első lépést egy új líga alakítására Róma túlhatalma ellen ezúttal Lucánia tette meg. E népnek, mely Rómához pártolása által a samnít háborúk alatt a tarentieket tétlenségre kárhoztatta, s ezáltal lényegesen hozzá járult a harcz eldöntéséhez, jutalmúl a rómaiak zsákmányúl vetették oda a terűletén fekvő görög városokat; s ez alapon a lucániaiak, egyesűlve a brettiusokkal, a béke megkötése után hozzá láttak e városok egymás után való elnyomásához. A thuriibeliek Stenius Statílius lucániai hadvezér által több ízben megtámadtatván és nagy mértékben szorongattatván — mint egykor a campániaiak a samnítok ellen — Róma

Lucánia.

támogatását vették igénybe; hasonló módon és kétség kivül szintúgy feláldozva szabadságokat és önállásokat, a római senátushoz fordúltak és segélyt kértek tőle a lucániaiak ellen. Miután a Lucániával való szövetség Venúsia várának felépítése által Rómára nézve időközben nélkülözhetővé vált, a rómaiak teljesítették Thurii kérését és szövetségeseiknek meghagyták, hogy e várost, mely Rómának meghódolt, bántatlanúl hagyják. A lucániaiak és brettiusok hatalmasabb szövetségeseik által a közös zsákmányból kijáró részökben ily módon megcsalatván, alkudozásba léptek a samnít-tarenti ellenzéki párttal, hogy az itáliaiak közt új coalitiót alakítsanak Róma ellen; s midőn a rómaiak őket egy követség által óvakodásra intették, a követet fogságra vetették s megkezdték a Róma elleni háborút Thurii új megtámadásával (469 körül), egyszersmind 285.
nem csak a samnítokat és tarentieket, hanem Itália éjszaki népeit, az etruskokat, umbereket és gallokat is felszólították hogy egyesüljenek velök a közös szabadságharczra. Az etrusk szövetség csakugyan fel is kelt, és nagyszámú gall Etruskok és kelták
csapatokat fogadott zsoldjába; s azon római sereg, melylyel Lucius Cæcilius prætor a hűnek maradt Arretiumnak segítségére ment, e város falai alatt az etruskok senóni zsoldosai által megsemmisíttetett, maga a hadvezér 13.000 emberével együtt elesett (470). A senóniak Róma frígy- 284.
társai közé tartoztak, ennek folytán a rómaiak követeket küldtek hozzájok, hogy panaszt emeljenek, a miért senóni szökevények fegyvert fogtak Róma ellen s a hadifoglyok ingyen visszaadását követeljék. De Britomaris senóni főnök parancsára, ki atyjának halálát meg akarta a rómaiakon bosszúlni, a senóniak a római követeket agyonverték s nyíltan az etruskok pártjára álltak. Egész éjszaki Itália, az etruskok, umberek, gallok ekkép fegyverben álltak

Róma ellen; most, ha a déli tartományok is felismerik a kedvező pillanatot és azok is Róma ellen nyilatkoznak, melyek azt eddig még nem tették, nagy eredményeket lehetett kivívni. És csakugyan úgy látszik, hogy a samnítok, mindig készek a szabadságért síkra szállni, Rómának meg is izenték a háborút; de meggyöngítve és minden oldalról körülfogva levén, kevés hasznot hajthattak a szövetségnek, Tarent pedig szokásához híven késlekedett. Mialatt ellenségeik szövetségek felett alkudoztak, subsidiumi szerződéseket kötöttek és zsoldosokat toborzottak, Róma cselekedett. Először is a senóniakkal éreztette, mily veszedelmes dolog a rómaiakat megverni. Publius Cornelius Dolabella consul erős haddal tört tartományukba; a senóniak közől, a ki le nem mészároltatott, elűzetett az országból, és e törzs kitöröltetett az itáliai népek sorából (471). Oly népnél, mely leginkább nyájaiból élt, az ily tömeges kiűzés keresztül volt vihető; s ezen Itáliából kiűzött senóniak valószinűleg hozzá járultak azon gall rajok megalakúlásához, melyek kevéssel utóbb a Duna mentét, Makedóniát, Görögországot és kis Ázsiát elárasztották. A senóniak legközelebbi szomszédai és törzsrokonai, a boiusok, a borzasztó gyorsasággal teljesedésbe ment katastrópha által megrémítve és elkeseritve rögtön egyesültek az etruskokkal, kik a háborút még folytatták s kiknek senóni zsoldosai most már nem mint bérenczek, hanem mint hazájok kétségbeesett megbosszulói küzdöttek a rómaiak ellen; egy hatalmas etrusk-gall sereg nyomúlt Róma ellen, hogy a senóni törzs megsemmisítéséért az ellenség fővárosán álljon bosszút, s Rómát tökéletesebben elpusztítsa a föld színéről, mint a mennyire ennek hadvezére a senóniakat kiirtotta. De a vadimóni tó közelében, a Tiberisen való átkelése alkalmával, az egyesült sereg a rómaiak által érzé-

Samnítok.

A senóniak megsemmisíttetnek.

283.

kenyen megveretett (471). Miután a következő évben 283.
Populónia mellett még egyszer és nem több szerencsével bocsátkoztak nyílt ütközetbe, a boiusok cserben hagyták frígytársaikat és a magok számára békét kötöttek Rómával (472). Ily módon a líga legveszélyesebb tagja, a gal- 282.
lok népe, törzsenként győzetett le, mielőtt még a szövetség tökéletesen megalakúlt volna, s ezáltal Róma szabad kezet nyert alsó Itáliában, hol a háboru 469—471-ben 285–283.
nem viseltetett komolyan. Míg eddig a csekély római sereg csak nehezen bírta magát Thuriiban a lucániaiak és brettiusok ellenében fenntartani, most Gaius Fabricius Luscinus consul erős haddal jelent meg a város előtt (472), 282.
azt felszabadította, a lucániaiakat egy nagy ütközetben megverte s vezéröket Statíliust elfogta. A kisebb nemdóri görög városok, megmentőiket látván a rómaiakban, mindenütt önkényt álltak hozzájok; római őrségek hagyattak a legfontosabb helyeken, Lokriban, Krótonban, Thuriiban s főkép Rhegionban, mely utóbbi városra úgy látszott már a karthágóiak is rávetették szemöket. Róma mindenütt határozottan előnyben volt. A senóniak megsemmisítése által a rómaiak az ádriai tengerpart jelentékeny részének birtokába jutottak; és, kétség kivül tekintettel a Tarenttel való, már hamu alatt parázsló viszályra s az epeirosiaknak már fenyegető berohanására, siettek uralmokat úgy a tengerparton, mint az ádriai tengeren biztosítani. Polgárgyarmat telepíttetett (471 körül) Séna (Sinigaglia) ki- 283.
kötő városba, a senóni tartomány egykori fővárosába, s ezzel egyidejűleg a tyrrhéni tengerről egy római hajóhad vitorlázott a keleti vizekre, nyilván azért, hogy az ádriai tengeren foglaljon állást és a római birtokokat fedezze.

Szakítás Róma és Tarent közt. 304.

A tarentiek a 450-iki szerződés óta békében éltek Rómával. Tétlenül nézték a samnítok lassú haldoklását, a senóniak gyors megsemmisülését, s beleszólás nélkül tűrték Venúsia, Hatria, Séna alapítását, Thurii és Rhegion megszállását. Most azonban, midőn a római hajóhad, a tyrrhéni tengerről az ádriaira vezető útjában a tarenti vizekbe ért s a barátságos lábon álló város kikötőjében horgonyt vetett, végre kitört a régóta táplált elkeseredés; a nép emberei a polgárok gyűlésén szóba hozták azon régi szerződéseket, melyek a római hadihajóknak megtiltották kelet felé a lakíniumi hegyfokon túlmenni; a tömeg feldühödve rohant a római hadihajókra, melyek váratlanúl, rabló módra megtámadtatván, heves védelem után legyőzettek; öt hajó elfoglaltatott, legénysége kivégeztetett vagy rabszolgáúl eladatott, s a római admirál maga is elesett a küzdelemben. E gyalázatos eljárást csak a söpredék uralmának souverain oktalansága és souverain lelkiismeretlensége magyarázhatja meg. Ama szerződések egy rég túlhaladt és elévűlt kor művei voltak; világos hogy, legalább Hatria és Séna alapítása óta többé egyszerűen nem volt értelmök, s hogy a rómaiak, bízva a fennálló szövetségben, jóhiszeműleg hajóztak az öbölbe — a mint a dolgok további folyamata bizonyítja, nagy mértékben érdekökben is állt, semmiképen sem adni Tarentnek ürügyet a hadizenésre. Ha Tarent államférfiai Rómának háborút akartak izenni, csak azt tették, a mit már rég kellett volna tenniök; s ha jobb szerették hadizenetöket, annak valódi oka helyett, inkább valamely szerződés formaszerinti megszegésével indokolni, ezt is könnyen megtehették volna, miután a diplomatia minden időben méltósága alatt állónak tartotta egyszerű dolgokat egyszerűen fejezni ki. De a helyett hogy az admirált visszafordúlásra szólították

volna fel, a hajóhadat minden előleges intés nélkül fegyverrel támadni meg ép úgy oktalanság volt, mint barbárság, egyike a civilisátió azon iszonytató barbárságainak, melyekben az erkölcs és míveltség egyszerre lebuknak a trónról s a meztelen aljasság lép rá, mintha csak óvni akarna azon gyermekes hittől, hogy a civilisátió képes volna az emberből a vadállatot végkép kiirtani. — S mintha ezzel a mérték még nem lett volna teljes, a tarentiek e hős tett után még megrohanták Thuriit, melynek római őrsége váratlanúl meglepetvén capitulált (472/3 telén), és a thuriibeli- 282/1.
eket, kiket ők magok szerződésszerűleg annyiszor zsákmányúl vetettek a lucániaiak elé, s ezzel erőszakkal kényszerítettek Róma előtt meghódolni, most keményen megbüntették, a miért a helleneket elhagyva a barbárok pártjára álltak.

Békekísérletek.

E barbárok azonban oly mérsékletet tanusítottak, mely, tekintve hatalmok és a szenvedett sértés nagyságát, bámulatot érdemel. Rómának érdekében állt Tarent semlegességét lehető sokáig fenntartani, s a senátus vezérlő férfiai ez okból elvethették a kisebbségnek azon, könnyen megmagyarázható elkeseredésből eredt indítványát, mely rögtön háborút kivánt izenni Tarentnek. E helyett a béke további fenntartása római részről a legmérsékeltebb feltételekhez köttetett, melyek Róma becsületével csak megférték, s ezek: a foglyok szabadon bocsátása, Thurii visszaadása s a hajóhadra intézett támadás okozóinak kiadatása voltak. E feltételekkel ment egy római követség Tarentbe (473) s egyúttal Lucius Aemilius consul vezérlete alatt egy 281.
római sereg nyomúlt Samniumba, hogy szavainak nyomatékot adjon. A tarentiek elfogadhatták e feltételeket a nélkül hogy függetlenségökön bármily csorbát ejtenének s a gazdag kereskedő város csekély harczi kedvére támasz-

kodva a rómaiak joggal remélhették, hogy az ügy még kiegyenlíthető. De a béke fenntartására tett kisérlet meghiusúlt, — akár azon tarentiek ellenkezése folytán, kik belátták hogy Róma erőszakoskodásai ellen végre és pedig minél előbb fegyverrel kell fellépni, akár csupán a városi csőcselék féktelensége következtében, mely divatos görög neveletlenséggel még a követ személyén is méltatlan sérelmeket ejtett. Erre a consul Tarent területére benyomúlt; de a helyett hogy rögtön megkezdené az ellenségeskedést, még egyszer felajánlta a békét ugyanazon feltételek alapján; s midőn ez sem használt semmit, elkezdte ugyan a szántóföldeket s a falusi házakat pusztítani és megverte a militiát, de az előkelőbb foglyokat váltságdíj nélkül szabadon bocsátotta, és Róma nem mondott le a reményről, hogy a háboru nyomása a városban az aristokratikus pártot túlsúlyra emelheti s ezzel a békét helyre állíthatja. E tartózkodó fellépés oka az volt, hogy a rómaiak nem akarták a várost Epeiros királyának karjaiba kényszeríteni. Ennek Itáliára épített szándékai többé nem voltak titok. Egy tarenti követség már Pyrrhosnál járt, de eredménytelenül tért vissza; a király többet kivánt, mint a mennyinek megadására ez felhatalmazva volt. Most el kellett magokat határozniok. Hogy a polgárkatonaság a rómaiakkal szemben csak megfutni tud, arról volt módjokban meggyőződni; nem volt más választásuk, mint vagy békét kötni Rómával, a mire a rómaiak méltányos feltételek alatt még mindig készek voltak, vagy szerződésre lépni Pyrhossal bármely, a király által előszabott feltétel alapján, azaz vagy Róma túlhatalmának vagy egy görög katona tyrannisának vetni alá magokat. A pártok a városban szinte egészen ellensúlyozták egymást; végre a nemzeti párt kerekedett felül, mihez azon, kétségkivül igazolt, indok-

Pyrrhos Itáliába hivatik.

hoz, mely szerint ha már egy úrnak kell magokat oda adniok, inkább adják magokat görögnek mint barbárnak, még a demagógok azon félelme is járult, miszerint Róma, daczára mostani, a körülmények kényszere folytán tanusított mérsékletének, kedvező alkalommal nem fogná elmulasztani a tarenti csőcselék által elkövetett aljasságokért magát megbosszúlni. A város tehát kötésre lépett Pyrrhossal. Reá ruháztatott a tarentiek hadai s a többi Róma ellen fegyverben álló itáliaiak feletti főparancsnokság s jogot kapott Tarentben őrséget tarthatni. Magától értetik, hogy a város fedezte a hadiköltségeket. Pyrrhos viszont megigérte, hogy a szükséges időnél többet nem tölt Itáliában, valószinűleg azon hallgatólagos fenntartással, hogy azt, meddig van ott rá szükség, maga fogja meghatározni. Ennek daczára a koncz majdnem kisíklott kezei közől. Mialatt a tarenti követek — nyilván a harczi párt fejei — Epeirosban jártak, a rómaiak által most erősen szorongatott városban a hangulat megváltozott; a főparancsnokság már a római érzelmű Ágisra ruháztatott, midőn a követek visszatérése, kik a megkötött szerződést és Pyrrhos bizalmas ministerét Kineast magokkal hozták, a harczi pártot ismét túlsúlyra emelte. Csakhamar szilárdabb kéz fogta meg a kormány gyeplőit s véget vetett a nyomorúságos ingadozásnak. Pyrrhos tábornoka Mílon még 473. szeptemberében 3000 epeirosival kikötött és megszállta a város czitadelláját; őt követte 474 elején viharos, számos áldozatba kerülő tengeri úton maga a király. Tekintélyes de tarka vegyűlékű sereget hozott magával, mely egyrészt saját házi csapataiból, a molossusokból, thesprotusokból, chaóniakból, ambrakiaiakból, másrészt azon makedóniai gyalogságból és thessáliai lovasságból állt, melyet Ptolemæos Makedónia királya szerződésileg átengedett neki,

Pyrrhos partra szállása. 281. 280.

részben végre ætoliai, akarnániai, athamániai zsoldosokból; összesen 20.000, phalanxba osztott katonája, 2000 ijásza, 500 parittyása, 3000 lovasa és 20 elefántja volt, tehát nem sokkal kevesebbje, mint a mennyivel Sándor ötven évvel előbb a Hellesponton átkelt. — A coalítió ügyei nem a legjobban álltak, midőn a király megérkezett. A római consul ugyan, midőn a tarenti polgárkatonaság helyett Mílon hadaival látta magát szemben, felhagyott Tarent megtámadásával és Apúliába vonúlt vissza; de Tarent vidékének kivételével a rómaiak úgyszólván egész Itália felett uralkodtak. A coalítiónak egész alsó Itáliában nem volt hadserege a síkon, s felső Itáliában is az etruskok, kik még egyedül álltak fegyverben, az utólsó hadjáratban (473) csupán vereségeket szenvedtek. Mielőtt a király hajóra szállt volna, a szövetségesek reá ruházták a főparancsnokságot összes haderejök felett s kijelentették neki, hogy 350.000 gyalogból és 20.000 lovasból álló hadsereget képesek kiállítani; de a valóság nem örvendetes ellentétben állt e nagy szavakkal. A sereget, melynek fővezérletét Pyrrhosra ruházták, még meg kellett teremteni s egyelőre főkép csak Tarent saját segédeszközei álltak Pyrrhosnak rendelkezésére. A király elrendelte egy itáliai zsoldos seregnek tarenti pénzen való toborzását, s a polgárság szolgálatra képes egyéneit besorozta. De nem így értették a tarentiek a kötött egyességet. Azt hitték, hogy a győzelmet, mint bármely más áruczikket, jó pénzen már megvették; s a szerződés megszegésének tekintették azt, midőn a király kényszeríteni akarta őket, hogy azt magok vívják ki. A mennyire örült kezdetben a polgárság Mílon megérkezése után azon, hogy a terhes őrállási szolgálattól megmenekűl, annyira kedvetlenűl léptek most tagjai a király zászlaja alá; halálbüntetést kellett szabni

Pyrrhos és a coalítió.

281.

a késedelmezőkre. Most az eredmény mindenki szemében a békepártot igazolta, s a tarentiek még Rómával is összeköttetésbe léptek, vagy legalább úgy látszott, mintha lépnének. Pyrrhos, ily ellenállásra el levén készülve, ettől fogva úgy bánt a várossal, mint meghódított terűlettel: a katonákat az egyes házakba szállásoltatta, a népgyűléseket s a nagyszámú kisebb mulatságokat (συσσίτια) felfüggesztette, a színházat becsukatta, a sétáló helyeket elzáratta s a kapuk elé epeirosi őröket állított. A vezérférfiak közől egy csomót kezesűl átküldött a tengeren; mások Rómába szökés által hárították el e sorsot fejökről. E szigorú rendszabályokra szükség volt, mert a tarentiekben semmi tekintetben megbízni nem lehetett; s a király, e nagyfontosságú város birtokára támaszkodva, csak most kezdhette meg hadi műveleteit.

Hadi készületek Rómában.

Rómában is jól tudták, minő küzdelem előestéjén áll a nemzet. Hogy mindenek előtt a szövetségesek, azaz az alattvalók hűsége biztosítva legyen, a meg nem bízható városok őrséget kaptak s a függetlenségi pártok vezetői, a hol ez szükségesnek látszott, elfogattak vagy kivégeztettek, így például a prænestei senátus tagjainak egy része. Magára a háborúra Róma nagy erőfeszítéseket tett; hadi adó rovatott ki, minden alattvalóknak és szövetségeseknek összes hadjutaléka bekövetteltetett, sőt még a katonai szolgálat alól tulajdonképen mentes proletárok is fegyverbe szólíttattak. Egy római sereg tartalékúl maradt a fővárosban. Egy második Tiberius Coruncanius consul vezérlete alatt Etrúriába nyomúlt s Volcit és Volsiniit ránczba szedte. A fő haderő természetesen alsó Itáliába volt szánva; ennek megindúlását lehetőleg siettették, hogy Pyrrhost még Tarent vidékén érhessék el, s lehetetlenné tegyék neki a samnítokat s a többi Róma ellen fegyver-

A harcz alsó Itáliában.

ben álló délitáliai csapatokat seregeivel egyesíteni. Egyelőre azon római őrségeknek kellett a király terjeszkedését meggátolniok, melyek alsó Itália görög városaiban voltak elhelyezve. A Rhegionban fekvő hadnak — 800 campániai és 400 sidicínumi volt itt Decius campániai kapitány alatt — fellázadása azonban e fontos várost kiragadta a rómaiak kezéből, de a nélkül hogy Pyrrhoséba juttatná. Míg a katonai lázadásban egyfelől kétség kivül nagy része volt a campániaiak nemzeti gyűlöletének Róma ellen, másfelől Pyrrhos, ki a hellenek ótalmára és védelmére kelt át a tengeren, sehogy sem fogadhatta szövetségesévé e csapatot, mely rhegioni gazdáit saját házaikban lemészárolta; s így e had magára maradt, szoros szövetségben törzsrokonaival és bajtársaival a gazságban, a mamertumiakkal, azaz Agathokles campániai zsoldosaival, kik hasonló módon jutottak a szemben fekvő Messána birtokába, és saját szakállára fosztogatta és pusztította a körül fekvő görög városokat, például Krotont, hol a római őrséget leölte, és Kaulóniát, melyet feldúlt. Ellenben sikerült a rómaiaknak egy gyönge hadtest segélyével, mely Lucánia határára nyomúlt, és Venúsia megszállása által a lucániaiak és samnítok egyesülését Pyrrhossal meggátolniok, mialatt a fő haderő, úgy látszik négy legió, s így a szövetséges hadak megfelelő számával együtt legalább 50.000 ember, Publius Lævinus consul vezérlete alatt Pyrrhos elé ment.

Herakleiai ütközet.

Ez, Herakleiát, Tarent gyarmatát fedezendő, ezen város és Pandosia *) közt foglalt állást saját és Tarent hadaival (474). A rómaiak lovasságuk fedezete alatt kierőszakolták a Sirisen való átkelést s az ütközetet a lovasság

280.

*) A mai Anglona mellett; nem tévesztendő össze a Cosenza vidékén fekvő hasonnevű ismeretes várossal.

egy heves és szerencsés támadásával nyitották meg; a király, ki maga vezette lovasait, lováról lebukván, a görög lovasok, vezérök eltünése által megzavarodva, meghátráltak az ellenséges dandárok elől. Pyrrhos azonban gyalogságának állt élére s most újra kezdődött egy döntőbb ütközet. Hétszer csaptak egymásra a legiók és a phalanx, s a harcz még mindig folyt. Ekkor Megakles, a király legjobb tiszteinek egyike elesett, s miután e véres napon a király fegyverzetét viselte, a sereg másodszor is azt hitte, hogy Pyrrhos elesett; a sorok ingadozni kezdének, Lævinus már azt hitte, hogy kezében van a győzelem s összes lovasságával oldalt támadta meg a görögöket. De Pyrrhos, hajadon fővel végig haladva gyalogsága sorain, övéinek csüggedő bátorságát ismét felélesztette. A lovasok ellen az addig hátra tartott elefántokat küldte; a lovak megréműltek tőlök, a katonák nem tudtak a nagy állatokhoz férni és futásnak eredtek. A szétrobbantott lovas csapatok s az utánok eredő elefántok végre a római gyalogság szilárd sorait is megbontották, s az elefántok, egyesülve Thessália kitűnő lovasságával, nagy vérengzést vittek végbe a menekülők közt. Ha egy vitéz római katona, Gaius Minúcius, a negyedik legió első hastátusa egy elefántot meg nem sebesít s ezzel zavart nem hoz az üldöző seregbe, a római hadsereg megsemmisíttetett volna; így sikerült a római hadak maradványait a Sirisen visszavezetni. Veszteségök nagy volt: 7000 rómait halva vagy sebesülten találtak a győzők a csatatéren, 2000et fogságba ejtettek; a rómaiak magok, a csatatérről visszavitt sebesülteket valószínűleg beleszámítva, 15,000 emberre tették veszteségöket. De Pyrrhos vesztesége sem volt sokkal csekélyebb; legjobb katonái közől mintegy négyezer maradt a csatatéren s többen legkitünőbb ezredesei közől elestek. Megfontolva azt, hogy

leginkább régóta szolgált embereiben szenvedett veszteséget, kik sokkal nehezebben voltak pótolhatók mint a római honvédség, s hogy a győzelmet csupán az elefántok támadása általi meglepetésnek köszönhette, melyet gyakran nem lehetett ismételni, könnyen meglehet, hogy a király, stratégiai kritikus létére utóbb azt mondta e győzelemről, hogy vereséghez volt hasonló; ha nem volt is oly hóbortos, hogy, mint a római költők utóbb ráfogták, az általa Tarentben felállított áldozati ajándék felírásában ez önkritikát a közönséggel közölje. Politikailag közvetetlenül kevés függött attól, hogy minő áldozatokba került a győzelem; sőt az első ütközetnek megnyerése a rómaiak ellenében megbecsülhetetlen siker volt Pyrrhos számára. Hadvezéri tehetsége ezen új csatamezőn is fényesen kiállta a próbát, s ha valaminek, úgy a herakleiai győzelemnek kellett egységet és erélyt öntenie az itáliaiak elfonnyadó szövetségébe. De a győzelem közvetetlen eredményei is tekintélyesek és maradandók voltak. Lucánia elveszett a rómaiakra nézve; Lævínus a benne állomásozó katonaságot magához vette és Apúliába ment. A brettiusok, lucániaiak, samnítok akadálytalanúl egyesültek Pyrrhossal. Rhegion kivételével, mely a campániai lázadók zsarnoksága alatt nyögött, valamennyi görög város a király hatalmába került, sőt Lokri önként kiadta neki a római őrséget; róla meg voltak győződve, és joggal, hogy nem fogja őket zsákmányúl vetni az itáliaiak elé. A sabelliek és görögök tehát átpártoltak Pyrrhoshoz, de egyéb eredménye a győzelemnek nem is volt. A latinok nem mutattak hajlandóságot a római uralomtól, bármily súlyosan nehezedett is az reájok, egy idegen uralkodó segélye által megszabadúlni. Venúsia, ámbár most minden oldalról ellenséggel volt körülvéve, tántoríthatatlanúl ragaszkodott Rómához. A Sirisnél elfo-

gottaknak, kiknek vitéz magoktartását a lovagias király a legmegtisztelőbb bánásmóddal viszonozta, görög szokás szerint felajánlta, hogy lépjenek be seregébe; de itt tapasztalta, hogy nem zsoldosokkal, hanem nemzettel harczolt. Egy sem lépett hozzá szolgálatba, sem a rómaiak, sem a latinok közől.

Békekísérletek.

Pyrrhos békét ajánlt Rómának. Sokkal élesebb látású katona volt, sem hogy helyzetének visszás voltát fel ne ismerje és sokkal kitünőbb államférfi, sem hogy azon pillanatot, mely helyzetét a legkedvezőbbé tette, jókor fel ne használja a béke megkötésére. Most, a nagy ütközet hírének első benyomása alatt, Rómában keresztülvihetőnek vélte, hogy a görög városok Itáliában felszabadúljanak s köztök és Róma közt egy csomó másod- és harmadrangú állam keletkezzék, mint függő szövetségesei az új görög hatalomnak; mert erre czéloztak követelései: valamennyi görög városnak — tehát nevezetesen a campániaiaknak és lucániaiaknak — kibocsátása Róma hatalma alól, és a samnítoktól, dauniaktól, lucániaiaktól, brettiusoktól elvett terűletnek visszaadása, vagyis első sorban lemondás Luceriáról és Venúsiáról. Habár a további háborút Rómával aligha lehetett elkerülni, mégis kivánatos volt azt csak akkor kezdeni meg, ha egyszer a nyugoti hellenek egy úr alatt egyesűltek, ha Sicília meg volt nyerve s talán Afrika is meghódítva. — Ily utasításokkal ellátva indúlt Pyrrhos megbízott minisztere, a thessáliai Kineas, Rómába. Az ügyes alkudozónak, kit kortársai Demostheneshez hasonlítottak, a mennyiben az államférfival a rhetor, a nép vezérével urának szolgája összehasonlítható, azon megbízás adatott, hogy minden módon adja jelét azon tiszteletnek, melylyel a herakleiai győző legyőzöttei iránt tényleg viseltetik, hogy adja értésűl, miszerint a király személyesen szeretne

Rómába menni, hogy az ellenség ajkán oly jólhangzó dicséretek és komoly hízelgések, s alkalmilag jól elhelyezett ajándékok által is igyekezzék a kedélyeket a királyra nézve kedvezőleg hangolni, szóval, hogy a kabinet-politika mindazon mesterfogásaival, melyek az alexandriai és antiochiai udvaroknál oly jó szolgálatokat tettek, tegyen a rómaiakon kisérletet. A senátus ingadozott, némelyek eszélyes dolognak tartották volna egy lépést tenni hátra felé és bevárni az időt, midőn a veszélyes ellenfél új bonyodalmakba jut vagy nem létezik többé. De az agg és
312. 307. vak Appius Claudius consuláris (censor 442, consul 447,
296. 458), ki már régóta visszavonúlt a közügyektől, de ezen elhatározó pillanatban magát a senátusba vezettette, láng szavaival hatalmas természetének meg nem tört erélyét belehellte a fiatalabb nemzedék lelkébe. A király azon büszke mondást kapta válaszúl, mely itt mondatott ki először s azóta elvvé lett az államban, hogy Róma mindaddig nem alkudozik, a míg külföldi hadak állnak Itália földjén, s hogy a szó valósággá váljék, a követ rögtön kiutasíttatott a városból. A küldetés czélja el volt téve sztve; sőt az ügyes diplomatának, a helyett hogy ékesszólásával sikert aratna, e férfias komolyság a szenvedett nagy vereség után annyira imponált, hogy otthon kijelentette, hogy e városnak minden polgára egy-egy királyként tűnt fel előtte; természetesen: az udvaroncz egy szabad
Pyrrhos Róma ellen. néppel állt szemben. Pyrrhos, ki az alkudozások alatt Campániába nyomúlt be, azok félbenszakadásának hírére rögtön felkerekedett Róma ellen, hogy az etruskokkal kezet fogjon, Róma szövetségeseit megtántorítsa s magát a várost fenyegesse. De a rómaiakat ép úgy nem lehetett megijeszteni, mint nem megnyerni. A herold felhívására, hogy „az elesettek helyébe beiratkozzanak“, a fiatalság rögtön

a herakleiai ütközet után seregesen tolúlt a katona-fogadó helyekre; a két újon alakított legióval s a Lucániából magához vett hadtesttel Lævínus, most több erővel rendelkezve mint előbb, nyomában járt a királynak; fedezte ellenében Cápuát s meghiusította kísérleteit Nápolylyal összeköttetésbe lépni. A rómaiak magatartása oly szilárd volt, hogy az alsóitáliai görögökön kivül egy valamire való szövetséges állam sem mert Rómától elpártolni. Ekkor Pyrrhos maga Róma ellen fordúlt. A gazdag tartományon keresztül, melynek csodálattal szemlélte virágzó állapotát, Fregellæ ellen ment, ezt meglepte, kierőszakolta magának a Lirisen való átkelést és Anagniáig jutott, mely nincs messzebb nyolcz német mértföldnyinél Rómától. Hadsereg nem állt vele szemben, de Látium városai mindenütt becsukták kapuikat, s Lævínus, Campániából jőve mérsékelt léptekkel járt nyomában, mialatt Tiberius Coruncanius consul, ki az etruskokkal egy idejekorán megkötött béke által csak az imént kiegyezett, egy második sereget hozott éjszakról és Rómában magában Gnæus Domitius Calvinus dictátor alatt a tartalék készült a harczra. Ez ellen mire sem lehetett menni; a király nem tehetett mást, mint hogy visszafordúlt. Egy ideig még Campániában állt tétlenül szemben a két consul egyesült erejével; de nem akadt alkalom elhatározó ütközetre. A tél közeledtével a király odahagyta az ellenséges terűletet és hadait a vele baráti lábon álló városokban felosztotta; ő maga Tarentbe ment téli szállásra. Erre a rómaiak is felhagytak hadi műveleteikkel; a hadsereg állandó szállásokba vonúlt Firmum mellett a picenumi tartományban, hol a Sirisnél megvert legiók a senátus parancsára büntetésül a telet sátrakban táborozva töltötték.

A háboru második éve. 280.

Így végződött a 474-iki hadjárat. Azon külön béke, melyet Etrúria az elhatározó pillanatban Rómával kötött, s a király váratlan visszavonúlása, mely az itáliai szövetségesek túlfeszített reményeit teljesen meghiusította, nagy részben ellensúlyozták a herakleiai győzelem hatását. Az itáliaiak panaszkodni kezdtek a háborúval járó terhek, főkép a nálok beszállásolt zsoldosok fegyelmetlensége felett, s a király, bele fáradva szövetségeseinek kicsinyes czivakodásaiba s politikaiatlan és nem katonás magatartásába, sejteni kezdé, hogy a feladat, melynek megoldására vállalkozott, minden taktikai sikerek daczára, politikailag talán meg nem oldható. Egy három római consulárisból, köztök a thuriibeli győzőből Gáius Fabríciusból álló római követségnek érkezése egy pillanatra ismét reményt nyújtott neki a béke megkötésére; de csakhamar kisült, hogy ez csak a foglyok megváltása vagy kicserélése feletti alkudozásra volt felhatalmazva. Pyrrhos e követelést megtagadta, de a saturnáliák ünnepére minden foglyot becsületszavára haza bocsátott; hogy ezek szavuknak állottak s hogy a római követ egy megvesztegetési kísérletet visszautasított, azt utóbb illetlenül s oly módon ünnepelték, mely jellemzőbb volt a későbbi idők becstelenségére, mint a régibbnek becsületességére nézve. — A 475. év tavaszán Pyrrhos ismét támadólag lépett fel s Apúliába nyomúlt, hova a római sereg szembe ment vele. Azon reményben, hogy e tartományokban egy elhatározó győzelem által a római symmachiát megingathatja, a király másodszor kínált a rómaiaknak ütközetet, mit ezek el is fogadtak. A két hadsereg Ausculum (Ascoli di Puglia) mellett csapott egymásra. Pyrrhos zászlai alatt saját epeirosi és makedóniai hadain kivül még az itáliai zsoldosok, a tarenti polgársereg, vagyis az úgynevezett fehérpajzsosak, s a szövet-

279.

séges lucániaiak, brettiusok és samnítok küzdöttek, összesen 70.000-en gyalog, ezek közt 16,000 görög és epeirosi, és 8000-nél többen lóháton, kikhez 19 elefánt járult. A rómaiak részén álltak e napon a latinok, campániaiak, volskok, sabínok, umberek, marrucinusok, pælignusok, frentánaiak és arpibeliek, ezek is többen voltak 70,000-nél, köztök 20,000 római polgár és 8000 lovas. Mindkét fél változtatásokat tett azalatt hadi szervezetén. Pyrrhos éles katonai szemével felismervén a római manipuláris harczrend előnyeit, a szárnyakon phalanxainak hosszú homlokzatát egy, a cohorsok csatarendjének mintájára formált csoportokra szaggatott harczrenddel cserélte fel, és talán nem kevesbbé politikai mint katonai indokokból a tarenti és samnít cohorsokat saját hadai közé osztotta be; az epeirosi phalanx csak a középen állt szilárdan elzárt sorban. A rómaiak az elefántok leküzdésére a harczi szekerek egy nemét találták fel, melyekből vasrudakra erősített tűzserpenyők emelkedtek fel és melyekre mozgatható, lebocsátható és vas tüskékben végződő árboczok voltak erősítve — körülbelül első mintaképei azon kapóhidaknak, melyek az első pún háborúban oly nagy szerepet voltak játszandók. — A görög hadi jelentés szerint, mely kevesbbé látszik részrehajlónak, mint az előttünk fekvő római, az első napon a görögök hátrányban voltak, miután azon meredek és iszapos folyamparton, melyen a csata elfogadására kényszeríttettek, sem soraikat ki nem fejthették, sem lovasságukat és elefántjaikat nem vihették az ütközetbe. A második napon azonban Pyrrhos az átmetszett terület megszállásában a rómaiakat megelőzte s így veszteség nélkül kijutott a síkra, melyen phalanxát háborítatlanúl felállíthatta. Hiába vetették magokat a rómaiak a kétségbeesés bátorságával a lándsásokra; a phalanx

rendűletlenül állt ki minden szemben jövő támadást, de a római legiókat szintén nem volt képes hátrálásra bírni. Ezek csak akkor kezdtek ingadozni, midőn az elefántok nagy számú fedezete a római harczi szekereken küzdő legénységet nyilak és parittyakövezés segélyével szétkergette, a szekerek fogatainak istrángjait elmetszette, és midőn erre az elefántok csaptak a rómaiak csatarendjére. A római szekerek fedezetére rendelt legénységnek hátrálása jeladásúl szolgált az általános menekvésre, mely azonban nem nagy áldozatba kerűlt, miután a közel fekvő tábor fedezete alá vette az üldözötteket. Hogy a fő ütközet alatt egy, a római főhadtesttől elvált arpibeli csapat az epeirosiak gyöngén őrzött táborát megszállta és felgyújtotta, azt csak a római harczi jelentés mondja; de lett légyen bár igaz, a rómaiaknak mégis semmi esetre sem volt igazok, midőn azt állították, hogy az ütközet eldöntetlen maradt. Sőt inkább, mindkét jelentés megegyezik abban, hogy a római sereg a folyón visszament s Pyrrhos a csatatér birtokában maradt. Az elesettek száma a görög jelentés szerint római részen 6000, görög részen 3505 volt *); a sebesűltek közt volt maga a király is, kinek egy hajítódárda karját keresztül fúrta, midőn szokása szerint a legsűrűbb gomolyban harczolt. Pyrrhos ugyan diadalt üllt, de ez csak terméketlen babért termett számára; becsűle-

*) E számok hiteleseknek látszanak. A római jelentés, kétség kivül a halottakat és sebesűlteket összevéve, mindkét félen 15.000 embert mond, sőt egy későbbi a rómaiak halottait 5000-re, a görögökéit 20.000-re teszi. Azt helyén van itt megemlíteni, hogy azon ritka esetek egyikében, melyekben az ellenőrzés lehetséges, a számtételek majdnem kivétel nélküli megbízhatatlanságát kimutassuk, melyekben az évkönyvíróknál a hazudság úgy nő mint a hógörgeteg.

tére vált a győzelem úgy is mint hadvezérnek, úgy is mint katonának, de politikai czéljait nem mozdította elő. Pyrrhosnak egy fényes győzelemre volt szüksége, mely a római hadsereget szétrobbantsa s az ingadozó szövetségeseknek alkalmat és ösztönzést nyújtson az elpártolásra; miután azonban a római hadsereg és a római szövetség megtöretlenül maradt, s a görög sereg, mely vezére nélkül mi sem volt, ennek megsebesülése folytán hosszabb időre megbénult, Pyrrhos kénytelen volt felhagyni a hadjárat folytatásával és téli szállásra vonúlni, mire a király Tarentbe, a rómaiak ezúttal Apúliába mentek. Mindinkább kitűnt, hogy a király segélyforrásai katonai tekintetben ép úgy mögöttük álltak a rómaiakéinak, a mint a laza és makranczoskodó coalítió politikailag nem volt a szilárd alapokon nyugvó római symmachiával összehasonlítható. A görög hadviselésnek meglepő és hatalmas modora s a hadvezér lángesze ugyan nyerhetett még egy további oly győzelmet, minőket Herakleiánál és Ausculumnál kivívott, de minden új győzelem csak koptatta a további vállalatokra használható eszközöket, és világos volt, hogy a rómaiak már most erősebbeknek érezték magokat és bátor kitartással vártak a végleges diadalra. E háboru nem azon finom művészi játék volt, melyet a görög fejedelmek űztek és értettek; a honvédség teljes és hatalmas erélyén minden stratégiai combinátió hajótörést szenvedett. Pyrrhos átérezte a dolgok állását; bele únva győzelmeibe és megvetve szövetségeseit, csak azért maradt továbbra is helyén, mert a katonai becsület követelte tőle, hogy Itáliát ne hagyja el, mielőtt a védelmére bízottakat nem sikerült a barbárok ellen biztosítania. Türelmetlen természeténél fogva előre látható volt, hogy az első ürügyet meg fogja ragadni, hogy e terhes kötelességtől szabadúlhasson; s a sicíliai esemé-

nyek csakhamar alkalmat is nyújtottak neki Itália elhagyására.

289. Sicíliai viszonyok. Syrakúsa és Karthágó.

Agathokles halála (465) után a sicíliai görögök minden vezérlő hatalomnak híjával voltak. Mialatt az egyes városokban tehetetlen demagogok tehetetlen tyrannokkal váltakoztak, a karthágóiak, a sziget nyugoti csúcsának urai, zavartalanúl terjesztették hatalmokat. Akragas eleste után elérkezettnek vélték az időt, hogy századok óta szem előtt tartott czéljokhoz végre az utólsó lépést megtegyék és az egész szigetet hatalmok alá hajtsák; Syrakúsa megtámadására készültek. E város, mely hadaival és hajóhadával egykor a sziget uralmát elvítatta Karthágó kezéről, a belviszály és kormányának gyöngesége folytán oly mélyre sülyedt, hogy falainak védelmében és külsegélyben lőn kénytelen menekvést keresni; s ezt Pyrrhoson kivül senkinél sem találhatta meg. Pyrrhos veje volt Agathoklesnek, fia, az ekkor tizenhat éves Sándor, unokája Agathoklesnek, mindketten minden tekintetben Syrakúsa egykori ura magasan szárnyaló terveinek természetes örökösei; s ha már egyszer a szabadságnak napja lejárt, Syrakúsa legalább abban találhatott volna némi kárpótlást, hogy egy nyugoti hellen birodalomnak fővárosává legyen. Így a syrakúsaiak a tarentiek példáját követve és hasonló feltételek alatt, önkényt ajánlták fel a királynak az uralkodást (475 körül), s a dolgok meglepő fordúlata által minden egyesűlni látszott az epeirosi király nagyszerű, első sorban Tarent és Syrakúsa birtokára alapított terveinek megvalósítására. — Az itáliai és sicíliai görögök ezen egy kéz alatti egyesűlésének közvetetlen eredménye természetesen az lett, hogy ellenségeik is szorosabban simúltak egymáshoz. Karthágó és Róma most régi kereskedelmi szerződéseiket egy Pyrrhos elleni véd- és

Pyrrhos Syrakúsába hivatik.

279.

Szövetség Róma és Karthágó közt.

daczszövetséggé változtatták át (475), mely kimondta, hogy, 279.
ha Pyrrhos római vagy karthágói földre lép, a meg nem támadott fél a megtámadottnak ennek saját területén nyújtson segélyt és segélyhadait maga tartsa zsolddal; hogy ily esetben Karthágó fogja a szükséges szállító hajókat kiállítani s köteles lesz a rómaiakat hajóhadával is támogatni, de úgy hogy hajóinak legénysége ne legyen köteles szárazon is harczolni a rómaiakért; hogy végre mindkét állam szavát adja, hogy nem köt külön békét Pyrrhossal. A szerződés czélja római részen az volt, hogy Tarent megtámadását lehetővé tegye és Pyrrhost hazájától elvágja, a mi mindkettő kivihetetlen volt a pún hajóhad közreműködése nélkül; a karthágóiak részéről pedig az, hogy a királyt Itáliában tartóztassa, hogy Syrakúsa ellen táplált szándékaikat akadálytalanúl végre hajthassák*). Ennélfogva mindkét hatalomnak mindenek előtt az Itália és Sicília közti tenger biztosítása állt érdekében. Egy erős, 120 vitorlás hajóból álló hajóhad Mágó admirál vezérlete alatt Ostiából, hová úgy látszik Mágó ama szerződés megkötése végett ment, a sicíliai tengerszorosba vitorlázott. A mamertumiak, kik a Messána görög népességén elkövetett gazságaik megérdemlett büntetését várhatták azon esetre, ha Pyrrhos Sicíliában és Itáliában uralomra jut, szorosan a rómaiakhoz és karthágóiakhoz csatlakoztak

*) A későbbi rómaiak s velök újabb írók e szövetségnek azon magyarázatot adják, mintha a rómaiak szándékosan kerülték volna azt, hogy a karthágóiak segélyét Itáliában kelljen igénybe venniök. Ez oktalan lett volna s a tények ellene is szólnak. Hogy Mágó Ostiában partra nem szállt, az nem ezen elővigyázatban, hanem egyszerűen abban leli magyarázatát, hogy Latium Pyrrhos által semmiképen nem fenyegettetvén, karthágói segélyre nem szorúlt; Rhegionnál azonban a karthágóiak csakugyan Rómáért harczoltak.

s ezeknek a tengerszoros sicíliai oldalát biztosították. A szövetségesek szerették volna Rhegiont is az átellenes parton hatalmokba keríteni; de Rómára nézve lehetetlen volt a campániai őrségnek bocsánatot adni, s az egyesült rómaiaknak és karthágóiaknak fegyveres kísérlete a város elfoglalására, meghiusult. Innen a karthágói hajóhad Syrakúsába vitorlázott s a várost tengeri oldaláról ostromzár alá vette, mialatt egyszersmind egy erős phœníkiai sereg
278. szárazon kezdte meg az ostromot (476). Nagyon ideje volt már, hogy Pyrrhos Syrakúsában megjelenjen; de Itáliában természetesen korántsem álltak a dolgok úgy, hogy ő és
A háboru harmadik éve. 278. hadai nélkülözhetők lettek volna. A 476. év két consula, Gáius Fabrícius Luscinus és Quintus Aemilius Papus, mindketten kipróbált hadvezérek, erélyesen kezdték meg az új hadjáratot, s daczára annak, hogy a rómaiak eddig e háborúban mindig csak vereséget szenvedtek, mégis nem ők, hanem a győzők fáradtak bele a harczba és kivánták a békét. Pyrrhos még egyszer kísérletet tett tűrhető egyesség létrehozására. Fabrícius consul egy gazembert, ki magát neki felajánlta, hogy jó pénzért Pyrrhost megmérgezi, elküldött a királynak. Ez köszönetűl nem csak minden római foglyot váltságdíj nélkül kiadott, de annyira el volt ragadtatva vitéz ellenségének nemes eljárása által, hogy jutalmúl maga ajánlott igen méltányos és kedvező békét a rómaiaknak. Úgy látszik hogy Kineas még egyszer Rómában járt s Karthágó komolyan tartott tőle, hogy Róma el találja a békét fogadni. A senátus azonban szilárdan állt és múltkori válaszát ismételte. A királynak, ha nem akarta hogy Syrakúsa a karthágóiak kezébe essék s ezzel nagy terve semmivé legyen, nem maradt más hátra, mint feladni itáliai szövetségeseit s egyelőre a legfontosabb kikötőhelyek, nevezetesen Tarent és Lokri birtokára szo-

rítkozni. Hiába könyörögtek neki a lucániaiak és samnítok, hogy ne hagyja őket cserben; hiába szólították fel a tarentiek, hogy vagy teljesítse hadvezéri kötelességét, vagy adja vissza nekik a várost. E panaszokra és szemrehányásokra a király jövendő jobb időkre való biztatással vagy nyers tagadással felelt; Mílon Tarentben maradt, a király fia, Sándor, Lokriban, Pyrrhos pedig 476 tavaszán fő had- 278.
erejével hajóra szállt, hogy Syrakúsába evezzen. Pyrrhos Siciliába indúl.

Pyrrhos távozása által a rómaiak szabad kezet kaptak Itáliában, hol nyílt síkon senki sem mert velök szembe szállni, s az ellenségek mindenütt váraikba vagy erdeikbe vonúltak vissza. A harcz azonban nem szűnt meg oly gyorsan, mint valószínűleg remélték, minek oka részint a hegyi és ostromló háborúnak természetében, részint valószínűleg a rómaiak kimerültségében is rejlett, kiknek roppant veszteségeit a polgárok lajstroma mutatja, mely 473-tól 479-ig 17.000 fővel csökkent. Gáius Fabrícius 281—275.
consulnak még 476-ban sikerült Tarent nagy jelentőségű 278.
gyarmatát, Herakleiát külön béke kötésére bírnia, mely a legkedvezőbb feltételek alatt adatott meg a városnak. A 477-iki hadjáratban a rómaiak Samniumban verekedtek, 277.
hol egy a rómaiak elsánczolt magaslata ellen könnyelműen intézett támadás sok emberéletbe kerűlt, innen pedig alsó Itáliába fordúltak, s ott a lucániaiakat és brettiusokat verték meg. Ellenben egy Króton meglepetésére tett kísérletben, Mílon a rómaiakat Tarentből megelőzte, miután az epeirosi őrség még egy szerencsés kirohanást is tett a várból az ostromló sereg ellen. Végre azonban a consulnak mégis sikerűlt az őrséget hadicsel segélyével a városból elvonúlásra bírnia s a védtelen várost hatalmába kerítenie (477). Fontosabb volt ennél, hogy Lokri lakói, 277.
kik azelőtt a római őrséget adták ki a királynak, most,

A háboru Itáliában ellankad.

az árulást árulás által jóvá teendők, leölték az epeirosi őrséget, mi által az egész déli part, Rhegion és Tarent kivételével, a rómaiak kezébe jutott. E sikerek azonban, a dolog lényegét tekintve, nem sokat használtak Rómának. Maga alsó Itália már régóta védtelen volt; Pyrrhos pedig mindaddig nem volt legyőzve, míg Tarent még kezében volt s míg ezzel megmaradt számára a lehetőség a háborút bármikor megújíthatni; e város ostromlására pedig a rómaiak nem gondolhattak. Nem is tekintve azt, hogy a makedóniai Fülöp és az ostromló Demetrios által átalakított vár-háborúban a rómaiak egy tapasztalt és elszánt görög parancsnokkal szemben határozottan hátrányban voltak, ez ostromhoz erős hajóhadra lett volna szükség, és ámbár a karthágói szerződés a rómaiaknak segélyt igért a tengeren, Karthágó saját ügyei Sicíliában korántsem álltak úgy, hogy e segélyt megadhatta volna. — Pyrrhos partra szállása a szigeten, mely daczára a karthágói hajóhadnak, akadálytalanúl végbe ment, itt egy csapással megfordította a dolgok állását. Syrakúsát rögtön felmentette az ostrom alól, a szabad görög városokat rövid idő alatt egytől egyig saját kezében egyesítette s mint a sicíliai confœderátió feje, a karthágóiaknak majdnem összes birtokát elfoglalta. Alig bírták magokat a karthágóiak Lilybæonban, a mamertumiak Messánában, s itt is folytonos támadások közt, fenntartani, daczára a karthágói hajóhad támogatásának, mely akkor versenytárs nélkül uralkodott a Középtengeren. Ily körülmények közt a 475-iki szerződés értelmében inkább Róma lett volna köteles a karthágóiakat Sicíliában segíteni, semmint ezek Rómát Tarent meghódításában támogatni; de egyátalján egyik fél sem volt nagyon hajlandó frígytársa hatalmának biztosításához vagy épen kiterjesztéséhez hozzá járulni. Karthágó csak akkor

Pyrrhos, Sicília ura.

279.

ajánlta fel támogatását Rómának, midőn a veszély nagyjában már elmúlt; ez viszont mit sem tett, a mivel a király elmenetelét Itáliából s a karthágói uralom bukását Sicíliában meggátolhatta volna. Sőt Karthágó a szerződés nyílt megsértésével külön békét ajánlott a királynak, és Lilybæon zavartalan birtoka fejében késznek nyilatkozott többi sicíliai birtokairól lemondani, sőt még a királynak pénzt és hadihajókat is bocsátani rendelkezésére, természetesen a végre, hogy Itáliába áthajózhasson és Róma ellen a háborút megújíthassa. De az könnyen átlátható volt, hogy Lilybæon birtokában és a királynak eltávozása után a karthágóiak helyzete a szigeten körülbelül ismét ugyanaz lett volna, a mi Pyrrhos partra szállása előtt volt; magokra hagyva a görög városok tehetetlenek voltak s az elvesztett terület ismét könnyen vissza volt szerezhető. Ennélfogva Pyrrhos a kétszeresen csalárd ajánlatot visszautasította s maga kezdett magának hajóhadat építeni. Csak az oktalanság és rövidlátás gáncsolták utóbb e tettet, mely inkább ép oly szükséges volt, mint a szigeten talált eszközökkel megvalósítható. Nem is tekintve azt, hogy Ambrakia, Tarent és Syrakúsa ura tengeri hatalom nélkül el nem lehetett, szüksége volt a hajóhadra már azért is, hogy Lilybæont meghódíthassa, Tarentet megvédhesse s hogy Karthágót otthon támadhassa meg, a mit Agathokles, Regulus és Scipió előtte és utána oly nagy eredménynyel cselekedtek. Pyrrhos soha sem állt czéljához közelebb, mint
478 nyarán, midőn Karthágót megalázva látta maga előtt, 276.
Sicíliában uralkodott s Tarent birtoka által erősen megvetette lábát Itáliában, s midőn azon újon teremtett hajóhad, melynek hivatása volt mindezen eredményeket összekapcsolni, biztosítani és növelni, indulásra készen állt a syrakúsai kikötőben.

Pyrrhos kormánya Siciliában.

Pyrrhos helyzetének leggyöngébb oldalát hibás belpolitikája képezte. Úgy kormányozta Sicíliát, a mint Ptolemæost látta Egyiptomban uralkodni; nem vette tekintetbe a községek alkotmányait, bizalmas embereit tette a városok főhivatalnokaivá akkor, és annyi időre, a mikor és mennyire neki tetszett, a belföldi esküdtek helyett saját udvaronczait tette bírákká, önkényesen itélt jószágelkobzásra, számkivetésre, halálra, még olyanokat is, kik legbuzgóbban dolgoztak Sicíliába való meghivatásán, őrségeket rakott a városokba, és nem mint a nemzeti szövetség feje, hanem királyként kormányozta az országot. Ha ezek mellett azt képzelhette is magáról, hogy ő keleti hellen fogalmak szerint jó és bölcs uralkodó, vagy ha csakugyan az volt is, a görögök mégis egy, a szabadság hosszú haldoklásában minden fegyelemtől elszokott népnek teljes türelmetlenségével nézték a diadochok rendszerének átültetését Syrakúsába; az esztelen nép csakhamar elviselhetőbbnek találta a karthágói igát az új katonai kormánynál. A legjelentékenyebb városok összeköttetésbe léptek a karthágóiakkal, sőt még a mamertumiakkal is; egy erős karthágói sereg ismét mutatkozni mert a szigeten s a görögök által mindenfelől támogatva rohamos gyorsasággal terjeszkedett. Azon ütközetben, melyet Pyrrhos e sereggel vitt, a szerencse ugyan, mint rendesen, ismét a „sas“ részén volt; de ez alkalommal napvilágra jött a sziget hangúlata, s látható volt, mi jöhet és minek kell bekövetkeznie, a király eltávozása után. — Pyrrhosnak ez első és lényeges hibájához egy második is járult: hajóhadával Lilybæon helyett Tarentbe vitorlázott. Az, és pedig épen a kedélyek forrongása folytán Sicíliában, világos volt, hogy mindenek előtt előbb a karthágóiakat kellett volna a szigetről teljesen leszorítania s ezzel az elégületleneket végső

Pyrrhos Itáliába hajózik.

támaszuktól megfosztania, mielőtt szabad lett volna Itáliába mennie; itt nem volt mit mulasztani, mert Tarent eléggé biztosítva volt számára s a többi szövetségesekkel, kikkel már egyszer felhagyott, most nem volt mit törődnie. Könnyen felfogható, hogy katonai érzülete nem hagyott neki nyugtot, míg 476-iki, nem nagyon dicsőséges eltávozásának emlékét egy fényes győzelem által jóvá nem tette s hogy vérző szívvel hallgatta a lucániaiak és samnítok panaszait. De oly feladatok megoldásához, minőt Pyrrhos tűzött maga elé, vas természet kell, mely uralkodni tudjon a részvéten sőt még a becsületérzésen is; és ez Pyrrhos nem volt. 278.

A sicíliai királyság bukása. 276.

E végzetes hajóra-szállás a 478. év vége felé hajtatott végre. Útközben az új syrakúsai hajóhadnak heves harczot kellett vívnia a karthágóival, mely tekintélyes számú hajóiba került. A király eltávozása s ezen első veszteségének híre elegendő volt a sicíliai birodalom rombadőlésére; ezek hallatára minden város megtagadta az eltávozott királytól a pénzt és katonát, s a ragyogó állam még gyorsabban omlott össze, mint a hogy keletkezett; egyrészt azért, mert a király maga ásta alá alattvalói szivében azon hűséget és ragaszkodást, mely minden államnak alapját képezi, másrészt azért, mert a nép nem bírt elég odaadással arra, hogy nemzetisége megmentéseért a szabadságról, ha bár rövid időre is, lemondjon. Ezzel Pyrrhos vállalata hajótörést szenvedett, életének terve reménytelenül semmivé lett; ettől fogva ő csak kalandor, ki érzi hogy sok volt és most már semmi, ki a háborúban nem többé eszközt lát egy czél elérésére, hanem viseli azt, hogy e vad koczkajátékban megittasodjék, s ha lehet, a csaták zajában mint katona haljon meg. Itália partjaira érve, a király először is Rhegiont kísérté meg hatalmába

Az itáliai háboru újra kezdődik.

keríteni, de a campániaiak a mamertumiak segélyével visszaverték a támadást, s a város előtti heves harczban maga a király is sebet kapott, midőn egy ellenséges tisztet levágott lováról. Ellenben sikerült Lokrit meglepnie, melynek lakói súlyosan megbünhödtek az epeirosi őrség lemészárlásáért; és kirabolta Persephone itt levő templomának gazdag kincstárát, hogy vele üres pénztárát megtöltse. Így jutott Tarentbe, állítólag 20.000 gyaloggal és 3000 lovassal. De ezek többé nem az egykori veteránok voltak, s az itáliaiak nem üdvözölték többé bennök megmentőiket: a bizalom és remény, melylyel a király öt évvel előbb fogadtatott, eltűnt, s a szövetségesek pénze és katonája elfogyott. Az erősen szorongatott samnítokon segítendő, kiknek földjén a rómaiak a 478/9-ki telet töltötték, a király 479. tavaszán táborba szállt, és Manius Cúrius consult, mielőtt még Lucánia felől már útban levő társával egyesülhetett volna, Benevent mellett az arúsiai síkon ütközetre kényszerítette. Azon hadosztály azonban, melynek a rómaiakat oldalról kellett volna megtámadnia, éjjeli menetében eltévedt az erdőkben s az elhatározó pillanatban nem volt helyén; heves harcz után ez alkalommal is ismét az elefántok döntötték el a csata sorsát, de ezúttal a rómaiak javára, mert a tábor fedezetére rendelt lövészek által megzavartatván, saját embereikre vetették magokat. A győzők megszállták az ellenséges tábort s 1300 katonát és négy elefántot elfogtak, az elsőket melyeket Róma látott, s azonkivül megmérhetetlen zsákmánynak jutottak birtokába, melynek értékéből Rómában utóbb azon vízvezeték építtetett, mely az Anio vizét Tiburnál felfogva Rómába vitte. Pénze nem levén és hadak hiányában nem állhatván meg a harcztéren, Pyrrhos azon szövetségeseihez küldött, kik Itália elleni hadi készületeinek

Beneventi ütközet. 276/5. 275.

fedezésében segítették, Makedónia és Ázsia királyaihoz; de hazájában sem féltek többé tőle s megtagadták kérését. Lemondva a Róma elleni győzelem reményéről és ez elutasítások által elkeserítve, Pyrrhos, miután őrséget hagyott volna Tarentben, maga még azon évben (479) haza ment Görögországba, hol a kétségbe esett játékosnak még több kilátása lehetett, mint Itáliában, melynek viszonyai megállapodás nélkül s kimért gyorsasággal fejlődtek. És csakugyan, nem csak hogy gyorsan visszaszerezte mindazt, a mit birodalmából elveszített, hanem még egyszer, és nem reménytelenül, kinyújtotta kezét a makedóniai korona után is. De Antigonos Gonatas nyugodt és körültekintő politikáján, s még inkább saját hevességén, és azon, hogy büszke természetének nem volt képes féket vetni, ez utólsó terve is hajótörést szenvedett; csatákat még nyert, de maradandó sikert nem tudott többé kivívni, s a peloponnesusi Argosban nyomorúlt utczai harczban fejezte be életét (482).

Pyrrhos elhagyja Itáliát. 275.

Pyrrhos halála. 272.

Itáliában a háborúnak a beneventi ütközettel vége szakadt; a nemzeti párt végső vonaglásai is lassanként megszűnnek. Addig ugyan, míg a harczos király, ki erős kezével bele mert kapni a végzet gyeplőibe, még életben volt, habár távol Itáliától, fenntartotta Tarentet, erős várúl Róma ellenében. Habár a városban a király eltávozása után a békepárt kerekedett felül, Mílon, ki benne Pyrrhos nevében parancsnokoskodott, visszautasította ennek kísérleteit s elnézte, a mint a római érzelmű városiak azon erődben, melyet Tarent terűletén magoknak építettek, saját szakállukra oly békét kötöttek Rómával, a minő nekik tetszett, de azért kapuit meg nem nyitotta. Midőn azonban Pyrrhos halála után egy karthágói hajóhad evezett a kikötőbe s Mílon azt látta, hogy a polgárság készűl a

Végső harczok Itáliában.

Tarent bevétele

várost a karthágóiaknak kiadni, jobbnak találta a várat
272. Lúcius Papírius római consulnak átadni (482) s ez áron magának és övéinek a szabad elvonúlást megvásárolni. A rómaiakra nézve ez roppant szerencse volt. Azon tapasztalatok után, melyeket Fülöp Perinth és Byzanc előtt, Demetrios Rhodosnál és Pyrrhos Lilybæonnál tett, kétséges, vajon az akkori hadtudomány egyáltalában képes volt-e egy jól megerősített, jól védelmezett és tengeren hozzáférhető várost megadásra kényszeríteni; s mily fordúlatot vehettek volna a dolgok, ha Tarent azzá lett volna a phœníkiaiakra nézve Itáliában, a mi Siciliában Lilybæon volt számokra! A megtörténten azonban nem lehetett változtatni. A karthágói admirál, midőn a várat a rómaiak kezében látta, kijelentette, miszerint csak azért jelent meg Tarent előtt, hogy szövetségeseit a fennálló szerződés értelmében a város ostromában támogassa s ezzel átvitorlázott Afrikába; s azon római követség, mely Karthágóba küldetett, hogy Tarent megkisérlett elfoglalása felett felvilágosítást kérjen és panaszt emeljen, nem hozott haza egyebet, mint ezen állítólag frígytársi barátságos szándék ünnepélyes, eskü alatti megerősítését, a miben a rómaiak egyelőre meg is nyugodtak. A tarentiek, valószínűleg kivándorlott polgártársaik közbenjárására, visszakapták a rómaiaktól autonomiájokat; de fegyvereiket s hajóikat ki kellett adniok, falaikat pedig lerombolniok. — Ugyanazon
Alsó Itália meghódol. évben, melyben Tarent rómaivá lett, végre a samnítok, lucániaiak és brettiusok is meghódoltak, mely utóbbiak kénytelenek voltak a jövedelmező és a hajóépítésre nézve oly fontos Síla erdőnek felét átengedni. — Végre a Rhegionban már tíz év óta garázdálkodó banda is elvette úgy megszegett katonai esküjének, mint a rhegioni polgárság és a krótoni őrség legyilkolásának büntetését. Itt Róma

egyszersmind a hellenek közös ügyét a barbárok ellen képviselte; ez okból Syrakúsa új ura Hieron a rómaiakat Rhegion előtt élelmi szerek és segédcsapatok küldése által támogatta is; és egyúttal, a Rhegion elleni római expeditióval combinált támadást intézett ezeknek sicíliai törzsrokonai és bűntársai, a Messánában levő mamertumiak ellen. Ez utóbbi városnak ostroma igen sokáig elhúzódott; ellenben Rhegiont, bár a lázadók itt is makacsúl és sokáig védelmezték magokat, a rómaiak 484-ben ostrommal bevették; 270.
mire az őrségből még életben maradottak Rómában nyílt piaczon megvesszőztettek és lefejeztettek, a régi lakosok pedig visszahívattak s a mennyire lehetett, tulajdonukba visszahelyeztettek. Ily módon 484-ben egész Itália meg- 270.
adta magát Rómának. Csak Róma legmakacsabb ellenségei, a samnítok folytatták még, a hivatalos békekötés daczára, mint „rablók“ a harczot úgy, hogy 485-ben még egyszer 269.
rájok kellett mindkét consult küldeni. De a nép legemelkedettebb bátorságának, a legvitézebb kétségbeesésnek forrása is kiapad egyszer; s a kard és akasztófa végre a samnít hegyek közé is békét hoztak. — Ez óriási szerze- Új vár- és útépítések.
mények biztosítására ismét egy csomó új gyarmat alapíttatott: Lucániában Pæstum és Cosa (481), Samnium féken- 273.
tartására Beneventum (486) és Aesernia (491 körül), bás- 268. 263.
tyául a gallok ellen Ariminum (486), Picenumban Firmum 268.
(490 körül) és egy polgárgyarmat, Castrum novum; a nagy 264.
déli töltésnek, mely Benevent várában új közbenső állomást kapott Cápua és Venúsia közt, folytatása a tarenti öbölig és Brundísiumig, valamint ez utóbbi tengeri helynek betelepítése, melyet a római politika a tarenti empórium vetélytársává és örökösévé szándékozott tenni, előkészíttetett. Az új vár- és útépítések még nehány háborúra adtak okot azon kis népségekkel, melyeknek terűlete általok csorbát

269. 268. szenvedett, a picenumiakkal (485. 486), kikből egy sereg Salernum vidékére telepíttetett át, a sallentiumiakkal
267. 266. (487. 488), az umber sassibeliekkel (487. 488), mely utóbbiak úgy látszik, a senóniak kiűzetése után Ariminum vidékét szállták meg. Ez építkezések segélyével Róma uralma az alsó-itáliai benföldre s általában az Appennintől az ióniai tengerig kiterjesztetett.

Tengeri viszonyok. Mielőtt azon politikai rendszer előadására áttérnénk, mely szerint Róma az ekkép egyesült Itáliát kormányozta, még a negyedik és ötödik század tengeri viszonyaira kell vetnünk egy pillantást. Ez időben főkép Syrakúsa és Karthágó küzdtek egymással a nyugoti vizek feletti uralomért; egészben véve, azon nagy sikerek daczára, melyeket Dionysios (348—389), Agathokles (437—465) és Pyrrhos (476—478) mulandólag kivívtak, mégis Karthágó volt túlnyomó a tengeren, és Syrakúsa mindinkább másodrangú tengeri hatalommá sűlyedt alá. Etrúria tengeri jelentékenységének napja már végkép lejárt; az eddig etrusk Corsica szigete a karthágóiaknak ha nem is birtokába, de tengeri suprematiája alá került. Tarent, mely egy ideig még bizonyos szerepet játszott, a római foglalás által megtöretett. A vitéz massáliaiak ugyan fenntartották magokat saját vizeiken; de az itáliai tengerek eseményeibe nem igen folytak be. A többi tengeri városok komolyan már alig tettek számot. — Maga Róma sem kerülte el e sorsot; saját vizein hasonlókép idegen hajóhadak uralkodtak. Tengeri város volt ugyan kezdettől fogva, és életképességének korában soha sem tért el annyira régi hagyományaitól, hogy hadi tengerészetét teljesen elhanyagolta volna és soha sem volt oly oktalan, hogy csupán szárazföldi hatalom akarjon lenni. Látium a legszebb fatörzsököket szolgáltatta a hajóépítésre, melyek a nagyhírű alsó-itáliaiakat messze

406—365. 317—289. 278—276.

A római tengeri hatalom csökkenése.

felülmúlták; s már magok a Rómában szakadatlanúl fenntartott dockok is bizonyítják, hogy Róma soha sem mondott le egy saját hajóhad tartásáról. Azon veszélyes válságok korában azonban, melyeket a királyok elűzése, a római-latin szövetségben kitört belső rázkódások s az etruskok és gallok elleni szerencsétlen háborúk idéztek Róma fejére, a rómaiak nem sokat törődhettek a földközi tengeri dolgok állásával, s minél határozottabban lépett előtérbe a római politikának az itáliai szárazföld meghódítására törekvő iránya, a tengeri hatalom annál inkább enyészetnek indúlt. A negyedik század végeig alig van 350 körül.
szó latin hadihajókról, kivévén midőn azt halljuk, hogy a Veiiben nyert zsákmányból adott áldozati ajándék római hadihajón küldetett Delphibe (360). Az antiumiak termé- 394.
szetesen most is felfegyverzett hajókkal űzték kereskedésöket, s ennélfogva folytatták alkalmilag a kalózkodást is, és azon „tyrrhéni kalóz“ Postumius, kit Timoleon 415 339.
körül kézre kerített, minden esetre lehetett antiumi születésű; de aligha tettek számot e kor tengeri hatalmainak sorában, s ha tettek volna, ez Antiumnak Róma iránti helyzeténél fogva ez utóbbira nézve épen nem lett volna előnyös. Mennyire sülyedett a 400. év körül a római 350 körül.
tengeri hatalom, mutatja az, hogy a latin partok 405-ben 349.
egy görög, valószínűleg sicíliai hajóhad által kifosztattak, mialatt egyidejűleg kelta csapatok rabolva kóborolták be Látiumot. Egy évvel utóbb (406) és kétség kivül ez ag- 348.
gasztó események közvetetlen hatása alatt, a római község és a karthágói phœníkiaiak, mindkét félen a magok és tőlök függő szövetségeseik számára, kereskedelmi és hajózási szerződést kötöttek; s ez a legrégibb római okmány, melynek szövege, ámbár csak görög fordításban, reánk

maradt *). A rómaiaknak e szerződésben kötelezniök kellett magokat arra, hogy a szép hegyfoktól kezdve (Cap Bon) a libyai partok melletti vizeken, a szükség esetét kivéve, nem fognak járni; miért viszonzásúl szabad forgalmat nyertek egyenlően a belföldiekkel, Siciliában, a mennyire ez a karthágóiaké volt. s Afrikában és Sardíniában legalább azon joggal ruháztattak fel, hogy árúikat, karthágói hivatalnokok befolyásával megállapított és a karthágói község által biztosított áron eladhatják. A karthágóiaknak, úgy látszik, legalább Rómában, talán egész Látiumban, szabad forgalom engedtetett, csak arra kötelezték magokat, hogy a Rómától függő latin községeken nem fognak erőszakoskodni, hogy, még ha mint ellenségek lépnének is a latin földre, azon éjjelre meg nem szállnak — tehát tengeri rablásaikat a benföldre ki nem terjesztik — és még kevesbbé építenek várakat latin terűleten. Valószínűleg e korba tartozik a már említett Róma és Tarent közti szerződés is, melynek keletkezési idejéről
282. csak annyi mondatik, hogy jóval 472 előtt köttetett; ez által a rómaiak — hogy minő viszonzás fejében tarenti részről, azt nem tudjuk — arra kötelezték magokat, hogy a lakiniumi hegyfoktól keletnek terjedő vizeken nem fognak járni, mi által tehát a földközi tenger keleti részéről teljesen kizárattak. E szerződések ép oly vereségek voltak, mint az Allia melletti, s úgy látszik, a római senátus is ilyeneknek tekintette azokat, és az itáliai viszonyok azon kedvező fordúlatát, mely a Karthágóval és Tarenttel kö-
A római partok megerősítése
tött lealázó szerződések létrejövetele után csakhamár beállt,

*) Az, hogy a Polybiosnál (3. 22) közlött okmány nem a 245. hanem a 406. évbe tartozik, a Chronologiában (320 s köv. ll.) bebizonyíttatott.

teljes erélylyel felhasználta arra, hogy nyomott tengeri helyzetén segítsen. A legfontosabb parti városok római gyarmatokkal rakattak meg; Cære kikötője, Pyrgi, melynek betelepítése valószínűleg e korba esik; továbbá a latin parton Antium 415-ben, Tarracina 425-ben; a mai Ponza sziget 441-ben, mi által, miután Ostia, Ardea és Circeii már előbb kaptak gyarmatosokat, minden említésre méltó latin tengeri helység latin vagy polgárgyarmattá lett: továbbá a campániai vagy lucániai parton Minturnæ és Sinuessa 459-ben, Paestum és Cosa 481-ben, az ádriai parton pedig Sena gallica és Castrum novum 471 körül, Ariminum 486-ban, mikhez még Brundisium járul, melyet rögtön a pyrrhosi háboru befejezése után szálltak meg. E helységek nagyobb felerészében, a polgár- vagy tengeri gyarmatokban *), a fiatal legénység a légiókban való szolgálattól mentes volt és csupán a partok őrzésére volt kötelezve. Az alsó-itáliai görögöknek, nevezetesen Neapolis, Rhegion, Lokri, Thurii, Herakleia és más tekintélyes községeknek ezzel egyidejű és jól meggondolt fölébe helyezése, sabelli szomszédaiknak és hasonnemű s hasonló feltételek alatt megadott mentessége a szárazföldi hadi szolgálat alól, teljessé tette az itáliai partok köré vont római hálózatot. — De a római község vezérférfiai, oly államférfiúi biztossággal, melyből a következő nemzedékek tanulhattak volna, belátták, hogy a partoknak mindezen megerősítései és ezen őrzése nem vezethet czélra, ha az állam hadi tengerészete ismét tiszteletet parancsoló erőre nem emelkedik. Ennek némi alapúl szolgált már Antium meghódítása (416) után, az ottani használható hadigályák átszállítása a római

339. 329.
313.
295. 273.
283.
268.
A római hajóhad.
338.

*) Ezek: Pyrgi, Ostia, Antium, Tarracina, Minturnæ, Sinuessa, Sena Gallica és Castrum Novum voltak.

dockokba; azon egyidejű rendelet azonban, mely szerint az antiumiak minden tengeri közlekedéstől eltiltattak *), rikító világossággal mutatja, mily tehetetleneknek érezték magokat a rómaiak ekkor a tengeren, s mennyire nem állt még tengeri politikájok egyébben, mint a parti helyek elfoglalásában. Midőn utóbb a délitáliai görög városok, első-
326. ször 428-ban Nápoly, Róma védnöksége alá léptek, azon hadihajók, melyeknek, mint szövetségszerű hadisegélynek kiállítására e városok mindenike magát kötelezte, legalább ismét magvaivá lettek egy római hajóhadnak. Egy ennek
311. folytán 443-ban hozott polgársági végzés következtében továbbá két hajóhad-úr *(duoviri navales)* neveztetett ki, s a római tengeri haderő a samnít háborúban Nucéria ostromában közre is működött. Talán e korba tartozik egy 25 hajóból álló római hajóhadnak nevezetes kiküldetése Corsicába is, hogy itt gyarmatot alapítson, melyet Theo-
307. phrastos említ 447 körül írt növénytanában. De hogy mily kevés eredménye volt mind ennek, mutatja a Karthá-
306. 348. góval 448-ban megújított szerződés. Míg a 406-ki szerző-

---

*) Ez állítás ép oly határozott (Liv. 8, 14: *interdictum mari Antiati populo est*) mint magában véve elhihető; mert Antiumot nem csak gyarmatosok, hanem a régi, egykor Róma elleni gyűlöletben felnevekedett polgárok is lakták. Ezzel természetesen ellentét-
323. ben állnak azon görög jelentések, melyek szerint Nagy Sándor († 431)
283. és ostromló Demetrios († 471) Rómában panaszt emeltek volna antiumi kalózok ellen. Az első azonban egy húron pendül s talán egy forrásból ered azon hírrel, mely római követséget járat Babylonban. Ostromló Demetriostól inkább kitelik, hogy a tyrrhéni tengeren űzött kalózkodást, melyet saját szemeivel soha sem látott, egy rendelet által eltörölte légyen, s az sem elképzelhetetlen, hogy az antiumiak, mint római polgárok is folytatták volna egy ideig még régi mesterségöket daczára a tilalomnak; de sokat valószínűleg e második hírre sem adhatunk.

désnek Itáliára és Sicíliára vonatkozó pontjai változatlanúl fenntartattak, a rómaiak most a keleti vizeken való járáson kivül még az atlanti tengeren való hajózástól is, mely azelőtt nekik meg volt engedve, valamint a Karthágó alattvalóival Sardíniában és Afrikában való kereskedelmi érintkezéstől, sőt valószínűleg a Corsicán való letelepedéstől *) is eltiltattak, úgy hogy ettől fogva csak a karthágói Sicília és Karthágó maga állt nyitva Róma kereskedésének. Ebben az uralkodó tengeri hatalomnak Róma parti uralmának terjedésével együtt növekedő féltékenysége lép előtérbe: Karthágó kényszerítette Rómát, hogy vesse magát alája prohibitiv rendszerének, s zárassa ki magát a nyugot és kelet termelő piaczairól — ezzel áll összefüggésben azon elbeszéllés is, mely egy phœnikiai hajós nyilvános megjutalmaztatásáról szól, ki az atlanti oceánon egy utána vitorlázó római járművet saját hajójának feláldozásával zátonyra vezetett — és hogy hajózását szerződésileg a nyugoti földközi tenger szűk határai közé engedje szoríttatni, csak azért, hogy partjait a fosztogatástól megóvja s régi és fontos kereskedelmi összeköttetését Sicíliával biztosítsa. A rómaiaknak meg kellett hajolniok, de nem hagytak fel fáradozásaikkal, hogy tengerészetök ügyét sülyedéséből kiemeljék. Hathatós rendszabály volt ez irányban négy hajóhadi quæstor *(quæstores classici)* alkal-

A hajóhad quæstorai.

*) Servius szerint (az Aeneishez 4, 628) a római-karthágói szerződésekben meg volt határozva, hogy sem római karthágói, sem karthágói római területre ne lépjen (inkább: azt meg ne szállja). Corsica pedig semleges legyen a kettő közt, *(ut neque Romani ad litora Carthaginensium accederent, neque Carthaginenses ad litora Romanorum — — Corsica esset media inter Romanos et Carthaginenses)*. Ez úgy látszik ide vág, és Corsica gyarmatosítása épen ezen szerződés által gátoltatott meg.

267. mazása 487-ben, kik közől az egyiknek székhelye Ostia lett, Róma városának tengeri kikötője; míg a másodiknak Calesből, a római Campánia ekkori fővárosából kellett a campániai és nagy-görög, a harmadiknak pedig Ariminumból az Apennínen-túli kikötők felett felügyelnie; a negyediknek kerülete ismeretlen. Ezen új állandó hivatalnokoknak nem ugyan kizárólag, de egyszersmind feladatuk volt a partok felett őrködni s azok védelmére hadi tengerészetet alakítani. Ezekből világosan szól hozzánk a római senátus azon szándéka, mely szerint a tengeren önállását visszanyerni, s egyrészt Tarent tengeri összeköttetéseit elmetszeni, másrészt az ádriai tengert az Epeirosból jövő hajóhadak elől elzárni, s végre magát Karthágó suprematiája alól emancipálni igyekezett. A Róma és Karthágó közt az utólsó itáliai háboru alatt fennállott, már említett viszonyon is megláthatók ennek nyomai. Pyrrhos király ugyan e két nagy várost még egyszer, utólszor, támadó szövetség kötésére kényszerítette; de e frigy lanyhasága és szószegései, Karthágó kísérletei, magát Rhegionban és Tarentben megfészkelhetni, s Brundísiumnak a háboru után rögtön történt megszállása a rómaiak által világosan mutatják, mennyire összeütköztek már ekkor a két fél érdekei. — Róma, Karthágó ellenében, könnyen megmagyarázhatólag, a hellen tengeri államokra igyekezett támaszkodni. Massáliával a régi szoros baráti viszony zavartalanúl fennmaradt. A Veii meghódítása után Róma által Delphibe küldött áldozati ajándék itt a massáliaiak kincsházában őriztetett. Rómának a kelták általi bevétele után Massáliában gyűjtést rendeztek a római tűzkárosúltak javára, miben a városi pénztár adta meg a példát; ennek viszonzásaúl aztán a római senátus a massáliai kereskedőket kereskedelmi kedvezményekben részesítette, s a játé-

Feszültség Róma és Karthágó közt.

Róma s a görög tengeri hatalmak.

kok ünnepén a piaczon a senátorok emelvénye mellett tiszteleti helyet *(græcostasis)* állított fel a massáliaiak számára. Ide tartoznak a 448 körül Rhodossal, s kevéssel 306.
utóbb az Apolloniával, e tekintélyes kereskedővárossal az epeirosi parton, a rómaiak által kötött kereskedelmi és barátsági szerződések, és mindenek felett azon, Karthágóra nézve igen aggasztó közeledés, mely közvetetlenül a pyrrhosi háboru befejezése után Róma és Syrakúsa közt beállt. — Ily módon a római tengeri hatalom, habár a szárazföldi hatalom szertelen kiterjedésével távolról sem állt arányban, s főkép Róma saját hadi tengerészete korántsem volt az, a minek az állam földirati és kereskedelmi helyzetéhez képest lennie kellett volna, mégis lassanként ki kezdett ismét emelkedni azon tökéletes semmisségéből, melybe a 400. év körül sülyedett; s Itália nagy segély- 354.
forrásai mellett a phœnikiaiaknak volt okuk e törekvéseket aggodalmas figyelemmel kísérni.

Az itáliai vizeken való uralom dolgában a válság Az egyesült Itália.
mind közelebb jutott; a szárazon a küzdelem be volt fejezve. Itália először a római község uralma alatt egyesült egy állammá. Hogy a római község ez alkalommal mely politikai jogosúltságoktól fosztotta meg Itália összes egyéb községeit s melyeket vett kizárólagos birtokába, vagyis, minő államjogi fogalmat kell Róma ezen uralmával összekapcsolnunk, az sehol nyíltan meg nem mondatik, és eléggé jellemző s eszélyesen számító módon még általános érvényű kifejezés sem létezik e fogalom számára *). Az egység,

---

*) Azon záradék, mely szerint a függő nép kötelezi magát, hogy „a rómaiak fensőbbségét barátságosan el fogja ismerni“ *(maiestatem populi romani comiter conservare)* minden esetre az alattvalóság legszelidebb nemének műkifejezése, de valószínűleg csak jóval

bebizonyíthatólag csak a háboru, szerződések és pénzverés ügyére terjedt ki oly módon, hogy egy itáliai községnek sem volt joga sem valamely külföldi államnak hadat izenni, vagy vele csak alkudozni is, sem folyó pénzt verni; ellenben minden a római község által tett hadizenet és minden általa kötött állami szerződés minden többi itáliai községre nézve is jogilag kötelező volt, a római ezüstpénz egész Itáliában törvényesen forgalomban volt; és valószínű, hogy a vezérlő község általános jogai e határokon forma szerint túl nem mentek. De ebből szükségkép egy tényleg sokkal messzebb menő uralkodási jog fejlődött ki. — A részletekben azon viszony, melyben az itáliaiak a vezérlő községgel álltak, igen sokféle volt, és e tekintetben, a teljes római polgárságon kivül az alattvalók három

Római teljes polgárság.

osztályát kell megkülönböztetnünk. Először is, e teljes polgárság annyira kiterjesztetett, a mennyire csak lehetséges volt a nélkül, hogy a római községre nézve egy városi állam fogalma egészen megszűnjék. A régi polgárterület nem csak egyes assignátiók által terjesztetett ki egyrészt mélyen Etrúria, másrészt Campánia belsejébe, hanem egyszersmind, a mióta az első példa Tusculummal megadatott, számos közelebb vagy távolabb fekvő község egymás után bekeblezteteett a rómaiba és teljesen felolvadt benne. Már említettük, hogy a latinok ismételt fellázadásai folytán Róma ellen, a latin szövetség eredeti tagjainak nagy része kénytelen volt a római teljes polgárság kötelékébe lépni.

268. Ugyanez történt 486-ban a sabínok valamennyi községeivel,

---

később jött szokásba (Cic. *pro Balbo* 16, 35). A védenczség magánjogi elnevezése is, bármily találólag jellemzi épen határozatlansága által e viszonyt (Dig. 49, 15, 7, 1), régibb időben valószínűleg szintén aligha alkalmaztatott reá.

kik közel rokonságban álltak a rómaiakkal s az utólsó súlyos háborúban hűségöknek kielégítő bizonyítványát adták. Úgy látszik, hasonló módon és hasonló okokból lépett át az egykori volsk tartománynak számos községe ugyanez időtájt az alattvalói viszonyból a polgáriba. Ezen eredetileg sabín és volsk, de ekkor már valószínűleg nagy részben elrómaisodott községek az első, törzsre nézve tulajdonképen idegen tagok voltak, melyek a római polgárkötelékbe bekebleztettek. Ezekhez járultak az imént említett úgynevezett tengeri vagy polgárgyarmatok, melyeknek lakói hasonlókép valamennyien bírták a teljes római polgárjogot. E szerint a római polgárság körülbelül, éjszaknak Cære közeléig, keletnek az Apennínig, délnek Formiæig s azon túl terjedt, ámbár tulajdonképi határról itt természetesen szó nem lehet, és egyes községek e területen, mint Tibur, Præneste, Signia, Norba, nem bírtak, némely mások ellenben e területen kivül, mint Séna, bírtak római polgárjoggal, és római paraszt családok egyenként vagy falvakba egyesülten valószínűleg már e korban egész Itáliában el voltak szórva. — Az alattvaló községeknek legfontosabb és legtöbb kedvezményben részesülő osztályát a latin városok képezték, mely ugyan az eredeti albai ünneptársak közől már csak keveset és Tibur s Præneste kivételével egytől-egyig csak jelentéktelen községeket foglalt magában, de a Róma által Itálián belül, sőt már azon kivül is alapított autonóm községekben, az úgynevezett latin gyarmatokban ép oly számos mint tekintélyes növekvésre tett szert s ilynemű új alapítások által folyvást gyarapodott. E római eredetű, de latin jogú új városi községek mindinkább tulajdonképi támaszaivá lettek Róma Itália feletti uralmának. Korántsem azon latinok voltak ezek, kikkel Róma a Regillus tónál és Tri-

Alattvaló községek.

Latinok.

fánum mellett harczolt, nem az albai szövetség azon régi tagjai, melyek magokat kezdet óta egyenlőknek, ha nem különbeknek tartották a római községnél, s melyek súlyos igát láttak Róma uralmában, mint ezt a pyrrhosi háborúk kezdetén Prænestе ellen tett borzasztóan szigorú biztossági intézkedések s a bebizonyíthatólag, főleg Prænestével, még sokáig meg nem szűnő surlódások bizonyítják. Sőt inkább, a későbbi republicánus kor Látiumja szinte kivétel nélkül oly községekből állt, melyek kezdet óta Rómát fő- és anyavárosukként tisztelték, melyek idegen nyelvű és idegen fajú tartományoknak közepette a nyelv, a jog s az erkölcsök községe által Rómához kapcsoltattak, melyek, mint a körülfekvő kerületek apró zsarnokai, kénytelenek voltak, mint az előörsök a fősereghez, saját lételök biztosítása végett Rómához ragaszkodni, melyek végre, a római polgársággal járó anyagi előnyök növekedése folytán, bár korlátolt, jogegyenlőségökből a rómaiakkal még mindig igen tekintélyes hasznot vontak, a mint hogy például a római állami uradalmak egy részét rendszerint külön haszonvételre bírták, s az állami bérletekben úgy mint a római polgárok részesültek. Igaz ugyan, hogy ez oldalról is fenyegette bizonyos veszedelem a rómaiakat. A római köztársaság korából származó venúsiai és újabban napvilágra került beneventumi *) felirásokból kitűnik, hogy Venúsiának ép úgy mint Rómának, megvolt a maga plebse és néptribúnjai, s hogy Benevent főhivatalnokai, legalább a hannibáli háboru ideje táján, consuli czímet viseltek. Mindkettő a régibb jogú latin gyarmatok legújabb községei közé tartozik; s látjuk, mily igények igyekeztek magokat

*) *V. Cervio A. f. cosol dedicavit* és *Junonei Quiritei sacra. C. Falcilius L. f. consol dedicavit.*

bennök az ötödik század közepe táján érvényesíteni. Nem is lehetett másképen mint, hogy ezen úgynevezett latinok, kik a római polgárság kebeléből származtak s magokat vele mindenben egyenlőknek érezték, szintén kelletlenül kezdték viselni alárendelt szövetséges viszonyukat és tökéletes egyenjogúságra törekedtek. Ez okból a senátus a latin községeket, bármily fontosak voltak is Rómára nézve, mégis lehetőleg alacsony állásba igyekezett szorítani jogok és privilégiumok dolgában, és szövetséges társi viszonyukat annyiban alattvalói viszonynyá alakítani át, a mennyiben ez lehetséges volt a nélkül, hogy a köztök és Itália nemlatin községei között fennálló válaszfal ledőljön. Magának a latin községek szövetségének megszüntetését, s az azt megillető legfontosabb politikai jogoknak, valamint az egykor teljes jogegyenlőségnek megsemmisítését már előadtuk; Itália végleges meghódítása után Róma még tovább ment ez úton s elkezdte az egyes latin embernek addig érintetlen egyéni jogait is, mindenek előtt a szabad költözés fontos jogát, korlátozni. A régibb községeknek okmányilag biztosított privilégiumait ugyan nem bántotta; de először a 486-ban alapított Ariminum községnek s utána minden 268.
később alakított autonom községeknek nem adta meg többé azon jogot, hogy tagjaik a Rómában való letelepedés által a passiv polgárjogot, sőt ugyanott bizonyos szavazati jogot is szerezhessenek, hanem ezen újabb latin községeknek a többi alattvalók felett engedélyezett előnyöket leginkább arra korlátozta, hogy községi polgáraik a rómaiakkal a kereskedésben úgy mint az örökösödési jogban magánjogilag egyenlőkké tétettek. E helységek csak azon polgárainak adatott meg ettől fogva a római polgárjog, kik községökben községi hivatalt viseltek, de ez esetben, és úgy lát-

szik, kezdettől fogva, minden jogi korlátozás nélkül *). Ebben Róma helyzetének tökéletes átalakúlása világosan nyilatkozik. A míg Róma még Itália számos város-községeinek egyike, bár elseje volt, addig még a korlátozatlan római polgárjogba való belépés is kivétel nélkül a felfogadó községre nézve nyereségnek, a felfogadottra nézve jogvesztésnek tekintetett, s a polgárjog megszerzése a

---

*) Ciceró tanuskodása szerint *(pro Caec.* 35) Sulla a volaterraiakat Ariminum egykori jogával ruházta fel, azaz, teszi hozzá a szónok, a „tizenkét gyarmat" jogával, melyek a római civitast nem, de bírták a teljes commerciumot a rómaiakkal. Kevés dolgot tárgyaltak annyiszor, mint e tizenkét-városjog mire való vonatkozását; mely pedig nem fekszik távol. Itáliában és cisalpíni Galliában, ide nem számítva nehányat, mely gyorsan elenyészett, egészben véve harmincznégy latin gyarmat alapíttatott; itt ezek közől a tizenkét legújabb — Ariminum, Beneventum, Firmum, Aesernia, Brundisium, Spoletium, Cremona, Placentia, Copia, Valentia, Bononia, Aquileia — értetik, s miután ezek közt Ariminum a legrégibb és az, melynek számára ez új rendszer először léptettetett életbe — talán részben azért is, mert ez volt az első, Itálián kivül alapított római gyarmat — e gyarmatok városjoga helyesen neveztetik ariminuminak. Ezzel egyszersmind be van bizonyítva az is, a mi mellett már egyéb okokból is a legnagyobb valószínűség szólt, hogy t. i. minden, Aquileja alapítása után (a tágabb értelemben vett) Itáliában keletkezett gyarmat a polgárgyarmatok sorába tartozott. — Egyébiránt az újabb latin városok jogai megnyirbáltatásának mértékét, ellentétben a régiek jogaival, nem vagyunk képesek tökéletesen meghatározni. Maga a letelepedési jog ama városok polgáraitól természetesen nem vonatott meg, miután általában mindenkinek, ki nem volt ellenség s a tűz és víz közösségéből ki nem záratott, jogilag szabadságában állt Rómában ütni fel lakását. Ha a házassági közösség, alkatrészét képezte az eredeti szövetségi jogegyenlőségnek, — a mi nem valószínűtlen, de azért még épen nem kicsinált dolog (Diodor p. 590, 62. *fr. Vat.* p. 130 Dind.) — kétségtelen, hogy az újabbaknak többé meg nem adatott.

nempolgárokra nézve minden módon megkönnyíttetett, sőt gyakran büntetésképp rovatott reájok. A mióta azonban a római község egymaga uralkodott s a többiek mindnyájan őt szolgálták, e viszony megváltozott: a római község féltékenyen kezdett őrködni polgárjoga felett s ez okból először is véget vetett a szabad költözés régi, teljes jogának; ámbár e kor államférfiaiban még volt annyi belátás, hogy legalább a legmagasabb rangú alattvaló községek fejei és capacitásai előtt a római polgárságba lépésnek útját törvényesen nyitva tartották. Ily módon a latinoknak is érezniök kellett, hogy Rómának, miután főkép az ő segélyökkel hódította meg Itáliát, többé nincs annyira szüksége reájok, mint azelőtt. — Sokkal nyomottabb állapotban volt a római alattvalók másik két osztálya, az alattvaló római polgárok és a nemlatin szövetséges községek. A római polgárjoggal — de activ és passiv választási jog nélkül (*civitas sine suffragio*) — bíró községek forma szerint közelebb álltak a teljes római polgársághoz, mint a jogilag autonóm latin községek. E községek tagjai, mint római polgárok, részt vettek minden polgári terheknek, nevezetesen a katonaállítás és adó terhének viselésében, és a római becslés alá estek; ellenben, mint már elnevezésök tanusítja, nem volt igényök a tiszteletbeli jogokra. Római törvények szerint és római bírák igazságszolgáltatása alatt éltek; de mindkét tekintetben enyhíttetett helyzetök az által, hogy azelőtti saját joguk átvizsgáltatván, mint római helyi jog, nekik visszaadatott, s hogy az igazság kiszolgáltatására egy „helytartó“ (*præfectus*) küldetett ki számukra, kit évenként a római prætor nevezett ki *). Ellenben megtartot-

Passiv polgárok.

*) Hogy e præfectusok a hetedik század kezdetén túlig nem a polgárság, hanem a prætor által neveztettek ki, és hogy

ták e községek saját igazgatásukat, s e czélra magok választották főhivatalnokaikat. E jogviszony, mely először
351. 403-ban Cærére, azután Cápuára s egy sereg más, Rómától távolabb fekvő községre nézve megállapíttatott, a dolog lényegét tekintve, valószínűleg a legsúlyosabb volt az
Nemlatin szövetséges községek. alattvalóság különféle formái között. Végre a nemlatin szövetséges községek viszonya Rómához, mint magától értetik, a legkülönfélébb szabályok alá esett, a mint azok az egyes szövetségi szerződésekben megállapíttattak. Ezen örök szövetségek közől egynehány, mint például a hernikus községeké, Nápolyé, Nóláé, Herakleiáé, e városokat aránylag igen terjedelmes jogokkal ruházta fel, míg mások, mint például a tarenti és samnít szerződések, közel
A népszövetségek felbontása. járhattak a teljes elnyomáshoz. — Általános szabályként valószínűleg felvehetjük azt, hogy nem csak a latin és hernicus, melyekről ezt a hagyomány beszélli, hanem valamennyi itáliai nép-szövetkezés, nevezetesen a samnít és a lucániai is, jogilag felbontatott, vagy legalább jelentéktelenné gyöngíttetett, és általában egy itáliai községnek sem volt valamely más itáliai községgel forgalmi vagy házassági közössége, s még kevesbbé közös tanácskozási és
A hadjutalék kiállítása. határozathozatali joga. Továbbá, habár különfélekép, kétség kivül gondoskodtak a rómaiak arról, hogy valamennyi itáliai községnek védelmi és adóképessége rendelkezésökre álljon. Habár a római hadsereg lényeges kiegészítő részeinek továbbra is csak egyrészt a polgárkatonaság, másrészt a „latin nevű“ hadjutalékok tekintettek s ezzel a

---

Livius (9, 20) ha a *creari* szóval a népválasztást akarta kifejezni, a legutólsó köztársasági korszak intézményeit vitte át, helytelenül, annak korábbi korszakára, az már bebizonyíttatott (*Corpus inscr. Lat.* I. p. 47).

sereg nemzeti jellege egészben véve megóvatott, mégis nem csak a római passiv polgárok is bele vonattak a hadseregbe, hanem kétség kivül a nemlatin szövetséges községek is vagy hadihajók kiállítására köteleztettek, mint a görögök, vagy a katonáskodni tartozó itáliaiak lajstromába (*formula togatorum*) jegyeztettek be, a mint ennek az apúliaiakra, sabelliekre és etruskokra nézve egyszerre vagy fokozatosan el kellett rendeltetnie. Úgy látszik, hogy e hadi szolgálat, épen úgy mint a latin községeké, kivétel nélkül állandóan szabályoztatott, a nélkül azonban, hogy a vezérlő községre nézve lehetetlenné tétetett volna szükség esetében többet is követelhetni. Ez egyszersmind a közvetett megadóztatásnak egy neme volt, miután minden község köteleztetett saját hadjutalékát felfegyverezni és zsolddal tartani. Ez okból nem minden czélzat nélkül rovattak a hadi szolgálat legköltségesebb nemei leginkább a latin vagy nemlatin fœderált községekre, ezért kellett a hadi tengerészetet legnagyobb részben a görög városoknak fenntartaniok, s ezért kellett a lovas szolgálatban, legalább később, a szövetségeseknek háromszor akkora mértékben részt venniök, mint a római polgárságnak, míg a gyalog seregre nézve azon régi elv, mely szerint a szövetség hadjutalékának nem szabad nagyobb számúnak lennie a polgárseregnél, még sokáig, legalább szabályként, érvényben maradt.

Kormányrendszer.

Azon rendszert, mely szerint ez épület egyes részei egymásba illesztettek és összetartattak, azon kevés adatból, mely reánk szállt, nem határozhatjuk meg többé. Még azon számarányt sem lehet ma már csak megközelítőleg is megállapítanunk *), melyben az alattvalóság három osz-

*) Sajnos, hogy a számviszonyokról nem vagyunk képesek kielégítő felvilágosítást adni. A fegyverfogható római pol-

tálya egymáshoz és a teljes polgársághoz állott; és épen így teljesen ismeretlen az egyes kategóriáknak földirati

---

gárok számát a későbbi királyi korban mintegy 20,000-re tehetjük. Alba elestétől fogva Veii meghódításáig azonban Róma közvetetlen határa nem nagyobbodott lényegesen; a mivel tökéletesen megegyezik az, hogy a huszonegy kerületnek 259 körül történt első megalakításától fogva, a mi a római határnak nem, vagy legalább jelentékeny kiterjesztésével nem járt, egészen 367-ig új polgárkerületek nem alakíttattak. Ha most azon szaporodást, mely a születéseknek a halálozásoknál nagyobb számából, s a bevándorlásból és szabadonbocsátásból eredhetett, bármily magasra veszszük is fel, mégis egyszerűen lehetetlen az alig 30 négyszög mérföldnyi terület szűk határaival a hagyomány által fenntartott census-számokat öszhangzásba hozni, melyek szerint a fegyverfogható római polgárok száma a harmadik század második felében 104.000 és 150.000 közt ingadoz, és 362-ben — mely évről egy magában álló adatunk van — 152,573 lett volna. Valószínűbb, hogy e számok a serviusi census 84,700 polgárával állnak egy sorban; s hogy az egész Servius Tullius négy lustrumáig felmenő és számokkal gazdagon felszerelt régibb becslési lajstrom nem egyéb, mint egy példánya azon látszólag okmányszerű hagyományoknak, melyeknek épen igen részletes számtételek felállításában telik kedvök, és melyeket épen ezek árulnak el. — Csak a negyedik század második felével kezdődnek egyfelől a nagy területi foglalások, másfelől egész községeknek bekeblezései a rómaiba, mi által a polgárok lajstromának számban rögtön és jelentékenyen meg kellett szaporodnia. Hiteles hagyomány beszélli, és magában véve is elhihető, hogy 416 körül 165,000 római polgár számláltatott meg, a mivel tökéletesen megegyezik az, hogy tíz évvel előbb, midőn Látium és Gallia ellen az összes polgárkatonaság fegyverre szólíttatott, az első felkelés tíz légióra, azaz 50,000 főre rúgott. Az Etrúriában, Látiumban és Campániában tett nagy területi foglalásoktól kezdve az ötödik században átlag 250,000, közvetetlenül az első pún háboru előtt 280—290.000 fegyverfogható polgár számláltatott meg. E számok eléggé biztosak, de történelmileg, más okból, alig használhatók: e tételek ugyanis kétség kivül összefoglalják a római teljes polgárokat és a „szavazat nélküli polgárokat“, mint

495.

387.

392.

338.

felosztása Itália területén. Ellenben azon vezéreszmék, melyeket a rómaiak ez épület emelésében szem előtt tartottak, annyira szembeötlők, hogy alig szükséges azokat még különösen fejtegetni. Mindenek előtt, mint mondtuk, az uralkodó község közvetetlen köre annyira kiterjesztetett, a mennyire csak lehetséges volt a nélkül, hogy a római község, mely mégis városi község volt s kellett hogy az maradjon, tökéletesen decentralizáltassék. Midőn a bekeblezés rendszere egészen természetes határáig s talán azon túl is kiterjesztetett, az utóbb csatlakozó községeknek az alattvalói viszonynyal be kellett érniök, mert a puszta hegemonia, mint maradandó viszony, már magában lehetetlen. Így, nem az uralom önkényes monopolizálása, hanem a viszonyok elkerülhetetlen nehezkedése folytán, az uralkodó polgárok osztálya mellett az alattvalóké keletkezett. Az uralkodás eszközei közt első sorban természetesen az alattvalók megosztása állt az itáliai szövetség szétrobbantása és lehetőleg sok, aránylag csekély, községnek létrehozása, valamint az által, hogy az uralom különböző mértékben nehezedett az alattvalók egyes osztályaira. A mint Cátó háza kormányzatában gondoskodott arról, nehogy rab-

Az alattvalók megosztása és tagozása.

---

például a cæreieket és cápuaiakat, míg ez utóbbiakat tényleg egytől egyig az alattvalók közzé kell sorolnunk, és Róma sokkal biztosabban számíthatott a latinok ide nem számított hadjutalékára, mint a campániai légiókra. Ha Livius azon adatát (23, 5), mely szerint Cápua 30,000 gyalog és 4000 lovas katonát állíthatott ki, a mint alkalmasint kétségtelen, a római becslési lajstromokból vette, akkor a passiv polgárok számát, miután ezeknek legnagyobb része a campániaiakból telt ki, sőt Polyb. (2. 24, 14) által ezek egyszerűen a passiv polgárok helyett említtetnek, körülbelül 50,000 fegyverfoghatóra tehetjük; de e szám még nem eléggé biztos arra, hogy reá további combinatiókat alapíthassunk.

szolgái nagyon jól megférjenek egymással, és szándékosan szította köztök a viszályt és pártoskodást, azon módon járt el a római község nagyban; az eszköz nem volt szép, de hathatós. Csak ez eszköznek további alkalmazása volt az, hogy minden függő községnek alkotmánya a rómainak mintájára átalakíttatott s a vagyonos és tekintélyes családok állíttattak a kormányra, mely a tömeggel természetes, többé kevesbbé élénk opposítióban állt, s anyagi és községkormányzati érdekei folytán arra volt utalva, hogy Rómára támaszkodjék. E tekintetben a legnevezetesebb példát Cápua nyújtja, melylyel, mint az egyetlen itáliai várossal, mely netalán Rómával versenyezhetett volna, a rómaiak, úgy látszik, kezdet óta gyanakvó óvatossággal bántak el. A campániai nemességnek privilegiált törvényszéket, elkülönített gyülekező helyeket, általában minden tekintetben külön állást adtak, sőt nem jelentéktelen nyugdíjakat — ezerhatszáznak évi 450 staterre (mintegy 200 tallér) menőt — utalványoztak a campániai községi pénztárból. E campániai lovagok voltak azok, kiknek a 414-ki nagy latin-campániai felkeléstől való távolmaradása nagy mértékben volt oka a felkelés meghiusúlásának, s kiknek erős karjai 459-ben Sentinum mellett Róma részére döntötték el a diadalt; míg ellenben a campániai gyalogságból telt ki Rhegionban azon csapat, mely a pyrrhosi háborúban először pártolt el Rómától. Egy másik nevezetes példáját Róma politikájának, mely a függő községek kebelében létező rendi viszályokat az aristokratiának nyújtott kedvezmények által igyekezett saját érdekében kizsákmányolni, azon bánásmód adja meg, melyben Volsinii 489-ben részesült. Itt, úgy mint Rómában, a régi és új polgárságnak kellett egymással szemben állania s az utóbbinak a politikai jogegyenlőséget törvényes úton kellett meg-

Az itáliai községi alkotmányok aristokratikus átalakítása

340.

295.

265.

nyernie. Ennek következtében Volsinii régi polgárai a római senátushoz fordúltak azon kéréssel, hogy a régi alkotmány állíttassék vissza; a mit a városban uralkodó párt, könnyen felfoghatólag, hazaárulásnak tekintett s a mi miatt a kérelmezőket törvényes büntetésekkel sujtotta. A római senátus azonban a régi polgárságnak fogta pártját, és miután a város jó módjával meg nem hajolt, katonai végrehajtás útján nem csak Volsinii elismert érvényben álló községalkotmányát semmisítette meg, hanem egyszersmind Etrúria régi fővárosának lerombolása által Róma uralkodói voltát egy ijesztőleg félreérthetetlen példában állította az itáliaiak szeme elé. — De a római senátusban volt elég bölcseség annak belátására, hogy az egyetlen eszköz, melylyel önkényuralmát maradandóvá teheti, az uralkodók önmérsékletében áll. Ez okból a függő községeknek vagy teljes római polgárjogot adott, viszonzásúl elvesztett önállóságukért, vagy meghagyta nekik az autonomia bizonyos mértékét, melylyel az önállásnak némi árnyéka, saját részvétel Róma katonai és politikai diadalaiban, és mindenek felett szabad községi alkotmány járt — s így az itáliai szövetség területén helóta község nem létezett. Ez okból mondott le Róma kezdettől fogva, a történelemben talán páratlan belátással és nagylelkűséggel, a minden kormányzási jogok legveszélyesebbikéről, a jogról: alattvalóit megadóztatni. Legfeljebb a függő kelta megyékre róhattak némi tribútumot; az itáliai szövetség területén adófizetésre kötelezett község nem létezett. Ez okból végre a honvédelmi kötelezettség ugyan az alattvalókra is kiterjesztetett, de az uralkodó polgárság vállairól semmiképen nem vétetett; sőt valószínű, hogy ez utóbbi e tekintetben aránylag sokkal nagyobb mértékben vétetett igénybe, mint a szövetségesek, s ezekben ismét a latinok összesége jó-

A kormány mérséklete.

val nagyobb mértékben, mint, ha a passiv polgárok nem is, de mint a nemlatin szövetséges községek; s ily módon némileg a méltányosság is magával hozta, hogy a harczi nyereségből először Róma, s utána a latinság vegye ki a legjobb részt magának. — Azon nehéz feladatot, mely az itáliai hadjutalék kiállítására kötelezett községek nagy tömegének felügyelésében és ellenőrzésében állott, a római központi kormányzat egyrészt a négy itáliai quæstorság, másrészt az által oldotta meg, hogy a római censorságot valamennyi függő községre kiterjesztette. A hajóhadi quæstoroknak, fő feladatok teljesítésén kivül az újonnan nyert urodalmak jövedelmeit is be kellett szedniök s az új szövetségesek katonaállítását ellenőrizniök; ők voltak az első római hivatalnokok, kik a törvény értelmében Rómán kivül székeltek és működtek, és ők képezték a római senátus és az itáliai községek közt a szükséges közvetítő fórumot. Továbbá, mint a későbbi municipális alkotmány mutatja, minden itáliai községben *) a fő hatóságnak, bármi lett légyen a neve, minden negyedik vagy ötödik évben általános becslést kellett eszközölnie; mely intézménynek kétség kivül Rómától eredt ösztönzés folytán kellett életbe lépnie, s melynek czélja csak az lehetett, hogy a római censúrával megegyezőleg a senátusnak folyton áttekintést nyújtson az összes Itália védelmi és adóképességéről. — Az Apennínen innen fekvő, délnek a japyg hegyfokig s a rhegioni tengerszorosig lakó népségek összeségének ezen katonai-administratív egyesülésével végre egy új, valamennyivel közös névnek — „a tóga férfiai“ — keletkezése

Közép fokozatok.

Birodalmi becslés.

Itália s az itáliaiak.

*) Nem csak minden latinban: mert a censúra, vagy az úgynevezett quinquennalitas, mint tudjuk, oly községeknél is előfordúl, melyeknek alkotmánya nem a latin minta után készült.

is kapcsolatban áll, mely a legrégibb római államjogi elnevezés, vagy az „itáliaiak“ nevének, mely kezdetben a görögöknél volt divatban s utóbb általánosan elfogadtatott a forgalomban. Azon különböző nemzetek, melyek e tartományokat lakták, most először érezték magokat egy egységnek, egyrészt ellentétben a hellenekkel, másrészt és mindenek felett a kelták elleni ellentállásban; mert habár megtörtént egyszer, hogy egy itáliai község ezekkel szövetkezett Róma ellen és felhasználta az alkalmat függetlenségének visszaszerzésére, maradandólag mégis útat tört magának a nemzetiség egészséges érzete. Valamint a gall szántóföld késő korig az itáliainak jogi ellentéteként szerepel, úgy a „tóga férfiai“ is a kelta „nadrágosokkal“ (*braccati*) való ellentét kedvéért kapták nevöket; és valószínű, hogy Róma, magában az itáliai hadügy centralizálásában is, a kelta támadások visszaverését mint okot vagy ürügyet, diplomatiai úton nagy sikerrel használta fel. Midőn a rómaiak egyfelől e nagy nemzeti küzdelemben a félsziget élére álltak, másfelől az etruskokat, latinokat, sabellieket, apúliaiakat és helleneket, az alább kijelölt határokon belül, zászlaik alatt küzdeni kényszerítették, az addig ingadozó és inkább belső egység befejezett, államjogi szilárdságot nyert, s az Itália név, mely eredetileg s még az ötödik század görög íróinál is, például Aristotelesnél, csak a mai Calábriát jelentette, a tógában járók egész országának nevévé lett. E nagy, Róma vezérlete alatt álló hadi szövetségnek, vagyis az új Itáliának legrégibb határai a nyugoti tengerparton Livorno vidékéig terjednek, az Arnuson alul *), a keletin az Aesisig, Anco-

Az itáliai szövetség legrégibb határa.

*) E legrégibb határt valószínűleg ama két *ad fines* melléknevű kis helység jelöli meg, melyek közől az egyik Arezzótól éj-

nán felül; az itáliaiak által betelepített, de e határokon túl fekvő helységek, mint Sena Gallica és Ariminum az Apennínen túl, Messána Sicíliában, habár mint Ariminum, a szövetség tagjai, sőt habár, mint Sena, római polgárközségek voltak is, mégis földirati tekintetben Itálián kivül fekvőknek tekintettek. Még kevesbbé lehetett az Apennínen túl fekvő kelta megyéket, habár egyesek közölök talán már e korban Róma clientélája alatt álltak, a tógában járók közé számítani. Az új Itália tehát politikai egységgé lett; de egyszersmind a nemzeti egység útjára lépett. Az uralkodó latin nemzetiség a sabínokat és volskokat már magába olvasztotta és egész Itáliát beszórta latin községekkel; és ez elvetett magnak gyümölcse lett az, hogy utóbb minden embernek, kinek joga volt a római ruhát viselni, egyszersmind a latin lett anyanyelve. Hogy azonban a rómaiak e czélt már ekkor világosan magok elé tűzték, bizonyítja az, hogy a latin nevet a katonáskodásra köteles itáliai szövetség összeségére kiterjesztették *). Mind abból, a mi e nagyszerű politikai műből ma

Itália latinosodásának kezdete.

---

szaknak a florenci úton, a másik Livornótól nem messze a parton feküdt. Valamivel délrébb ez utóbbitól Váda patakjának és völgyének neve még ma is *fiume della fine, valle della fine* (Targioni Tozzetti viaggj. 4, 430).

*) A szabatos űzleti nyelvszokásban természetesen nem így van.
111. Az itáliaiak teljes megnevezését a 643-diki szántóföld-törvényben (21. s.) találjuk: *[ceivis] Romanus, sociumve nominisve Latini, quibus ex formula togatorum [milites in terra Italia imperare solent];* hasonlókép ugyanitt (29. s.) a *Latinus*-tól a *peregrinus* megkülön-
186. böztettetik, s a Bacchanáliák ügyében 568-ban kelt senátusi határozatban olvassuk: *ne quis ceivis Romanus, neve nominis Latini neve socium quisquam.* A közönséges használatban azonban e három tag közől a második vagy harmadik igen gyakran elhagyatik s a rómaiak mellett hol csak a *Latini nominis*, hol csak a *socii* említtetnek

még felismerhető, névtelen alkotóinak magas politikai értelmisége szól hozzánk; s azon példátlan szilárdság, melynek ezen oly sok és oly különnemű alkatrészekből egybeillesztett confœderátió utóbb, a legsúlyosabb csapások alatt, példáját adta, a siker bélyegét nyomta nagy alkotásukra. A római község, a mióta ezen, Itáliát ép oly fínoman mint szilárdan magába foglaló hálónak szálait kezében tartotta, nagy hatalommá lett, és Tarent, Lucánia, és más az utólsó háborúk által a politikai hatalmak sorából kitörölt közép és kis államok helyébe belépett a földközi tengeri államok rendszerébe. Új állásának mintegy hivatalos elismerését kapta meg Róma azon két ünnepélyes követség által, melyek 481-ben Alexandriából Rómába s ismét Rómából Alexandriába mentek, s habár ezek közvetetlenül csak a kereskedelmi összeköttetéseket szabályozták, kétség kivül már a politikai összeköttetést is előkészítették. Valamint Karthágó az egyiptomi kormánynyal Kyreneért küzdött s majd Sicília birtokáért a rómaival volt harczolandó, azon módon küzdött Makedónia amazzal a döntő befolyásért Görögországban, ezzel csakhamar az ádriai tengerpart feletti uralomért; és nem történhetett máskép, mint, hogy e mindenfelé előkészülő új harczok egymásba fűződjenek, s hogy Róma, mint Itália ura, felvonassék e nagy színpadra, melyet Nagy Sándor győzelmei és tervei utódainak harcztérül kijelöltek.

Róma új világ-helyzete.

273.

(Weissenborn, Liviushoz, 22, 50, 6), a nélkül hogy jelentésök különböző volna. A *homines nominis Latini ac socii Italici* (Sallust. *Jug.* 40) elnevezést, bármily szabatos is magában véve, a hivatalos nyelvhasználat nem ismeri, rá nézve létezik egy *Italia*, de nem léteznek *Italici*.

VIII. FEJEZET.

Jog. Vallás. Hadügy. Nemzetgazdaság. Nemzetiség.

Jogügy. A jog azon fejlődésében, mely e korszakban a római község kebelén belül szemünkbe ötlik, a legfontosabb anyagi újítást kétség kivül azon sajátságos erkölcsi ellen-
Rendőrség. őrzés képezi, melyet maga a község és alárendelt mértékben annak megbizottai kezdtek az egyes polgárok felett gyakorolni. Ennek csiráját nem annyira ama vallásos átokkal való fenyegetésben kell keresnünk, mely a legrégibb korban mintegy a rendőrség surrogátuma gyanánt szerepelt, mint inkább a hivatalnokok azon jogában, melynél fogva rendellenességek miatt vagyoni birságokat (multæ) róhattak ki. Minden két birkát és harmincz marhát, vagy,
430. miután egy a 324. évben kelt községi végzés a marhabirságokat pénzbirságokká változtatta át, minden 3020 libra-assot (218 tallér) meghaladó birságoknál csakhamar a királyok előzetése után a döntő szó provocátió útján a községet illette, s a birságolási eljárás ez által eredetileg rá nézve teljesen idegen fontosságot nyert. A rendellenesség tág fogalma alá mindent be lehetett foglalni, a mit csak akartak s a vagyoni birságoknak magasabb fokai által bármit el lehetett érni; s azon enyhítő rendszabály, mely szerint az ily vagyoni birságoknak a mely esetben

nem voltak törvény által bizonyos összegre határozva, a megbirságolt vagyonának fele részénél kisebbeknek kellett lenniök, ez önkényes eljárásnak aggasztó voltát inkább kiemeli, mintsem megszünteti. E körbe tartoznak azon rendőri törvények is, minőkkel a római község már a legrégibb idők óta túlságos számmal bírt: a tizenkét tábla rendeletei, melyek a hulla bebalzsamozását megfizetett emberek által, egy párnánál és három bíborszegélyes takarónál többnek, valamint aranynak és lobogó koszorúknak a halott mellé adását, feldolgozott fának a máglyához való használatát, s annak tömjénnel és myrrhaborral való meglocsolását betiltották; a flótafuvók számát a temetési menetben legfeljebb tízre korlátozták, a síróasszonyokat és temetkezési lakomákat eltiltották, — némileg a legrégibb római fényűzési törvény; továbbá a rendek küzdelmeiből keletkezett törvények a községi legelő túlságos kihasználása, s az elfoglalható domaniális föld aránytalan elsajátítása, valamint a pénz-uzsora ellen. Ezen és hasonló birságtörvényeknél azonban, melyek legalább a kihágást és gyakran a fenyíték mértékét is egyszer mindenkorra megállapították, aggasztóbb volt minden törvényhatósággal bíró hivatalnoknak azon általános jogosúltsága, melynek alapján rendellenességek miatt birságot szabhatott ki, és ha ez a provocátió mértékét megütötte, s a megbirságolt nem vetette magát alája a büntetésnek, az ügyet a község elé vihette. Ez úton már az ötödik században mintegy bűnfenyítő eljárás alá vétettek férfiak úgy mint nők, erkölcstelen életmód, gabna-uzsora, varázslat s más effélék miatt. Ezzel benső rokonságban áll a censoroknak szintén ez időben keletkezett quási-jurisdictiója, kik a római költségvetés és a polgárlajstromok megállapítására szóló jogukat részint arra használták, hogy saját kényök

szerint fényűzési adókat vessenek ki, melyek csak alakilag különböztek a fényűzési büntetésektől, részint főkép arra, hogy a megrovásra méltó polgárt, botrányos tetteinek feljelentése alapján, politikai tiszteleti jogaiban megrövidítsék, vagy azoktól megfoszszák. Mennyire ment már e korban e gyámkodás, mutatja az, hogy ily büntetések rovattak ki arra is, ki saját szántóföldjét hanyagúl mívelte, sőt hogy olyan ember, mint Publius Cornelius Rufinus (con-
290. 277. 275. sul 464. 477.) a 479. év censorai által kitöröltetett a tanácsnokok lajstromából, csak azért, mert 3360 sestercius (240 tallér) értékű ezüst asztalkészlete volt. A hivatalnoki rendeletekre általában kiterjedő szabály szerint a censorok intézkedései csak censorságok idejére voltak ugyan érvényesek, azaz egytől egyig csak a legközelebbi öt évre bírtak jogi hatálylyal, s a következő censorok által tetszésökhöz képest megújíttathattak vagy nem; de ennek daczára a censorok e joga oly óriási jelentőségű volt, hogy általa a censorság a római községi hivatalok rang és tekintély dolgában legutólsóinak egyikéből csakhamar az elsővé lett. A senátusi kormányzat lényegében a községnek és községi hivatalnokoknak e kettős, ép oly kiterjedt, mint önkényes teljhatalommal felruházott felső és alsó rendőrségén alapúlt. Mint minden más önkényuralom, ez is sokat használt és sokat ártott, s nem akarunk kifogást tenni azok ellen, kik a belőle eredt kárt tartják túlnyomónak; csak azt nem szabad felednünk, hogy azon, minden esetre külső, de merev és erélyes erkölcsösség s azon erősen kifejlődött polgári érzés mellett, melyek e kort mindenek felett jellemzik, tulajdonképi durva visszaélések ez intézménynyel még sem követtettek el, és habár az egyéni szabadság leginkább általa nyomatott el, mégis ugyanezen intézményeken alapszik a közérzület és a régi

jó rend hatalmas és gyakran erőszakos fenntartása a római községben. — E mellett a római jogfejlődésben lassan ugyan, de mégis eléggé világosan egy humanizáló és modernizáló irány vergődik érvényre. A tizenkét tábla legtöbb oly határozata, mely a sóloni törvénynyel megegyezik s ez okból joggal anyagi újításnak tekinthető, annak bélyegét viseli magán; így a szabad egyesülési jog s az ennek alapján keletkezett egyletek biztosítása; a határszélekről szóló szabály, mely a határ elszántása ellen adott ótalmat, s a tolvajság büntetésének enyhítése oly módon, hogy a tetten nem kapott tolvaj ettől fogva kettős kártérítés lefizetése által megválthatta magát a meglopottól. Az adóssági jog hasonló értelemben, ámbár csak több mint egy századdal később szelidíttetett a pœtelusi törvény által. A vagyon feletti szabad rendelkezés, melyet a vagyon urának életében már a legrégibb római jog megadott, de mely halála esetére a község beleegyezéséhez vala kötve, most e megszorítás alól is felmentetett, midőn a tizenkét táblás törvény vagy annak magyarázata a magán végrendeletet ugyanazon erővel ruházta fel, melylyel a cúriák által helybenhagyott végrendelkezés bírt; ez nagy lépés volt a nemzetségi szövetkezések szétrobbantására s az egyéni szabadságnak a vagyoni jogban tökéletes megvalósítására. Az apa borzasztóan korlátlan hatalmát megszorította azon szabály, mely szerint az apja által háromszor eladott fiu nem esik többé annak hatalma alá, hanem szabaddá lesz; a miből csakhamar egy — szigorúan véve természetesen képtelen — jogi deductió segélyével annak lehetősége származott, hogy az atya az emancipátió által önkényt lemondhasson a fia feletti uralomról. A házassági jogban megengedtetett a polgári házasság; s habár a valódi polgári házassággal a teljes férj-úri hatalom ép úgy

Enyhítő jogszabályok.

szükségkép össze volt kötve, mint a valódi vallásival, az mégis, hogy az ily hatalom létre jövetele nélkül kötött frígy „házasság gyanánt“ megengedtetett, első kezdetét képezte a férji teljhatalom meglazításának. E kor kezdte meg a házas életre törvény által való kényszerítést is az agglegények adója *(uxorium)* által, melynek életbe léptetésével
403. kezdte meg Camillus 351-ben mint censor nyilvános pályáját.

Jogszolgáltatás

A politikailag fontosabb s általjában változékonyabb igazságszolgáltatási eljárás gyökeresebb változtatásokon ment keresztül, mint maga a jog. Ide tartozik első sor-

Országos jog.

ban a főbírói hatalom fontos megszorítása az országos jog törvénybe foglalása s a hivatalnokoknak azon kötelezettsége által, hogy ezentúl nem többé az ingatag hagyomány, hanem úgy a polgári mint bűnfenyítő eljárásban a törvény
451. 450. írott betűje szerint kellett itélniök (303. 304). Egy kizá-

Új törvényszéki hivatalnokok.

367.

rólag igazságszolgáltatással foglalkozó római főhivatalnoknak alkalmazása 387-ben, s egy külön rendőri hatóságnak ezzel egyidejű alapítása, melynek példáját Róma befolyása alatt minden latin község követte, az igazságszolgáltatás biztosságát és gyorsaságát növelték. E rendőruraknak vagyis az ædíleknek természetesen egyszersmind bizonyos törvényhatóságuk is volt, a mennyiben részint ők voltak a rendes polgári bírák a nyílt piaczon megkötött adásvevések, nevezetesen a marha- és rabszolgavásárok ügyeiben, részint ők működtek mint első folyamodású bírák, vagy, a mi a római jogban ezzel egyre megy, mint közvádlók a birsági eljárásban. Ennek folytán a birsági törvények kezelése, valamint a birságolás ép oly határozatlan mint politikailag fontos joga leginkább reájok bízatott. Hasonló, de alárendeltebb és leginkább a köznép ellen
289. irányúló működési körrel ruháztattak fel az először 465-ben

hármas számban kinevezett éjjeli vagy vérurak (*tres viri nocturni* vagy *capitales*); tisztök volt az éjjeli tűz- és biztonsági rendőrséget ellátni s a kivégzésekre felügyelni, a mivel csakhamar, talán már kezdet óta, bizonyos sommás törvényhatóság kapcsoltatott össze *). A római község terűletének növekedő terjedelmével együtt végre részben a törvényszék elé idézettek iránti tekintetből szükségessé vált a távolabb fekvő községekben tulajdon, legalább a csekélyebb polgári ügyekre illetékes, bíráknak alkalmazása, a mi a passív-polgárközségekre nézve szabálylyá lett, de talán a távolabb fekvő teljes-polgárközségekre is kiterjesztetett **), — első kezdetei egy a tulajdonképi római mellett kifejlődő római-municipális jurisdictiónak. —

---

*) Azon régibb állítás, mely szerint e hármas férfiak már a legrégibb korba tartoznak, téves azért, mert a legrégibb államszervezet a páratlan számú hivatalnoki collegiumokat nem ismeri. (Chronol. 15. l. 12. jegyz.) Valószínűleg legjobban teszünk, ha azon hiteles hírt, mely szerint először 465-ben neveztettek ki (Livius *ep.* 11), egyszerűen elfogadjuk, s a hamisító Licinius Macer (Liviusnál 7, 46) különben is gyanús fejtegetését, mely őket 450 előtt említi, egyszerűen elvetjük. Kezdetben e hármas férfiak, mint az utóbbi *magistratus minores* legnagyobb része, a fő hivatalnokok által neveztettek ki; a papíriusi plebiscitum, mely kinevezésöket a községre ruházta és illetékességöket egyszersmind a pörbeli birságok (*sacramenta*) behajtására kiterjeszté (Festus v. *sacramentum* p. 344. M.), minden esetre csak az idegenek prætorságának behozatala után, tehát semmi esetre sem a 6. század közepe előtt adatott ki, miután egy prætort említ *qui inter civis jus dicit.*

**) Erre mutat az, a mit Livius (9, 20) Antium gyarmata újjászervezéséről ír húsz évvel alapíttatása után, s az már magától is világos, hogy ha az ostiait lehetett is arra kényszeríteni, hogy minden jogügyletét Rómában intézze el, az oly helységekre nézve, mint Antium és Séna, nem volt keresztülvihető.

Változtatások az eljárásban.

A polgári eljárásban, mely különben e kor fogalmai alapján a polgártársak ellen elkövetett legtöbb bűnt is magába foglalta, az eljárásnak már valószínűleg előbb is szokásban levő felosztása a jogi kérdés megállapítására az elüljáróság előtt (*ius*) s annak eldöntésére egy az elüljáró által kinevezett magán ember által (*iudicium*), a királyság eltörlésével törvényes szabálylyá lett; és lényegében ez elválasztásnak köszönheti a római jog logikai és gyakorlati élességét és határozottságát *). A tulajdoni pörben a birtokállapot feletti határozat, mely eddig a hivatalnok feltétlen önkényére volt bízva, lassanként jogi szabályok alá vettetett s a tulajdonjog mellett megállapíttatott a birtokjog, mi által az elüljáróság hatalmának ismét egy nagy részét elvesztette. A büntető eljárásban a néptörvényszék, mely addig kegyelmi fórumot képezett, jogilag biztosított feleb-

*) Szokás a rómaiakat mint a jogtudomány privilegizált népét dicsőíteni és kitűnő jogukat az ég titokszerű adományaként megbámulni, valószínűleg azért, hogy megkíméljük önmagunkat a saját jogállapotaink silánysága feletti pirulástól. Egy tekintet a rómaiak példátlanúl ingadozó és fejletlen büntető jogára, e zavaros képzetek tarthatatlanságáról azokat is meggyőzhetné, kik nagyon is egyszerűnek találnák azon állítást, mely szerint egészséges népnek joga is egészséges, a betegé pedig beteg. Nem tekintve azon általánosabb állami viszonyokat, melyektől a jogtudomány szintén, és első sorban épen a jogtudomány függ, a római magánjog kitünőségének két fő oka van: az első az, hogy a panaszló és a vádlott arra kényszeríttettek, hogy követelésöket úgy mint kifogásaikat mindenek előtt kötelező alakban indokolják és formulázzák; a második az, hogy a jog törvényes kiképzésére állandó közeg szerveztetett s ez közvetetlenül a gyakorlatból indúlt ki. Amazzal útját állták a rómaiak az ügyvédi rabulistikának, ezzel a kontár törvénycsinálásnak, a mennyiben ezeknek útjokat állni lehet, és mind kettővel együtt, a mennyire csak lehető volt, eleget tettek azon két ellentétes követelésnek, hogy a jog mindig szilárd és mindig korszerű legyen.

bezési fórummá lett. Ha a vádlott a hivatalnok által elitéltetett és a népre hivatkozott, ügye három községi gyűlésben tárgyaltatott, midőn is az itéletet hozott hivatalnok a maga itéletét igazolta, s így tényleg közvádlóként szerepelt; a „körülkérdezés“ (*anquisitio*) csak a negyedik határnapon eszközöltetett oly módon, hogy a nép az itéletet helybenhagyta vagy elvetette. Enyhítésnek nem volt helye. Ugyanezen republikánus szellem szól hozzánk azon tételekből is, melyek szerint háza védi a polgárt és ez csak házán kivül fogható el, hogy a vizsgálati fogság mellőzendő és hogy minden vádlottnak és még el nem itélt polgárnak megengedendő, hogy az elitéltetés következményei alól, a mennyiben ezek nem vagyonát, hanem személyét illetik, a polgárjogról való lemondás által kivonhassa magát, — mely tételek ugyan törvény által nem formuláztattak, a vádló hivatalnokot tehát jogilag nem kötelezték, de erkölcsi nyomásuk által a legnagyobb befolyással voltak főkép a halálbüntetés korlátozására. Míg azonban a római büntetőjog nevezetes bizonyítéka e kor erős polgári érzületének és emelkedő humanitásának, másrészt a gyakorlatban sokat szenvedett főkép az e téren különösen ártalmas utóhatású rendi küzdelmek alatt. Valamennyi községi hivatalnoknak concurráló első fokú büntetőtörvényhatósága, mely ezekből keletkezett, volt oka annak, hogy ettől fogva a római fenyítő eljárásban szilárd vizsgáló hatóság és komoly elővizsgálat többé nem létezett; és miután az utólsó fórumban kelt bűnügyi itélet a törvényhozás formáiban és közegei által hozatott, és a kegyelmi eljárásból való származását sem tagadta meg, s ezenkivül még a rendőri birságok körüli eljárás, a külsőleg hozzá igen hasonló bűnügyi eljárásra kártékonyan hatott vissza, nem visszaélésképen, hanem mintegy alkotmányszerűleg,

bűnügyekben az itélet nem szilárd törvények alapján, hanem a bírák önkényes tetszése szerint hozatott. Ily módon a római büntető eljárás elvesztett minden elvi alapot s a politikai pártok játékszerévé és eszközévé alacsonyodott; a mi annál kevesbbé menthető, mivel ez eljárás első sorban ugyan tulajdonképi politikai bűnökre, de azért másokra is, például gyilkosságra és gyújtogatásra is alkalmaztatott. Ehhez járult az eljárás nehezkéssége, mely párosúlva a nempolgár iránti kevély republikánus megvetéssel, oka volt annak, hogy mindinkább hozzá szoktak a formaszerinti bűnügyi mellett, rabszolgák és alacsony származásúakra nézve, egy sommás bűnfenyítő vagy inkább rendőri eljárást megtűrni. A politikai pörök feletti szenvedélyes vita itt is túlment a természetes határokon s oly intézményeket hozott létre, melyek nagy mértékben hatottak arra, hogy a rómaiakat egy szilárd, erkölcsi jogrend eszméjétől lassanként elszoktassák.

Vallás. Kevesbbé vagyunk képesek e korban a római vallási képzetek tovább fejlődését követni. Egészben véve az ősök egyszerű ájtatosságához ragaszkodtak s egyiránt távol
Új istenek. maradtak a babonától és hitetlenségtől. Mily élénken áll még e korszak végén a népben minden földi dolog eszményítésének eszméje, mely a római vallásnak alapját képezte, bizonyítja a, valószínűleg csakis az ezüstértéknek
269. 485-ben történt életbe léptetése után keletkezett, új isten, „Ezüstös“ néven (*Argentinus*), természetesen fia a régibb „Rezes“ (*Aesculanus*) istennek. — A külföld iránti vonatkozások a régiek maradtak, de itt is, és e téren mindenek felett, a hellen befolyás növekedőben volt. Csak e korban kezdenek a hellen istenek számára magában Rómában templomok épűlni. A legrégibb a Kastorok temploma volt, melynek építését a rómaiak a Regillus tónál vívt ütközet-

ben fogadták meg, s mely 269. július 15-kén avattatott fel. A hozzá fűződő monda, mely szerint két ember-feletti szépségű és nagy ifjút láttak a csatatéren a rómaiak soraiban velök együtt harczolni és közvetetlenül az ütközet után tajtékzó paripáikat Róma piaczán Juturna forrásából megitatni, és a nagy győzelmet a népnek kihirdetni — elejétől végig nem római jellegű s kétségkivül igen régi utánzása a Dioskúrok minden részleteiben vele egybevágó epiphaniájának, ama híres, mintegy száz évvel előbb a krótoniak és lokriiak által Sagras folyó partján vitt ütközetből. A delphii Apollót is nem csak követségekkel tisztelik meg, a mi minden a görög míveltség befolyása alatt álló népeknél szokásban volt, és nem csak különös diadalok alkalmával, mint példáúl Veii meghódítása után, ajándékozzák meg a zsákmány tizedével (360), hanem magában a városban is templomot építenek neki (323, megújítva 401). Ugyanez történt e korszak vége felé Aphrodite számára (459), ki talányos módon összeolvadt a régi római kerti istennővel Vénussal *) és az Epidauros által a Peloponnesuson leimádkozott és ünnepélyesen Rómába hozott Asklapios vagy Aesculapius javára (463). Terhes körülmények közt egyes panaszok merülnek fel külföldi babonának, valószínűleg az etrusk haruspiciumok, beszivárgása felett (így 326-ban); mely esetben azonban a rendőrség nem mulasztja el méltányos elnézéssel járni el. — Etrúriában, míg a nemzet politikai semmiségbe és henye bőségbe sülyedve romlásnak indúlt, valószínűleg e korban fejlődött a nemesség theológiai monopóliuma, a tompaeszű fatalismus, a sivár

485. 394. 431. 353. 295. 291. 428.

*) Utóbbi jelentésében mint Aphrodite, Vénus valószínűleg először az ezen évben felszentelt templom dedicátióján szerepel (Liv. 10, 31. Becker, Topographie 472. l.).

és érthetetlen mystika, a jelmagyarázat és a koldus próféták gazdálkodása lassanként azon fokra, melyen később találjuk. — A papi ügyben e kor tudtunkkal nem vezetett átható változásokra. Azon szigorúbb rendszabályok, melyek a nyilvános istentisztelet költségeinek fedezésére utalványozott pörilletékek tárgyában 465 körül hozattak, a sacrális állam-költségvetés emelkedésére mutatnak, a mi szükséges következménye volt az állami istenek és templomok szaporodásának. A rendi viszályok balságos következményei közt már említettük azt, hogy a szakértők collegiumainak nagyobb befolyást kezdtek engedni, s őket politikai tények megsemmisítésére használták eszközül, a mi egyrészt megingatta a nép hitét, másrészt a papoknak igen ártalmas befolyást adott a közügyekre.

Papi ügy.

289.

Hadügy.

A hadügy e korszakban tökéletes forradalmon ment keresztül. Azon ősrégi græco-itáliai hadrend helyét, mely valószínűleg úgy mint a homéri, azon alapúlt, hogy a legtekintélyesebb és legkülönb, rendszerint lovon harczoló, katonák külön előssereggé különíttettek el, a későbbi korban az ó-dór, valószínűleg nyolczsornyi mélységű hoplet-phalanx foglalta el, melyre ezentúl a harcz súlypontja esett, míg a lovasok a szárnyakon állíttattak fel és a körülményekhez képest, a lóról leszállva vagy lóháton, főkép tartalékúl alkalmaztattak. E harczrendből körülbelül egyidejűleg fejlődött ki Makedóniában a sarissások phalanxa, Itáliában pedig a manipuláris legió, amaz e sorok sűrűbbé és mélyebbé tétele, emez felbontása és megsokszorozása által. A régi dór phalanx alapját tisztán a karddal, és mindenek felett a dárdával közelből való harczmodor képezte, s a hajító fegyverek benne csak a körülményekhez mért és alárendelt helyet foglaltak el az ütközetben. A manipuláris légióban a döfő lándzsa a harmadik harcz-

Manipuláris légió.

rendre szoríttatott, s az első kettő egy új, sajátszerű itáliai hajító fegyverrel, a pílummal láttatott el, egy ötödfél rőf hosszú, négyszegletes vagy kerek fával, végén három vagy négy élű vashegygyel, melyet eredetileg talán a tábori sánczok védelmére találtak fel, mely azonban az utólsó harczsor kezéből csakhamar átment az elsőébe, és melyet az előnyomúló harczsor tíz egész húsz lépésnyi távolságról dobott az ellenség sorai közé. Egyszersmind a kard sokkal nagyobb fontosságot nyert, mint minővel a phalanx katonáinak rövid kése bírhatott, mert a hajítódárda útnak eresztésének közvetetlen czélja csak az volt, hogy útat nyisson a karddal való támadásnak. A míg továbbá a phalanxot mint egy óriási lándzsát egyszerre kellett az ellenségre vetni, az új itáliai légióban a phalanxrendszerben ugyan szintén meglévő, de a csatarendben felbonthatatlanúl összecsatolt egységek egymástól ismét elkülöníttettek. Az elzárt négyszög, a mélységét tekintve, három harczrenddé bomlott fel, a hastátusok, principes és triáriusok csatarendjére, melyek mérsékeltebb, rendszerint valószínűleg csak négy sornyi mélységgel bírtak, a homlokzat irányában pedig tíz-tíz csoportra (*manipuli*) szakadt, olyformán, hogy minden két harczrendet és minden két csoportot észrevehető köz választott el egymástól. Csak folytatása volt ezen egyénítésnek az, midőn a megcsökkent taktikai egység összes küzdése is háttérbe szorúlt és az egyes küzdés lépett előtérbe, a mi már a kézviadal és kardvívás döntő szerepéből is világosan következik. Sajátszerűen fejlődött a tábori elsánczolás rendszere is; azon hely, melyen valamely csapat, habár csak egyetlen éjszakára is, tábort ütött, kivétel nélkül szabályszerű körsánczczal vétetett körül s mintegy várrá alakíttatott át. Kevés változott azonban a lovasságban, mely a manipuláris légió-

Tábor.

Lovasság.

ban ugyanazon másodrangú szerepet játszotta, mely a phalanx mellett jutott neki. A tiszti rendszer is a fő dolgokban változatlanúl maradt; de valószínűleg e korban jutott megállapodásra azon éles határvonal, mely az altiszteket, kiknek állásukat, a manipulus élén, mint közlegényeknek karddal kellett kiküzdeniök és szabályos előléptetés útján jutottak az alsóbb manipulusokból a felsőbbekbe, a hadi tribúnoktól elkülönítette, kik hatan-hatan álltak egy egész légió élén, kikre nézve szabályszerű előléptetés nem létezett, s kikké rendszerint a jobb osztályokból származó férfiak tétettek. E tekintetben nevezetesen fontos volt az, hogy, míg azelőtt úgy az al- mint a törzstisztek egyiránt a hadvezér által neveztettek ki, 392 óta ez utóbbi állomásoknak egy része a polgárság választása útján töltetett be. Végre, a régi borzasztóan szigorú hadi fegyelem is változatlanúl fennmaradt. Úgy mint azelőtt, most is jogában állt a hadvezérnek bárkinek a táborában szolgálók közül fejét leüttetni s a törzstisztet úgy mint a közkatonát megvesszőztetni; s efféle büntetések nem csak aljas bűntettek miatt szabattak ki, hanem akkor is, ha a tiszt megengedte magának eltérni a kapott parancstól, vagy ha egy osztály meglepette magát vagy meghátrált a harctérről. Ellenben az új harcrend sokkal komolyabb és hosszabb katonai iskoláztatást tett szükségessé, mint a régi phalanxrendszer, melyben a tömeg súlya a gyakorlatlanokat is összetartotta. Ha ennek daczára külön katonai osztály nem keletkezett, s a sereg polgársereg maradt, mint volt azelőtt, ez mindenek felett annak volt köszönhető, hogy a katonáknak eddigi vagyon szerinti osztályozása megszűnt s helyébe a szolgálati kor szerinti osztályozás lépett. A római újoncz most a harczrenden kivül, leginkább kődobással harczoló, könnyű fegy-

Tisztek.

263.

Hadi fegyelem.

A katonák iskolája és osztályai.

verzetű „portyázók“ (*rorarii*) sorába lépett, s ezek közől fokonként az első, majd a második harczrendbe mozdíttatott elő, míg végre a legtovább szolgált és tapasztalt katonák a triáriusoknak — számra nézve legkisebb, de a seregben hang-adó s annak szellemét meghatározó — hadtestében egyesültek. — E hadrendszer kitünősége, mely a római község hatalmas politikai helyzetének legközvetetlenebb alapjává lett, lényegében három nagy katonai elv megvalósításában áll: a tartalékseregben, a közelből és távolból való harczolás párosításában s a támadás egyesítésében a védelemmel. A tartalékrendszernek csirája már a lovasság régi alkalmazásában megvolt, itt azonban a seregnek három harczrendre osztása és az által, hogy a veteránok csapata az utólsó és döntő csapásra tartatott fenn, tökéletesen kifejlesztetett. Míg a hellen phalanx a közelből való harczot, az íjjal és könnyű kopjával felfegyverzett keleti lovas seregek pedig a távolból harczolást egyoldalúlag tökéletesítették, addig a rómaiak a nehéz hajító dárdának összekötése által a karddal, a mint teljes joggal megjegyeztetett, ugyanazon eredményt érték el, melyre a modern harczmód a szuronyos puska által jutott el; a hajító dárda útnak eresztése ép úgy előkészíté a kardviadalt, mint most a puskatűz a szuronynyal való támadást. Végre a tökéletesített táborrendszer lehetővé tette a rómaiakra nézve az ostromló és támadó háboru előnyeit egymással egyesíteni s az ütközetet a körülményekhez képest vagy el, vagy el nem fogadni, s azt az utóbbi esetben táboruk sánczai előtt, mintegy egy vár falainak védelme alatt, vívni: a római, egy római közmondás szerint, az által győz, hogy megállja helyét. — Világos, hogy ezen új harczrendszer lényegében a régi phalanx-taktikának római vagy legalább itáliai átalakításá-

A manipuláris légió katonai értéke.

A manipuláris légió keletkezése.

ból és tovább fejlesztéséből keletkezett; ha a tartalékrendszer némi csiráit, s a kisebb hadosztályok egyénítését már a későbbi görög strategoknál, nevezetesen Xenophonnál feltaláljuk, ebből csak az következik, hogy a régi rendszer hiányait itt is érezték, de nem voltak képesek azokat orvosolni. Teljes kifejlődésében a manipuláris légiót a pyrrhusi háborúban találjuk; azt azonban, hogy mikor és mely körülmények közt, s vajon egyszerre vagy fokozatosan jött-e létre, nem vagyunk képesek kimutatni. Azon, a régibb italo-hellentől gyökeresen különböző taktika, melylyel a rómaiak először találkoztak, a kelták kard-phalanxa volt; s nem lehetetlen, hogy a hadsereg tagokra osztása és a manipulusok közt a homlokzaton hagyott hézagok által ezeknek első és egyedül veszedelmes támadását igyekeztek visszaverni és vissza is verték; s ennek megfelel az, hogy számos egyes feljegyzésekben a gall kor legjelentékenyebb római hadvezére, Marcus Furius Camillus, egyszersmind a római hadrendszer reformátoraként szerepel. A samnít és pyrrhusi háborúkhoz csatlakozó további hagyományok sem eléggé nem hitelesek, sem biztos helyre nem sorozhatók; bármily valószínű legyen is magában véve, hogy az évekig tartó samnít hegyi háboru a római katonák egyéni fejlődésére, s a nagy Sándor iskolájából kikerült első hadi müvészek egyike elleni harcz a római hadügy technikai tökéletesedésére maradandó hatást gyakorolt *).

---

*) A római hagyomány szerint a rómaiak eredetileg négyszegletes pajzsot viseltek; utóbb az etruskoktól a kerek hoplet-pajzsot *(clupeus ἀσπίς)*, a samnítoktól az utóbbi négyszegletes pajzsot (*scutum, θυρεός*) és a hajító-kopját *(veru)* vették át (Diodor. *Vat. fr.* 54. l.; Sallust. *Cat.* 51, 38; Virgil *Aen.* 7, 665; *Festus ep.*

A nemzetgazdaságban a földmívelés, politikai és társadalmi alapja volt és maradt úgy a római községnek, mint az új itáliai államnak. A római parasztság képezte a községgyűlést és a hadsereget; a mit mint katonák karddal megszereztek, azt mint gyarmatosok az ekével biztosították. A közép földbirtokos osztály eladósodása okozta a harmadik és negyedik század borzasztó belső válságait, melyeken, úgy látszott, mintha a fiatal köztársaságnak meg kellene törnie; a latin parasztságnak azon új felvirágzása, melyet az ötödik században részint a tömeges bekeblezések és földutalványozások, részint a kamatláb csökkenése s Róma népességének szaporodása idéztek elő, oka és egyszersmind okozata volt Róma rendkivüli hatalmi fejlődésének; s Pyrrhos éles katonai szeme helyesen belátta, hogy a rómaiak politikai és katonai túlsúlyának alapja a római parasztgazdaságok virágzó állapotában rejlik. De a nagygazdaság felvirágzása a római földmívelésben szintén e korba látszik esni. Volt ugyan már a régibb korban is — legalább aránylag — nagy földbirtok; de megmívelése nem nagy — hanem csak sokszorozott kis gazdaságban állott. Ezzel szemben a 387-ki törvény- 367.

Nemzetgazdaság. Parasztság. Jószággazdaság.

---

v. Samnites 327. l. Müll. és a Marquardt Handb. 3, 2, 241 említettek). Hogy azonban a hoplet-pajzs, vagyis a dór phalanxtaktika nem az etruskok, hanem közvetetlenül a hellenek utánzása volt, azt kicsinált dolognak vehetjük. A mi a scutumot illeti, e nagy, hengeralakúlag kidomborúló bőrpajzs valószínűleg akkor foglalta el a lapos, rézből készült clupeus helyét, midőn a phalanx manipulusokra oszlott; de a szónak kétségbevonhattlanúl görög származtatása ellene szól annak, mintha maga a tárgy a samnitoktól származott volna. A görögöktől kapták a rómaiak a parittyát is (*funda*, ebből σφενδόνη, mint *fides* ebből σφίδη). A pilumot a régiek tisztán római találmánynak tartják.

nek azon a régibb gazdálkodási móddal ugyan nem megegyeztethetetlen, de mégis az utóbbinak sokkal inkább megfelelő határozmánya, mely a földbirtokost arra kötelezi, hogy a rabszolgák mellett bizonyos számban szabad embereket is alkalmazzon, valószínűleg a későbbi centralizált jószággazdaság legrégibb nyomának tekinthető *); és figyelemre méltó, hogy ez már itt, első fellépése alkalmával is lényegében a rabszolgatartáson alapszik. Mikép keletkezett, azt ma már nem tudjuk; meglehet, hogy a sicíliai-karthágói telepek már a legrégibb római földbirtokosoknak mintául szolgáltak, s az is lehet, hogy maga a búzának meghonosodása a tönköly mellett a mezőgazdaságban, melyet Varró a decemvirek kora körüli időre tesz, e megváltozott gazdálkodási móddal áll összefüggésben. Még kevesbbé deríthetjük ki azt, mennyire terjedt el ezen gazdálkodási mód már ezen korszakban; a hannibáli háboru története csak azt teszi kétségtelenné, hogy szabály még nem lehetett s az itáliai parasztságot még nem absorbeálhatta. A hol azonban előfordúlt, ott a kisbirtokon alapúló régibb védenczséget megsemmisítette; ép úgy a mint a mai jószággazdaság legnagyobb részt a paraszt telkek megszűnése s a teleknek udvarhelylyé átváltozása által keletkezett. Nem vonható kétségbe, hogy épen a földmívelő-védenczség ezen megszorításának nagy része volt a kis földmívelő osztály szorongatott sorsában.

Itália belső forgalma.

Az itáliaiak belső egymásközti forgalmáról irásbeli forrásaink hallgatnak; csupán a pénzek vetnek e tárgyra

*) A licíniusi szántótörvény létrehozóját Varró *(de r. r.* 1, 2, 9) is olyannak képzeli, mint a ki maga gazdálkodott terjedelmes birtokain; ámbár könnyen meglehet, hogy az adoma csak a melléknév megmagyarázása kedvéért koholtatott.

némi világot. Már említettük, hogy Itáliában, nem tekintve a görög városokat, s az etrusk Populóniát, Róma első három századában pénzt nem vertek, s csere-eszközül kezdetben marhákat, utóbb a súlya szerint mért rezet használták. Ezen korba esik Itáliában a csererendszerről való átmenet a pénzrendszerre, miben természetesen az itáliaiak közvetetlenül görög mintákra voltak utalva. Azonban a viszonyok úgy hozták magokkal, hogy közép Itáliában az ezüst helyett a réz lett pénz-érczczé, s a pénzegység az addigi értékegységen, a rézfonton alapúlt; a mivel összefügg az is, hogy a pénzeket nem verték, hanem öntötték, mert ily nagy és nehéz darabokat bélyeg segélyével nem lehetett előállítani. Úgy látszik azonban, hogy a réz és ezüst közti arány (250 : 1) már kezdet óta megállapíttatott, s a rézpénz tekintettel ez arányra készíttetett, úgy hogy például Rómában a nagy rézpénz, az As, egyenlő értékű volt egy scrupulus ($= {}^1/_{288}$ font) ezüsttel. Történeti szempontból figyelemre méltóbb az, hogy a pénz Itáliában valószínűleg Rómában keletkezett és pedig épen a decemvirek által, kik Solon törvényhozásában mintát kaptak a pénzrendszer szabályozására is, és hogy az Rómából hatott el egy csomó latin, etrusk, umbriai és keleti itáliai községbe; világos bizonyítékául azon előkelő állásnak, melyet Róma Itáliában már a negyedik század kezdete óta elfoglalt. A mint e községek forma szerint függetlenül álltak egymás mellett, úgy a pénzláb is törvény szerint tisztán helyi volt és minden város területe külön pénz-területet képezett; ennek daczára azonban a közép- és felsőitáliai rézpénzlábak három csoportba foglalhatók össze, melyeken belül, úgy látszik, a pénzeket a mindennapi forgalomban egyneműeknek tekintették. Ezek egyrészt a cimini erdőtől éjszakra fekvő etrusk és az umbriai

városok pénzei, másrészt Róma és Látium s végre a keleti partvidék pénzei. Már említtetett, hogy a római pénzek az ezüsttel súly szerint egyenlíttettek ki; az itáliai keleti part pénzeit azonban már szilárd arányba hozva találjuk az ezüstpénzekkel, melyek déli Itáliában régi idő óta forgalomban voltak, s melyeknek pénzlábát az itáliai bevándorlók is, sőt az ottani latin gyarmatok, mint Cales és Suessa, sőt alsó-itáliai birtokaikra nézve még magok a rómaiak is magokévá tették. Ezek szerint az itáliai belső forgalom is valószínűleg ama terűletekre oszlott, melyek idegen népekként közlekedtek egymással.

Tengerentúli forgalom.

A tengerentúli forgalomra nézve, a fentebb már említett sicíliai-latin, etrusk-attikai s ádriai-tarenti kereskedelmi összeköttetések e korszakban is fennmaradtak, vagy inkább tulajdonképen e korszakba esnek; mert daczára annak, hogy az idevágó, rendszerint időmeghatározás nélkül előfordúló tények könnyebb áttekintés kedvéért már az első korszak leírásában összefoglaltattak, a felhozottak ép úgy állnak ezen korszakról is. E téren is legvilágosabban természetesen a pénzek beszéllnek. A mint az etrusk ezüstpénzek attikai pénzláb szerinti nevére s az itáliai, főkép pedig a latin réznek Sicíliába behatolása e két első kereskedelmi vonalnak bizonyítékai, azon módon bizonyítja számos más jellel együtt, a nagygörög ezüstpénznek imént említett egyenlősítése a picénumi és apúliai rézpénzzel azt, hogy az alsó-itáliai görögök, nevezetesen a tarentiek élénk közlekedésben álltak a kelet-itáliai partvidékkel. Ellenben úgy látszik, hogy a latinok s a campániai görögök közti, azelőtt kétségkivül élénkebb kereskedés a sabelli bevándorlás által megzavartatott, s hogy a köztársaság első másfél századában nem bírt nagy jelentőséggel; a cápuai és cumæi samnítok vonakodása, a 343-ki

411.

éhség alkalmával gabnájokkal a rómaiakon segíteni, egyik jele lehet azon változásnak, mely Látium viszonyaiban Campánia iránt beállt, mígnem az ötödik század elején a római fegyverek a régi viszonyokat ismét helyreállították, sőt szorosabbakká tették. A részletekre térve még megengedhetjük magunknak, hogy, mint egyikéről a római forgalom azon kevés tényeinek, melyeknek időpontja meg van határozva, megemlékezzünk az ardeai krónika azon híréről, mely szerint 454-ben jött az első borbély Sicíliából 300.
Ardeába, s hogy egy pillanatra megálljunk azon festett agyagedények előtt, melyek leginkább Attikából, de ezen kivül még Kerkyrából és Sicíliából is hozattak Lucániába, Campániába és Etrúriába, hogy itt a sírkamrák díszítésére szolgáljanak, s melyeknek kereskedelmi viszonyairól véletlenül jobban vagyunk értesülve, mint bármely más tengerentúli kereskedelmi czikkéiről. E bevitel kezdete körülbelül a Tarquíniusok elűzetése körüli időre esik, mert az Itáliában még igen ritkán előfordúló legrégibb stílű edények valószínűleg a város harmadik századának második 500–450.
felében festettek; míg a szigorúbb stílű nagyobb számú edények a negyedik század első, a tökéletesen szép stílűek 450–400.
pedig második felébe tartoznak; s a többi, pompa és nagyság által gyakran, de a munka jelessége által ritkán kitűnő vázák roppant tömegeit nagyjában véve alkalmasint 400–350.
a következő századnak kell tulajdonítanunk. Igaz ugyan, 350–250.
hogy most is a hellenektől vették át az itáliaiak a sírékítésnek e szokását; de míg e szokás a görögöknél anyagi eszközeik szerénysége és finom tapintatuk folytán szűk korlátok közé szorúlt, addig Itáliában barbár túlterheltséggel és barbár pazarlással az eredeti és illendő mértéken messze túlterjeszkedett. Jellemző azonban, hogy e túlhalmozást Itáliában csupán a hellen fél míveltségű

tartományokban találjuk; a ki az ilyen irásban olvasni képes, az az etrusk és campániai temetőhelyeken, muzeumaink e kincses bányáiban, ékesszóló magyarázatát fogja találni annak, a mit a régiek az etruskok és campániaiak gazdagságba és elbizakodásba fulladó félmíveltségéről feljegyeztek. A samnítok egyszerű szelleme ellenben mind végig távol tartotta magát ez oktalan fényűzéstől; e vidék kereskedelmi forgalmának és városi életének csekély fejlettsége ép oly világosan szól hozzánk a görög síredények mint egy samnít országos pénz hiányából. Még figyelemre méltóbb, hogy Látium, ámbár csak oly közel volt a görögökre nézve, mint Etrúria és Campánia, s velök sürű közlekedésben állt, a sírok e pompájától majdnem egészen tartózkodott. Kétségkivül több mint valószínű, hogy e körülményben a szigorúbb római erkölcsök, vagy ha úgy tetszik, a szigorú római rendőrség hatását kell felismernünk. Szoros összefüggésben állnak ezzel azon már említett tilalmak, melyeket már a tizenkét táblás törvény adott ki a bíbor szemfedelek és a halottak mellé rakott arany ékszerek ellen, s az ezüst szereknek, a sótartó és áldozati csésze kivételével, száműzetése a római háztartásból, legalább az erkölcsi törvény s a censori megrovástól való félelem által; és az építkezés mezején is találkozunk e felfogással, mely ellensége úgy a közönséges, mint a nemes fényűzésnek. Azonban, habár e befolyások következtében Róma tovább őrizte meg a külső egyszerűség bizonyos nemét, mint Volsinii és Cápua, azért Róma kereskedelme és ipara, melyek a földmívelés mellett virágzásának eredeti alapjait képezték, még korántsem tekinthetők jelentéktelennek, s kétségkivül nem kevesbbé érezték meg Róma új hatalmi állásának befolyását.

Tulajdonképi városi középosztálynak, egy független kézmíves és kereskedő osztálynak kifejlődéséig Róma el nem jutott. Ennek oka, a tőke korán kezdődött aránytalan centralisátióján kivül első sorban a rabszolga-gazdálkodásban rejlett. Szokás volt az ókorban, s csakugyan szükséges következménye is a rabszolgaságnak, hogy a kisebb városi űzletek igen gyakran rabszolgák által végeztettek, kiket urok, mesteremberek vagy kereskedők gyanánt letelepített, vagy szabadon bocsátottak által, kiknek urok nem csak igen gyakran űzleti tőkét adott, hanem kiktől rendszerint űzleti nyereségök egy részét, gyakran felét, magának kikötötte. A kis ipar és kereskedés kétségkivül folytonosan emelkedett Rómában; nyomaira akadunk annak is, hogy a nagyvárosi fényűzés szolgálatában álló iparok Rómában kezdtek öszpontosúlni — így a Ficoroni-féle ékszerszekrényke a város ötödik századában egy prænestei mester által készíttetett és Prænestébe adatott el, de azért Rómában készült *). Miután azonban az apró űzletek tiszta jövedelmének is legnagyobb része a nagy házak pénztáraiba folyt be, iparűző és kereskedő középosztály megfelelő kiterjedésben nem keletkezhetett. Ép oly kevéssé voltak a nagykereskedők és nagy iparosok a nagy földbirtokosoktól elkülönítve. Egyrészt ez utóbbiak régi idő óta egyszersmind űzletemberek és tőkepénzesek voltak s kezökben egyesültek a jelzálogkölcsönök, a nagykereskedés és az állam számára teljesített munkák és szállítá- Római tőkegazdaság.

*) Azon sejtelmet, mely szerint azon művész, ki Dindia Macolnia számára e szekrényen Rómában dolgozott, Novius Plautius, campániai lett volna, az újonnan talált régi prænestei sírkövek megczáfolják, melyeken több Macolniusok és Plautiusok közt egy Lucius Magulnius, Plautius fia *(L. Magolnio Pla. f.)*, is előfordúl.

sok. Másrészt azon erős erkölcsi súly miatt, mely a római társadalomban a földbirtokra esett és ennek kizáró politikai jogosúltsága folytán, mely csak e korszak vége felé szoríttatott némi korlátok közé, kétségkivül már e korban szokássá vált, hogy a szerencsés űzérkedők tőkéik egy részét földbirtokba fektették. A földbirtokos szabadon-bocsátottak politikai előnyeiből is világosan kitűnik, hogy a római államférfiak ez úton törekedtek a nem földbirtokos gazdagok veszélyes osztályának csökkentésére.

Róma nagyvárosi fejlődése.

Habár azonban Rómában sem vagyonos városi középosztály, sem szilárdan elzárt tőkepénzes osztály nem keletkezett, a nagyvárosi élet magában véve mégis mindinkább kifejlődött. Világosan erre mutat a fővárosban levő rab-
419. szolgák szaporodó száma, melyről a 335-iki igen komoly rabszolga-összeesküvés tanúskodik, s még inkább a szabadonbocsátottak növekedő s mind kényelmetlenebbé és ve-
357. szélyesebbé váló tömege, mire a 397-ben a szabadon-bocsátásra rótt igen tekintélyes adóból, s a szabadon-bocsátottak
304. politikai jogainak 450-ben történt megszorításából biztos következtetést vonhatunk. Mert nem csak a körülmények hozták magokkal, hogy a szabadon-bocsátottak nagy többsége kénytelen volt magát az iparra és kereskedésre adni, hanem, mint már megjegyeztük, maga a szabadon-bocsátás a rómaiaknál nem annyira nagylelkűség, mint inkább iparosi űzérkedés volt, a mennyiben az úr a szabadon-bocsátottnak ipari vagy kereskedői nyereségében való részesüléséből gyakran nagyobb hasznot vont, mint a rabszolga munkájának egész jövedelme feletti jogából. A szabadonbocsátások számának ennélfogva szükségkép szaporodnia kellett a kereskedői és iparos tevékenység fokozódásával. — A városi életnek emelkedő jelentőségére Rómában, hasonló újjmutatásúl szolgál a városi rendőrség hatalmas fejlő-

dése. Nagyrészt kétségkivül már e korba esik az, hogy a négy ædil a várost egymás közt négy rendőri kerületre osztotta, s hogy az ædilek gondoskodtak a kisebb és nagyobb levezető csatornák egész Rómát elborító hállózatának ép oly fontos mint nehéz jókarban-tartásáról, a középületek és terek fenntartásáról, az utczák kellő tisztogatásáról és kövezéséről, az összedőléssel fenyegető épületek, veszedelmes állatok, ártalmas kigőzölgések eltávolításáról, a kocsik távoltartásáról — kivéve az esti s éjjeli órákat — s általában a szabad közlekedés biztosításáról, a főváros piaczának folytonos ellátásáról jó és olcsó gabonával, az egészségre ártalmas áruk s hamis mértékek és súlyok megsemmisítéséről, a fürdők, csapszékek és rossz házak feletti különös felügyeletről. — Építkezés dolgában a királyi kor, nevezetesen a nagy hódítások korszaka, valószinűleg többet tett, mint a köztársaság első két százada. A város takarékos atyái úgy mint a közmunkát teljesítő polgárok szemében oly építkezések, minők a Capitóliumon és Aventínen levő templomok s a nagy játéktér voltak, elvetendő dolgok lehettek; és jellemző, hogy a republikánus kornak a samnít háborúk előtti talán legjelentékenyebb épülete Ceres temploma a Circuson, Spurius Cassius (261) műve volt, ki 493.
nem egy tekintetben ismét fel igyekezett venni a királyi kor tradítióinak megszakadt fonalát. Az uralkodó aristokratia a magán fényűzést is oly szigorral nyomta el, a minőre a királyi uralkodás hosszabb időn át képtelen lett volna. Végre azonban már maga a senátus sem volt képes a viszonyok nyomásának ellenállni. Appius Claudius Az építkezés felvirágzása.
volt az első, ki korszakot alkotó censorsága idejében
(442), a kincstári megtakarítás elavult parasztrendszerét 312.
elvetette és polgártársait megtanította arra, mikép kell az állam jövedelmeit méltóan felhasználni. Ő kezdte meg

a közhasznú nyilvános építkezések nagyszerű rendszerét; s ha valami, úgy ez igazolta Róma katonai győzelmeit a népjólét szempontjából is, és ez az, a mi még mai romjaiban is fogalmat nyújt Róma egykori nagyságáról ezreknek és ezreknek, kik Róma történetéből soha egy lapot sem olvastak. Neki köszöni a római állam az első nagy katonai töltés-útat, neki Róma az első vízvezetéket. Claudius nyomaiba lépve terjesztette ki a római senátus Itáliára az útak és várak azon hállózatát, melynek keletkezését fentebb leírtuk, s mely nélkül, a mint az Achæmenidákon kezdve egészen a simploni út megteremtőjéig minden katonai államok története bizonyítja, katonai hegemónia fenn nem állhat. Claudius nyomaiba lépve építette Manius Curius a pyrrhosi zsákmány árából a második fővárosi
272. vízvezetéket (482), és nyitotta meg még nehány évvel
290. előbb (464) a sabíni háboru jövedelméből a Velino számára, ott, a hol ez Terni felett a Nerába szakad, azon szélesebb medret, melyben még ma is foly, hogy az ez által lecsapolt szép Rieti-völgyben tért nyerjen egy nagyobb polgári település számára, és egy szerény telket önmagának. Ily művek még az értelmes emberek előtt is elhomályosították a hellen templomok czéltalan pompáját. A polgári élet is megváltozott e korban. Pyrrhos kora körül mutatkozni kezdtek a római asztalokon az ezüst edények *),

*) Azon censori megrovást, mely Publius Cornelius Rufinus
290. 277. (Consul 464. 477.) ellen ezüst asztali szerek használata miatt mondatott ki, már említettük. Fábius azon meglepő szavai (Strábónál 5. 228. l.), melyek szerint a rómaiak először a sabínok legyőzése után adták volna magokat a fényűzésre (*αἰσθέσθαι τοῦ πλούτου*), nyilván csak ugyanazon adomának történeti adattá átfordítása; mert a sabínok legyőzetése Rufinus első consulsága idejére esik.

és a zsindelytetők eltünését Rómában a krónikások a 470. évtől számítják. Itália új fővárosa végre lassanként levetkezte falusias kinézését, s már díszesíteni is kezdte magát. Még ugyan nem volt szokásban a meghódított városok templomait Róma feldíszítésére ékességeikből kifosztani; e helyett azonban a piacz szószékén ott pompáztak az antiumi gályák hajóorrai, s a piacz körüli csarnokokban nyilvános ünnepeken a Samnium csatatéreiről haza hordott aranynyal kivert pajzsok. Különösen a birságok jövedelme szolgált az utczák kövezésére a városban és rajta kivül, vagy nyilvános épületek emelésére és díszítésére. A mészárosok fa bódéi, melyek a tér két hosszú oldalát elfoglalták, először a palatíni, azután a Carinákra szolgáló oldalon is helyet adtak a pénzváltók kőcsarnokainak; mi által e piacz Róma börzéjévé lett. A múlt ünnepelt embereinek szobrai, a mesekor királyainak, papjainak és hőseinek, azon görög vendégnek, ki állítólag a decemvireknek Solon törvényeit tolmácsolta, képmásai, — a nagy polgármestereknek, kik Veiit, a latinokat és samnítokat legyőzték, azon államküldötteknek, kik hivatásuk teljesítésében életöket vesztették, azon gazdag nőknek, kik vagyonukat köz czélokra hagyták, sőt már ünnepelt görög bölcseknek és hősöknek is, mint Pythagorásnak és Alkibiádesnek szánt tiszteleti oszlopok és emlékkövek is állíttattak fel a várban vagy a római piaczon. Ily módon, miután a római község nagyhatalommá lett, Róma maga nagyvárossá emelkedett. 284.

Végre Róma, mint a római-itáliai szövetség feje, úgy mint a hellen államrendszerbe, belépett a hellen pénz- és értékrendszerbe is. Eddig éjszaki és közép Itália községei kevés kivétellel csupán rézértékkel bírtak, a dél-itáliai városok ellenben egytől-egyig ezüstpénzt vertek, s törvény Ezüstérték.

szerint annyi volt a pénzláb és pénzrendszer, a hány a souverain község Itáliában. Mindezen pénzverő helyek
269. 485-ben váltópénzdarabok verésére korlátoztattak, általános, egész Itáliára érvényes folyópénzláb léptettetett életbe s az ezüstpénzverés Rómában öszpontosíttatott, azon egy kivétellel, hogy Cápua saját, római név alatt ugyan, de a rómaitól eltérő láb szerint vert ezüstpénzét ezentúl is megtartotta. Az új pénzrendszer a két fémnek azon törvényes viszonyán alapúlt, melyben azok már régóta álltak egymással; a közös pénzegységet a tíz-as-darab vagyis a denárius képezte, mely rézben $3^1/_2$, ezüstben $^1/_{72}$ római fontot nyomott, kevéssel többet az attikai drachmánál. A pénzverés mennyiségét tekintve, eleinte még a rézpénz volt túlnyomó s a legrégibb ezüst denár valószínűleg főkép Alsó-Itália s a külföldi forgalom számára veretett. De valamint a rómaiak győzelmének Pyrrhos és Tarent felett s az Alexandriába küldött római követségnek gondolkozóba kellett e kor görög államférfiait ejteni, azonképen az értelmes görög kereskedő is fejcsóválva szemlélhette e római drachmákat, melyeknek lapos, művészietlen és egyhangú verése természetesen szegényesnek és közönségesnek látszik Pyrrhos és a sicíliaiak egykorú csodaszép pénzei mellett, melyek azonban épen nem voltak szolgai utánzások és tartalmokra meg súlyokra nézve nem különbözők mint a barbárok ókori pénzei, hanem önálló és lelkiismeretes bélyegzésök által kezdet óta egyenrangú helyet foglalhattak bármely görög pénz mellett.

A latin nemzetiség kiterjedése.

Midőn az alkotmányok fejlődéséről, az uralomért és szabadságért vitt népharczokról, a mint ezek Itáliát s főkép Rómát a Tarquíniusok nemzetségének elűzésétől fogva a samnítok és itáliai görögök meghódításáig mozgalomban tartották, tekintetünket ekkép az emberi lét nyugal-

masabb köreire fordítjuk, melyeket a történelem ennek daczára áthat és uralkodása alá hajt, e téren is mindenben azon nagyszerű események utóhatásaival találkozunk, melyek által a római polgárság a nemzetségi uralom békóit összetörte, és Itália nemzeti képződéseinek gazdag változatossága lassanként elenyészett, hogy kincseivel egy népet gazdagítson fel. A történetíró, ha nem volt is szabad megkísértenie az események nagy menetét egészen az egyéni alakúlások határtalan változatosságáig követni, még sem lépett túl feladata korlátain, ha a hagyomány romjaiból felragadva egyes töredékeket, ráutalt azon legfontosabb változásokra, melyek e korszakban az itáliai népéletben végbe mentek. Ha ebben a római elem még nagyobb mértékben előtérbe lép, mint az előbbiben, ennek oka nem csupán hagyományaink esetleges hézagaiban rejlik; sőt Róma megváltozott politikai helyzetének lényeges következménye volt, hogy a latin nemzetiség Itália többi nemzetiségeit mindinkább elhomályosította. Már említtetett, hogy e korszakban a szomszéd tartományok, a déli Etrúria, Sabína, a volskok földje, sőt Campánia is rómaiasodni kezdtek, a mit a régi tartományi nyelvek nyelvemlékeinek szinte teljes hiánya s az e vidékeken előfordúló igen régi római felirások bizonyítanak. Az egész Itáliában nagy számmal elszórt egyes assignátiók és gyarmatalapítások, nem csak katonai, hanem nyelvi és nemzetiségi tekintetben is, a latin törzs előörsei voltak. Az itáliaiak latinosítása ugyan e korban még alig képezte czélját a római politikának; sőt úgy látszik, hogy a római senátus a latin és a többi nemzetiségek közti ellentétet szándékosan fenntartani törekedett, és például korántsem engedte meg feltétlenül a Rómától függő községeknek, hogy hivatalos használatban a latin nyelvvel éljenek. A viszonyok ter-

mészete azonban hatalmasabb a legerősebb kormánynál is; a latin néppel együtt a latin nyelv és erkölcsök is csakhamar elsőségre vergődtek Itáliában, s már elkezdték Itália többi nemzetiségeit aláásni. — Egyidejűleg, más oldalról és másnemű alapokon nyugvó túlsúlylyal támadtattak meg ezek a hellenség által. E korban kezdett a görög nép a többi nemzetek fölött bírt szellemi fölényének öntudatára jutni, és magának mindenfelé propagandát csinálni. E törekvés Itáliát sem hagyta érintetlenül. Ez irányban a legnevezetesebb jelenség Apúlia, mely Róma ötödik századától kezdve a maga barbár nyelvével lassanként felhagyott és csendben elgörögösödött. Ez itt úgy mint Makedóniában és Epeirosban nem a gyarmatosítás, hanem a mívelődés útján ment végbe, mely, úgy látszik, karöltve járt a tarentiek szárazföldi kereskedésével, — legalább e mellett szól az, hogy a pœdiculusok és dauniusoknak a tarentiekkel baráti lábon álló vidékei tökéletesebben elgörögösödtek, mint a Tarenthez közelebb lakó, de vele folytonos viszályban élő sallentínusok, és hogy a leggyorsabban elgörögösödött városok, például Arpi, nem a tengerparton feküdtek. Hogy a görög szellem Apúliára erősebben hatott, mint Itália bármely más vidékére, azt részint helyzete magyarázza meg, részint saját nemzeti míveltségének csekély fejlettsége, részint valószínűleg az is, hogy nemzetisége a görög törzszsel szemben kevesbbé volt idegen, mint Itália többi nemzetiségei. Egyébiránt már fentebb kiemeltük, hogy a déli sabelli törzsek, ámbár első sorban ők ásták alá és rontották meg a syrakúsai tyrannusokkal egyesülten Nagy-Görögországban a hellenséget, mégis a görögökkel való érintkezés és vegyűlés által részint átvették a görög nyelvet saját belföldi nyelvök mellé, mint a brettiusok és nólaiak, részint legalább elsa-

A hellenség emelkedése Itáliában.

játították a görög írást és erkölcsöket, mint a lucániaiak s a campániaiak egy része. Etrúria szintén egy hasonló fejlődés kiindúlási pontjait tünteti fel az ezen korszakba eső figyelemre méltó vázákban, melyekben Campániával és Lucániával versenyez; s habár Látium és Samnium távolabb maradtak a hellenségtől, mégis még bennök is találunk a görög míveltség kezdődő és mindinkább emelkedő befolyásának nyomaira. E korban Róma fejlődésének minden ágában, a törvényhozásban és pénzverésben, a vallásban, a törzs mondájának keletkezésében, görög nyomokra akadunk, és főkép az ötödik század kezdete, vagyis Campánia meghódítása óta a görög befolyás gyorsan és folytonosan növekedve hat Rómára. A negyedik századba esik a nyelvileg is nevezetes „*graecostasis*“ felállítása, egy emelvényé a római piaczon az előkelő görög idegenek, főkép a massáliaiak számára. A következő század évkönyveiben előkelő rómaiakat már görög melléknevekkel találunk felruházva, minők Philippos, rómaiúl Pilipus, Philon, Sophos, Hypsæos. Görög szokások harapódznak el; így azon nem-itáliai szokás: a sírkőre felírásokat rakni a halottak tiszteletére, melynek legrégibb előttünk ismeretes példája Lucius Scipio consul sírirata 456-ból; így azon, 298.
Itáliában addig idegen szokás: az elődök számára nyilvános helyeken községi határozat nélkül tiszteleti emlékeket emelni, mit először Appius Claudius a nagy újító kezdett meg, midőn Bellóna új templomában érczpajzsokat függesztetett fel saját őseinek képmásaival és dicsőítéseivel (442); 312.
így pálmaágak kiosztása a versenyküzdők közt, a mi 461-ben a római népünnep alkalmával vétetett szokásba; így 293.
mindenek fölött a görög ebédelési mód. A szokás, asztalnál Görög ebédelési mód.
nem többé padon ülni mint azelőtt, hanem pamlagon feküdni; a fő étkezés idejének áttétele délről délutáni két

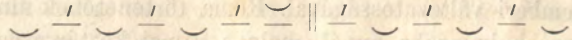
és három óra közti időre a mi számításunk szerint; a lakomáknál alkalmazott ivómesterek, kik többnyire sorshúzás útján a vendégek közől választatnak ki a lakoma számára s az asztalnál ülőknek kiszabják hogy mit, mikép és mikor igyanak; a vendégek által sorban énekelt asztali dalok, melyek Rómában természetesen nem skóliákban, hanem ősi énekekben álltak — mindez nem római származású, de már igen régi korban átvétetett a görögöktől; mert Cátó korában e szokások már egészen közönségesek voltak, sőt részben már ismét megszűntek. Meghonosodásukat tehát legkésőbben a jelen korszakra kell tennünk. Jellemző „a legbölcsebb és a legvitézebb görög" szobrainak a római piaczon való felállítása is, a mi a samnít háboru alatt a pythiai Apolló parancsára történt meg; e czélra, nyilván sicíliai vagy campániai befolyás alatt, Pythagorást és Alkibiádest, a nyugoti hellenek megváltóját és Hannibálját választották ki. Mennyire elterjedt az előkelő rómaiak közt már az ötödik században a görög nyelv ismerete, bizonyítják a rómaiak Tarentbe küldött követségei, melyeknek szónokai, ha nem is a legtisztább görögséggel, de tolmács nélkül beszélltek, és Kineas követsége Rómába. Alig vonható kétségbe, hogy az ötödik századtól kezdve azon fiatal rómaiak, kik politikai pályára készültek, az akkori világ- és diplomatiai nyelv ismeretét egytől-egyig megszerezték magoknak. — Ily módon a szellemi téren a hellenség ép oly feltartózhatatlanúl nyomúlt előre, a mint a római a föld meghódításának munkájában fáradozott; s a másodrendű nemzetiségek, mint a samnítok, kelták, etruskok, két oldalról megtámadtatva mindinkább vesztettek terjedelemben és erőben.

Róma és a rómaiak e korban.

Midőn azonban e két nagy nemzet, mindketten fejlődésök tetőpontjára érve, elkezdi egymást ellenséges úgy

mint barátságos érintkezésben áthatni, egyszersmind teljes élességében előtérbe lép azon nagy ellentét, mely a kettőt elválasztja egymástól: az egyéniségnek tökéletes hiánya az itáliai s mindenek felett a római nép lényében és fejlődésében, szemben a hellenség véghetetlen törzsi, helyi és emberi változatosságával. Róma történetének nincs erőteljesebb korszaka annál, mely a római köztársaság megalapításától Itália meghódításáig lefolyt; ez vetette meg az állam alapjait be- úgy mint kifelé, ez teremté meg az egységes Itáliát, ez vetette meg az országos jog és országos történet hagyományos alapját, ez hozta létre a pílumot s a manipulust, ez az út- és vízépítészetet, a jószág- és pénzgazdaságot, e korban öntetett a capitóliumi nőstényfarkas és rajzoltatott a Ficoroni-féle szekrényke. Azon egyéniségek azonban, melyek az óriási épületnek egyes köveit összehordták s azokat egymásba illesztették, nyomtalanúl elkallottak, s az itáliai népségek nem semmisültek bele teljesebben a rómaiba, mint a hogy a római polgár saját községében elenyészett. Valamint a sír egyiránt bezáródik a nagy és kis emberek felett, azon módon állnak a római polgármesterek lajstromában a jelentéktelen úrfiak meg nem különböztethetőleg a nagy államférfiak mellett. Azon kevés feljegyzések közt, melyek e korból ránk maradtak, nincs tiszteletre méltóbb és egyszersmind jellemzőbb Lucius Cornelius Scipio síriratánál, ki 456-ban 298.
consul volt, és három évvel utóbb a Sentinum melletti elhatározó ütközetben részt vett. Azon nemes dór stílben készült szép sarkophágra, mely még nyolczvan évvel ezelőtt magában foglalta a samnítok legyőzőjének hamvait, a következő mondás van vésve:

Cornéliús Lucíus — Scípió Barbátus,
Gnaivód patré prognátus, — fórtis vír sapiénsque,
Quoiús fórma vírtu — teí parísuma fúit,
Consól censór aidílis — queí fuít apúd vos,
Taurásiá Cisaúna — Sámnió cépit,
Subigít omné Loucánam — ópsidésque abdoúcit.

Cornelius Lucius — Scipio Barbátus,
Kit nemze apja Gnaevus; bá — tor és bölcs férfiú,
Kinek alakja meg — felelt dicső erényinek,
Ki consul, censor és — ædil volt nálatok,
Taurásiát, Cisaunát — bevette Samniummal,
Meghóditó egész Lucá — niát s vitt onnét túszokat.

Valamint ezen római államférfiról és katonáról, úgy kétségkivül számtalan másokról is, kik a római állam élén állottak, el lehetett mondani, hogy nemes származású és szép, vitéz és bölcs férfiak voltak, de egyéb mondani való nem is volt rólok. Kétségkivül nem csupán a hagyomány hibája, hogy mindezen Corneliusok, Fábiusok, Papíriusok s több effélék közt sehol határozott egyéni alakokkal nem találkozunk. A senátor ne legyen se jobb se rosszabb, egyáltalán ne legyen más mint a többi senátorok valamennyien; nem szükséges és nem kivánatos, hogy egy polgár túltegyen a többin, se ragyogó ezüst szerek és hellen míveltség, se rendkivüli bölcseség és kitűnő tulajdonok által. Ama kihágásokat megfenyíti a censor, ezek számára nincs hely az alkotmányban. E kor Rómája nem egyes emberé; a polgároknak egytől-egyig egyenlőknek kell lenniök, hogy mindenik egy-egy királyhoz hasonlítson. — Igaz ugyan, hogy e mellett a hellen egyéni fejlődés már e korban érvényesíteni kezdi magát; s ennek genialitása és hatalmas megjelenése ép úgy, mint a vele ellentétben álló irány, teljesen magán viseli e nagy kor

bélyegét. Csak egyetlen embert kell e helytt említenünk, de benne a haladás eszméje mintegy megtestesűlve is áll előttünk. Appius Claudius (censor 442, consul 447, 458), 312. 307. 296. a decemvir dédunokája, régi nemes származású férfi és büszke ősei hosszú sorára; és mégis ő volt az, ki a teljes községi polgárjognak a földbirtokosokra korlátozását megszüntette s a régi pénzügyi rendszert megtörte. Appius Claudiustól nem csak a római vízvezetékek és töltések származnak, hanem a római jogtudomány, ékesszólás, költészet és nyelvtan is — még egy keresettükör kiadása, feljegyzett beszédek és pythagorási mondások, sőt újítások a helyesírásban is tulajdoníttatnak neki. De azért nem szabad őt feltétlenűl sem demokratának neveznünk, sem azon ellenzéki párthoz sorolnunk, melynek Manius Curius volt képviselője; benne inkább a régi és új patrícius királyok, a Tarquíniusok és Cæsarok szelleme élt és uralkodott, kik közt a közönséges embereknek és rendkivüli tetteknek ezen ötszázados interregnumában ő képezi az összekötő kapcsot. A míg Appius Claudius tevékeny részt vett a közéletben, hivataloskodásában úgy mint életmódjában, ép oly merészen és neveletlenűl szállt szembe jobbra s balra szokásokkal és törvényekkel mint egy athéni; míg végre, miután már rég lelépett volt a politika színpadáról, a vak aggastyán, mintegy a sírból kelve ki, győzte le az elhatározó pillanatban Pyrrhos királyt a senátusban s először proclamálta forma szerint és ünnepélyesen Róma teljessé vált uralmát. De a lángeszű ember vagy megelőzte korát vagy elkésett; idő előtti bölcsesége miatt az istenek megvakították. Nem egyes emberek lángelméje uralkodott Rómában s általa Itália felett, hanem egy változhatatlan, nemzedékről nemzedékre a senátusban tovább fejlődő politikai eszme, melynek irányadó elveibe már a senátorok

fiai beleélték magokat, midőn apjok kíséretében megjelentek a tanácsteremben s itt figyelmesen hallgatták azon férfiak bölcseségét, kiknek helyeit egykor elfoglalandók voltak. Így vásároltak meg a rómaiak óriási áron óriási eredményeket; mert Níké-nek is nyomában jár a Nemesis. A római államban és társadalomban egyes ember sohasem bír fontossággal, sem katona, sem hadvezér, s a merev erkölcs-rendőri fegyelem az emberi természet minden sajátszerűségét elfojtja. Róma nagyobb lett az ókor bármely más államánál, de nagyságát a hellen élet kellemes változatosságának, kényelmes gondatlanságának és belső szabadságának feláldozásával drágán fizette meg.

IX. FEJEZET.

Művészet és tudomány.

A művészetnek s főkép a költészetnek kifejlődése az ókorban szoros összefüggésben áll a népünnepek kifejlődésével. A római községnek már az előbbi korszakban, lényegesen görög befolyás alatt rendkivüli ünnepként rendezett hálaünnepe, a „nagy“ vagy „római játékok“, ezen korszakban úgy tartamukra mint tarkaságukra nézve megnövekedtek. Ezen ünnep eredetileg egy napra szorítva, a 245-iki, 260-iki és 387-iki nagy forradalmak mindenikének szerencsés befejezése után egy-egy nappal megtoldatott, s így e korszak végén már négy napig tartott *). Fontosabb

A római népünnep.

509. 494. 367.

*) A mit Dionysios (6, 95; v.ö. Niebuhrt 2, 40) s Dionysiosnak egy más helyéből merítve Plutarch (*Camill.* 42) mondanak a latin ünnepről, az, mint azt, más okokon kivül, ez utóbbi helynek Liviussal 6, 42 (Ritschl *parerg.* 1, 313. l.) való összehasonlítása kétségtelenül bizonyítja, inkább a római játékokra értendő; Dionys a *ludi maximi* kifejezést. és pedig mint tévedéseiben szokta, állhatatosan, félreértette. — Egyébiránt volt oly hagyomány is, mely a népünnep eredetét nem, mint közönségesen szokták, a latinoknak az első Tarquínius általi legyőzetésére, hanem inkább a Regillus tava melletti megveretésökre vezette vissza (Cicero *de div.* 1, 26, 55. Dionys. 7, 71).

volt ennél az, hogy az ünnep, valószinűleg az eredetileg annak kiállításával és felügyeletével megbízott curulisi
367. ædilség felállítása folytán (387), rendkivüli jellegét s ezzel egy meghatározott hadvezéri fogadalomra való vonatkozását elveszté, s a rendes, évenként visszatérő ünnepek sorába lépett, mint valamennyi közt a legelső. A kormány azonban szigorúan ragaszkodott ahhoz, hogy a tulajdonképi látványosság, főkép pedig ennek legkiválóbb része, a kocsiverseny, csakis egyszer, az ünnep befejezéseül tartassék meg; a többi napokon valószinűleg közvetetlenül a tömegtől függött, hogy mily ünnepet adjon magának, ámbár zenészek, tánczosok, kötél-járók, bűvészek, bohóczok és más effélék, felbérelve vagy hivatlanúl kétségkivül nem
364. mulasztották el a megjelenést. A 390. év körül azonban
Római szín-pad. egy fontos változás állt be, mely valószinűleg összefüggésben áll az ünnepnek kevéssel előbb történt állandósításával és meghosszabbításával: az első három napon a versenytéren állami költségen deszkaállvány állíttatott fel s a kormány gondoskodott, hogy rajta a tömeg mulattatására odaillő előadások tartassanak. Nehogy azonban a megkezdett szokás túlmenjen a kellő határokon, az ünnep költségeinek fedezésére egy 200,000 as-nyi (14,500 tallér) állandó összeg engedélyeztetett az állampénztárból egyszer mindenkorra, s ez a pún háborúkig nem is emeltetett feljebb; a többletet az ædileknek, kik ez összeg mirefordításáról gondoskodtak, saját zsebökből kellett fedezniök,

---

Hogy az ezen utóbbi helyen Fábiusból megtartott fontos állítások csakugyan a közönséges hálaünnepre s nem valamely különös fogadalmi ünnepélyre vonatkoznak, azt az ünnep évenkénti visszatértére való nyílt utalás és a költségek összege bizonyítják, mely az ál-Asconiusnál (p. 142 Or.) felhozottal tökéletesen megegyezik.

és nem valószinű, hogy e korban ezt gyakran, vagy nagyobb összegek erejéig tették volna. Hogy az új színpad általában görög befolyás alatt állt, már neve is bizonyítja (*scaena*, σκηνή). Eredetileg csupán mindenféle zenészek és bohóczok számára emeltetett, kik közt még a fuvolára tánczolók, főkép az akkor ünnepelt etrusk tánczosok, lehettek a legelőkelőbbek; de legalább volt már Rómában is nyilvános színpad s ezzel az a római költők számára is megnyílt. — Mert költőkben Látium nem szenvedett hiányt. Latin „kóborlók" vagy „utczai énekesek" (*grassatores, spatiatores*) egy házból s egy városból a másikba vándoroltak, s dalaikat (*saturae*) tagmozdúlatos tánczközben fuvolakíséret mellett adták elő. E dalok mértéke természetesen az úgynevezett saturnusi volt, az egyetlen, mely e korban létezett. Határozott cselekvényt e dalok nem foglaltak magokban, s úgy látszik, ép oly kevessé voltak párbeszédekbe foglalva; körülbelül olyanoknak képzelhetjük ezeket, aminők azon egyhangú, hol rögtönzött, hol recitált balladák és tarantellák, melyeket még ma is hallunk a római osteriákban. Efféle dalok csakugyan gyorsan felkaptak a nyilvános színpadra s kétségkivül első csirájává lettek a római színháznak. De a színpadnak e kezdeményezései Rómában nem csak szerények voltak mint mindenütt, hanem jellemző módon már kezdettől fogva megbélyegezvék. Már a tizenkét táblás törvény síkra száll a rosz szándékú és haszontalan danolgatás ellen, midőn nem csak a varázs-, hanem a gúnydalokra is, melyeket valaki polgártársára készít, vagy annak ajtaja előtt elénekel, súlyos fenyítő büntetéseket ró, és panaszos asszonyok alkalmazását a temetésnél megtiltja. De e törvényes megszorításoknál sokkal szigorúbban sujtotta a keletkező félben levő művészkedést azon erkölcsi megvetés, melylyel a római jellem

Utczai énekesek.

Satura.

A művészet megbélyegzettsége.

nyárs polgári komolysága e könyelmű és megfizetett iparokat üldözte. „A költőmesterség“, úgymond Cátó, „azelőtt nem állt tekintélyben; ha valaki vele foglalkozott, vagy vendégségek alkalmával ráadta a fejét, naplopó volt a neve.“ A ki pedig épen pénzért űzte a tánczot, zenét vagy utczai éneklést, az e korban, midőn mindinkább általánossá lett azon felfogás, mely a pénzért teljesített szolgálatot megvetendőnek tartotta, kétszeresen megbélyegezte magát. A míg tehát az országosan divatban levő álarczos jellembohózatokban való részvétel a fiatal kor megbocsátható kicsapongásának tekintetett, a színpadon pénzért és álarcz nélkül való fellépés egyenesen gyalázatosnak tartatott, s ebben a dalnok és költő teljesen egy színvonalon állt a kötéltánczossal és bohóczczal. Az ilyen emberek az erkölcsmesterek által rendszerint képteleneknek nyilváníttattak a polgári seregben való szolgálatra s a polgárgyűlésen való szavazásra. Továbbá, a mi már magában véve is jellemző, nem csak a színpad igazgatása tekintetett a városi rendőrség illetékességéhez tartozónak, hanem a rendőrség, valószinűleg már e korban, rendkivüli önkényes hatalommal ruháztatott fel azok felett, kik a színpadi művészeteket iparilag űzték. Nem csak hogy a rendőri tisztviselők itéletet tartottak felettök előadás után, mely alkalommal az ügyeseknek ép oly bőven kijutott a borból, mint a kontároknak az ütlegekből, hanem minden városi hivatalnoknak egyszersmind törvényesen joga volt bármely szinészt bármely helyen testi büntetéssel és fogsággal fenyíteni. Ennek szükségképi következése lőn, hogy a táncz, zene és költészet, legalább a mennyiben a nyilvános színpadon szerepeltek, a római polgárság legalsóbb osztályának, s túlnyomólag idegeneknek kezökbe jutottak; s ha e korban a költészet e téren még általában sokkal cse-

kélyebb szerepet játszott, sem hogy idegen müvészek vele foglalkoztak volna, másfelől azon jelentést, mely szerint Rómában az összes sacrális úgy mint profánus zenészet túlnyomóan etruskok által űzetett, tehát a régi, egykor nyilván nagyra tartott latin fuvola-müvészet az idegen által elnyomatott, már e korra is illőnek kell tekintenünk. — Költői irodalomról nincs szó. Sem az álarczos játékok sem a színpadi szavalatok valódi állandó szöveggel nem bírhattak, hanem a szükséghez képest, rendszerint magok az előadók által készíttettek. E korba eső irodalmi munkákból utóbb nem bírtak egyebet felmutatni, mint egy római „munkák és napok"-at, egy parasztnak fiához intézett oktatásait *), s Appius Claudiusnak már említett pythagorasi költeményeit, ez első kezdetét a helleneskedő római költészetnek. E korszak költéseiből nehány saturnusi mértékben készült síriraton kivül nem maradt fenn semmi.

Történetirás.

Valamint a római színpad első kisérletei, úgy e korszakba tartoznak a római történetírás első csirái is, úgy a nevezetes események egykorú feljegyzése, mint a római község előbbi történetének conventionális megállapítása. — Az egykorú történetírás a hivatalnokok jegyzékének elkészítésével kezdődik. Az, mely ezek közől legmesszebb megy vissza a múltba, mely a későbbi római történetíróknak s közvetve nekünk is rendelkezésünkre áll, úgy látszik a capitóliumi Jupiter-templom levéltárából származik,

Elüljáróságok jegyzéke.

*) E töredék van belőle fenntartva:

Ha száraz ősz, nedves tavaszra van: úgy fiam
Aratni fogsz kövér kalászokat.

Természetesen nem tudjuk, mennyi joggal tartották ezt utóbb a legrégibb római költeménynek (Macrob. *sat.* 5, 20. Festus *ep v. flaminius* 93. l. M. Servius, Virg. *geogr.*-hoz 1, 101. Plin. 17, 2, 14).

miután Marcus Horatius consulon kezdve, ki azt hivataloskodási évében szeptember 13-kán felszentelte, a község évenkénti elüljáróinak neveit magában foglalja s egyszersmind tekintettel van azon, Publius Servílius és Lúcius Aebutius consulok alatt (a ma elfogadott időszámítás szerint a város 291. évében) egy súlyos járvány alkalmával tett fogadalomra, hogy ettől kezdve a capitóliumi templom falába minden száz évben egy szeget fognak beverni. Később a község mérték- és írástudói, azaz a pontifexek jegyzik fel hivatalból a község évenkénti elüljáróinak neveit s ily módon a régibb hónap-táblával egy évi táblát hoznak kapcsolatba; mindkettő azóta a *fasti* név alatt foglaltatik össze, mely addig tulajdonképen csak a törvényszéki táblákat illette meg. Ez intézkedés valószinűleg nem sokkal a királyság eltörlése után tétetett, miután, hogy a hivatalos tények sorrendje megállapítható legyen, csakugyan mellőzhetetlenül szükségessé vált az évi hivatalnokok neveinek hivatalos feljegyzése; de ha létezett a községi hivatalnokoknak ily régi jegyzéke, ez valószínűleg a gallok által gyújtott tűzben (364) elveszett s a pontifex-collegium a maga lajstromát utóbb ezen, a tűzvész által illetetlenül hagyott, capitóliumi lajstromból egészítette ki, annyira, a mennyire ez a múltba visszament. Nem szenved kétséget, hogy az előttünk fekvő elüljáró-jegyzék ugyan a mellékes dolgokban, főkép genealogikus adataiban utóbb a nemesség családfái alapján egészíttetett ki, lényegében mindazáltal kezdet óta egykorú és hiteles feljegyzésekből ered; a naptári éveket azonban csak tökéletlenül és megközelítőleg adja vissza, miután a községi elüljárók nem újévkor, sőt nem is valamely egyszer mindenkorra meghatározott napon léptek hivatalba, hanem hivataloskodásuk kezdetének napja különféle okok folytán bizonytalan volt, s a két

463.

390.

consulság közt gyakran előfordúlt időközi kormányok a hivatalos évek szerinti számításból egészen kimaradtak. Ha ennek daczára ezen elüljárók-jegyzéke szerint akarták a naptári éveket számítani, szükségessé vált minden collegium hivatalba lépésének és lelépésének napjait a netaláni interregnumokkal együtt szintén feljegyezni; s lehet, hogy már ez is jókor megtörtént. Ezenkivül azonban az évi hivatalnokok lajstromát oly módon alakították át a naptári évek lajstromává, hogy összeegyeztetés segélyével minden naptári évre egy hivatalnoki pár nevét tették, és a hol a lajstrom nem nyujtott elég nevet, hézagpótló éveket igtattak be, melyek a későbbi (Varró-féle) táblán a 379—383. 421. 430. 445. 453. számokkal jelezvék. A város 291. évétől, azaz a Kr. e. 463. évtől kedve a római lajstrom, bár nem egyes részleteiben, de nagyjában véve, bebizonyíthatólag megegyezik a római naptárral, tehát a mennyiben ez magának a naptárnak hiányossága mellett lehetséges, kortanilag biztos; az amaz éven túl fekvő 47 évi tétel nem fogható ellenőrzés alá, de valószinűleg, legalább a fődologra nézve, ezek is helyesek *); a mi a város 245. évén vagyis a Kr. e. 509. éven túl fekszik, az kortanilag elenyészett. — Közforgalomban szokásos æra nem keletkezett; sacrális ügyekben azonban az időt a capitóliumi Jupiter-templom felszentelésének évétől számították, melytől kezdve a hivatalnokok lajstroma is folyt. — Közel fekvő dolog volt, a hivatalnokok neve mellett a hivataloskodásuk alatt előfordúlt legfontosabb eseményeket is feljegyezni; és efféle, a hivatalnokok lajstromához mellé-

Capitóliumi æra.

Krónika.

*) Csak a lajstrom első tételei költenek némi gyanut s talán később igtattattak be, hogy a királyfutástól a város égéséig lefolyt évek száma 120-ra kikerekíthető legyen.

kelt jegyzetekből keletkezett a római krónika, épen úgy, mint a középkor krónikája a husvéti táblára tett oldaljegyzetekből támadt. De csak későn kezdtek a pontifexek formaszerinti krónikát készíteni, mely valamennyi hivatalnok nevét s a nevezetes eseményeket évről évre magában
403. foglalta (*liber annalis*). A 351. június 5-kére feljegyzett
400. napfogyatkozás előtt, mely alatt valószínűleg a 354. június 20-ki értendő, a későbbi városi krónikában nem volt napfogyatkozás saját szemlélet alapján bejegyezve; annak census-számai csak az ötödik század eleje óta kezdenek hitelesen hangzani; a nép előtt elintézett fenyítő ügyeket és azon csodajeleket, melyekért községileg mutattatott be engesztelő áldozat, úgy látszik, csak az ötödik század második felétől fogva igtatták be rendszerint a krónikába *). Minden jel arra mutat, hogy egy rendezett évkönyvnek életbe-léptetése, és a mi kétségtelenül ezzel függ össze, a régibb hivatalnok-lajstromnak az évek szerinti számítás czéljából a kortanilag szükséges hézagpótló évek beigtatásával történt most említett szerkesztése, az ötödik század első felébe esnek. De még, miután már meggyökerezett is a szokás, mely szerint a fő pontifexek kötelessége volt a viselt háborúkat és tett gyarmat-alapításokat, dögvészt és drágaságot, fogyatkozásokat és csodákat, a papok és más tekintélyes férfiak halálát, a község új határozatait, a becslés eredményeit évről évre leírni s e feljegyzéseket

---

*) A mi határozott keletű hír a régibb korból még ezenfelül előfordúl, szintén aligha állaná ki a szigorú vizsgálatot. Így azon
494. adat, mely szerint a római piaczon állt régi fügefa 260-ban távolíttatott el, most kéziratilag nem hitelesnek bizonyúlt, s azon látszatra
495. igen megbízható adat ellen is, mely szerint 259-ben huszonegy tribus alakíttatott volna, szintén komoly gyanuokok merültek fel.

saját hivatalos lakásukban emlékezetül és mindenki számára betekintésül felállítani, ez még igen távol állt a valódi történetírástól. Mily hiányosak voltak még e kor végén az egykorú feljegyzések s mily tág tért engedtek későbbi évkönyvírók önkényének, rikító világossággal szembe ötlik, ha a 456-iki háborúról szóló jelentéseket az évkönyvek- 298.
ben és Scipió consul síriratában összehasonlítjuk *). A későbbi történetírók szembeszökőleg képtelenek voltak a városkönyv e jegyzeteiből olvasható és csak némileg is összefüggő történeti jelentést szerkeszteni; s mi is aligha volnánk képesek belőle e kor történetét pragmatikailag megírni, még ha a város könyve, eredeti szerkezetében feküdnék is előttünk. Ily városi krónikák azonban nem csupán Rómában készültek, hanem minden latin város tartott, valamint pontifexeket, úgy évkönyveket is, a mi egyes feljegyzésekből például Ardeára, Ameriára, a Nar melletti Interamnára nézve világosan kitűnik; s e városi krónikák összegével talán lehetett volna ahhoz hasonló eredményre jutni, a mire a középkor első részére nézve a különböző kolostori krónikák összehasonlítása útján jutottunk. De, fájdalom, Rómában utóbb jobb szerették a hézagokat inkább hellen vagy helleneskedő hazudságokkal tölteni be. — Ezen, a letűnt idők és megtörtént események megállapítása végett tett, természetesen hiányosan szerkesztett és biztosság nélkül kezelt hivatalos feljegyzéseken kivül e korban alig készülhettek más jegyzetek, melyek a római történetírásnak közvetetlenül szolgálatára állhattak volna.

---

*) Az évkönyvek szerint Scipió Etrúriában parancsnokol, társa Samniumban, s Lucánia ez évben szövetségben áll Rómával; a sírirat szerint Scipió Samniumnak két városát s egész Lucániát meghódítja.

Családfák. Magánkrónikáknak nyomok sincs. Mindössze az előkelő házakban a jogilag is oly fontos nemzetségi táblák megállapítására fordítottak gondot s arra, hogy a családfa maradandó emlékezetűl a ház pitvarának falára festessék. E lajstromokra, melyek legalább a hivatalokat is megnevezték, nem csak a családi tradítió támaszkodhatott, hanem már valószínűleg korán, életrajzi feljegyzések is keletkeztek belőlök. Azon emlékbeszédek, melyeknek Rómában előkelő temetésnél nem volt szabad hiányozniok s melyek rendszerint a megholtnak legközelebbi rokona által tartattak, a dolog lényegére nézve nem csupán a halott erényeinek és méltóságainak elsorolásában, hanem egyszersmind ősei tetteinek és erényeinek felemlítésében is állottak; s ekkép a hagyomány valószínűleg már a legrégibb korban ezeket is átszállította egy nemzedékről a másikra. Ez által kétségkivül számos becses adat tartatott fenn, de természetesen egyszersmind számos merész ferdítés és hamisítás is csempésztetett a hagyományok közé.

Róma római előtörténete. Valamint a valódi történetírás első kezdetei, úgy szinte Róma előtörténete feljegyzésének és conventionális elferdítésének első kísérletei is e korba tartoznak. Forrásúl e czélra természetesen az szolgált, a mi mindenütt másutt e czélra szolgálni szokott. Egyes nevek és tények, Numa Pompílius, Ancus Marcius, Tullus Hostílius királyok, a latinok legyőzése Tarquínius király által és a Tarquíniusok királyi nemzetségének elűzetése, az általános ajakról ajakra szálló valódi hagyományban fennmaradhattak. Más anyagot nyújtott a nemes nemzetségek tradítiója, a mint hogy például a fábiusi elbeszéllésekkel több ízben találkozunk. Ismét más elbeszéllések ősrégi népintézményeket, s nagy élénkséggel főkép jogi viszonyokat jelképeztek és historizáltak: így a Remus haláláról szóló elbeszéllés a falak szentségét, a

Tatius király haláláról szóló a vérbosszu eltörlését, a Horatius Cocles-monda a karóhídra vonatkozó intézkedések szükségét *), a Horátiusokról és Curiátiusokról szóló szép elbeszéllés a község kegyelmi itéletének keletkezését, a Tarquíniusi összeesküvésről és Vindicius rabszolgáról szóló a szabadon-bocsátás és a szabadon-bocsátottak polgárjogának keletkezését. Ugyanide tartozik maga a város alapításának története is, mely Róma alapítását Látiummal s az általános latin fővárossal, Albával, hozza kapcsolatba. Az előkelő rómaiak melléknevei történeti glossákkal vétettek körül, a mint hogy például Publius Valerius a „nép szolgája“ nevéből (*Poplicola*) egy egész efféle adomakör támadt, és mindenek előtt a szent fügefán s a város más helyein és nevezetességein nagy mennyiségben termettek olynemű sekrestyés-történetek, minőkből több mint egy ezredévvel utóbb ugyane földön a Mirabilia Urbis keletkeztek. E különféle regéknek bizonyos összekapcsolása, a hét király sorrendjének megállapítása, uralkodási idejöknek összesen 240 évre való meghatározása **), mely kétségkivül a nemzedékek szerinti számításon alapszik, sőt maga a meghatározás hivatalos feljegyzésének megkezdése is, valószínűleg már e korszakban mentek végbe: az elbeszéllés fő vonalai s nevezetesen annak quasi-chronologiája oly rendületlen szilárdsággal lépnek fel a későbbi hagyományban, hogy megállapításukat már ennél fogva is nem Róma

*) A mondának ezen iránya világosan kitűnik az idősb Pliniusból (*h. n.* 36, 15, 100).

*) Úgy látszik, három nemzedéket számítottak egy századra s a $233^1/_3$ számot 240-re kerekítették ki, olyképen, a mint a királyfutás és városégés közti időt 120 évre. Mi vezette a rómaiakat épen ezen számokra, azt például a síkmértéknek fentebb fejtegetett megállapítása mutatja.

296. irodalmi korszakába, hanem ennek elébe kell tennünk. Ha 458-
ban a nőstény farkas emlőit szopó ikrek, Romulus és Re-
mus, már érczbe öntve állíttattak fel a szent fügefa mel-
lett, akkor azon rómaiaknak, kik Látiumot és Samniumot
legyőzték, szülővárosuk keletkezésének történetét körül-
belül azon alakban kellett kapniok, a melyben mi azt Lí-
viusnál olvassuk; még az aborigines-eket, azaz a „kezdet-
előttieket", a latin törzs történeti speculátiójának e naiv
289. rudimentumát is megtaláljuk már 465 körül Kallias sicí-
liai írónál. A krónikának természetében rejlik, hogy a
történethez hozzá toldja az előtörténetet s megkivánja,
hogy, ha nem is az ég és föld, de legalább a község ke-
letkezéséig visszavezettessék; és nyíltan be is van bizo-
nyítva, hogy a pontifexek tábláján Róma alapításának éve
is meg volt olvasható. Ezek után felvehetjük, hogy a
pontifexek collegiuma, midőn az ötödik század első felében
az eddigi hiányos és rendszerint valószínűleg csak a hiva-
talnokok neveire szorítkozó feljegyzéseken túlmenve, forma-
szerinti évi krónikát kezdett készíteni, ehhez a hiányzó
kezdetet, azaz Róma királyainak s a királyság bukásának
történetét is hozzátoldta, és midőn a köztársaság megálla-
pításának napját szintén a capitóliumi templom felszente-
509. lésének napjára, vagyis 245. szept. 13-kára tette, némi, bár
természetesen csak látszólagos, öszhangzást hozott az idő-
meghatározás nélküli s az évkönyvi elbeszéllésbe. Hogy
Róma keletkezésének e legrégibb feljegyzéseire a hellen-
ség is befolyással volt, az alig vonható kétségbe; az ősi
és későbbi lakosság, a földmívelésnek a pásztorélet általi
megelőztetése s az ember Romulusnak Quirínus istenné
történt átalakúlása feletti speculátiók teljesen görög színe-
zetűek; sőt maga a jámbor Numa és a bölcs Egeria tisz-
tán nemzeti alakjainak idegen pythagorasi ősbölcseség be-

lekeverése által történt elhomályosítása is, úgy látszik, épen nem tartozik Róma előtörténetének legújabb alkatrészei közé. — A község e keletkezésének megfelelő módon a nemes nemzetségek családfái is hasonló modorban teljessé tétettek és önkényes heraldikai eljárással egytől-egyig nagyhírű ősökig vezettettek vissza, a mint például az Aemiliusok, Calpurniusok, Pináriusok és Pompóniusok Numa négy fiától, Mamercustól, Calpustól, Pinustól és Pompótól, az Aemiliusok ezenfelül még Pythagoras Mamercus fiától, az „ékesen szólótól" (αἰμύλος) akartak leszármazni. — De daczára a minden ponton előtérbe lépő hellen reminiscentiáknak, úgy a községeknek, mint a nemzetségeknek ezen előtörténetét legalább viszonylag nemzetinek nevezhetjük, a mennyiben részint Rómában keletkezett, részint a mennyiben iránya nem az, hogy Rómát Görögországgal, hanem hogy Rómát Látiummal hozza kapcsolatba.

Ama másik feladat megoldására a hellen elbeszéllés és költészet vállalkozott. A hellen mondákon végig vonúl a törekvés: lépést tartani a folyton gyarapodó földrajzi ismeretekkel és számtalan vándor- és hajós történetek segélyével a földnek dramatizált leirását adni. De e munkában ritkán árul el naivságot. Oly jelentések, minőt azon görög történelmi munkában, mely először említi Rómát, a syrakúsai Antiochos sicíliai történetében (befejeztetett 330-ban) találunk, mely szerint egy Sikelos nevű ember Rómából Itáliába, azaz a brettius félszigetre vándorolt, mely tehát a rómaiak, siculusok és brettiusok törzsrokonságát egyszerűen historizálja és ment minden helleneskedés külszínétől: az ily jelentések ritkán fordúlnak elő. A mondán egészben véve, s minél később, annál nagyobb

Róma hellen előtörténete.

424.

mértékben azon irányzat uralkodik, mely az összes barbár világot vagy a görögöktől származottnak, vagy alájok vetettnek igyekszik feltüntetni; és e tekintetben már jókor kivetette a nyugotra is hálóját. A heraklesi és az argonauta-mondák, daczára annak, hogy Herakles oszlopait
497. már Hekatæos († 257 után) is ismeri, s hogy az Argót a fekete tengerből az atlanti oczeánba, erről a Nilusra s innen vissza a földközi tengerre vezeti, csekélyebb jelentőségűekké váltak Itáliára nézve, mint az Ilion elestéből kiindúló hazatérések történetei. A mint Itália felett a homály oszlani kezdett, Diomedes is elkezd az ádriai, Odysseus a tyrrhéni tengeren bolyongani, a mint hogy az eseményeknek legalább ez utólsó helyhez kötése már a monda homéri szerkezetéhez is elég közel feküdt. A tyrrhéni tengerparti államok Sándor koráig az Odysseus-mondához tartoztak a hellen mesemondásban; míg Ephoros, ki a
340. 414. évvel fejezi be munkáját, s az úgynevezett Skylax
336. (418 körül) is leginkább ezt követik. Trójai hajósokról az összes régibb költészet nem tud semmit; Homérnál Ilion eleste után Aeneias a hazájokban maradt trójaiak
Stesichoros. felett uralkodik. Csak Stesichoros a regék nagy átalakí-
632—553. tója (122—201) vitte „Ilion pusztúlása“ czímű művében Aeneiast nyugotra, hogy szülőföldjének és választott hazájának, Sicíliának és alsó Itáliának, mesevilágát a trójai hős és a görög hősök közti ellentéttel költőileg gazdagítsa. Tőle származnak e rege azóta megállapodott költői körvonalai, nevezetesen a hős csoportozata, a mint nejével, kis fiával s a házi-isteneket vivő öreg atyjával az égő Iliont odahagyja, és a trójaiak oly fontos azonosítása a a sicíliai és itáliai autochthónokkal, mely főkép Misenos trójai trombitásban, a misenumi hegyfok Eponymosában már

világosan szembe ötlik *). Az agg költőt ebben annak érzete vezette, hogy az itáliai barbárok nem álltak oly messze a hellenektől mint a többiek, s hogy a hellenek és itáliaiak egymás közti viszonyát költőileg úgy lehetne felfogni, mint a homerosi achájokét a trójaiakhoz. Ezen új trójai mese csakhamar össze is vegyűl a régibb Odysseus - regével, s egyúttal Itáliára is kiterjeszkedik. Hellanikos (350 körül) szerint Odysseus és Aeneias a thrákiai és molossusi (epeirosi) tartományokon keresztül jutottak Itáliába, hol a velök hozott trójai nők a hajókat elégetik, Aeneias Róma városát alapítja s azt e trójai nők egyikének nevéről nevezi el; hasonlóan, bár kevesbbé képtelenűl beszéllte el Aristoteles (370—432), hogy egy a latin partra kivetett achája hajóhad trójai rabszolganők által felgyújtatott, s hogy az ekkép ott maradásra kényszerített achája férfiaktól és trójai nejeiktől származtak a latinok. Ezzel aztán a honi mondának elemei is összevegyűltek, melynek ismeretét a Sicília és Itália közti élénk forgalom legalább e korszak vége felé már Sicíliában is elterjesztette; Róma keletkezési történetének azon alakjában, a melyben azt a sicíliai Kallias 465 körül feljegyezte, az odysseusi, æneiasi és Romulus-mondák egymásba olvasztvák **). E trójai vándorlásnak utóbb forgalomban lévő szer-

400.

384—322.

289.

Timaeos.

*) A Sicíliában levő „trójai gyarmatok", melyeket Thukydides, Pseudoskylax és mások említenek, valamint Cápuának trójai telepként való bemutatása Hekatæos által, valószínűleg szintén Stesichorostól s az itáliai és sicíliai bennszülötteknek a trójaiakkal általa történt azonosításából erednek.

**) Szerinte egy Ilionból Rómába menekűlt nő, Rome, az aborigines-ek királyával, Latinossal kelt össze és három fiút szűlt neki: Romost, Romylost és Telegonost. Az utólsó, ki itt kétségkivűl Tusculum és Præneste alapítójaként szerepel, mint tudjuk, az Odysseus-mondához tartozik.

kezetét tulajdonkép a sicíliai, tauromenioni Timæos tette
262. teljessé, ki történelmi munkáját 492-ben fejezte be. Nála olvassuk először, hogy Aeneias a trójai penátesek szentélyével együtt először Lavíniumot alapította, s csak azután Rómát; s már neki kellett a tyrusi Elisát vagy Dídót az Aeneias-mondába bele fonnia, miután nála Dídó Karthágó alapítójaként szerepel s Róma és Karthágó szerinte egy évben építtettek. Ezen újításokra azon válságon kivül, mely épen azon időben s azon helyen, a hol és mikor Timæos munkáját írta, a rómaiak és karthágóiak közt készülő félben volt, nyilván némely a latin szokásokról és erkölcsökről Sicíliába áthatott adatok is szolgáltak ösztönzésül; lényegében véve azonban ez elbeszéllés nem juthatott Látiumból át Sicíliába, hanem nem lehetett egyéb, mint haszontalan koholmánya a „fecsegő vén szatyornak". Timæos a házi istenek ősrégi lavíniumi templomának hallotta hírét; de hogy a lavíniumiak ezeket az Aeneias által Ilionból hozott penáteseknek tartották, azt ép oly kétségtelenül maga koholta hozzá, a mint tőle ered azon éleselmű párhuzam is a római októberi ló s a trójai ló közt, és a lavíniumi szentségek pontos leltározása — melyek e derék és hiteles férfiu szerint vasból és érczből készült hírnöki botokból és egy trójai gyártmányú agyag fazékból állottak! Természetesen épen a penáteseket még századok múlva sem volt senkinek szabad meglátnia; de Timæos azon történetírók közé tartozik, kik semmiről sem tudnak oly pontos felvilágosítást adni, mint épen azon dolgokról, melyeket tudni nem lehet. Méltán tanácsolta Polybios, ki emberét ismerte, hogy ne higyjenek neki semmiben s legkevesbbé akkor, midőn, mint e helytt, okmányi bizonyítékokra hivatkozik. A sicíliai rhetor, ki Thukydides sírját Itáliában meg tudta mutatni és Sándorra nem tudott

nagyobb dícséretet mondani, mint hogy gyorsabban elbánt Ázsiával, mint Isokrates „dicsbeszédével“ elkészült, csakugyan valódi hivatással bírt arra, hogy a régibb kor naiv költéseiből összehabarja azon sivár zagyvalékot, melyet a véletlen játéka oly ritka hírre emelt. — Mennyire hatott be e hellen mesemondás az itáliai dolgokról úgy, a mint először Sicíliában keletkezett, már most magába Itáliába, azt biztossággal meg nem határozhatjuk. Azon csatlakozásnak az odysseusi mondakörhöz, melylyel utóbb a Tusculum, Præneste, Antium, Ardea, Cortóna alapításáról szóló regékben találkozunk, magva valószínűleg már e korban elvettetett; s azon hitnek, mely szerint a rómaiak trójai férfiaktól vagy trójai nőktől származtak, már e korszak végén szintén általánosan el kellett Rómában fogadva lennie, miután a Róma s a görög kelet közti érintkezésnek első bebizonyítható esete az, melyben a senátus a „törzsrokon“ ilioniak ügyében járt közben 472-ben. Hogy 282.
azonban az Aeneias-monda ennek daczára aránylag új Itáliában, azt az odysseusi mondáéval összehasonlítva igen csekély localisálása bizonyítja; s ez elbeszéllések végleges szerkesztése, valamint összeegyeztetésök a Róma eredetéről szóló mondával, minden esetre már a következő korszakba tartozik. — Mialatt a helleneknél a történetírás, vagy az, a mi ennek neveztetett, ekkép a maga módja szerint buzgólkodott Itália előtörténete körül, Itália egykorú történetének mezejét majdnem egészen parlagon hagyta, a mi ép oly jellemző a hellen történetírás sülyedt állapotára, mint érzékeny veszteség ránk nézve. A chiosi Theopomp (418-ban készült el munkájával) mindössze mel- 336.
lékesen érinti Róma bevételét a kelták által, s Aristoteles, Kleitarchos, Theophrastos, a pontosi Herakleides († 450 kö- 300.
rül) csak alkalmilag említenek egyes Rómára vonatkozó

eseményeket; csak a kardiai Hieronymossal, ki mint Pyrrhos történetírója annak itáliai harczait is elmondja, lesz a görög történetírás egyszersmind forrássá a római történelem számára.

Jogtudomány. 451. 450.

A tudományok közől a jogtudomány megbecsűlhetetlen alapot nyert a városi jognak 303-ban és 304-ben történt feljegyzésében. Ezen, a tizenkét tábla neve alatt ismeretes gyűjtemény kétségkivül a legrégibb római iromány, mely a könyv nevét megérdemli. Nem sokkal újabb lesz az úgynevezett „királyi törvények“ azaz bizonyos főkép sacrális szabályok sommája sem, melyek régi szokáson alapúltak és valószínűleg a pontifexek collegiuma által, mely a törvényhozásra ugyan nem, de arra jogosítva volt, hogy a törvényre utasítson, királyi rendeletek alakjában hozatott köztudomásra. Ezenkivül, valószínűleg már e korszak kezdete óta nem ugyan a népvégzések, de a legfontosabb senátusi határozatok rendszerint írásban feljegyeztettek; a mint hogy ezek megőrzése már a legrégibb rendi

Vélemények.

viszályokban a vita egyik pontját képezte. — Mialatt az írott jogokmányok tömege ekkép szaporodott, egy tulajdonképi jogtudománynak alapjai is megszilárdúltak. Úgy az évenként változó hivatalnokok, mint a nép kebeléből vett esküdtek szükségét érezték annak, hogy oly hozzáértőkhöz (*auctores*) fordúlhassanak, kik a jogi eljárást ismerték és előzetes esetek, vagy ezek hiányában jogi okok alapján a kellő elintézést kezökre adhassák. A pontifexek, kik megszokták, hogy a nép úgy a törvénynapok mint az istentiszteletre vonatkozó aggodalmak és jogi kérdések dolgában hozzájok fordúljon felvilágosításért, kivánatra egyéb jogi ügyekben is adtak tanácsot és véleményt, s ily módon collegiumjok kebelében felnövelték azon hagyományt, mely a római magánjog alapját képezi, első sorban a minden egyes esetre szóló helyes keresetek formu-

láit. Appius Claudius, vagy ennek írnoka Gnaeus Flávius 450 körül egy tükört tett közzé a nép számára, mely mindezen kereseteket s azonkivül egy, a törvénynapokat megjelölő, naptárt foglalt magában. E kísérlet azonban a még önmagának öntudatára nem jutott tudományt formulázni, még hosszú időre egyetlen maradt a maga nemében. — Könnyen felfogható, hogy a jog ismerete és magyarázása már e korban eszköz volt, melylyel valaki magát a népnek ajánlhatta és államhivatalokba juthatott; ámbár azon elbeszéllés, mely szerint az első plebejus pontifex Publius Sempronius Sophus (consul 450) és az első plebejus főpontifex Tiberius Coruncanius (consul 474) e méltóságaikat jogi tudományuknak köszönhették, inkább későbbiek sejtelmén, mint hagyományon alapszik.

Kereset-tükör. 300

304.

280.

Hogy a latin s kétségkivül a többi itáliai nyelvek keletkezése e korszakot megelőző időre esik, s már ennek kezdetén a latin nyelv nagyjában készen volt, azt a tizenkét táblának, a félig szóbeli hagyomány által természetesen sokban modernizált töredékei bizonyítják, melyeken ugyan egy csomó elavult szóval és főkép a határozatlan alany elhagyása folytán, számos merev szókötéssel, de a megérthetés komoly nehézségeivel, minőket az arvális dal mutat fel, nem találkozunk, s melyeknek nyelve sokkal inkább megegyezik Cátó, mint a régi litániák nyelvével. Ha a rómaiak a hetedik század kezdetén nem egykönnyen értették meg az ötödikben kelt okmányokat, ennek oka kétségkivül csak az volt, hogy e korban Rómában búvárlat s főkép az okmányok búvárlata még nem létezett. Ellenben valószínűleg a jogmagyarázat és törvényszerkesztés kezdetének e korszakában állapodott meg először a római ügyviteli irály is, mely, legalább kifejlett alakjában, az elfogadott formulák és fordúlatok, az egyes részletek

Nyelv.

Ügyviteli irály.

végtelen felsorolása és hosszadalmas periodusok dolgában egy cseppel sem áll a mai angol törvényszéki nyelv mögött; s melyet élessége és határozottsága ajánlatossá tesz a beavatottra nézve, míg a laikus tisztelettel, türelmetlenül vagy bosszankodva hallgatja, de meg nem érti. E korszakban kezdődött továbbá a hazai nyelvek észszerű kezelése. Kezdetben, mint láttuk, úgy a sabelli mint a latin nyelvet az elbarbárosodás veszélye fenyegette, s a végtagok elkopása, a hangzók és fínomabb mássalhangzók elhomályosodása ép úgy elharapódzott, mint a román nyelvekben a mi időszámításunk ötödik és hatodik századában. De erre bekövetkezett a visszahatás: az osk nyelvben a *d* és *r*, a latinban a *g* és *k* összezavart hangjai ismét elkülöníttetnek s mindenik saját jegyével láttatik el; az *o* és *u*, melyek számára az osk abécében a külön jegyek kezdet óta hiányzottak, s melyek a latinban eredetileg ugyan el voltak különítve, de melyeket itt is az összezavarás veszélye fenyegetett, ismét szétváltak, sőt az oskban még maga az *i* is két, hang és írás tekintetében különböző jegyre oszlik; végre az írás ismét szorosabban simúl a kiejtéshez, a mint hogy például a rómaiaknál az *s* sok helyett *r*-rel helyettesíttetik. A kortani nyomok e visszahatást az ötödik századra vezetik vissza: a latin *g*

450. 250. például 300 körül még nem létezett, de 500 körül már igen; a papíriusi nemzetség első tagja, ki magát Papísius

336. helyett Papíriusnak nevezte, a 418. évnek consula volt;

312. az *r*-nek az *s* helyébe való tétele a 442-ki censornak, Appius Claudiusnak tulajdoníttatik. A fínomabb és élesebb kiejtésnek ismét érvényre jutása kétségkivül a görög civilisátió emelkedő befolyásával áll kapcsolatban, mely épen ez időtájt az itáliai élet minden ágában szembe ötlik; s valamint a cápuai és nólai ezüstpénzek sokkal tökélete-

Nyelvtudomány.

sebbek az Ardeában és Rómában ugyanakkor vert asoknál, azonképen a nyelv és írás is, úgy látszik, gyorsabban és tökéletesebben szabályoztatott Campániában, mint Látiumban. Hogy a római nyelv és írmodor a reájok fordított fáradság daczára még e korszak végén mily kevessé jutottak megállapodásra, azt az ötödik század végéről fennmaradt felirások bizonyítják, melyekben, főkép a szó végén, az *m*, *d* és *s*, a szó közepén az *n* kiirásában vagy elhagyásában, s az *o u* és *e i* hangzók megkülönböztetésében a legnagyobb önkény uralkodik *); valószínű, hogy a sabelliek e téren ugyane korban már előbbre haladtak, mialatt az újjáteremtő hellen befolyás az embereket csak kevessé érintette.

Oktatás.

A jog- és nyelvtudomány ezen emelkedése által némileg emelkednie kellett az elemi iskolai oktatásnak is, mely magában véve kétségkivül már előbb szokásba jött. A mint Homér volt a legrégibb görög s a tizenkét tábla a legrégibb római könyv, úgy mindkettő a maga hazájában az oktatás lényeges alapjává lett, és e jogi-politikai káté könyv nélküli megtanulása tette ki fő részét a római gyer-

*) Lúcius Scípió consul 456-ki s a hasonnevű 495-iki consul síriratainak az *m* és *d* a hajlítások végéről rendszerint hiányzanak, de egyszer mégis ott áll: *Luciom*, és egyszer *Gnaivod; Cornelio és filios*, mindketten a nominativusban, egymás mellett állnak; *cosol, cesor* a *consol* és *censor* mellett; *aidiles, dedet, ploirume (= plurimi), hec* (Nom. Sing.), ezek mellett: *aidilis, cepit, quei, hic.* A rhotacismus már teljesen keresztül van vive, s így látjuk: *duonoro (= bonorum), ploirume,* nem úgy mint a sáliusok dalában: *foedesum, plusima.* Felirási maradványaink nagyjában egyáltalán nem régiebbek a rhotacismusnál, a régibből csak egyes nyomokra találunk, mint még később: *honos, labos,* a *honor* és *labor* mellett, és hasonló női előnevekre a Prænestében talált új síriratokon: *Maio (= maios, maior)* és *Mino.* 289. 259.

meknevelésnek. A latin „írómesterek“ (*litteratores*) mellett, a mióta a görög nyelv tudása szükségessé lett minden politikusra és kereskedőre nézve, természetesen görög nyelvmesterek (*grammatici*) *) is voltak, részint nevelő-rabszolgák, részint magán tanítók, kik a magok vagy a tanítvány lakásán tanították a görög nyelvet és írást. Hogy a bot úgy, mint a hadügyben és rendőrségben, az oktatásban is szerepet játszott, az magától értetik **). Az e korbeli oktatás azonban az elemi tanítás fokát még meg nem haladhatta; a tanult és nemtanult római közt semmiféle társadalmi osztálykülönbség nem létezett.

Szigorú tudományok.

Tudjuk, hogy a rómaiak a mathematikai és erőműtani tudományokban soha ki nem tűntek, s ezt e korra nézve azon majdnem egyetlen tény is bizonyítja, melyet határozottan ide sorolhatunk, t. i. a naptárnak a decemvirek által megkísértett szabályozása. A szerfelett tökéletlen trieterisen alapúló addigi naptárt fel akarták cserélni az akkori attikai oktæterisi naptárral, mely a $29^1/_2$ napos holdhónapot megtartotta, a napév hosszát azonban $368^3/_4$ nap helyett $365^1/_4$-re szabta, s ennek folytán a közönséges év változatlan 354 napos hosszasága mellett nem

Naptár-szabályozás.

---

*) *Litterator* és *grammaticus* körülbelül úgy állnak egymáshoz, mint a tanító és mester; ez utóbbi elnevezés a nyelv régibb divatja szerint csak a görög, nem pedig az anyanyelv mesterét illeti meg. *Litteratus* újabb szó s nem iskolamestert, hanem mívelt embert jelent.

**) Kétségkivül római kép az, melyet Plautus (*Bacch.* 43) mint a régi jó gyermeknevelésnek egy részét említ:

és ha ezután haza jöttél,
Zsámolyra ültél ujjasodban a tanító elé,
És ha a könyvben olvasva egy szótagot hibáztál,
Hátad oly tarkára festé, mint a gyerekbugyogó.

többé négy évenként 59, hanem nyolcz évenként 90 napot szúrt közbe. Ugyanezen értelemben igyekeztek a római naptárjavítók, a fennálló naptárnak különben megtartása mellett, a négy éves cyclus két szökőévében nem a szökőhónapokat, hanem a két februáriust 7—7 nappal megkurtítani, tehát e hónapot a szökőévekben 29 és 28 nap helyett 22-re és 21-re szabni. De a mathematikai értelmetlenség és theologikus aggályok, főkép a Terminus évi ünnepére való tekintet, mely épen február ezen napjaira esett, a szándékolt reformot megzavarták, oly módon, hogy a szökőévek februárja 24 és 23 napos lett, a római új napév tehát tényleg $366^1/_4$ napot tett ki. Az ebből származó gyakorlati visszásságoknak némi orvoslását abban keresték, hogy, mellőzve a naptári hónapok vagy tízhónapok szerinti számítást, mely a most oly egyenlőtlenekké vált hónapokkal szemben többé nem volt alkalmazható, hozzá szoktak az időt egy 365 napos napévnek tízhónapos szaka vagy a 304 napból álló úgynevezett tízhónapos év szerint számítani. Ezenkivül főkép a parasztság használatára Itáliában is csakhamar divatba jött Eudoxosnak (virágzott 386) az egyiptomi $365^1/_4$ napos napévre alapított parasztnaptára. — A mechanikai tudományokkal szorosan összefüggő építészet- és képzőművészetnek művei magasabb fogalmat nyújtanak arról, a mire az itáliaiak e téren is képesek voltak. Tulajdonkép eredeti jelenségekkel ugyan ezekben sem találkozunk; de ha a kölcsönzés bélyege, mely egytől-egyig rá van ütve az itáliai plastika műveire, csökkenti is azon művészeti érdeket, melylyel irántok viseltetünk, annál élénkebb történelmi érdeklődéssel fordúlunk feléjök, a mennyiben nem csak egyfelől legnevezetesebb bizonyítványait nyújtják a népek különben elpendűlt közlekedésének, másfelől, midőn a nemrómai itáliaiak tör-

368.

Építészet és képzőművészet.

ténete, mondhatnók, tökéletesen semmivé lett, szinte az egyetlen tért képezik, melyen a félsziget különböző népiségei eleven tevékenységben állnak egymás mellett. Újat e tekintetben nem mondhatunk; de élesebb határozottsággal és szélesebb alapon kifejthetjük azt, a mit fentebb már megmutattunk, hogy t. i. a görög ösztönzés különböző oldalról, hatalmas lökést adott az etruskoknak és Itália többi népeinek, s amazoknál egy gazdagabb és bujább, ezeknél, ha egyáltalában, egy józanabb és bensőbb művészetet teremtett.

Építészet. Már fentebb előadtuk, mily tökéletesen hellen elemektől volt áthatva az építészet Itália minden tartományában. A város falai, a vízépítmények, a pyramis alakban fedett sírok, a toscániai templom épen nem, vagy nem lényegesen különböznek a legrégibb hellen építményektől. Az Etruriában. építészet tovább fejlődésének e korban az etruskoknál nincs nyoma, itt sem lényegében új receptióval, sem eredeti teremtéssel nem találkozunk — hacsak a dísz-sírokat nem akarjuk ilyeneknek tekinteni, mint Porsénának Chiusiban levő, Varró által leírt úgynevezett síremlékét, mely élénken emlékeztet az egyiptomi pyramisek czéltalan és Látiumban. sajátságos pompájára. — Látium a köztársaság első másfél századában szintén kizárólag a régi kerékvágásban mozgott s már mondtuk, hogy a müvészetek gyakorlása a köztársaság életbeléptetésével inkább sülyedt, semmint emelkedett. E korból alig említhetünk más, építészetileg 493. jelentékeny latin épületet, mint Ceresnek 261-ben Rómában a circuson épített templomát, mely a császári korban a toscániai stíl mintájának tekintetett. E korszak vége felé azonban új szellem kezdé az itáliai s főkép a római építészetet átlengeni; megkezdődik a nagyszerű ívépítészet. Ívépítészet. Nem vagyunk ugyan feljogosítva arra, hogy az ívet és

bolthajtást itáliai találmányoknak nyilvánítsuk. Kicsinált dolog ugyan, hogy a hellenek a görög építészet keletkezésének korszakában az ívet még nem ismerték s ezért templomaiknak a lapos fedéllel és meneteles tetővel be kellett érniök; de könnyen lehet az ív a helleneknek egy újabb, az észszerű mechanikából eredt találmánya, a mint azt a görög hagyomány a természettudós Demokritostól (294—397) származtatja. Azzal, hogy a hellen ívépítészet 460—357.
ily módon megelőzte a rómait, megegyezik az is, a mit sokan és talán joggal felvesznek, hogy a római fő levezető csatorna bolthajtásai s az, mely utóbb az eredetileg pyramisalakban befedett capitóliumi forrásházra rakatott, a legrégibb fennmaradt építmények, melyeken az ívrendszer alkalmaztatott; mert több mint valószínű, hogy az ívépítmények nem a királyi, hanem a köztársasági korszakba tartoznak s a királyi korszakban Itáliában is csak a lapos vagy csúcsos tetőket ismerték. De bármit tartsunk is magáról az ívnek feltalálásáról, az elvnek nagyban való alkalmazása mindenben és mindenek felett az építészetben legalább épen oly fontos, mint annak felállítása maga; s az tagadhatatlanúl a rómaiak érdeme. Az ötödik században kezdődik a leginkább az ívépítésre alapított kapu-, híd- és vízvezeték-építés, mely ettől fogva elválaszthatatlanúl összeforrt a rómaiak nevével. Ezzel rokon még a körtemplom és kupolafedél kifejlődése, melyet a görögök nem ismernek, de a rómaiak nagy előszeretettel használnak főkép a sajátjokat képező, nem görög cultusokban, nevezetesen Vesta tiszteletére *). — Körülbelül ez állhat némely alá-

*) A körtemplom kétségkivül nem utánzása a ház legrégibb alakjának, mint némelyek gondolták; a házépítés mindenütt inkább a négyszögön kezdődik. A későbbi római theologia e kerek alakot

rendelt de azért nem jelentéktelen ügyességről ez irányban. Eredetiségről vagy művészi gyakorlatról ezekben nem lehet szó; de a római utak szilárdan egymásba illesztett kőlemezeiből, elpusztíthatatlan töltéseikből s épületeik örökké tartó vakolatából is a római nemzet ingathatatlan soliditása és kiváló erélye szól hozzánk.

Képzőművészet.

A képző és rajzoló művészetek Itália földjén épen úgy mint a tektonikaiak vagy még inkább, nem annyira a görög ösztönzés által váltak termékenyekké, mint inkább

Etrúriában.

görög magból csíráztak ki. Már említettük, hogy ezek, bár csak ifjabb testvérei az építészetnek, mégis legalább Etrúriában már a római királyság korában fejlődésnek indúltak; de fő kifejlődésök Etrúriában, s annál inkább Látiumban, e korszakba tartozik, a mi már abból is világosan kitűnik, hogy azon tartományokban, melyeket a kelták és samnítok a negyedik század folyamában elfoglaltak az etruskoktól, alig találunk az etrusk művészkedésnek nyomaira. A tusk plastika először és főkép az égetett agyagban,

---

a földteke képezetével hozta kapcsolatba, vagy a központi napot gömb-alakban körülvevő világegyetemmel (Fest. *rutundam*. p. 282; Plutarch *Mon*. 11; Ovid. *fast*. 6, 267 s köv.); a valóságban e forma egyszerűen azon alapúl, hogy valamely elkerítésre és őrzésre szánt hely számára a kerek alak mindig úgy a legkényelmesebbnek, mint a legbiztosabbnak tekintetett. E felfogáson alapúltak a hellenek kerek kincses házai úgy mint a római éléskamra vagyis a penátesek templomának kerek alakja; természetes volt, hogy a tűzhelyet, azaz Vesta oltárát, és a tűzkamrát, vagyis Vesta templomát is kerekre fogják, a mint ez a vízmedenczével s a kút párkányával (*puteal*) is történt. A kereképítés magában véve græco-itáliai úgy, mint a négyszögépítés, s amaz úgy a kamra, mint ez a lakház sajátsága; de az egyszerű tholosnak építészeti és vallási kifejlődése az oszlopokkal és pillérekkel ellátott kerek templommá, latin.

rézben és aranyban való dolgozásra vetette magát, melyekre Etrúria gazdag agyagrétegei, rézbányái és kereskedelmi forgalma anyagot nyújtottak a művésznek. Azon fennkölt szellemet, melylyel az agyagból képző művészet gyakoroltatott, bizonyítja az égetett agyagból készült domborlemezek és szoborművek óriási tömege, melyekkel az etrusk templomok falai, csúcsai és fedelei, a még fennlévő romok tanusága szerint díszítve voltak, s az ily munkáknak bebizonyított bevitele Látiumba. A rézöntés sem maradt mögötte. Az etrusk művészek óriási, egész ötven lábnyi magasságig nyúló bronz szobrok készítésére mertek vállalkozni; Volsiniiben, az etrusk Delphiben, 489 körül állítólag két- 265.
ezer bronz szobor állott; míg ellenben a kőszobrászat, mint körülbelül mindenütt, itt is sokkal később keletkezett, és belső okokon kivül az alkalmas anyag hiánya miatt is feltartóztattatott haladásában — a lúnai (ma carrárai) márványbányák még nem lévén megnyitva. A ki a déletrusk sírok gazdag és csínos arany ékszereit látta, nem fogja hihetetlennek találni azon állítást, mely szerint a tyrrhéni arany csészék még Attikában is becsben álltak. A kőmetszés mestersége, bár újabb, Etrúriában szintén busásan űzetett. Épen így a görögöktől függtek, de különben a képzőművészekkel teljesen egy rangban álltak a szerfelett tevékeny etrusk rajzolók és festők az érczen való vázlatrajzban és a monochromatikus falfestésben. — Ha ezzel a tulajdonképi itáliaiak terűletét összehasonlítjuk, az az etrusk bőség mellett szinte szegénynek fog feltűnni. De szorosabb vizsgálat után észre kell vennünk, hogy úgy Campániában s a sabelliek közt.
a sabelli mint a latin nemzetnek sokkal több képességének és ügyességének kellett lennie a művészetre, mint az etrusknak. Tulajdonképi sabelli terűleten, a Sabínában, az Abruzzók közt és Samniumban úgy szólván épen nem

akadunk műtárgyakra, még pénzekre sem. Azon sabelli törzsek azonban, melyek a tyrrhéni és ioniai tenger partjaira jutottak, a hellen müvészetet nem csak külsőleg sajátították el, mint az etruskok, hanem azt többé kevesbbé meg is honosították magoknál. Már Velitræben, hol a volskok nyelve és sajátságai, daczára annak, hogy a város latin gyarmattá s utóbb római passiv-polgárközséggé alakúlt át, úgy látszik, legtovább tartották fenn magokat, élénk és sajátszerűen kezelt festett terracottákra találtunk. Alsó-Itáliában pedig Lucániát a hellen müvészet ugyan csekély mértékben ragadta meg; de Campániában úgy mint a brettius tartományban a sabelliek és hellenek valamint nyelv és nemzetiség, úgy és mindenek felett müvészet dolgában tökéletesen áthatották egymást, és nevezetesen a campániai és brettius pénzek müvészeti kezelés dolgában annyira egy fokon állnak az egykorú görög pénzekkel, hogy csak felirásuk által különböznek egymástól. Kevesbbé ismeretes, de nem kevesbbé bizonyos az is, hogy Látium műgazdagság és a művek tömege tekintetében ugyan szintén mögötte állt Etrúriának, de nem müvészeti érzék és gyakorlottság dolgában. Igaz ugyan, hogy itt nem csak az Etrúriában szorgalmasan űzött kőmetsző-mesterség teljesen hiányzik, és sehol sem akadunk annak nyomára, hogy a latin iparosok úgy mint az etrusk aranymívesek és agyagból dolgozók a külföld számára is dolgoztak volna. Igaz, hogy a latin templomok nem halmoztattak túl bronz- és agyag-díszítésekkel mint az etruskok, hogy a latin sírok nem tömettek meg arany ékszerekkel és falaikon nem pompáztak tarka festmények, mint az etrusk sírok és ezek falain. De mindezek daczára, egészben véve, a mérleg nem kedvező az etrusk nemzetre nézve. A Jánuskép feltalálása, melyet úgy mint magát az istent, a latinoknak

Látiumban.

szabad tulajdonítanunk, nem ügyetlen és eredetibb fajú bármely etrusk műtárgynál. Ceres ősrégi temploma bizonyítja, hogy nevezetes görög mesterek működtek Rómában: Damophilos szobrász, ki Gorgasossal a festett agyag alakokat készítette számára, úgy látszik nem más volt, mint Zeuxis tanítója, a himerai Demophilos (300 körül). Legtanulságosabbak a művészet azon ágai, melyekben részint régi bizonyítványok, részint saját szemléletünk alapján, összehasonlító itéletet hozhatunk. Latin kőmunka alig maradt ránk más, mint Lucius Scipio consulnak e korszak végén dór stílben készült kő koporsója; de ennek nemes egyszerűsége minden hasonló etrusk művet megszégyenít. Az etrusk sírokból számos régi, szigorú művészeti stílben készült szép bronzmű, nevezetesen sísakok, gyertyatartók s más efféle eszközök kerültek napvilágra; de van-e e művek közt csak egy is, mely nyomába léphetne azon bronz nősténytarkasnak, mely 458-ban a rumínai fügefa mellett a római piaczon birságpénzekből állíttatott fel s még ma is legszebb ékességét képezi a Capitóliumnak? Hogy pedig a latin érczöntők ép úgy nem ijedtek vissza nagy feladatok megoldásától, mint az etruskok, azt Jupiternek a Capitóliumon felállított óriási érczszobra bizonyítja, melyet Spurius Cornélius (consul 461) a samnítok beolvasztott fegyverzetéből készíttetett, melynek a vésés alkalmával lehullott forgácsaiból a győzőnek azon szobrát lehetett önteni, mely a colossus lábaihoz állíttatott; e Jupiter-szobor egészen az albai hegyig ellátszott. Az öntött rézpénzek közől a legeslegszebbek a déli Látiumból valók; a rómaiak és umbriaiak tűrhetők, az etruskok alig vannak képpel ellátva és szinte barbárok. Azon falfestések, melyekkel Gáius Fábius a Jólétnek 452-ben felszentelt templomát a Capitóliumon felékesítette, rajz és színezés

450.

293.

302.

tekintetében még az augustusi kor görög míveltségű műbíráinak dicséretét is kinyerték; s a császári kor művészeti enthusiastái ugyan a cærei falfestéseket is dicsőítik, de még nagyobb nyomatékkal a római, lanuviumi és ardeai freskókat mint a festészet valódi mesterműveit. Az érczre való rajzolás, melylyel Látiumban nem a kézi tükrök, mint Etrúriában, hanem a csínos körrajzú toilette-szekrények ékesíttettek, Látiumban sokkal kisebb mérvben s úgy szólván csupán Prænestében űzetett; kitűnő műtárgyakat találunk úgy az etrusk ércztükrök, mint a prænestei szekrénykék közt, de ez utóbbiak fajához tartozott, és pedig igen valószínűleg e korszakban készült, egy prænestei mester műhelyében azon munka *), melyről joggal el lehetett mondani, hogy az ókor graphikája alig mutathat fel még egy oly művet, mely a szépségben és jellemzésben tökéletes és még teljesen tiszta és komoly művészet bélyegét annyira magán viselné, mint a Ficoroni-féle Cista.

Az etrusk művészet jelleme.

Az etrusk műtárgyakat általában egyrészt anyag és stíl dolgában bizonyos barbár túltengés, másrészt a belső fejlődés tökéletes hiánya jellemzik. A hol a görög mester futólag vázol, ott az etrusk tanítvány diák módra szorgalmatoskodik; a görög művek könnyű anyagának és mérsékelt arányainak helyét az etruskoknál a mű nagyságának és drágaságának, vagy akár csak különösségének henczegő kiemelése foglalja el. Az etrusk művészet nem képes túlzás nélkül utánozni; a szigorú nála keménynyé, a kellemes lágygyá, a borzasztó undorítóvá, az érzéki trágárrá

*) Novius Plautius talán csak a lábakat s a fedélcsoportozatot öntötte; maga a szekrényke régibb művész műve is lehet, miután azonban e szekrénykék használata leginkább Prænestére szorítkozott, alig lehet másé mint prænestei művészé.

lesz, s ez annál inkább szembe ötlik, minél inkább háttérbe szorúl az eredeti ösztönzés és minél inkább marad az etrusk müvészet önmagára utalva. Még feltünőbb a hagyományos formákhoz és hagyományos stílhez való ragaszkodás. Vagy azért, hogy az Etrúriával való kezdetben barátságosabb érintkezés a hellenekre nézve itt lehetővé tette müvészetök magvainak elvetését, az ellenségeskedésnek későbbi korszaka azonban a görög müvészet újabb fejlődési stádiumainak behatolását Etrúriába megnehezítette; vagy, a mi valószinűbb, leginkább a nemzet gyorsan bekövetkezett szellemi megmerevedése folytán: de a művészet Etrúriában, nagyjában azon kezdetleges fokon maradt, melyen akkor állt, midőn először hatolt e tartományba, — mint tudjuk, ez okozta azt, hogy az etrusk müvészet, e ki nem fejlődött leánya a hellennek, sokáig a görög müvészet anyjának tartatott. Hogy mily gyorsan veszett ki az etrusk müvészetből a szellem, azt a később divatba jött műfajok, nevezetesen a kőből faragó szobrászat és a rézöntés pénzre való alkalmazásának aránytalanúl nyomorúlt kezelése, még inkább bizonyítják, mint az öröklött stílhez való szigorú ragaszkodás. Ép oly tanulságosak azon festett edények, melyeket az újabb etrusk sírokban oly roppant mennyiségben találunk. Ha ezek ép oly korán jöttek volna az etruskoknál divatba, mint a vázlatos rajzokkal ékesített érczlemezek vagy a befestett terracották, kétségkivül ezeket is megtanulták volna tömegesen és legalább aránylag jól gyártani; de azon korszakban, melyben e fényűzési czikk keletkezett, az öntevékenységű reproductió már sehogy sem sikerült, a mint némely egyes, etrusk felírásokkal ellátott, edények bizonyítják, s ez okból a készítés helyett megmaradtak

Éjszaki és déli etrusk művészet.

azok bevásárlásánál. — De magában Etrúria kebelében is figyelemre méltó ellentétre találunk a déli és éjszaki tartomány müvészeti fejlődése között. Déli Etrúria, főkép Cære, Tarquinii, Volci vidékei tartották fenn főkép a falfestések, templomdíszítések, arany ékszerek és agyag edények tömeges kincseit; Etrúria éjszaki része sokkal hátrább áll s például Chiusitól éjszaknak egy festett sírra sem találtunk. A déli etrusk városokat, Veiit, Cærét, Tarquíniit tekinti a római tradítió az etrusk müvészet ős- és fő fészkeinek; a legéjszakibb város, Volaterræ, melynek valamennyi etrusk község közől a legnagyobb terület jutott, müvészet dolgában is legtávolabb áll valamennyitől. Míg déli Etrúriában a görög félmíveltség, addig éjszaki Etrúriában inkább a míveletlenség volt meghonosodva. E figyelemre méltó ellentét okát egy részt valószínűleg a nemzetiség különféleségében, mely déli Etrúriában valószínűleg nagy mértékben vegyült össze nem etrusk elemekkel, másrészt a hellen befolyásnak éjszakon és délen különböző erejében kell keresnünk, mely utóbbinak nevezetesen Cærében igen határozottan kellett magát érvényesítenie; maga a tény kétségbe nem vonható. Annál romlást-hozóbbá kellett válnia az etrusk müvészetre nézve déli Etrúria gyors meghódításának a rómaiak által s az e vidéken igen korán megindúlt rómaisodásnak; hogy éjszaki Etrúria, önmagára szorítkozva, mennyire tudta vinni müvészet dolgában, azt a leginkább belőle maradt rézpénzek bizonyítják.

A latin művészet jelleme.

Ha Etrúriától Látiumhoz fordúlunk, azt látjuk, hogy új müvészetet természetesen az sem teremtett; sokkal későbbi mívelődési korszak számára volt fenntartva, hogy az ív motívumából új, a hellen tektonikától eltérő építészetet fejleszszen ki, s azután ezzel öszhangzólag új

szobrászatra és festészetre vezessen. A latin művészet miben sem eredeti és sokban gyarló; de az idegen vagyonnak élénk felfogású és tapintatos választású elsajátítása is magas fokán áll a művészi érdemnek. A latin művészet ritkán barbarizált valamit és legjobb termékeiben teljesen a görög technika színvonalán áll. Nem akarjuk ezért tagadni, hogy Látium művészete, legalább első korszakaiban, némileg a minden esetre régibb etrusktól függött; Varró is joggal vehette fel, hogy mindaddig, míg Ceres temploma feldíszítésén görög művészek nem dolgoztak, a római templomokat csak „tuscániai“ agyagszobrok ékesítették; de hogy mindenek felett mégis a görögök közvetetlen befolyása vált döntővé a latin művészetre, az már magában véve is világos, és félreérthetetlenül kitűnik úgy épen ezen szobrokból, mint a latin és római pénzekből. Már maga az, hogy az érczre rajzolás Etrúriában csak az öltöző-tükörre, Látiumban csak az öltöző-szekrényre alkalmaztatott, arra mutat, hogy a két tartományra különböző művészeti ösztönzések hatottak. Azonban úgy látszik, hogy a latin művészet nem épen Rómában hajtotta a legfrissebb virágokat; a római asokat és denárokat a latin réz- és a ritka latin ezüstpénzek a munka fínomsága és ízlésessége tekintetében messze felülmúlják, s a festészet és rajzolás mesterművei is túlnyomóan Præneste, Lanúvium, Ardea sajátjai. Ez teljesen meg is felel a római köztársaság fentebb említett realistikus és józan szellemének, mely a többi Látiumban aligha érvényesíthette magát hasonló szigorral. De az ötödik század folyamában, s főkép annak második felében mégis hatalmas mozgás keletkezett a római művészetben is. E korban kezdődött a későbbi ív- és útépítészet, ekkor készültek oly művek mint a capitóliumi nősténfarkas, ekkor fogott egy régi nemes római

nemzetségből származó tekintélyes férfiu ecsetet, hogy egy újon épült templomot felékesítsen, s ezért kapta a „festő“ megtisztelő melléknevét. Ez nem véletlen. Minden nagy idő az egész embert ragadja meg; és bármily merev volt Róma erkölcse, bármily szigorú rendőrsége, azon lendűlet, melyet a római polgárság mint a félsziget ura, vagy, igazabban szólva, melyet az először államilag egyesült Itália vett, ép oly világosan nyilatkozik a latin s főkép a római müvészet emelkedésében, mint az etrusk nemzet erkölcsi és politikai sülyedése müvészetének sülyedésében. Látium népének hatalmas ereje, a mint a gyöngébb nemzeteket legyőzte, azon módon ütötte rá az érczre és márványra is elpusztíthatatlan bélyegét.

Nyomatott Bécsben, Fischer J. C. és társánál.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár